ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA • GODINA XVIII • 2009. • BROJ 87/88 • CIJENA 30 KN

BEHAR

SIMPOZIJ:
Tragom uspješnog rada dr. Ahmeda Smajlovića (1938.–1988.)

Islamski centar Zagreb
(24.4. – 26.4.2008.)

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Uredništvo:
Senad NANIĆ, Ervin JAHIĆ, Sena KULENOVIĆ, Zlatko HASANBEGOVIĆ, Dino MUJADŽEVIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVAEY

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Ilica 35, 10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
seadbegovic@yahoo.com
web: www.kdbhpreporod.hr

Cijena po primjerku 15 kn, dvobroj 30 kn, godišnja pretplata 90 kn
Cijena u BiH: 3 KM, dvobroj 6 KM, godišnja pretplata 18 KM.
Cijene za inozemstvo: CHF 6 (godišnje 36), € 4 (godišnje 24), USA $ 6 (godišnje 36);

Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Tiskano uz financijsku potporu iz državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

ISSN 1330-5182

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori, nisu nužno i stavovi uredništva.

KAZALO

PRISTUPNI GOVORI
Muftija Ševko ef. Omerbašić: Umjesto uvodnika 3
Prof. dr. Remzija Hadžiefendić-Parić: Tragom uspješnog rada dr. Ahmeda Smajlovića 4

IZLAGANJA
Adnan Omanović: Doprinos prof. dr. Ahmeda Smajlovića realizaciji ideje izgradnje Islamskog centra u Zagrebu 6
Murat Hadžismajlović: Zagrebačka medresa s ponosom nosi ime dr. Ahmeda Smajlovića 11
Hafiz Aziz Alili: Rahmetli doktor kao brižni zaštitnik 13
Vahid ef Hadžić: Zaslugom dr. Ahmeda Smajlovića otvoren je Medžlis IZ Split 14
Mevludin ef. Arslani: Orijentalizam kao misaona pojava 17
Muallima Ela Porić: Tragom uspješnog rada dr. Ahmeda Smajlovića – Novi detalji za biografiju 20

Dr. Ahmeda Smajlovića: Fotodokumentacija 23

Muallima Lamija Alili: Uloga vjere u svakodnevnom životu 30
Jasminka Domaš: Religija u svakodnevnom životu 32
Mr. Aziz ef. Hasanović: Islamska zajednica u viziji dr. Ahmeda Smajlovića 34
Saudin ef. Subašić: Doprinos dr. Ahmeda Smajlovića znanosti akaida 39
Ahmed Salihbegović: Životno djelo prof. dr. Ahmeda Smajlovića u trokutnom kontekstu suvremene Europe 44

ZNANSTVENI RADOVI
Prof. dr. sc. Šemso Tanković: Bošnjački identitet danas 50
Dr. sc. Tarik Kulenović: Europski muslimani 56
Mr. Senad Nanić: Muslimani Hrvatske – Razlozi visokog stupnja društvene afirmiranosti 60
Dr. sc. Fahrudin Novalić: Od tradicije prema modernosti – izazov razvoja islamskog svijeta 65
Prof. dr. Esad Ćimić: Uloga islama u oblikovanju etničkog identiteta 77
Prof. dr. Ružica Čičak-Chand: Indijski muslimani – manjina između marginalnosti i participacije 83

Dr. Ahmeda Smajlovića: Fotodokumentacija 89

DR. AHMED SMAJLOVIĆ: IZ OSTAVŠTINE
Dr. Ahmed Smajlović: Islam i Zapad 93
Dr. Ahmed Smajlović: Filozofsko razmišljanje o islamu 97
Dr. Ahmed Smajlović: Džemaludin Afganija (1839.-1897.) 105
Dr. Ahmed Smajlović: Muhmud Ebu-l-Fajd El-Menufi: "Filozofija islama" 109
Dr. Ahmed Smajlović: Islam kultura i socijalizam 111

ZAVRŠNA RIJEČ 113

PROGRAM SIMPOZIJA 114

POVIJESNA PJESMARICA
Adem-Idris: U posjetu Zagrebačkoj džamiji 115

BROJ 1. GOD. I.

BEHAR

List za zabavu i pouku.

1. muharema 1318. | SARAJEVO | 1. maja 1900.

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

Umjesto uvodnika

Obraćanje učesnicima Simpozija u povodu 20. obljetnice smrti dr. Ahmeda Smajlovića i 21. obljetnice radnog otvorenja Zagrebačke džamije u Zagrebu 24.04.2008.

Poštovanim učesnicima simpozija! Cijenjenim gostima! Sestrama, braći!

Najsrdačnije Vas selamim i pozdravljam u ime organizatora simpozija. Ovogodišnji, već tradicionalni, znanstveni simpozij povodom 21. obljetnice radnog otvorenja Zagrebačke džamije posvetili smo uspomeni na čovjeka koji je napustio ovaj svijet prije dvadeset godina, a koji je Islamsku zajednicu u Hrvatskoj, a posebno ovu u Zagrebu, uvelike zadužio svojom brigom i pažnjom. Ovih dana bit će dosta govora o rahmetli prof. dr. Ahmedu Smajloviću, predsjedniku Starješinstva Islamske zajednice u BiH, Hrvatskoj i Sloveniji. Na simpoziju će biti dosta svjedočenja o njegovim zaslugama za očuvanje i izgradnju islama i Islamske zajednice u Hrvatskoj. U znak zahvalnosti za ono što je učinio za našu Zajednicu dok je bio predsjednik Starješinstva, Zagrebačka medresa, i od ove školske godine i Islamska gimnazija, ponosno nose njegovo ime.

Nas muslimane u Hrvatskoj mnogo toga podsjeća na rahmetli doktora Smajlovića. Teško je reći što je od toga bilo značajnije. Ipak mislim da treba apostrofirati njegovo zauzimanje za izgradnju Zagrebačke džamije te podrška i pomoć koju je pružao tijekom njene gradnje. Ja sam imao sreću biti đak Medrese u Sarajevu kada je i on bio. Kada sam 1975. godine završio studije na islamskom misionarstvu u Libiji, odmah mi je ponudio imamsko mjestu u Gračanici ili Zagrebu, dajući prednost Zagrebu jer je očekivao da će uskoro početi izgradnja džamije.

Rahmetli dr. Smajlović je bio zahtjevan kada su u pitanju bile imamske obveze, ali im je pružao neograničenu pomoć i zaštitu. Stalno je razmišljao o profilu *imam* koji će moći odgovoriti na brojne izazove. On je već tada smjelo tvrdio da o imamima ovisi kakva će biti budućnost Islamske zajednice. Naročito je veliku brigu posvećivao ulozi glavnog imama u sustavu Islamske zajednice.

Godinu dana prije završetka gradnje Zagrebačke džamije, rahmetli doktor je u Sarajevu organizirao skup najodgovornijih predstavnika Islamske zajednice na području tri tadašnje republike. Prije toga mene je zadužio da napišem elaborat o radu i aktivnostima Zagrebačke džamije, s posebnim osvrtom na mjesto i ulogu imama. Ne bi prošlo ni mjesec dana, a doktor bi iznenada došao poslovnim vlakom u Zagreb da bi se uvjerio kako teku radovi i da li ima teškoća. Kada se dogodio požar na kupoli džamije, istoga je dana bio u Zagrebu, a nekoliko dana poslije doveo je i generalnog tajnika Rabite dr. Omera Nesifa dajući tako obnovi džamije snažnu podršku. U dva navrata on je osobno predvodio delegaciju Islamske zajednice iz Zagreba u posjet islamskim zemlja u cilju lobiranja za pomoć njene izgradnje, što dokazuje koliko je podržavao ovaj projekt. Na veliku žalost prije otvorenja Zagrebačke džamije iz političkog vrha Hrvatske jasno nam je stavljeno do znanja da je doktorova nazočnost na svečanom otvorenju džamije nepoželjna. Unatoč svemu tome mi smo ga pozvali na otvorenje i on se odazvao. Zagreb je preko svojih predstavnika u tijelima Islamske zajednice osudio njegovu smjenu nazivajući je miješanjem politike u autonomnost Islamske zajednice.

Ovaj simpozij posvećen i Zagrebačkoj džamiji i rahmetli dr. Ahmedu Smajloviću dobra je prilika da se osvrnemo na stanje Islamske zajednice i pokušamo odrediti njen budući rad. Islamska zajednica spada u red najznačajnijih institucija kod muslimanskih naroda. U Domovinskom ratu i agresiji na Bosnu i Hercegovinu Zajednica je svojim humanitarnim i duhovnim radom i djelovanjem stekla nepodijeljene simpatije i autoritet kod naroda. Pomažući svima kojima je pomoć bila potrebita, Islamska zajednica nije samo stekla autoritet kod muslimana nego i drugih, bez obzira na vjeru i nacionalnost. Nakon što je rat završio, pojavila se opasnost da ono što smo stekli mukotrpnim radom upropastimo pogrešnim postupcima i djelovanjem, jer mnogi su počeli snagu misijske riječi i djelova-

nja mijenjati za konformizam. To se naročito vidi kod nekih imama koji umjesto da žive za islam, udobno žive od islama. Vjerski ljudi u Islamskoj zajednici ne smiju nikada materijalno pretpostaviti vjerskom i moralnom. Onog trenutka kada smo odlučili biti službenici naše uzvišene vjere, tada smo prihvatili neke uvjete koje moramo ispunjavati ako želimo biti autentični predstavnici naše struke. Ono od čega vjerski ljudi ponajviše boluju jeste da nas ima puno "nezamjenjivih" i "neuklonjivih". Ima nas koji ne podnosimo zajedništvo i timski rad, a u džamijama i mesdžidima zagovaramo jedinstvo i slogu. Vremena su se promijenila kada je u pitanju autoritet i ugled vjerskih ljudi. On se teško stječe među vjernicima. Autoritet se ne stječe ni po funkciji ni po kompetenciji nego po stvarnom doprinosu očuvanju i izgradnji vjere i osvjedočenom životu u njoj.

Već odavno se govori o nužnosti duhovne i vjerske obnove Islamske zajednice i njene prilagodbe potrebama i znakovima vremena u kojem živimo. Za tu obnovu potrebno je stvoriti novu strukturu imama i muallima, ali to nikako ne znači omalovažiti one koji su u prošlosti bili pozitivni i značajni, a takvih je bilo mnogo. Islamska zajednica mora doraditi svoj identitet i viziju same sebe i svoga poslanja, ali i preispitati svoje dosadašnje djelovanje. Danas svi shvaćaju da kvaliteta društva ovisi o kvaliteti njegove javnosti, pa tako i Islamska zajednica. Njena otvorenost i transparentnost mora biti naš prioritetan zadatak. Nažalost netransparentnost i zatvorenost u samu sebe značajno je obilježje naše Zajednice. To donosi mnoge probleme među muslimanskim odnosima, a ponajviše nepovjerenje, koje kako vidimo postaje jedan od najvećih probleme muslimana u svijetu.

Izlazak Islamske zajednice u javnost veliki je izazov koji sa sobom nosi mnoge protivurječnosti. Od nas se traži prije svega umijeće djelovanja u takvim uvjetima i promjenu sadašnjeg mentaliteta. Iako je javno mnijenje predmet istraživanja sociologije i sociologa, ono treba biti predmet i religijskog istraživanja. Do dijaloga se može doći samo preko utjecaja na javno mnijenje. Na to nas upozoravaju brojni kur'anski ajeti i hadisi Božjega poslanika. Nedostatak javnog mnijenja nije samo problem muslimana nego i drugih religija, a za to su najodgovorniji vjerski ljudi. Danas nam je potpuno jasno da nema islamizacije bez javnoga mnijenja. Nezainteresiranost za vjeru i događaje u njoj izravna je posljedica nedostatka javnoga mnijenja. Komunikacija mora naći mjesto i u religiji i zadnji je trenutak stvaranja *teologije komunikacija* kako Kur'an kaže:

"Da si ti (Muhammede) prema njima bio grub, oni bi se od tebe razbježali, pa zato im praštaj i traži za njih (od Boga) oprosta i s njima se savjetuj."

Kako naprimjer promijeniti u društvu svijest da religija nije samo obred, nego i učiteljica. Ako želimo dobro Islamskoj zajednici, mi stalno moramo propitivati utjecaj našeg djelovanja na oblikovanje muslimana. Zato ako želimo strukturalnu obnovu Islamske zajednice, potrebno je mnogo više dijaloga kojeg u našoj Zajednici nedostaje.

Muftija Ševko ef. Omerbašić,
predsjednik Mešihata

Tragom uspješnog rada dr. Ahmeda Smajlovića

Iz obraćanja sudionicima Simpozija.

prof. dr. Remzija Hadžiefendić-Parić,
predsjednica Organizacijskog odbora Simpozija

(...) Svake godine obilježava se obljetnica radnog otvaranja Islamskog centra, znanstvenim skupom ili okruglim stolom. Ove godine obilježavamo i jednu tužnu godišnjicu: 11. kolovoza 1988. (ili 28. zulhidža, prije 21. godine) na ahiret je preselio naš dr. Ahmed Smajlović, čije ime s velikim ponosom nosi Zagrebačka medresa koja ove godine ispraća 13. generaciju maturanata. Danas bi dr. Ahmed Smajlović imao 70 godina. U Sarajevu, na gradskom mezarju "Bare" nišan je dr. Ahmeda Smajlovića s tarihom (epitafom) na arapskom jeziku, na kojem, između ostalog, stoji:

Sve što je na Zemlji, prolazno je,
Ostaje samo Gospodar Jedan.
Merhum dr. hadži Ahmed Smajlović,
Predsjednik Starješinstva Islamske zajednice BiH,
Tek što se snagom opasa, preseli u vječnost.
Muderis na Islamskom teološkom fakultetu:
Pisac i vaiz, mnogo je obećavao,
A nagrada kod Allaha je neizmjerna i najljepša.
Njegov tarih sadržan je u dovi
Upućenoj Allahu ebdžedom:
Uvedi u Dženet, Milostivi Bože,
Svog roba Ahmeda, 1408. h. g.
(napisa hafiz Kamil Silajdžić)

Ideju da se 21. obljetnica Isl. centra obilježi Simpozijem dao je muftija, uvaženi Ševko ef. Omerbašić, koji je i sam profesor u Zagrebačkoj medresi i Islamskoj gimnaziji. Snagama koje smo imali u našoj školi – i uz pomoć Izvršnog odbora Medžlisa IZ u Zagrebu i Mešihata – pripremili smo Simpozij: "*Tragom uspješnog rada dr. Ahmeda Smajlovića"*. Želja nam je skrenuti pažnju kulturnoj i znanstvenoj javnosti na veliko djelo i značajan rad dr. Ahmeda Smajlovića, koji je bio:

– uvažen i cijenjen univerzitetski profesor (akaida i isl. filozofije)
– naučnik – erudita 20. stoljeća – onog klasičnog enciklopedijskog modela obrazovanja (i danas tako rijetkog)
– pedagog
– prevoditelj (preveo "Derviš i smrt" i "Hasanaginicu" s bosanskog na arapski), R. Garodija ("Islam, kultura i socijalizam"), Mustafu Mahmuda ("Dijalog s prijateljem"), Taftazanija, Abdullaziza Kamila i druge (...).
– član mnogih međunarodnih institucija, sudionik internacionalnih skupova (doprinosio je reputaciju FIN-a, čiju je znanstvenu fizionomiju gradio, i muslimana u Europi...) predavač na arapskom i engleskom – vanrednog oratorskog dara, a pri tome se: svakodnevno susretao s ljudima iz vjere, znanosti, kulture, umjetnosti kao nesvakidašnji lider, i individualni i timski radnik, značajan za IZ i muslimane ne samo na prostorima bivše Jugoslavije (posebno BiH, Hrvatske, Slovenije, Kosova, Balkana) već i mnogo šire – postavljajući visoke standarde u IZ i gradeći reputaciju europskih muslimana u svijetu.

Simpozij se sastoji iz 2 dijela.

Prvi dio Simpozija posvećen je upravo – životu i radu dr. Ahmeda Smajlovića. Njegovo djelo je obimno (sadrži oko 260 bibliografskih jedinica, preko 5.000 stranica (...). djela originalnog naučnog diskursa, preglednih radova, članaka, prijevoda, prikaza, ogleda...); sama doktorska disertacija, tekst izvornog naučnog diskursa, ima 780 stranica (obranjena je na arapskom jeziku prije 34 godine, još neprevedena, a i danas je udžbenik na nekim univerzitetima u svijetu)...

U ovom trenutku predlažem da njegova škola, uz pomoć Ministarstva znanosti i kulture u RH i Visoke škole arapskog jezika u osnivanju, bude inicijator prevođenja i izdavač doktorske disertacije dr. A. Smajlovića, odbranjene na Al-Azheru 1974. – prije 34 godine...

Suglasnost za to imamo od gospođe Munire Smajlović, supruge dr. Ahmeda Smajlovića.

Drugi dio Simpozija nosi naslov: Islamske zajednice i muslimani danas.

Sve teme – o kojima će biti riječi u toj sesiji – bliske su radu dr. A. Smajlovića, na tragu su njegovih vizija, planova i ostvarenja: njegov dopinos IZ i muslimanima je velik, kao i doprinos modernosti i afirmaciji tzv. manjinske religije (a svaka je religija negdje manjinska), vjerske slobode, slobode identifikacije...

Živimo u svijetu – nemirnom, nesigurnom, neurednom. Vjeruje se da je u posjedu znanosti – moć, ali i odgovornost: moć da *kaže što će biti 'istine',* moć da kaže *tko ima pravo istine postaviti i odlučiti što one znače* i *tko istine ima pravo učiti i gdje...;* i odgovornost za to hoće li se *znanje i moć dijeliti* ili nepravično i nehumano, da parafraziramo De Beaugrandea, *gomilati najednom mjestu, ostajući u posjedu samo jednih.*

Živimo u svijetu – nemirnom, nesigurnom, neurednom. Vjeruje se da je u posjedu znanosti – moć, ali i odgovornost: moć da kaže što će biti 'istine', moć da kaže ko ima pravo istine postaviti i odlučiti što one znače i ko istine ima pravo učiti i gdje... R. de Beaugrande; i odgovornost za to hoće li se znanje i moć dijeliti ili nepravično i nehumano, da parafraziramo De Beaugrandea, gomilati na jednom mjestu, ostajući u posjedu samo jednih.

O dr. A. Smajloviću mladi malo znaju. Neka vrsta vela šutnje obavila je ime ovog velikana... Među onima koji su ga znali, s njim surađivali, od njega učili, na njemu gradili svoj dio ovozemaljskog dobra... obeveza je još veća da upoznaju suvremenike sa životom i radom dr. Ahmeda Smajlovića.

Ne misilim da ćemo rasvijetliti sve ono što bi, u ovom kontekstu, moglo zanimati nauku i muslimane u Hrvatskoj i šire – hrvatsku javnost. Oslanjajući se na domaće mlade istraživače i kroničare (što s posebnim zadovoljstvom ističem), i na drage nam goste iz kruga uvaženih znanstvenika u Republici Hrvatskoj (sociologe, politologe, filozofe, povjesničare, kulturologe, analitičare...) – želja nam je bila skrenuti pažnju na dr. Ahmeda Smajlovića i njegov konkretan doprinos IZ i muslimanima u Hrvatskoj (i Sloveniji), te kulturi dijaloga, religijskoj kulturi i znanosti. Simpozijem želimo podsjetiti na značaj ovog velikana i skrenuti pažnju naučne, kulturne i društvene javnosti – na jedno VELIKO i ZNAČAJNO djelo koje je naglo prekinuto... Podsjetiti na potrebu njegove valorizacije i revalorizacije.

Uime Organizacionog odbora – svima se zahvaljujem na odazivu, i želim uspješan rad i ubuduće.

Doprinos prof. dr. Ahmeda Smajlovića realizaciji ideje izgradnje Islamskog centra u Zagrebu

Piše: **Adnan Omanović (član Odbora za izgradnju zagrebačke džamije 1979. godine)**

Kada slavimo 21. godišnjicu radnog otvorenja Islamskog centra Zagreb u čijem sklopu je i Zagrebačka džamija, ukazuje se prilika i obveza da osvijetlimo ulogu rahmetli prof. dr. Ahmeda Smajlovića u realizaciji ideje izgradnje Islamskog centra u Zagrebu. Svaki broj današnjeg "Preporoda" objavljuje na nekoliko stranica upečatljive reportaže o svečanostima polaganja kamena temeljaca u džamijama širom Bosne i Hercegovine, svečanim otvorenjima džamija, simpozijima, natjecanjima u vjeronauku itd., a nismo niti svjesni veličine Božje milosti time spuštene na nas.

Samo nekoliko desetljeća ranije situacija na prostorima bivše države bila je bitno drugačija, a izgradnja džamija bila je rijetka i društveno daleko manje eksponirana. Prostornim izlaskom iz Bosne i Hercegovine ideja izgradnje džamije poprimala je isključivo hipotetičko značenje, a nije bilo potrebe dokazivati notornu činjenicu da su Hrvatska i Slovenija unutar nominalno ateističke Jugoslavije bile realno republike sa jasno profiliranim većinskim katoličkim korpusom stanovništva. U njima je ideja izgradnje džamije bila suočena sa problemima sa kojima je bila suočena i Katolička crkva pri izgradnji svojih bogomolja, a ti problemi bili su u bitnom uvećani dodatnom nedefiniranom mješavinom odbojnosti prema islamu, nepovjerenjem i nerazumijevanjem svrhe izgradnje džamije, jer to valjda pripada tamo negdje prostorima u Bosni ili Turskoj, ali ne u europskoj zemlji itd.

Poseban problem bilo je pitanje osoba koje bi bile nositelji ideje izgradnje džamije. Desetljeća sustavnog sekularnog odgoja, indoktrinacije djece, omladine i studenata kroz marksističko-ateistički svjetonazor imala su za posljedicu objektivnu snažno prisutnu alijenaciju mlađih generacija od islama. Džamije su bile prepuštene srednjim i starijim generacijama vjernika, vjeronauk je objektivno bio slabo posjećen i na rubu gubitka svakog značaja za prosječne roditelje, a održavanje postojećih džamija predstavljalo je ozbiljan teret za aktivne članove džemata. Izgradnja novih džamija predstavljala je često znakove vjerskog ushita pojedinih džemata koji su time iskazivali svoju hrabrost razmišljajući različito od prosječne svijesti. Zbog svih iznijetih razloga ukazao se fenomen da je izgradnja džamija u Bosni i Hercegovini pretežnim dijelom bila realizirana u ruralnim područjima, dok su nove džamije u većim gradovima bile rijetkost. Sociološki promatrano ova pojava bi se mogla protumačiti kao pokazatelj snažnijeg vjerovanja u ruralnim sredinama nego u gradu, no precizinija analiza ukazuje da je uzrok toj pojavi ležao u daleko organiziranijim neformalnim pritiscima organa države na vjernike u gradovima nego na selu. Upravo zbog toga sama ideja izgradnje džamije u Zagrebu kosila se sa svim naprijed naznačenim preprekama. Zagreb je bio prostorno udaljen od Bosne i Hercegovine iz koje je porijeklom bio pretežit dio njegove populacije muslimana. Dapače, Zagreb je bio iznad svega centar Katoličke crkve u cijeloj državi, slijedom čega se u prosječnoj laičkoj svijesti činilo inkopatibilnim da upravo u Zagrebu bude izgrađena džamija.

Nakon II. Svjetskog rata socijalno-obrazovna struktura zagrebačkih muslimana je tradicionalno bila radničko-obrtnička, a svijetli primjeri intelektualaca vjernika bili su više izuzetak no pravilo. Bolna je činjenica da je pretežita većina intelektualaca koji su porijeklom bili muslimani svoj obrazovni uspon doživljavala kao utemeljen razlog da se udalje od praktičnog manifestiranja svoje vjere te odlazaka u džamije kao centra iskazivanja iste. Još uvijek se sjećamo poluglasnih priča da nije preporučljivo ići na džumu, na bajram namaz ili na teravih-namaz, jer to "oni prate", a žalosna je istina da su te priče bile istinite. Javno manifestiranje vjere značilo je povlačenje pitanja odgovornosti u poduzeću, nepodobnost za više funkcije u službi itd. Tješila nas je pomisao da su slične tegobe imali i naši susjedi katolici, no korist od te spoznaje je bila mala. Kao posljedica ateističkog svjetonazora tijekom tri desetljeća poratnog perioda intelektualci su u značajnom broju distancirani od Islamske zajednice. Posljedica toga bila je niska obrazovna strukture džemata koja je već zbog toga bila objektivan uzrok nesposobnosti džemata za značajnije projekte.

No, vrijeme je činilo svoje, a objektivni razlozi o kojima će biti kasnije riječi djelovali su kao škare na džemat u Zagrebu: s jedne strane pritiskao ga je sve veći broj vjernika koji fizički nisu mogli stati u prostorije mesdžida u Tomašićevoj 12, a s druge strane pritiskali su ga objektivni organizacijski, financijski i tehnički razlozi koji su izgradnju džamije činili nemogućom. U stvari, objektivne dimenzije tog zadatka mogu se danas najupečatljivije sagledati ako sami sebe danas, ovdje, na ovom mjestu zapitamo:

"Da kojim slučajem, Bože sačuvaj, sada nemamo Islamski centar u Zagrebu i da smo, pretpostavimo, još uvijek u stotinjak kvadratnih metara mesdžida u Tomašićevoj ul. 12, tko bi danas među nama bio spreman prihvatiti se

zadatka izgradnje Zagrebačke džamije i ostalih objekata koji zajedno čine Islamski centar Zagreb? "

Na ovo hipotetičko pitanje teško da bismo dobili konkretan odgovor. Daleko je vjerojatnije da bismo umjesto odgovora bili zasuti stotinama protupitanja i tvrdnji od kojih bi vrlo vjerojatno na prvom mjestu bila ona da nikada nismo bili u težoj socijalnoj situaciji, da je velik broj džematlija bliži siromaštvu no skromnim materijalnim prilikama, da je nezaposlenost strahovito raširena, da su ušteđevine odavno iscrpljene, da ona šaka bogatih koja raspolaže velikim novcem nije pripravna platiti zekjat kao elementarnu vjersku obvezu, a kamo li da je raspoložena pomoći Islamskoj zajednici i svoj novac uložiti u "neprofitabilan" projekt kao što je izgradnja džamije, da je zbog niza vanjskopolitičkih razloga naša zajednica podozrivo promatrana od šire javnosti, da nije trenutak da sada pokrećemo takav velik projekt, da bismo trebali razmisliti o nečem skromnijem i primjerenijem našim mogućnostima. Ako bismo pri tome samo površno pokrenuli elementarno pitanje zemljišta na kojem bismo gradili Islamski centar Zagreb, lavina pitanja bi bila još veća, počev od toga tko uopće može sanjati da kupi česticu veličine desetak tisuća četvornih metara po današnjim vrtoglavim cijenama pa do toga gdje uopće naći takvu česticu na donekle užem području grada.

Poseban problem bilo je pitanje osoba koje bi bile nositelji ideje izgradnje džamije. Desetljeća sustavnog sekularnog odgoja, indoktrinacije djece, omladine i studenata kroz marksističko-ateistički svjetonazor imala su za posljedicu objektivnu snažno prisutnu alijenaciju mlađih generacija od islama. Džamije su bile prepuštene srednjim i starijim generacijama vjernika, vjeronauk je objektivno bio slabo posjećen i na rubu gubitka svakog značaja za prosječne roditelje, a održavanje postojećih džamija predstavljalo je ozbiljan teret za aktivne članove džemata.

Iako opisana hipotetička situacija danas može djelovati kao nepotrebno pretjerivanje, stvarna situacija tijekom osamdesetih godina prošlog stoljeća nije bila nimalo povoljnija od opisane za izgradnju džamije, a kamo li za izgradnju Islamskog centra u Zagrebu. Na području grada Zagreba djelovao je Mesdžid islamske zajednice smješten u Tomašićevoj ulici 12 u prostorijama manjim od onih koje danas koristi Mešihat Islamske zajednice. U naravi to su bila dva stana na 1. i 2. katu ukupne površine oko 150 četvornih metara. U donjem stanu obavljao se namaz, a gornji stan korišten je kao društvene prostorije. Potrebno je ukazati da je tijekom sedamdesetih godina Medžlis u Zagrebu prolazio brojna unutarnja previranja i dileme glede načina daljeg razvoja zajednice, a osobito u pogledu realizacije ideje izgradnje džamije u Zagrebu.

Nastavljajući održanje islamskog života u Zagrebu koji je nakon II svjetskog rata bio sveden na krajnji minimum, imam Hifzija ef. Alagić je ulagao velik osobni napor u vođenju vjerskog života, održavanju vjerske nastave itd. Iz današnje perspektive nije vidljiva dimenzija osobne hrabrosti i spremnosti na žrtvu osobe koja je tada bila spremna obavljati posao imama u Zagrebu. U tu svrhu dovoljno je podsjetiti na tragičan kraj imama r. ef. Muftića koji je smaknut bez suđenja nakon oslobođenja Zagreba 1945. g. pa da se shvati utemeljeni oprez kod naših džematlija koji su teške poratne godine provodili traumatizirani nasilnim prestankom rada džamije smještene na Trgu žrtava fašizma, simboličnim rušenjem njenih triju munara, obavljajući temeljne vjerske dužnosti u zamjenskim prostorijama u Tomašićevoj 12. Tragovi tih olovnih vremena osjećali su se desetljećima kasnije, a Islamsku zajednicu se prešutno teretilo za nešto nikad konkretno izrečeno.

Ustavne promjene 1971. g., široki društveni i kulturni pokret kasnije nazvan "Hrvatsko proljeće" i vjetrovi promjena koji su nezaustavljivo dolazili iz Europe probuđene snažnim studentskim buntom 1968. g. stvorili su u Hrvatskoj preduvjete za promjene na planu vjerskog života neočekivane za tadašnju socijalističku državu. Sredinom sedamdesetih godina ta klima promjena iznjedrila je sve glasniju artikulaciju želja ka konačnoj realizaciji izgradnje džamije u Zagrebu. U gore opisane društvene promjene tijekom 70-ih godina prošlog stoljeća Medžlis u Zagrebu se uklapao brojnim unutarnjim promjenama koje su tridesetak godina nakon rata napokon zajedno predstavljale onu kritičnu masu nužnu za značajan iskorak zajednice.

Na prvom mjestu potrebno je ukazati da je tada Zagreb predstavljao drugo po veličini studentsko središte u cijeloj državi. Cijeli grad bio je u znaku Sveučilišta u Zagrebu, koje je tada uživalo neprijeporno najveći stručni ugled tisuća domaćih i inozemnih studenata. U tom vremenu snažnog razvoja pokreta nesvrstanih države tzv. trećeg svijeta svake godine su odašiljale desetke tisuća svojih studenata u našu državu, a među njima je bio pristupan značajan postotak studenata iz islamskih zemalja. Usporedno s time u Zagreb su dolazile tisuće studenata iz manjih gradova Bosne i Hercegovine, slijedom čega je Zagreb poprimio jedan kozmopolitski "štih" kojeg danas samo djelomično odražava.

Tu očito prisutnu energiju velikog broja studenata željnih znanja, pa tako i znanja o vlastitoj vjeri islamu, na najbolji način je kanalizirao rahmetli prof. dr. Sulejman Mašović koji je prije četiri desetljeća ustanovio tribinu četvrtkom. U početku zamišljena kao ders za studente željne suvremenih spoznaja iz islamskih znanosti, tribina je ubrzo poprimila dimenzije redovite tjedne manifestacije na kojoj su temeljito prezentirana temeljna načela vjere, analizirani bezbrojni elementi fikha i akaida, držana putopisna predavanja, a osobitost su bili gosti predavači koji su držali predavanja o temama iz prirodnih i društvenih znanosti koje

nisu uvijek nužno morale biti vjerske, no služile su širenju obrazovanja slušateljstva. Odaziv na tribinu je bio fantastičan, a naše društvene prostorije na drugom katu Tomašićeve 12 bile su četvrtkom pune kao kutija šibica. Za potrebe džuma namaza, bajram namaza i mevluda ove prostorije su također prekrivane i korištene kao prostor za klanjače.

Polako, neprimjetno i bez jasne namjere, u okrilju ovakvog mesdžida stasala je generacija studenata Bošnjaka koja je u sebi osjetila poziv da zauzme mjesto u zajednici koje je bilo njima suđeno, a oni su imali hrabrosti da ga preuzmu. Upravo ova generacija studenata predstavljala je onu kritičnu masu potrebnu da se u džematu razmišljanje o izgradnji džamije artikulira u konkretnu akciju. Naime, tadašnji predsjednik odbora bio je rahmetli Asim Šaćiragić, uspješan privatni poduzetnik koji je u zajednicu unio duh poduzetništva. U svrhu prikupljanja novčanih sredstava za izgradnju džamije organizirao je po prvi put u bivšoj državi snimanje gramofonskih ploča od kojih spominjemo *Mevlud*, *Ilahije* i *kaside* itd., a kao kuriozitet navodimo da je jedan od izvođača bio današnji reis-ul-ulema dr. Mustafa Cerić. U vrijeme djelovanja odbora pod predsjedanjem Asima Šaćiragića tribina dr. Sulejmana Mašovića je doživjela puni procvat, a razmišljanja značajnog dijela džemata koji su predstavljali naši studenti te podrška ideji izgradnje džamije od strane brojnih naših članova obrtnika i slobodnih zanimanja konačno je imala za posljedicu burnu razmjenu mišljenja po tom pitanju između članova starog odbora.

Dr. Smajlović je bio svjestan da značajan dio problema leži na plećima uleme koja se trebala prilagoditi novome vremenu ukoliko želi sačuvati džemat, a to je značilo na prvom mjestu promicati istovremeno sekularno i vjersko obrazovanje. Taj paralelizam obrazovanja bio je temelj stvaranja novih generacija džematlija sposobnih ponijeti teret zajednice i očuvanja vjerskog identiteta.

Tijekom 1974. g. izabran je novi odbor koji je još odlučnije prostupio realizaciji ideje izgradnje džamije. Ova ideja imala je dvije komponente :

- prva je bila kadrovska, organizacijska i tehnička, a njezin teret pao je na medžlis u Zagrebu, prije svega na tadašnjeg imama Ševku ef. Omerbašića, Salima Šabića kao predsjednika Odbora za izgradnju džamije i Mustafu Pličanića kao predsjednika Izvršnog odbora. Potrebno je naglasiti da je to rukovodstvo imalo punu potporu svih članova Izvršnog odbora medžlisa koji su istovremeno bili i članovi Odbora za izgradnju zagrebačke džamije. Njihov zajednički idealizam i entuzijazam kroz osobni angažman u vremenskom periodu od desetak godina u konačnici su doveli do ostvarenja postavljenog cilja.
- druga komponenta bila je idejno koncepcijska, a ona je pala na teret onog malog broja ljudi koji su trebali raspoznati dugoročne ciljeve rada Islamske zajednice i način kako ih ostvariti kroz rad buduće Zagrebačke džamije. Potrebno je naglasiti da je ova komponenta u vrijeme o kojem govorimo bila razvijena do nivoa objekta koji se radno i službeno zvao Zagrebačka džamija, a kojeg je Božjom voljom vrijeme i objektivni rad preimenovao u Islamski centar u Zagrebu. Danas smo svjesni da nikakav rad i kreativnost imama i džematlija ne bi bili dovoljni da objekt transformiraju iz džamije kao sakralnog objekta u Islamski centar kao kompleksni centar svekolikih aktivnosti islamskog sadržaja, a da u vrijeme samog začetka realizacije projekta isti nije bio koncipiran na pravilan način.

Uloga prof. dr. Ahmeda Smajlovića bila je neporecivo velika upravo u vremenu kad je džemat u Zagrebu prolazio kroz vrlo burno vrijeme donošenja odluke o izgradnji Zagrebačke džamije. Važnost njegove uloge bila je razmjerna teškoćama u kojima se nalazio džemat u Zagrebu, a riječ je o okolnostima koje je teško, ako ne i nemoguće razumjeti iz današnje perspektive.

Ideja izgradnje džamije nije bila nova, njeni korjeni sežu sve do daleke 1930. godine kada je uprava grada Zagreba podržala inicijativu za izgradnjom džamije. Do realizacije nije nikada došlo, a vihor II svjetskog rata je sve bacio u zaborav. U vrijeme NDH Meštrovićev paviljon je preuređen u džamiju kojoj su dozidane tri munare, a nakon II svjetskog rata objekt je preuređen u Muzej revolucije, a munare su srušene. Zatišje u realizaciji ideje trajalo je sve do šezdesetih godina kada je prof. Neihart izradio idejni projekt Zagrebačke džamije koja je trebala biti smještena na Zelengaju. Njegov projekt je značajan utoliko što predstavlja odraz jedne idejne koncepcije u kojoj je objekt džamije limitiran na svoju temeljnu vjersku funkciju. Vizualno rješenje objekta je bilo vrlo nekonvencionalno i hrabro, što ne čudi imajući u vidu da je zagrebačka škola arhitekture u šezdesetim godinama slijedila u korak najsuvremenije trendove svjetske arhitekture. Odsječci elipsoidnih kupola i ovalni tlocrt objekta predstavljaju temeljne značajke projekta koje su preuzete i razrađene u kasnijem idejnom projektu prof. dr. Džemala Čelića. Naravno, ovakvo hrabro arhitektonsko rješenje objekta džamije imalo je vrlo visoku cijenu građenja koja je svojim predviđenim iznosom objektivno djelovala obeshrabrujuće.

Sredinom sedamdesetih godina novi Izvršni odbor medžlisa Zagreb ocijenio je da je vrijeme došlo za početak kampanje na izgradnji džamije. Upravo u tim trenutcima pojavila se paralelna ideja u džematu da se prostorna oskudica medžlisa u Tomašićevoj ulici riješi kupnjom prostrane obiteljske kuće u Zvonimirovoj ulici u kojoj je danas smješten Nogometni savez Hrvatske. Uspoređujući dimenzije te kuće sa korisnim prostorom u Tomašićevoj ulici doista se moglo ocijeniti da bi u dogledno vrijeme sve vjerske potrebe mogle biti zadovoljene kupnjom te kuće. Međutim, toj ideji se suprotstavila koncepcija izgradnje potpuno nove džamije koja bi imala velik molitveni prostor kao srce objekta, ali jednako važne prostorije namijenjene vjeronauku za djecu, predavanjima i vjerskom obra-

zovanju odraslih, društvene prostorije, knjižnicu, restoran itd. Zbog objektivnih dimenzija objekta nije ga bilo moguće smjestiti u užem centru grada Zagreba, što je značilo lociranje na relativnoj periferiji.

Ideja je bila prividno megalomanska, a realno je predstavljala vraćanje korjenskoj koncepciji džamije iz doba Muhammeda a.s. tj. džamije kao centra duhovnog života koji istovremeno zadovoljava brojne socijalne i obrazovne potrebe zajednice. U situaciji kad je džemat trebao odvagnuti obje ponuđene koncepcije od presudnog značenja bila je moralna snaga autoriteta koji su stajali iz tih koncepcija.

Dr. Smajlović je odlučno i bez rezerve stao na stranu druge koncepcije, iako je to bio stav koji nije bio u skladu sa tadašnjom stvarnošću u Islamskoj zajednici bivše države. Sredinom sedamdesetih godina nigdje u cijeloj državi nije postojao projekt izgradnje islamskog centra ovakve vrste i dimenzija, a bilo je očito da u samom Rijasetu IZ-e nije bila potpuno sigurna spoznaja da li medžlisu u Zagrebu objektivno treba džamija odnosno islamski centar takvih dimenzija. Uspoređujući veličinu projekta sa veličinom mesdžida u Tomašićevoj ulici nametao se zaključak o neobjektivno velikom megalomanskom projektu za koji ne postoji objektivna potreba, a koji džemat u Zagrebu neće financijski moći podnijeti, tako da je bilo sasvim izgledno da će cjelokupan projekt stati na pola puta kao investicija koja može financijski ugroziti cjelokupnu IZ.

Dodatni razlog za skepsu glede projekta bila je činjenica da u kadrovskom smislu mesdžid u Zagrebu nije imao nikoga osim jednog imama i nekoliko džematlija koji su djelovali kao muallimi volonteri, dok je budući objekt zahtijevao barem desetak puta brojniji stučni kadar. Problem privlačenja imamskih kadrova u Zagreb bio je vrlo ozbiljan, što je najbolje dokazao period u proteklih dvadeset godina. Kadrovi iz Bosne i Hercegovine dolazili su rijetko, u malom broju, a fluktuacija je bila česta. Kronični nedostatak imamskog i muallimskog kadra ugašen je tek nadolaskom generacija maturanata Medrese "Dr. Ahmed Smajlović", a to se dogodilo u posljednjih desetak godina. Kao predsjednik Starješinstva Islamske zajednice dr. Ahmed Smajlović je imao viziju koja se kosila sa svim gore naznačenim skeptičnim prognozama i koja je ustrajavala na stavu da Zagrebu treba upravo ovakav islamski centar.

Moguće je spekulirati o razlozima radi kojih je ocijenio da je baš Zagreb grad povoljan za takav vjerski centar, no sigurno je na njegovu ocjenu pozitivno djelovalo njegovo osobno iskustvo kao softe Gazi Husrev begove medrese tijekom Ramazana u našem mesdžidu. Imao je priliku upoznati liberalni duh Zagreba, toleranciju društvene zajednice prema vjeri koja je bila na zamjetno višem nivou prisutna no u ostalim dijelovima države, niz studenstkih i omladinskih listova koji su kao alternativna štampa obrađivali i teme vjerske problematike itd. Ne treba zaboraviti da je tadašnji SSRN Zagreba bio organizacija koja je kanalizirala društvena kretanja čiji sadržaj nije bio na liniji SKJ, ali koja su bila društveno prihvatljiva. Upravo su odnosi s vjerskim zajednicama ulazili u takvu kategoriju kretanja, a Zagreb je tada dopuštao osjetno veći stupanj slobode djelovanja vjerskim zajednicama no službeno Sarajevo. Uostalom, povijesna činjenica glasi da je Državni sabor Hrvatske, Dalmacije i Slavonije još prije 80 godina priznao islam kao službenu vjeru, postavši time drugi parlament u Europi koji je priznao islamu status službene religije.

Kao student, diplomant i doktorant svjetski poznatog sveučilišta u Kairu Al Azhar, dr. Smajlović je imao duboka i opsežna neposredna saznanja o tadašnjem reformističkom pokretu diljem islamskog svijeta. Problemi su posvuda bili sadržajno bliski i razumljivi, a svodili su se na alijenaciju nominalnim muslimana od praktične vjere, neukost ili slabu vjersku obrazovanost širokih narodnih masa, neprepoznavanje nužnosti redovitog svjetovnog obrazovanja kao sastavnog dijela izgradnje vjernika, pogrešnu interpretaciju položaja žene u svjetovnom životu, zanemarivanje njezinog školovanja itd. Problem je bio općepoznat, a ponuđena rješenja su se razlikovala s jedne strane od prijedloga za odbacivanjem stečevina Zapada i povratkom ka početnim zasadama islama do reformističkih zahtjeva koji su inzisitirali na temeljitoj obrazovnoj preobrazbi islamskog svijeta sa ciljem integriranja spoznaja suvremenih znanosti s temeljnim načelima islama.

Dr. Smajlović je bio svjestan da značajan dio problema leži na plećima uleme koja se trebala prilagoditi novome vremenu ukoliko želi sačuvati džemat, a to je značilo na prvom mjestu promicati istovremeno sekularno i vjersko obrazovanje. Taj paralelizam obrazovanja bio je temelj stvaranja novih generacija džematlija sposobnih ponijeti teret zajednice i očuvanja vjerskog identiteta. S obzirom na složenost zadataka suvremenog života bilo mu je potpuno jasno da moderna islamska zajednica može uspješno djelovati ukoliko u svoj rad uključuje laike kao jednako vrijedne suradnike imamima i muallimima. Zadaci su postali suviše brojni i kompleksni da bi ih mogli obavljati isključivo imami, a granica sakralnog i sekularnog iz dana u dan postaje sve više isprepletena. Time se već sedamdesetih godina jasno ukazala potreba za redefiniranjem pozicije džemata u islamskoj zajednici, i to na način da iz pozicije primatelja ili korisnika vjerske usluge džemat preraste u subjekt koji aktivno sudjeluje u donošenju odluka koje određuju vjerski život. Ovakav odnos suradnje izme-

Moguće je spekulirati o razlozima radi kojih je ocijenio da je baš Zagreb grad povoljan za takav vjerski centar, no sigurno je na njegovu ocjenu pozitivno djelovalo njegovo osobno iskustvo kao softe Gazi Husrev-begove medrese tijekom Ramazana u našem mesdžidu. Imao je priliku upoznati liberalni duh Zagreba, toleranciju društvene zajednice prema vjeri koja je bila na zamjetno višem nivou prisutna no u ostalim dijelovima države

đu imama i džemata zahtijeva značajnu izmjenu u načinu donošenja odluka, utvrđivanju djelokruga rada imama i Izvršnog odbora kao predstavnika džemata itd.

Dr. Ahmed Smajlović je imao jasnu spoznaju o nužnosti ovih korjenitih promjena kao uvjetu daljeg napretka zajednice, a džemat u Zagrebu je ocijenio kao povoljnu sredinu za realizaciju takvog ambicioznog projekta. Njegova je osobna zasluga da tijekom vrlo mukotrpne faze izgradnje objekta podrška Starješinstva Islamske zajednice nikada nije prestala te da je slijedom toga tadašnji reis-ul-ulema Naim Hadžiabdić pružio moralnu i materijalnu podršku izgradnji džamije u kritičnim trenucima plaćanja dospjele građevinske fakture za zidarske radove. S vremenske udaljenosti od preko dvadeset godina vidljivi su dosadašnji rezultati rada Islamskog centra u Zagrebu. Redoviti vjerski život u vidu pet dnevnih namaza, proslava svih mubarek dana, teravih namazi i tri dnevne mukabele tijekom Ramazana, vjerska vjenčanja itd. predstavljaju kičmu rada.

Dr. Ahmed Smajlović je imao jasnu spoznaju o nužnosti ovih korjenitih promjena kao uvjetu daljeg napretka zajednice, a džemat u Zagrebu je ocijenio kao povoljnu sredinu za realizaciju takvog ambicioznog projekta. Njegova je osobna zasluga da tijekom vrlo mukotrpne faze izgradnje objekta podrška Starješinstva Islamske zajednice nikada nije prestala te da je slijedom toga tadašnji reis-ul-ulema Naim Hadžiabdić pružio moralnu i materijalnu podršku izgradnji džamije u kritičnim trenutcima plaćanja dospjele građevinske fakture za zidarske radove.

Vjeronauk djece školskog uzrasta u početku se obavljao isključivo u našem mektebu, no vrlo brzo je obuhvaćao osnovne i srednje škole u Zagrebu, s time da danas možemo s ponosom naznačiti da naši imami i muallimi drže vjeronauk u 61 osnovnoj i vjerskoj školi. Tribina "dr. Sulejman Mašović" nakon četiri desetljeća kontinuiranog rada doživljava novi procvat zahvaljujući novim generacijama voditelja i predavača. Omladinski klub je zahvaljujući dugogodišnjem zalaganju naših imama nizom obrazovnih predavanja, kino projekcija i kulturnih manifestacija, organizacijom i velikim brojem sekcija te okupljanjem naše mladeži iz cijele Hrvatske razvio aktivnost kakvu nismo do sada nikada imali u Zagrebu. Vijeće žena svojim radom nastoji reaktivirati ženski dio džemata i uključiti ga u niz obrazovnih programa te organiziranih oblika druženja.

Kao posebnu vrijednost objekta Islamskog centra Zagreb, naglašavamo Medresu i, pod nedavno, Islamsku gimnaziju "Dr. Ahmed Smajlović" koja je iznjedrila nove generacije naših muallima i imama, čime je već zaslužila značajnu ulogu u razvoju Islamske zajednice u Hrvatskoj. Njen rad stvara kadrovski temelj za nove generacije imama i muallima koji u Zagrebu nisu gosti ili došljaci, već pripadaju ovoj sredini, razumiju je i žele njoj dati svoj pozitivan doprinos. Nadalje, njezin rad trajno rješava pitanje stvaranja kadrova potrebnih za sve brojnije medžlise u Hrvatskoj, a obrazovni sustav ima neprekinuti trend sve većih obrazovnih kriterija na nastavnom kadru. To je kvaliteta o kojoj smo prije dvadeset godina mogli samo sanjati, a danas naši učenici imaju obrazovne programe temeljem kojih im po završetku gimnazije stoje otvorena vrata svih fakulteta u Hrvatskoj i inozemstvu.

Konačno, nije potrebno prikrivati činjenicu da je Islamski centar u Zagrebu postao za širu islamsku javnost obrazac kakve islamske objekte treba graditi i kakvu koncepciju rada usvojiti. Brojni su primjeri u Bosni i Hercegovini arhitektonski sličnih objekata džamija poput naše, ali još više veseli prihvaćanje koncepcije izgradnje ovakvih multifunkcionalnih islamskih centara. Njihovom izgradnjom nužno se uvodi rad na temeljima suvremenog obrazovanja imama, a slijedom toga i suvremenog njihovog rada sa džematom. Time se otvaraju objektivne mogućnosti kvalitetne komunikacije s društvom u kojem živimo i djelujemo, a slijedom toga i boljeg međusobnog razumijevanja i tolerancije. Upravo na planu međureligijske tolerancije i razumijevanja ovaj Islamski centar u Zagrebu odigrao je veliku i pozitivnu ulogu. Stotine tjednih tribina, deseci simpozija, brojne svečanosti, sve su to prigode za bolje međusobno upoznavanje i razmjenu misli, a time se u korijenu uklanjaju razlozi nepovjerenja i sumnje. Mi svojim gostima kažemo da postoji simbolika u činjenici da je naša džamija otvorena za vjernike klanjače i za sve goste tijekom cijelog dana svih sedam dana u tjednu. To je jedina džamija u kojoj se vrata ne zaključavaju nakon obavljenog namaza, a ne otključavaju deset minuta prije sljedećeg namaza. Ona je otvorena svima, jer džamija je mjesto duševnog odmora, razmišljanja i pozitivnih misli.

Tu otvorenost ima cijeli Islamski centar u Zagrebu. Objekt otvoren na sve četiri strane, bez visokih ograda i teških vrata. Objekt uz koji postoji sportsko igralište za djecu cijelog naselja i zelene površine koje služe svima. Objekt koji je za vrijeme Domovinskog rata za vrijeme zračnih uzbuna u svojem skloništu primao stanovništvo Folnegovićevog naselja. Objekt u kojem se održavaju tribine na kojima gostuju predstavnici sve tri velike monoteističke religije. Objekt u kojem je odrastao prvi hrvatski hafiz. Objekt u kojem pjevaju naše "Arabeske". Objekt u kojem se godišnje uplati preko 600 kurbana i čije bajram-namaze pohodi preko 5000 vjernika. Objekt koji stoji iza vjeronauka za 1500 dječaka i djevojčica. Objekt kojeg su Bošnjaci dragovoljci Domovinskog rata izabrali da uz njega bude spomenik za 800 Bošnjaka poginulih za neovisnost Republike Hrvatske. Objekt koji nije strano tijelo u gradu Zagrebu, već objekt kojeg su izgradili ljudi koji su rođeni i žive u ovom gradu i koji sebe smatraju dijelom ovog grada. Objekt koji voli prošlost, a usmjeren je na budućnost.

Nadam se da smo izgradili Islamski centar onakvim kakvim ga je zamislio dr. Ahmed Smajlović, uz obveznu i prioritetnu konstataciju "Innellahu meana (a Allah dž. š. zna najbolje)".

Zagrebačka medresa s ponosom nosi ime dr. Ahmeda Smajlovića

Piše: **Murat Hadžismajlović, ravnatelj Medrese i Islamske gimnazije**

Lik dr. Ahmeda Smajlovića kao čovjeka, islamskog radnika, rukovodioca, suradnika i znanstvenika, u svakom od nas, pobuđivalo je uvijek duboko poštovanje, uvažavanje i respekt. Iako, danas 20 godina, nakon preseljenja na Ahiret, imamo skromne zapise o njegovom životnom putu, plodnom radu i djelovanju u Islamskoj zajednici i uspjesima, za koje je itekako zaslužan, kratka biografija njegovog životnog puta od 50 godina zasigurno je potrebna, da bi sve nas još jedanput podsjetila na ovog velikana riječi, pera i djela. Svoje velike ideje nikada nije sumirao, kao ni životno djelo. To je prepustio pokoljenjima koja nadolaze. .

Dr. Ahmed Smajlović se rodio 1938. godine u Tokoljcima kod Srebrenice. Osnovnu četverogodišnju školu završio je u Krnjićima. Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu je završio 1958. i bio jedan od najboljih učenika, koje je ova medresa upamtila. Vojni rok je služio u Ljubljani 1959. i 1960., gdje je vanredno upisao Pravni fakultet i kao vojnik položio prvu godinu prava. 1962. je otišao na studij u Egipat, u prvoj generaciji studenata IZ bivše Jugoslavije. Nakon završenog kursa arapskog jezika na prestižnom islamskom sveučilištu Al Azhar upisao je fakultet arapskog jezika i književnosti. Studij je završio u redovnom roku i odmah se upisao na postdiplomski studij. Titulu magistra stekao je 1970., a titulu doktora arapskog jezika i književnosti u rujnu 1974. Ustvari, to je titula prvog doktora islamskih nauka u Europi. Za vrijeme dvanaestogodišnjeg studiranja i boravka u Kairu, dr. Smajlović je održavao kontakte s istaknutim kulturnim, javnim i znanstvenim radnicima Egipta. Deset godina je bio profesor sociologije, filozofije i logike na Jugoslovenskoj dopunskoj školi od čega je pet godina bio i njen direktor.

Godine1975. stupio je u službu IZ, najprije kao šef kabineta Reis uleme, a zatim kao predsjednik Starješinstva IZ BiH, Hrvatske i Slovenije u Sarajevu. Na ovoj dužnosti ostao je punih 10 godina, a kada je godine 1977. otvoren Islamski teološki fakultet (ITF) bio je jedan od osnivača. Izabran je za vanrednog profesora na predmetima *akaid* i islamska filozofija i te je poslove obavljao usporedno s dužnošću predsjednika Starješinstva IZ. Godine 1981. odlikovan je ordenom zasluga za narod sa srebrnom zvijezdom. Osnivač je "Islamske misli", časopisa za islamske znanosti i praksu. Kao glavni urednik listova "Preporoda" i "Islamske misli" utjecao je na kvalitetu tih listova. Nemjerljiv je njegov doprinos u otvaranju ženskog odjeljenja Gazi Husrev-begove medrese, kao i doprinos na planu osuvremenjivanja rada IZ. Posebno je vodio računa o restauraciji i sanaciji starijih i vremenom oštećenih vjerskih objekata koji su u vlasništvu IZ. Imao je glavnu ulogu u pomoći kupovine mesdžida u Ljubljani, Puli, Splitu, kao i izgradnji Zagrebačke džamije; zatim sanacije Gazi Husrev-begovih i drugih vakufa.

Godine 1985. je potpuno prešao na ITF (današnji FIN) i uskoro izabran za redovnog profesora. Tu dužnost je izuzetno dobro obavljao sve do svoje iznenadne smrti 1988. godine. Njegova superiornost zasmetala je, kako tadašnjem komunističkom režimu, tako i nekim osobama unutar IZ. Uslijedile su opstrukcije, podmetanja i na kraju postupak za njegovu smjenu. Zahvaljujući kukavičkoj šutnji većine onih koji su ga znali, izuzev neznatnog broja časnih izuzetaka, dr. Smajlović je smijenjen i ponižen. Smetala im je i njegova katedra na fakultetu, pa su ga namjeravali smijeniti i s mjesta profesora. Preduhitrila ih je njegova zagonetna smrt 11. 8.1988. godine.

Za svog kratkog života, u 255 objavljenih radova, članaka, originalnih ili prevedenih, na različite islamske teme kao i nekoliko brošura i knjiga, kako na materinjem tako i na arapskom, ogledao se njegov uspješni znanstveni i stvaralački rad. Godine 2001. u Istanbulu je u Enciklopediji islama na 133. i 134. str. našla svoje mjesto i plodna životna djelatnost dr. Smajlovića.

Kada ovlaš pogledamo bibliografiju radova prof. dr. Smajlovića, koje je sredio i objavio njegov dugogodišnji šef ureda mr. Muharem Omerdić, vidimo da se radi o 255 radova u rasponu od 1957. (njegovi srednjoškolski radovi) do 1988. Vidimo da od 1970. godine radi intenzivno na izdavačkoj djelatnosti, prevođenju sa arapskoga jezika, kao i na arapski jezik. Puno je bisera toga rada, a tu svakako spadaju i prevedena "Hasanaginica" kao i roman Meše Selimovića "Derviš i smrt" u suradnji s Egipćaninom dr. Husejnom Abdul Latifom. Doktorska disertacija, napisana na arapskom 1974. godine, imala je oko 780 stranica i na žalost do danas nije prevedena, niti objelodanjena kod nas. Iz ove plodne bibliografije radova vidimo da je na svim područjima stvaralačkog djelovanja, dr. Smajlović ostavio duboko pozitivne tragove imamsko-muallimske, govorničke, prevodilačke i znanstvene djelatnosti, o kojima će biti detaljnije razmatrano na ovom simpoziju.

Za svog kratkog života, u 255 objavljenih radova, članaka, originalnih ili prevedenih, na različite islamske teme kao i nekoliko brošura i knjiga, kako na materinjem tako i na arapskom, ogledao se njegov uspješni znanstveni i stvaralački rad. Godine 2001. u Istanbulu je u Enciklopediji

islama na 133. i 134. str. našla svoje mjesto i plodna životna djelatnost dr. Smajlovića. Stoga doista čudno zvuči konstatacija nekih današnjih alima, da na naš poziv sudjeluju na ovom Simpoziju; odgovorili su da nisu našli dovoljno materijala u njegovom djelu za relevantan rad na Simpoziju. Izuzetno je važno istaći zasluge na polju novije i suvremenije interpretacije islamske vjerske misli i tumačenja šerijatskih propisa u duhu vremena i prostora u kojem živimo. Brojne akcije koje je IZ vodila, pa i dan-danas vodi, i bez kojih se ne može zamisliti njezin efikasan rad i postojanje, vezane su uz njegovo ime ili ih je zatekao pokrenute, pa ih je razvio i dao im nove podsticaje da bi stekle masovnost i pokazale značajnije rezultate. Veliki bi bio grijeh i propust ne istaknuti povijesnu ulogu dr. A. Smajlovića u razvijanju islamskog vjerskog života na ovim prostorima.

Prirodni dar za govorništvom, elokvencija, umješnost i ogromno znanje krasili su njegov lik i kao takav ostati će zapamćen u povijesti naše IZ. Očekivao je da u svakom čovjeku progovori njegova islamska svijest i savjest, onako kako je jednom kazao: *"Jednostavno rečeno, jedinstvenost, otvorenost, realnosti na ličnost su osnovne komponente rada na rješavanju raznih pitanja a ne razjedinjenost, zatvorenost, subjektivnost i ignorantnost koje razaraju i iscrpljuju svakoga.*" Smatrao je svojom velikom obavezom u IZ dovesti što više stručnih ljudi s visokom naobrazbom, kako u institucije tako i u džemate. Znao je da islamska zajednica može ići naprijed samo ako ima dobar vjersko-prosvjetni kadar, do kraja islamski opredijeljene službenike i dobru slogu.

Shvaćajući pravilno njegove misli i ideje , Mešihat IZ HR 1992. god. osniva Medresu i daje joj naziv Zagrebačka medresa "Dr. Ahmed Smajlović" i za glavni zadatak ima stvaranje stručnog kadra za potrebe IZ RH. Do sada je u našoj medresi radilo ili radi 9 doktora znanosti, 4 magistra, muftija i drugi visoko obrazovani kadar. Ove školske godine imamo u nastavnom procesu 2 doktora znanosti, 2 magistra, muftiju, i ostale profesore sa VSS. Pitamo se: Što je bio motiv ovakvog angažmana visoko kvalitetnog kadra? Sigurno je jedan od motiva bio lik i djelo dr. Smajlovića i želja navedenih profesora da IZ RH dobije što kvalitetniji vjerski kadar. Našu medresu pohađali su učenici iz BiH, HR, Slovenije, Makedonije, Njemačke, Švicarske... Svršenici naše medrese studirali su i završavali razne studije u HR, BiH, Sloveniji, Njemačkoj Austriji, Egiptu, Turskoj, Maleziji, Cipru, Katru, UAE, i tako dalje. Medresa je danas jedan od stupova IZ RH i do sada njezina jedina obrazovna ustanova koja postiže zapažene rezultate u odgoju i obrazovanju svojih učenika.

O dr. Smajloviću, kao velikom znanstveniku i alimu, najbolje govore njegova djela, njegov doprinos i njegova bogata (a na žalost nedovoljno istražena) znanstvena zaostavština. Stoga, jednoglasni zaključak Mešihata IZ RH od 1992., da naša medresa dobije ime "Dr. Ahmed Smajlović" jer je bio veliki prijatelj ove IZ te je stalno pomagao njen razvoj. Međutim, činjenica je da brojni poštovaci njegovih misli i djela iz IZ HR nikada nisu mogli zaboraviti, niti htjeli izgubiti iz vida njegovo znanje, zasluge, zalaganje i žrtvu koju je učinio za islam i islamsku zajednicu u cjelini. Njegove riječi i djela ne umiru nikada u našim srcima i očima. Stoga, ova medresa s ponosom nosi ime dr. Ahmeda Smajlovića.

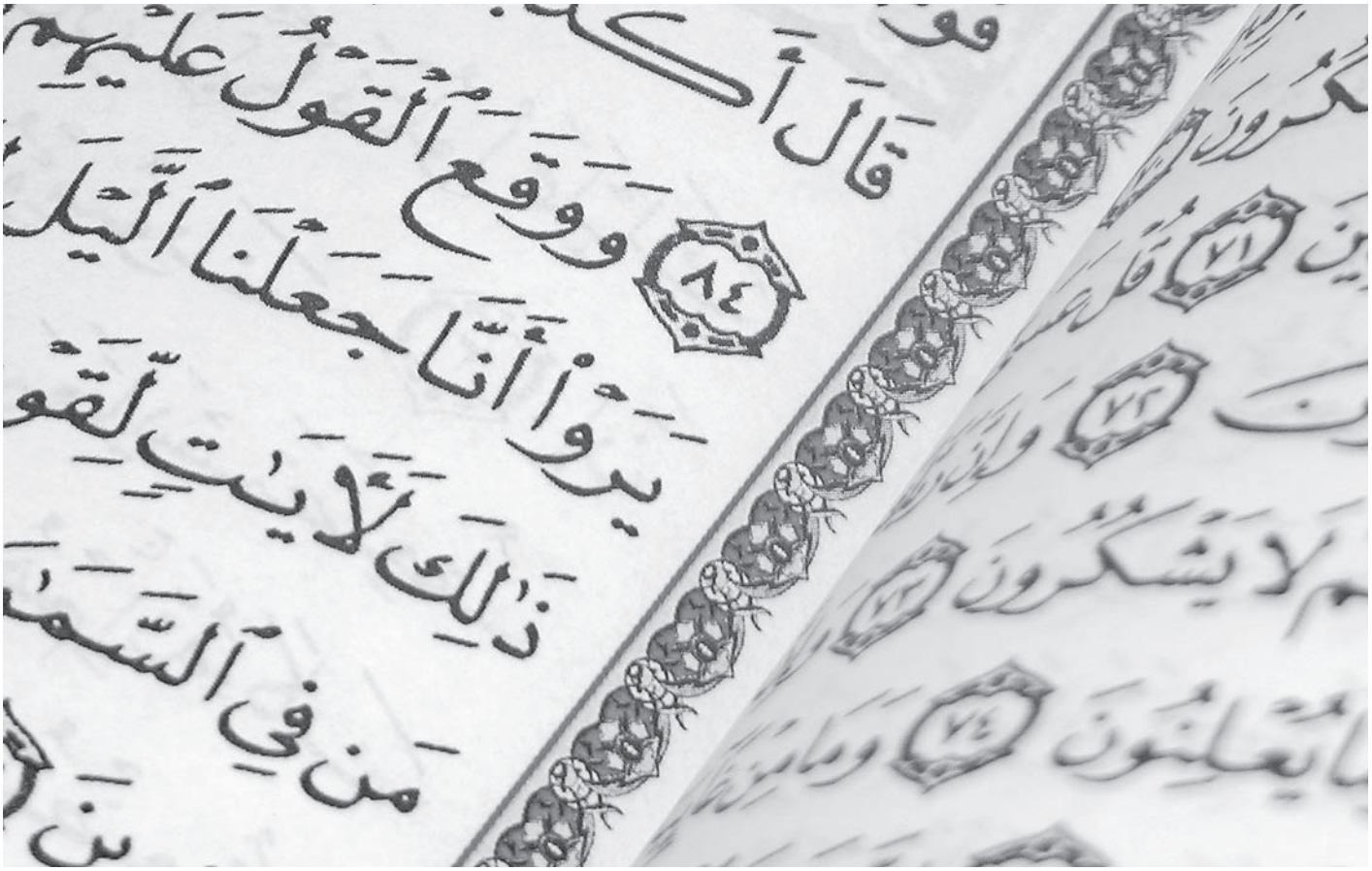

Rahmetli doktor kao brižni zaštitnik

Piše: **hafiz Aziz Alili, profesor u Medresi**

Sretni smo što je Zagrebačka džamija uspjela realizirati lik i sadržaj suvremenog Islamskog centra. Postala je prepoznatljiva kao mjesto održavanja međunarodnih simpozija povodom obljetnice radnog otvorenja. Ostala je dosljedna samoj sebi u održavanju tradicije natjecanja učača Kur'ana povodom svečanog otvorenja. Na taj način pokazuje da je dostojna svoje misije, te da je opravdala povjerenje onih koji su pomogli njezinu izgradnju. Značaj i veličina ove obljetnice ogleda se u veličini rezultata koje je ovaj Islamski centar ostvario, povijesnim okolnostima u kojima je djelovao, burnim vremenima, teškim i složenim iskušenjima na širem društvenom planu kroz koja je prošao. A upravo tako bi se, kada dublje promislim, mogao okarakterizirati život i vrijeme rahmetli doktora Ahmeda Smajlovića.

Organiziranjem Simpozija kojim oživljavamo uspomenu na lik i djelo mojeg učitelja, profesora, brižnog zaštitnika, rahmetli doktora, oživljavamo uspomene na teška i burna vremena u kojima je djelovao, ali i na izvanredne ljudske kvalitete i vrline koje je posjedovao taj čovjek po imenu Ahmed! Sjećam se našeg prvog susreta, davne 1978. godine, kada sam kao desetogodišnji dječak, u pratnji oca i muhafiza došao u Sarajevo, kako bih tijekom mjeseca Ramazana učio mukabele. Primio nas je u svom uredu i pomalo s nevjericom predložio da počnem učiti. Sumnjao je da desetogodišnjak, koji je upravo završio *hifz*, može učiti nekoliko mukabela u Sarajevu. Počeo je stranicu, a ja sam ju nastavio. Ubrzo reče: Možeš, možeš, učiti mukabele!

Svi oni koji su barem jednom čuli njegovo predavanje, posvjedočit će da su to *dersovi* koji zauvijek ostaju urezani u srcu. Stoga i nije bilo iznenađujuće što bih učiteljima, po povratku iz Sarajeva, na pitanje što ću upisati poslije osnovne škole, odgovarao: "Znam samo da ću biti kao doktor Ahmed Smajlović". Budući da je bio i prvi doktor islamske teologije u bivšoj Jugoslaviji, bio je čuven i izrazito cijenjen i među Albancima. U njegovim predavanjima, kao i životu uopće, posebno je bila primjetna zabrinutost za stanje muslimana; brinulo ga je ponašanje omladine, njihov odgoj, konzumiranje alkohola i vulgarni rječnik. Posebna njegova briga bila je kako Bosni i Hercegovini vratiti tradiciju *hifza* s obzirom na slabljenje ove tradicije po završetku Drugog svjetskog rata. Stoga je planski i osmišljeno radio na poticanju učenja i izučavanja Kur'ana, a osobito njegovog memoriranja.

Njegova ideja je bila da se tijekom mjeseca Ramazana ugoste hafizi iz Makedonije, da učenici Medrese koji uče *hifz* imaju posebne olakšice te, naposlijetku, da hafiska diploma mora biti najveća i najljepša među diplomama. Kao predsjednik Starješinstva prvu diplomu je dodijelio hfz. Bajramu Ajetiju, a posljednju meni. Allahovom voljom najprije, ali potom i njegovom zaslugom, već 1987. god., u mojoj je generaciji bilo nas šest hafiza.

Svi oni koji su barem jednom čuli njegovo predavanje, posvjedočit će da su to *dersovi* koji zauvijek ostaju urezani u srcu... Volio je hafize i s posebnim pijetetom se prema njima odnosio... Nudio bi nam svoj status doktora znanosti, za naš *hifz*! Mi smo svi potajno vjerovali da je i on hafiz. Ajete bi citarao jasno i tečno, bez pogreške!

Volio je hafize i s posebnim pijetetom se prema njima odnosio. Sjećam se da je nama hafizima nakon predavanja *akaida* na Fakultetu često predlagao čudnu trampu. Nudio bi nam svoj status doktora znanosti, za naš *hifz*! Mi smo svi potajno vjerovali da je i on hafiz. Ajete bi citarao jasno i tečno, bez pogreške! Kako je život proveo i posvetio islamu i razvoju islamske misli, učeći i proučavajući Kur'ani kerim, ne čudi što je i svoju milu, vjerničku dušu predao Allahu upravo u trenutcima učenja kur'anskih ajeta. Život je završio onako kako je počinjao svaki dan – Kur'anom, koji je te večeri, na njegovom radnom stolu ostao otvoren na 84. ajetu sure Kehf! (Inna mekkena lehu fil erdi ve atejnahu min kulli šejin sebeba)

"Mi smo mu dali vlast na Zemlji i omogućili mu da izvrši ono što želi. I on pođe."

Te je ajete učio u svom novom stanu. Dova za useljenje je bila planirana za 13.08.1988. Bio je to, međutim, dan njegove dženaze. "A ti, o dušo smirena, vrati se Gospodaru svome zadovoljna, a i On s tobom zadovoljan. Pa uđi među robove Moje. Uđi u džennet Moj!" (El-Fedžr, 27-30).

Amin!

Zaslugom dr. Ahmeda Smajlovića otvoren je Medžlis IZ Split

Piše: **Vahid ef. Hadžić, glavni Imam Medžlisa IZ Split**

Prema saznanjima do kojih sam došao pripremajući ovo izlaganje, još sedamdesetih godina prošlog stoljeća, Starješinstvo Islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije je uvidjelo potrebu osnivanja mesdžida u Splitu. Ponajprije ih je na to ponukao, po svemu sudeći, izbor Splita za održavanje Mediteranskih igara 1979. godine, a time i sigurno učešće mnogobrojnih sportaša-muslimana iz raznih većinski muslimanskih mediteranskih država. Međutim, u tom periodu kod muslimana Splita nije bilo dovoljno sazrela svijest i potreba za tim i ta tadašnja inicijativa je ostala neostvarena. Do ponovne inicijative dolazi početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća ponajviše od strane jedne grupe muslimana, Albanaca i Bošnjaka.

Adem ef. Smajić, dugogodišnji gl. imam u Rijeci, svjedoči da je 1983. godine dobio poziv od Bakira Sidki u vezi s pomoći osnivanja Odbora Islamske zajednice u Splitu i željom da ih s tim povodom posjeti. Zamolio je tadašnjeg člana Sabora Islamske zajednice za Hrvatsku i Sloveniju rah. dr. Sulejmana Mašovića da skupa s njim izvrše tu posjetu, međutim, dr. Mašović je bio spriječen jer je morao u vrijeme kada je posjet bio zakazan, biti u Dubrovniku. Adem ef. je izvijestio Starješinstvo Islamske zajednice u Sarajevu o tome i dobio je suglasnost i jasnu podršku od dr. Ahmeda Smajlovića, tadašnjeg predsjednika Starješinstva i njegovih suradnika, da napravi uviđaj o stanju muslimana u Splitu. Preporučeno mu je što je sve bitno da sa utvrdi u cilju ispunjavanja uvjeta za osnivanje Odbora IZ u Splitu.

Posjet i uviđaj je bio 17.10.1983. godine. Ja ću vam predočiti samo neke dijelove, odnosno zaključke, iz tog zaista veoma bitnog dokumenta za osnivanje sadašnjeg Medžlisa IZ Split.

"Mogu slobodno da izjavim, a to konstatiram i činjenicama, kako i sam već tri godine radim u dijaspori, izuzetno sam oduševljen entuzijazmom muslimana Splita u njihovim željama" – započinje rezime posjete Adem ef. i nastavlja: *"U Splitu je već odavno trebalo osnovati Odbor IZ-e, ako se uzme u obzir veličina grada, broj gradova na obali u blizini Splita i otoka, te mnogobrojnost muslimana koji su moralno i materijalno zainteresirani za to. Smatram da bi što prije trebalo osnovati Odbor IZ-e."*

Na osnovu ovoga i svega ostalog rečenog u detaljnom izvješću Adem ef., Starješinstvo na čelu sa dr. Ahmedom Smajlovićem, poduzima daljnje korake u cilju osnivanja Odbora. Dr. Ahmed Smajlović 15.11.1983. kao odgovor na izvješće Adem ef., uputio je dopis na više adresa, a između ostalih i Sadiji Lukanić, koja je bila jedna od inicijatora osnivanja Odbora. U dopisu stoji sljedeće:

LUKANIĆ SADIJA
Židovski prolaz 2
58002 -SPLIT

U vezi sa izvještajem riječkog imama ADEM ef. SMAJIĆA, koji se odnosi na formiranje Odbora IZ-e u Splitu, Starješinstvo Vas obavještava o slijedećem:

1. Pozdravljamo ideju i napore koje ste sa ostalim džematlijama učinili da se iznađu mogućnosti da se formira Odbor IZ-a u Splitu i da se poradi na tome da Split dobije imama, koji će pružati sve vjerske usluga kako muslimanima u Splitu tako isto i muslimanima u okolnim mjestima, kao što su: Šibenik, Biograd, Trogir, Makarska rivijera, Primošten, Rogoznica, Sedam Kaštela, Omiš, te ostrva: Hvar, Korčula i Vis, i drugdje, gdje živi i radi veći broj muslimana, stalno nastanjenih, koji su zainteresirani da se što prije i bez odugovlačenja formira Odbor IZ-e.
2. Potrebno je, u ovom slučaju, da Starješinstvo donese odluku o formiranju odbora IZ-e i da se, nakon toga, imenuje Odbor IZ-e u Splitu.
3. Odluku o formiranju Odbora IZ-e u Splitu, Starješinstvo će dostaviti SO-e Split – Komisiji za odnose sa vjerskim zajednicama i zatražiti da se registrira Odbor IZ-e, sa sjedištem u Splitu.
4. Biće potrebno izraditi žigove i to: dva /2/ okrugla – veći i manji i jedan /l/ četvrtasti za protokol.
5. Uputstvo oko veličine i sadržaja žigova dobit ćete od Starješinstva IZ-e.
6. Starješinstvo će Vam obezbijediti imama, po mogućnosti, sa završenim Islamsko-teološkim fakultetom za čiji se smještaj trebate pobrinuti.
7. Starješinstvo će zakazati jednu posjetu Skupštini opštine Split, o ćemo ćete biti obavješteni.
8. O drugim detaljima, dogovorit ćete se sa našim predstavnicima, prilikom njihovog boravka kod Vas.

Zahvaljujemo se na saradnji, uz m. selam

Predsjednik
Prof. dr. Ahmed Smajlović

16.11.1983., dakle samo dan iza toga, Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, na preporuku svog predsjednika, donijelo je pozitivnu odluku o osnutku Odbora IZ Split i o tome izvješćuje tadašnje nadležne institucije kao i samo Vrhovno starješinstvo Islamske zajednice u Sarajevu. U toj odluci stoji sljedeće:

Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije u Sarajevu, rješavajući po zahtjevu pripadnika islama nastanjenih u Splitu dana 16. 11.1983. godine, donijelo je slijedeću

ODLUKU

U cilju organizovanog zadovoljavanja vjerskih potreba pripadnika vjere islama koji žive na području grada Splita i njegove bliže okoline, osniva se Odbor Islamske zajednice u Splitu.

Obrazloženje

Već duže vremena kod Starješinstva Islamske zajednice u SR BiH, Hrvatskoj i Sloveniji u Sarajevu proučavano je pitanje formiranja Odbora IZ-e Split, a sve u cilju zadovoljavanja vjerskih potreba pripadnika vjera islama koji žive na području ovog grada i njegove okoline. U ovom pravcu u periodu oktobra mjeseca ove godine Starješinstvo je zadužilo Adem ef. Smajića, vjersko-prosvjetnog referenta u Odboru IZ-e Rijeka da snimi situaciju u pogledu vjerskog života objektivnih i drugih uslova za formiranje Odbora IZ-e Split. Prema izvještaju koji je imenovani uputio ovom Starješinstvu, a sve u vezi sa njegovim boravkom medu pripadnicima vjere islama u Splitu i zapažanjima do kojih je došao u razgovorima s njima, evidentno je da na ovom području živi veliki broj muslimana sa svojim porodicama, da im je neophodno čim prije formirati Odbor i poslati imama koji će im obavljati vjerske obrede i pružati potrebne vjerske usluge, kako u samom Splitu, tako isto i u drugim priobalnim gradovima, gdje ima nastanjenih muslimana.

Uvažavajući potrebe vjernika pomenutih mjesta, kao i nalaze u izvještaju Adem ef. Smajića, Starješinstvo ja odlučilo kao u dispozitivu ove Odluke.

Predsjednik
Prof. dr. Ahmed Smajlović

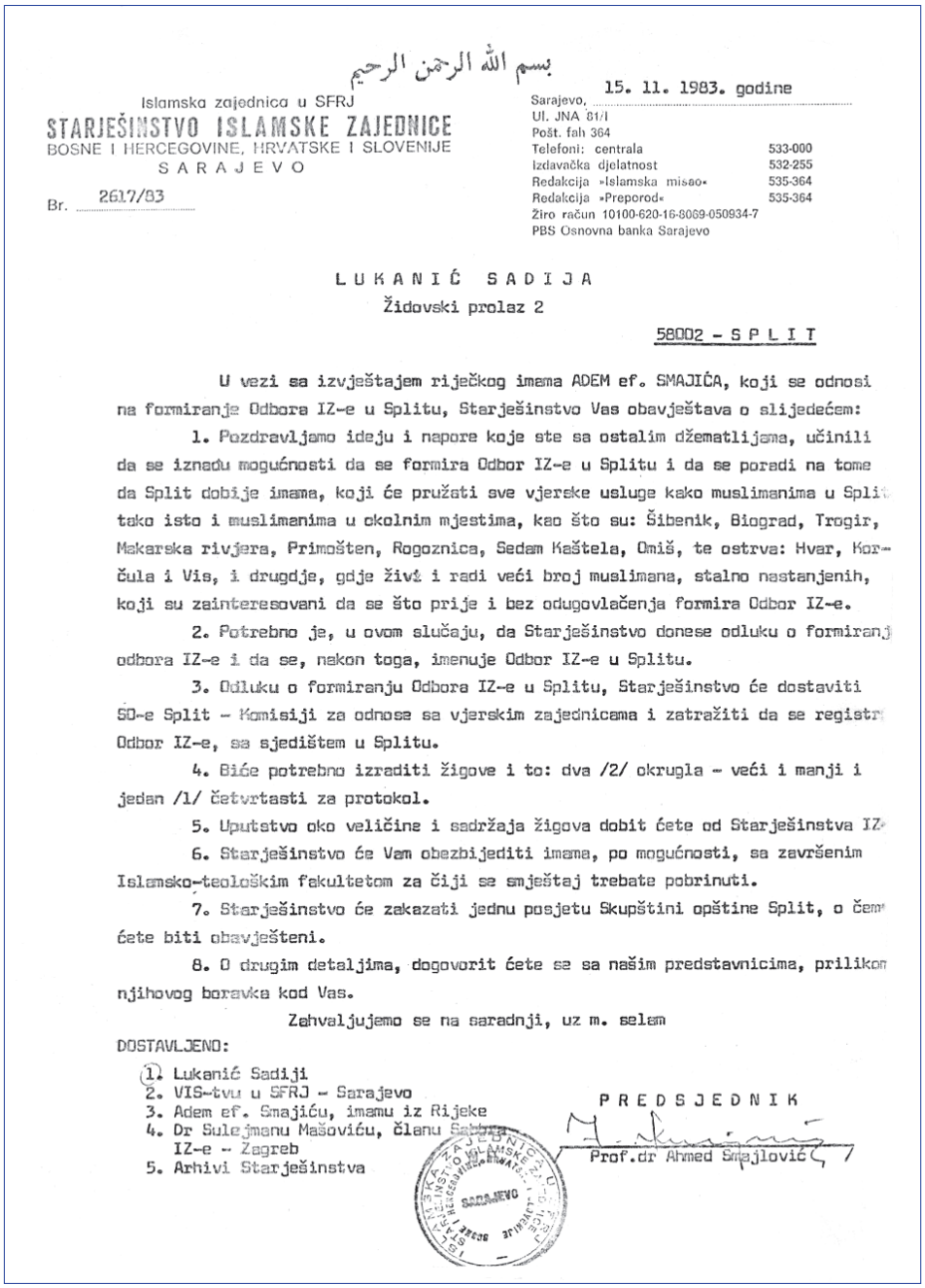

بسم الله الرحمن الرحيم

Islamska zajednica u SFRJ
STARJEŠINSTVO ISLAMSKE ZAJEDNICE
BOSNE I HERCEGOVINE, HRVATSKE I SLOVENIJE
S A R A J E V O

Br. 2617/83

Sarajevo, 15. 11. 1983. godine
Ul. JNA 61/I
Pošt. fah 364
Telefoni: centrala 533-000
Izdavačka djelatnost 532-255
Redakcija »Islamska misao« 535-364
Redakcija »Preporod« 535-364
Žiro račun 10100-620-16-8069-050934-7
PBS Osnovna banka Sarajevo

L U K A N I Ć S A D I J A
Židovski prolaz 2

58002 - S P L I T

U vezi sa izvještajem riječkog imama ADEM ef. SMAJIĆA, koji se odnosi na formiranje Odbora IZ-e u Splitu, Starješinstvo Vas obavještava o slijedećem:

1. Pozdravljamo ideju i napore koje ste sa ostalim džematlijama, učinili da se iznadu mogućnosti da se formira Odbor IZ-e u Splitu i da se poradi na tome da Split dobije imama, koji će pružati sve vjerske usluge kako muslimanima u Splitu tako isto i muslimanima u okolnim mjestima, kao što su: Šibenik, Biograd, Trogir, Makarska rivjera, Primošten, Rogoznica, Sedam Kaštela, Omiš, te ostrva: Hvar, Korčula i Vis, i drugdje, gdje živi i radi veći broj muslimana, stalno nastanjenih, koji su zainteresovani da se što prije i bez odugovlačenja formira Odbor IZ-e.

2. Potrebno je, u ovom slučaju, da Starješinstvo donese odluku o formiranj odbora IZ-e i da se, nakon toga, imenuje Odbor IZ-e u Splitu.

3. Odluku o formiranju Odbora IZ-e u Splitu, Starješinstvo će dostaviti SO-e Split - Komisiji za odnose sa vjerskim zajednicama i zatražiti da se registr Odbor IZ-e, sa sjedištem u Splitu.

4. Biće potrebno izraditi žigove i to: dva /2/ okrugla - veći i manji i jedan /1/ četvrtasti za protokol.

5. Uputstvo oko veličine i sadržaja žigova dobit ćete od Starješinstva IZ-

6. Starješinstvo će Vam obezbijediti imama, po mogućnosti, sa završenim Islamsko-teološkim fakultetom za čiji se smještaj trebate pobrinuti.

7. Starješinstvo će zakazati jednu posjetu Skupštini opštine Split, o čem ćete biti obavješteni.

8. O drugim detaljima, dogovorit ćete se sa našim predstavnicima, prilikom njihovog boravka kod Vas.

Zahvaljujemo se na saradnji, uz m. selam

DOSTAVLJENO:
1. Lukanić Sadiji
2. VIS-tvu u SFRJ - Sarajevo
3. Adem ef. Smajiću, imamu iz Rijeke
4. Dr Sulejmanu Mašoviću, članu Sabora IZ-e - Zagreb
5. Arhivi Starješinstva

P R E D S J E D N I K
Prof.dr Ahmed Smajlović

Nedugo nakon toga, točnije 28.12.1983., dr. Ahmed Smajlović upućuje po prvi put dopis od strane Starješinstva naslovljen sa Odbor Islamske zajednice Split. U njemu isti obavještava da je Sabor Islamske zajednice na svojoj sjednici 27.11.1983. donijelo odluku o imenovanju članova prvog Odbora Islamske zajednice u Splitu, nakon što su im bila dostavljena imena osnivača i onih koji su spremni preuzeti tu obvezu. Prva sjednica novog odbora održana je 08.01.1984. Već tada je uočeno da je najveći problem nedostatak prostorija za rad, a poglavito molitvenog prostora – mesdžida i o tome su izvijestili dr. Ahmeda Smajlovića. Upravo u tom segmentu, pored već spomenutog zalaganja oko osnivanja Odbora IZ u Splitu, dr. Ahmed Smajlović je učinio neprocjenjiv doprinos. Naime, bez ikakve dvojbe, njegovom zaslugom su izdvojena prijeko potrebna sredstva iz tadašnjeg fonda za dijasporu Starješinstva IZ-e. Tim sredstvima kupljena je zgrada za sjedište Odbora Islamske zajednice u Splitu i ujedno prvi mesdžid u Dominisovoj 1. Bitno je reći i to da su muslimani Splita učestvovali i novčano pomogli kupovinu zgrade ali i da je to bilo više simbolično i ni blizu dostatno za sumu od sedam milijuna tadašnjih dinara.

Ovim je, bez ikakve sumnje, osiguran temeljni uvjet za početak, te daljnji, nekada više a nekada manje, uspješan rad Odbora IZ Split. Pitanje je, a samo dragi Bog zna na njega odgovor, koliko bi u tadašnjim uvjetima i kako, egzi-

stirala i opstala IZ u Splitu, da nije mudrošću i dalekovidnošću dr. Ahmed Smajlovića ostvareno sve navedeno. Nažalost, usprkos trudu i nastojanjima nisam uspio da pribavim bilo kakvu fotografiju iz tog perioda. Na kraju, ne mogu a da ne spomenem još dvije po meni bitne stvari: Prva je, da nažalost, niti jedan od predočenih dokumenata vezanih za osnivanje Islamske zajednice u Splitu nije sačuvan u arhivu iste, već je, Allahovom dž. š. milošću, autor ovog izlaganja do njih došao posve slučajno, kroz razgovor s gospođom Zuhrom Lukanić; kćerkom rah. Sadije Lukanić, tajnice prvog Izvršnog odbora IZ u Splitu. Gospođa Zuhra živi u Rimu i između ostalog od svoje rah. majke sačuvala je i ove za nas veoma bitne dokumente. Prije desetak dana kopije mi je poslala e-mailom, a originale je obećala pokloniti našoj Zajednici prilikom narednog dolaska u Split.

...pored već spomenutog zalaganja oko osnivanja Odbora IZ u Splitu, dr. Ahmed Smajlović je učinio neprocjenjiv doprinos. Naime, bez ikakve dvojbe, njegovom zaslugom su izdvojena prijeko potrebna sredstva iz tadašnjeg fonda za dijasporu Starješinstva IZ-e.

Drugo, ovo izlaganje bi za mene bilo nepotpuno kada ne bih spomenuo i svoje kratko, ali meni bitno sjećanje na lik dr. A. Smajlovića. Dobro se sjećam, da sam kao učenik Gazi Husrev-begove medrese u Sarajevu, imao prigodu u više navrata čuti samo pozitivne stvari o dr. Smajloviću i kao alimu, ali kao i insanu. I upravo o tom dobrom insanskom aspektu ličnosti dr. A. Smajlovića treba nešto reći. Jednog dana, sada daleke 1985. godine, vraćajući se iz pošte i razgovora s roditeljima, koji su mi veoma nedostajali, a pored toga i zaokupljen problemima privikavanja na Medresu, baš negdje u ulici između Sahat-kule i Begove džamije, ugledah, kako u susret meni, onako korpulentan, s aktovkom ide, utonuo u svoje misli, dr. Ahmed Smajlović. Nazvah mu selam, a on mi kao da se i sam iz bremena vlastitih briga prenuo, odgovori najljepše na selam i reče: "Kako si momak, kako ide?" Meni je to, zaista, u tom momentu, bilo veliko i kao tako je ostalo i ostat će zapamćeno do kraja mog života. Nazivao sam ja selame profesorima i alimima i prije, a i poslije toga, ali malo, malo tko od njih je na tako lijep i ljudski način odgovorio.

Zato, na kraju, molim Uzvišenog Allaha da podari najljepši Džennet svom dobrom robu dr. Ahmedu, nagradi one koji čuvaju lik i djelo tog, bez ikakve sumnje, velikog alima ovog podneblja kao i organizatore i učesnike ovog simpozija kao i sve vas prisutne.

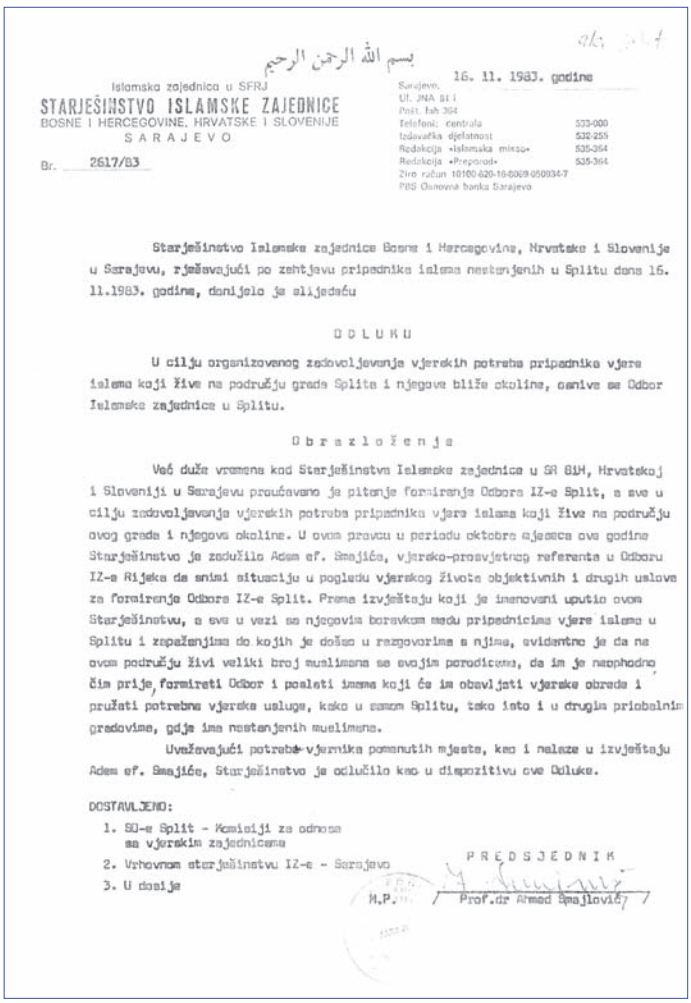

بسم الله الرحمن الرحيم

Islamska zajednica u SFRJ
STARJEŠINSTVO ISLAMSKE ZAJEDNICE
BOSNE I HERCEGOVINE, HRVATSKE I SLOVENIJE
S A R A J E V O

Br. 2617/83

Sarajevo, 16. 11. 1983. godine
Ul. JNA 81 I
Pošt. fah 364
Telefoni: centrala 533-000
Izdavačka djelatnost 532-255
Redakcija »Islamska misao« 535-364
Redakcija »Preporod« 535-364
Žiro račun 10100-620-16-6009-050934-7
PBG Osnovna banka Sarajevo

Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije u Sarajevu, rješavajući po zahtjevu pripadnika islama nastanjenih u Splitu dana 16. 11.1983. godine, donijelo je slijedeću

O D L U K U

U cilju organizovanog zadovoljavanja vjerskih potreba pripadnika vjere islama koji žive na području grada Splita i njegove bliže okoline, osniva se Odbor Islamske zajednice u Splitu.

O b r a z l o ž e n j e

Već duže vremena kod Starješinstva Islamske zajednice u SR BiH, Hrvatskoj i Sloveniji u Sarajevu proučavano je pitanje formiranja Odbora IZ-e Split, a sve u cilju zadovoljavanja vjerskih potreba pripadnika vjere islama koji žive na području ovog grada i njegova okoline. U ovom pravcu u periodu oktobra ajseca ove godine Starješinstvo je zadužilo Adem ef. Smajića, vjersko-prosvjetnog referenta u Odboru IZ-e Rijeka da snimi situaciju u pogledu vjerskog života objektivnih i drugih uslova za formiranje Odbora IZ-e Split. Prema izvještaju koji je imenovani uputio ovom Starješinstvu, a sve u vezi sa njegovim boravkom među pripadnicima vjere islama u Splitu i zapažanjima do kojih je došao u razgovorima s njima, evidentno je da na ovom području živi veliki broj muslimana sa svojim porodicama, da im je neophodno čim prije formirati Odbor i poslati imama koji će im obavljati vjerske obrede i pružati potrebna vjerska usluga, kako u samom Splitu, tako isto i u drugim priobalnim naseljima, gdje ima nastanjenih muslimana.

Uvažavajući potrebe vjernika pomenutih mjesta, kao i nalaze u izvještaju Adem ef. Smajića, Starješinstvo je odlučilo kao u dispozitivu ove Odluke.

DOSTAVLJENO:
1. SO-e Split - Komisiji za odnose sa vjerskim zajednicama
2. Vrhovnom starješinstvu IZ-e - Sarajevo
3. U dosije

PREDSJEDNIK
M.P. / Prof.dr Ahmed Smajlović /

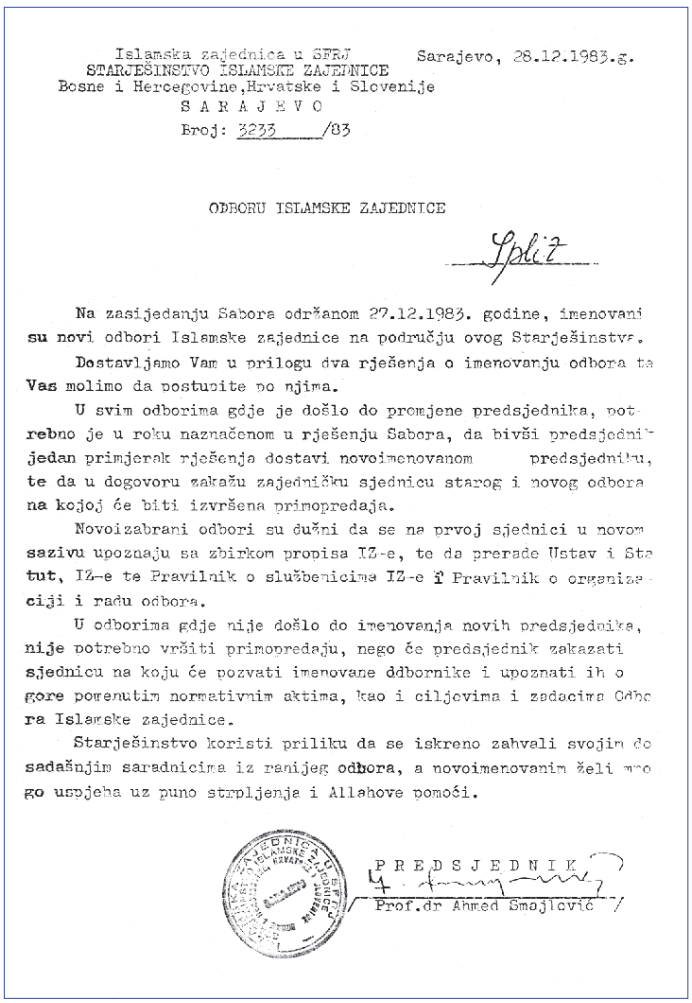

Islamska zajednica u SFRJ
STARJEŠINSTVO ISLAMSKE ZAJEDNICE
Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije
S A R A J E V O
Broj: 3233 /83

Sarajevo, 28.12.1983.g.

ODBORU ISLAMSKE ZAJEDNICE

Split

Na zasijedanju Sabora održanom 27.12.1983. godine, imenovani su novi odbori Islamske zajednice na području ovog Starješinstva.

Dostavljamo Vam u prilogu dva rješenja o imenovanju odbora te Vas molimo da postupite po njima.

U svim odborima gdje je došlo do promjene predsjednika, potrebno je u roku naznačenom u rješenju Sabora, da bivši predsjednik jedan primjerak rješenja dostavi novoimenovanom predsjedniku, te da u dogovoru zakažu zajedničku sjednicu starog i novog odbora na kojoj će biti izvršena primopredaja.

Novoizabrani odbori su dužni da se na prvoj sjednici u novom sazivu upoznaju sa zbirkom propisa IZ-e, te da prerade Ustav i Statut, IZ-e te Pravilnik o službenicima IZ-e i Pravilnik o organizaciji i radu odbora.

U odborima gdje nije došlo do imenovanja novih predsjednika, nije potrebno vršiti primopredaju, nego će predsjednik zakazati sjednicu na koju će pozvati imenovane odbornike i upoznati ih o gore pomenutim normativnim aktima, kao i ciljevima i zadacima Odbora Islamske zajednice.

Starješinstvo koristi priliku da se iskreno zahvali svojim dosadašnjim saradnicima iz ranijeg odbora, a novoimenovanim želi mnogo uspjeha uz puno strpljenja i Allahove pomoći.

PREDSJEDNIK
Prof.dr Ahmed Smajlović

Orijentalizam kao misaona pojava

Još neprevedena doktorska disertacija dr. Ahmeda Smajlovića: "Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na suvremenu arapsku književnost"

Piše: **Mevludin ef. Arslani, profesor u Medresi i Islamskoj gimnaziji**

Govoriti o dr. Ahmedu Smajloviću, za kojeg sam ja prvi put čuo kad sam upisao skopsku Isa-begovu medresu, sada već davne 1987. godine, velika je čast. No, uvijek kada spominjem rahmetli dr. Ahmeda Smajlovića, ne mogu a da se ne prisjetim i jednog od mojih muderisa u medresi, a sada gostivarskog muftije mr. sc. Shaqira Fetahua, koji je uvijek, skoro na svakom satu akaida, spominjao ime dr. Ahmeda Smajlovića. Pogotovo riječi dr. Smajlovića: *Uči, uči i samo uči.* I eto, koja koincidencija! Te godine upišem se u prvi razred medrese, čujem za to veliko ime i da se otvara Zagrebačka džamija, koja je postala simbolom Islamske zajednice u tadašnjoj Jugoslaviji. I samo nekoliko godina kasnije, pod njenim krovom, nikla je medresa, s imenom tog velikana i u kojoj ću i sam imati čast biti jednim od njenih profesora, a istovremeno i jedan od imama ove lijepe Zagrebačke džamije.

Moje izlaganje nosi naslov: "Još neprevedena doktorska disertacija dr. Ahmeda Smajlovića: Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na suvremenu arapsku književnost", koja je obranjena 1974. godine na najvećem i najprestižnjem islamskom sveučilištu El-Azhar u Kairu (Egipat). Prije nego što kažem nešto o ovom velikom djelu, dopustite mi da još jednom podsjetim, na sljedeće: da bi netko napisao ovakvo djelo, treba biti, doista, veliki poznavatelj arapskog jezika, zasigurno jednog od leksički najbogatijih i gramatički najčišćijih jezika na svijetu. Od svih semitskih jezika ima najrazvijenu morfologiju i sintaksu, te najbogatiji vokabular. No, naš rahmetli doktor Smajlović bio je veliki poznavatelj, ovog, za muslimane vjerskog jezika.

Da je uistinu bio vrsni poznavatelj arapskog jezika (gramatike, retorike...) svjedoči i činjenica da je preveo nekoliko stotina članaka s arapskog i na arapski, kao i nekoliko knjiga i brošura. Od toga treba istaći prijevod bosanskohercegovačkog romana *Derviš i smrt* velikog pisca Mehmeda Meše Selimovića kao i čuvenu usmenu bošnjačku baladu *Hasanaginica*, koja je svojom dirljivom ljepotom i suptilnošću zadivila čitav svijet, kako stoji u članku o *Hasanaginici* objavljen u Takvimu IZ-e iz 1976. godine. Evo kako dr. Ahmed Smajlović prevodi na arapski prve kitice *Hasanaginice*:

Što se b'jeli u gori zelenoj?
Al' su sn'jezi, al' su labutovi?
Da su sn'jezi već bi okopnuli,
Labutovi već bi poletjeli,
Nit su sn'jezi, nit su labutovi,
Nego šator age Hasan – age.[1]

ماذا يبيضّ هناك في الغابة الخضراء؟

أهي ثلوج أم هي وزّ عراقيّ؟

لو كانت ثلوجًا لذابت،

ولو كانت وزًّا عراقيًّا لطارت،

ولكنها ليست بثلوج ولا بالوزّ،

وإنّماهي خيمة حسن آغا. [2]

No, njegovo najznačajnije životno djelo iz znanstveno–istraživačkog rada jeste njegova doktorska disertacija, koja, nažalost, još nije prevedena kod nas s arapskog, na kojem je pisana i branjena. Inozemna javnost, međutim, odavno ju ima na raspolaganju, a koristi se kao sveučilišni udžbenik. Bila je to prva doktorska disertacija nekoga iz tadašnje Jugoslavije na Al-Azharu. Knjiga sadrži 780 stranica. Počinje predgovorom dr. Mustafe Mahmuda[3], koji između ostalog naglašava da je pisac ove knjige pročitao više od 600 knjiga i da nam je u ovoj knjizi pokušao sažeti ono što je najzanimljivije. Dr. Smajlović na početku svoje knjige objašnjava zašto je izabrao baš ovu temu:

"*Orijentalizam je misaona pojava koja je odigrala značajnu ulogu u arapskoj misli (filozofiji) i književnosti u prošlosti i sadašnjosti. U prošlosti, zato što je orijentalizam uzeo sve znanosti, književnosti i umjetnosti od Arapa i prenio ih na Zapad gdje je uspostavio svoju silovitu renesansu na svojim osnovama i uspjeli su zapadnjaci dosegnut veliki napredak, razvitak i procvat. U sadašnjosti, orijentalizam je uzeo ideje (misli), teorije i zapadnjačka mišljenja koje se baziraju na kulturi Arapa i vraća im nazad i na taj način žestoko utječe na njihov suvremeni preporod. Ova zadnja činjenica je ono što sam ja izabrao za naslov svoje doktorske disertacije, kojoj sam dao naslov:* "*Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na suvremenu arapsku književnost*".[4]

Knjiga se sastoji od triju dijelova, a svaki dio od pet poglavlja. U prvom poglavlju prvog dijela govori se o orijentalizmu i njegovom njegovanju arapsko-islamskog nasljeđa, gdje pisac definira pojmove: orijentalizma (el-istišrak), arabiziranje (el-isti'rab), europeiziranje (el-istigrab) i navodi mišljenja zapadnih i arapskih znanstvenika o ovim

terminima. U drugom poglavlju prvog dijela govori se o orijentalizmu kao pokretu. Tu se navode i motivi orijentalizma počevši od psihološkog, povijesnog, gospodarskog, ideološkog, religijskog, kolonijalizacijskog i znanstvenog. Zatim govori o nastanku orijentalizma, gdje pored mišljenja arapskih i zapadnih znanstvenika, daje i svoje vlastito. Nadalje, u ovom poglavlju govori se i o nastanku znanstvenih institucija koje izučavaju Orijent, o važnosti događaja na Istoku za orijentalizam, o raznim skupovima i konferencijama orijentalista, o pravcima orijentalizma (vjerskim/dogmatskim i znanstvenim), kao i o specifičnostima orijentalizma.

U trećem poglavlju dr. Ahmed Smajlović govori o odnosima između orijentalizma, s jedne, i kolonijalizma, kršćanskog misionarstva i cionizma, s druge strane. Četvrto poglavlje prvog dijela knjige govori o brizi orijentalizma za arapsko-islamsko naslijeđe kao što su: islam, Kur'an, Poslanikov sunnet, Poslanik a.s., islamsko pravo, Arapi i njihova povijest, islamska filozofija, arapsko-islamska civilizacija, prirodne znanosti Arapa, arapsko-islamska umjetnost, humanističke znanosti Arapa, arapski jezik i arapska književnost, kao i o brizi orijentalizma o zapadnjačkom naslijeđu.

U petom poglavlju prvog dijela, nakon što dr. Smajlović definira pojam filozofija, govori o filozofiji orijentalizma. Zatim navodi sklonosti orijentalizma kao što su: nadmoć, analiza, specijal(izira)nost, teologija i politika. Nadalje, nabraja i govori o francuskoj, engleskoj, njemačkoj, ruskoj, talijanskoj, španjolskoj i američkoj školi orijentalizma, kao i o drugim školama među kojima i o jugoslavenskoj školi orijentalizma. Na kraju ovog poglavlja navodi vjersku, znanstvenu, povijesnu, misaonu, civilizacijsku, humanu i političku vrijednost ove filozofije.

U drugom dijelu knjige govori se o arapskoj književnosti između orijentalista i arapskih znanstvenika. Nakon uvoda, dr. Ahmed Smajlović u prvom poglavlju govori o zagonetkama književnog istraživanja gdje objašnjava zapadnjački i arapski način istraživanja. U drugom poglavlju drugog dijela govori se o intenciji starih arapskih znanstvenika kao što su Muhammed ibn Selam el-Džumehi, Ebu Osman el- Džahiz, Muhammed ibn Kutejbe, Muhammed ibn Tabataba, El-Kadi Ali el-Džerdžani, Ebu-l-Kasim el-Amidi, Abdu-l-Kahir el-Džerdžani i Dijauddin ibn el-Esir, da postavljaju posve nova mjerila u književnosti i na taj način daju svoj doprinos arapskoj književnosti.

U trećem poglavlju drugog dijela govori se o tendencijama orijentalista kao što su: Karl Brukelman, Carlo Nallino, Reynold Alan Nicholson, Blasher, Sir Hamilton Gibb, Ignatius Krachkovski, Gustav E. von Grunebaum i Charles Adams kao i o njihovim zaslugama. Četvrto poglavlje drugog dijela govori o pravcima suvremenih arapskih znanstvenika kao što su: Džordži Zejdan, Mustafa Sadik er-Rafi'i, Abbas Mahmud el-Akkad, Ibrahim Abdu-l-Kadir el-Mazini, Mihail Ne'ime, Taha Husejn, Muhammed Husejn Hejkel, Ahmed Hasan ez-Zejjat, Muhammed Mendur i Emin el-Havli.

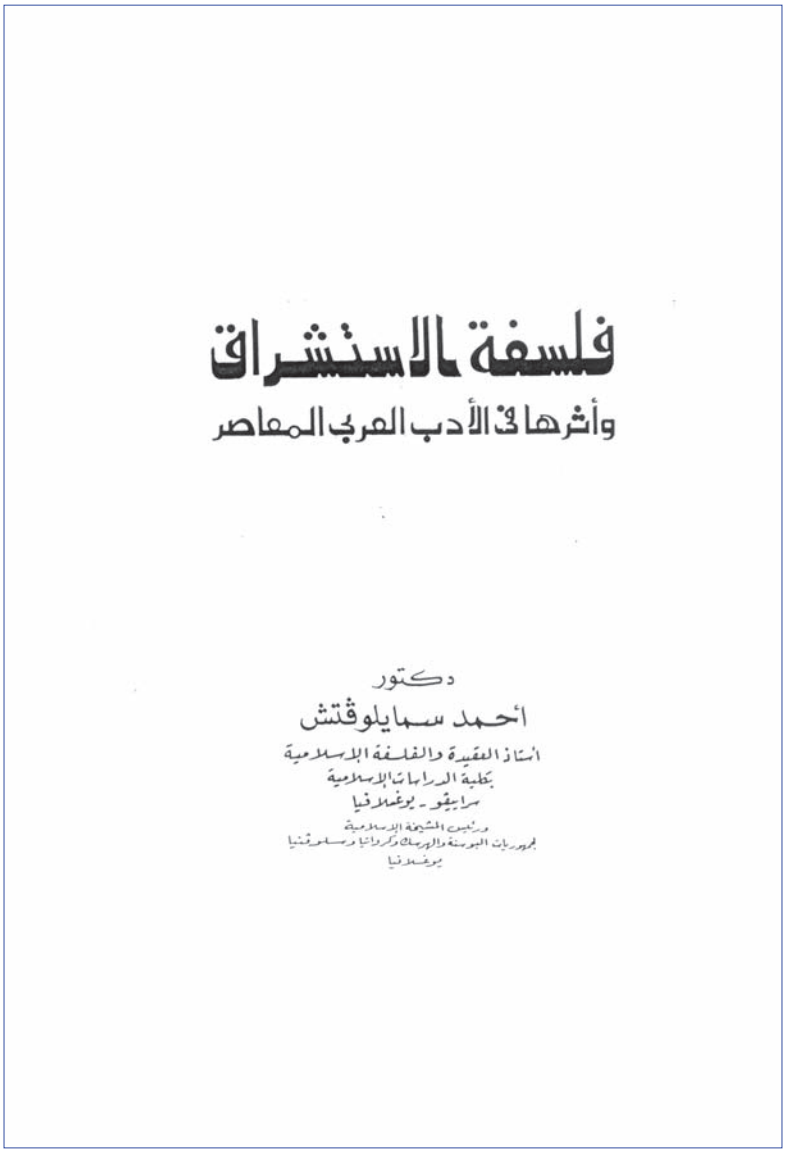
فلسفة الاستشراق
وأثرها في الأدب العربي المعاصر
دكتور
أحمد سمايلوفتش
أستاذ العقيدة والفلسفة الإسلامية
بكلية الدراسات الإسلامية
سراييفو - يوغسلافيا
رئيس المشيخة الإسلامية
لجمهوريات البوسنة والهرسك وكرواتيا وسلوفينيا
يوغسلافيا

Treći, i zadnji dio knjige govori o orijentalizmu i njegovom utjecaju na arapsku književnost. Nakon uvoda, u prvom poglavlju govori se o renesansi u suvremenoj arapskoj književnosti, o misaonom i znanstvenom buđenju, o renesansi kao književnoj – stilskoj formaciji, njenim značajkama, o renesansi pjesništva, o razdobljima kroz koja je renesansa prolazila sve dok nije došla do perioda *konsolidacije* i *uvjerenja*. Piše dr. Smajlović: "*To je razdoblje čiji su se predznaci pojavili s Palestinskom katastrofom (النكبة) 1948. godine, kada su se Arapi uvjerili u zapadnjačku izdaju i ozbiljno shvatili da se ne mogu ponovo vratiti svojoj slav, a da se ne oslanjaju na sebe i na načela koja su slijedili njihovi preci kada su osnovali Veliku islamsku državu. Na tim tragovima razbuktala se prva iskra Velike arapske revolucije*". U ovom poglavlju također se govori i o renesansi proze.

Što se drugog poglavlja zadnjeg dijela tiče, tu se govori o zanimanju orijentalizma za staru i suvremenu arapsku

***"To je razdoblje čiji su se predznaci pojavili s palestinskom katastrofom (النكبة) 1948. godine, kada su se Arapi uvjerili u zapadnjačku izdaju i ozbiljno shvatili da se ne mogu ponovo vratiti svojoj slav, a da se ne oslanjaju na sebe i na načela koja su slijedili njihovi preci kada su osnovali Veliku islamsku državu. Na tim tragovima razbuktala se prva iskra Velike arapske revolucije"*...ova doktorska disertacija zauzima iznimno visoko mjesto u znanstvenim krugovima i ubraja se u vrlo važne izvore za proučavanje nastanka orijentalizma, njegove filozofije, pravaca, ciljeva, predstavnika, kao i njegovog utjecaja na suvremenu arapsko-islamsku misao, književnost i filozofiju.**

književnost. U trećem poglavlju trećeg dijela govori se o načinima utjecaja orijentalizma na arapsku književnost kao što su: slanja arapskih izaslanstava po Europi, sudjelovanje Arapa na kongresima orijentalista, traženje pomoći od orijentalista da podučavaju po arapskim sveučilištima i prevođenje dijela orijentalista na arapski jezik, kao i o područjima njegovog utjecaja.

U četvrtom poglavlju zadnjeg dijela govori se o orijentalizmu i arapskom mentalitetu, o arapskom nacionalizmu, o arapskom jeziku kao i o sumnjama u arapsko-islamskoj baštini te o suočavanju Arapa s orijentalizmom, gdje se najviše ističu: Muhammed Abduhu, Ferid Vedždi, muhamme Husejn Hejkel, Nedžib el-Akiki, Abbas Mahmud el-Akkad, Malik ibn Nebijj, Muhammed el-Behi, Muhammed Muhammed Husejn, Mahmud Muhammed Šakir, Enver el-Džundi i Enver Abdu-l-Melik.

U petom poglavlju trećeg i zadnjeg dijela govori se o onome što je orijentalizam dodao u suvremenu arapsku književnost. Također, govori se i o zapadnjačkom definiranju arapsko-islamskog naslijeđa, o njihovom istraživanju u tom naslijeđu, o pokušaju vrednovanja arapsko-islamskog naslijeđa, o kritici metode istraživanja u arapsko-islamskom naslijeđu i, na kraju, o vrednovanju položaja arapsko-islamskog naslijeđa u kontekstu svjetskih naslijeđa. Knjiga završava s pogovorom, gdje pisac ističe glavne crte koje sačinjavaju ovaj vrlo korisni rad.

Na kraju, mogu konstatirati da ova doktorska disertacija zauzima iznimno visoko mjesto u znanstvenim krugovima i ubraja se u vrlo važne izvore za proučavanje nastanka orijentalizma, njegove filozofije, pravaca, ciljeva, predstavnika, kao i njegovog utjecaja na suvremenu arapsko-islamsku misao, književnost i filozofiju. Ova studija dr. Ahmeda Smajlovića također govori o zaslugama orijentalista na planu izučavanja islama ali istovremeno na vrlo objektivan način kritizira orijentalizam s obzirom da su upravo orijentalisti, tijekom povijesti, vrlo često pogrešno, tendeciozno i neznanstveno govorili i pisali o islamu, što je stvaralo velike teškoće i probleme na putu razumijevanja Zapada i islama.

Moram konstatirati da je žalosno što se znanstvene institucije Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, pa ni Fakultet islamskih nauka, do danas nisu potrudili da ova, vrlo važna knjiga, ni nakon 35 godina, od kad je objavljena na arapskom jeziku, nije prevedena na bosanski jezik i na taj način ugledala svjetlost dana na ovim prostorima. U nadi da će se naći netko da iz ljubavi prema ovom velikanu, ali i zbog značaja koji disertacija ima, učini napor da ova knjiga bude prevedena na bosanski ili možda na hrvatski jezik (možda ovdje u Hrvatskoj, u njegovoj Medresi), zahvaljujem na pozornosti.

BILJEŠKE:

[1] Takvim, Hasanaginica, 1976. god., str. 162.
[2] Ibid, str. 170.
[3] Mustafa Mahmud kod nas je poznat po vrlo čuvenoj knjizi "Dijalog s prijateljem ateistom", koju je, također, s arapskog preveo i predgovor joj napisao rah. dr. Ahmed Smajlović.
[4] Felsefetu-l-istišrak we eseruha fi-l-edebi-l-arebijji-l-mu'asir, str. 7.

Tragom uspješnog rada dr. Ahmeda Smajlovića: Novi detalji za biografiju

Piše: **Ela Porić, muallima (bivša učenica Medrese)**

Euzubillahimineššejtanirradžim bismillahirrahmanirrahim.

Zahvala pripada Uzvišenom Bogu, dž.š., salavat i selam donosimo na posljednjeg poslanika Muhammeda, a.s.

I

Izuzetna mi je čast što sudjelujem na ovom Simpoziju posvećenom rahmetli dr. Ahmedu Smajloviću. Kao učenica Medrese koja nosi njegovo ime često sam razmišljala o njemu i pitala se zašto Medresa nosi baš njegovo ime. Zato sam pred kraj svoga školovanja odlučila, uz pomoć prof. Remzije Hadžiefendić-Parić, da svoj maturalni rad posvetim njemu. Kada sam počela prikupljati literaturu uvidjela sam da nedostaju određeni detalji u njegovoj biografiji. Pogotovo oni iz njegovog privatnog života. Stoga sam odlučila da posjetim njegovu suprugu Muniru Smajlović. Nakon nekoliko telefonskih razgovora uputila sam se u Sarajevo. Moram priznati da sam osjetila neki nemir u sebi kada sam došla pred zgradu s brojem tri u ulici Isabega Ishakovića. Dočekala me je prijatna gospođa s tužnim osmjehom na licu. Kada sam ušla u dnevni boravak na regalu je stajala neuokvirena fotografija dr. Ahmeda Smajlovića, formata za dokumente. Izgledalo mi je to kao da je jučer uslikana i stavljena na to mjesto. Nažalost, slika je bila stara oko šestnaest ili više godina. Nisam znala kako da započnem razgovor. Šutjela sam. Gospođa Munira počela je priču o dr. Ahmedu Smajloviću. Nakon nekoliko minuta pustila je suzu niz lice. Ukočeno sam gledala bez ikakvog komentara. Pokušavala sam zapisati ono što mi je govorila, ali se nisam mogla skoncentrirati. Nakon što se smirila, zamolila sam je da mi u početku kaže kako su se upoznali. Kazala mi je slijedeće:

"Ja sam imala komšiju Halida, koji je također studirao u Kairu, kao i moj Ahmed. Jedne večeri, u Kairu, sjedili su Ahmed, Halid i ostali mladići. Zapričali se o curama. Halid je rekao Ahmedu da on zna jako lijepu djevojku, svoju komšinicu. Ahmed je tražio od njega moju adresu i nakon nekog vremena ja sam dobila prvo pismo. Nedugo zatim stiglo je i drugo pismo i ja sam odgovorila na njega, ali sam mu dala do znanja da ne želim imati s njim ništa, jer ga ne poznajem. Slijedeća pisma bila su uvjeravajuća kako on ne misli ništa loše. Ja sam ipak popustila i dopisivanje je počelo. U to vrijeme bila sam studentica Ekonomskog fakulteta u Sarajevu. Bilo je to razdoblje pred ispite tako da sam dosta vremena provodila u sarajevskoj Vijećnici i učila. Jednoga dana udubila sam se u čitanje i najednom osjetila da je netko stavio ruke na moj stol. Bio je to on i to je bio naš prvi susret ."

Vjenčali su se na Skenderiji 16. kolovoza 1975. i proživjeli trinaest godina sretnog braka. Usprkos teškim situacijama koje su prošli, gđa Munira je istakla da se nikad nije pokajala što je s njim stupila u brak! Opisala ga je kao jako čistog i urednog čovjeka.

"Kada bi došao s posla, nikad ne bi skinuo odjelo i bacio ga na krevet ili bližnju stolicu, nego ga je uvijek stavio na ofinger i iznio ga na balkon da se izrači".

Gospođa Munira ispričala mi je da u početku braka nije bila vješta kuharica pa bi im Ahmed donosio hranu iz grada. Zajedno s njima su živjela i dva Ahmedova sestrića koji su studirali u Sarajevu. Jednom je napravila meso koje po njenom sudu nije bilo baš ukusno, a u gostima kod njih je bila i njegova majka. *"Ahmed je primijetio moju reakciju pa je na to rekao: 'Pa dobro je, daj mi još!' Ohrabrio me. Nakon što bi se klanjao bajram-namaz, po običaju, Ahmed je posjećivao ljude i u svakoj kući bio bi ponuđen baklavom. Kada je došao kući, rekao bi svojoj supruzi: 'Tvoja baklava je najbolja!'*

"Bio je građanski čovjek i pored koga god bi prošao, a da ga zna, selamio bi ga. Bio je plemenit, tolerantan, posebno nadaren i, jednostavno, kompletan čovjek. Svaku minutu u danu iskoristio je – pisao je i prevodio. Znali smo do kasno, zajedno, pisati i prevoditi knjige", prisjećala se sa sjetom gospođa Munira.

Govorila mi je i o njegovim poslovnim problemima. To mi je bio najteži dio razgovora. Govorila je to kroz suze. Osjetilo se da joj je vidno teško i veoma žao što se je sve tako tužno završilo. *"Ljudi su izmišljali svašta. Pripisivali su mu dosta stvari – od toga da je imao kuće na nekoliko mjesta, fabrike i mnogo toga za što on nije znao. Mnogi ljudi zaboravili su koliko im je pomogao. Često je znao ponavljati: Neka ih Allah na pravi put okrene, hvala Bogu pa ja nikome ništa nisam učinio!",* kazala je Munira. Prilikom posjete gospođi Muniri Smajlović, imala sam čast i privilegiju da vidim ogromnu biblioteku dr. Ahmeda Smajlovića, koju supruga Munira njeguje i čuva. Hvala joj za to.

U nastavku istraživanja stupila sam u kontakt sa mr. Muhamremom Omerdićem, koji ga je poštovao na poseban način. Ahmed Smajlović je bio njegov profesor na Islamskom teološkom fakultetu, predavao mu je Akaid. Kada je završio studije, odabrao ga je za svog asistenta na

Svi smatramo da je dr. Smajlović umro rano i iznenada. Bio je još uvijek mlad, životan i zdrav. Bilo je to 11. kolovoza 1988. kada je naš dr. Ahmed Smajlović preselio na Ahiret. Dr. Ahmed Smajlović je sa svojom suprogom Munirom tih dana preseljavao u novi stan. I ovaj bolni događaj opisala mi je gđa. Munira Smajlović. Taj dan imali su puno posla, a dr. Smajlović je radio nešto oko knjiga. Odjednom je zamolio suprugu da odu prošetati. Ona je uporno govorila da ne mogu ići jer ih čeka puno posla, ali on je inzistirao na tome. Izlazili su iz stana i, kao po običaju, dr. Smajlović je zaključavao vrata. Gđa. Munira pošla je po stepenicama prema izlazu. Dr. Smajlović je stao i uhvatio se za glavu, a gđa Munira je u trenu pomislila da je nešto zaboravio. Pao je na stepenicama. Probudio se tek u bolnici, na Koševu. Uspjela je malo razgovarati s njim i uvjeravala ga da nije ništa ozbiljno i da će brzo ozdraviti. On nije ništa govorio, samo je pustio suze koje su polako tekle niz lice. U dva sata ujutro dr. Smajlović je preselio na Ahiret 13. kolovoza, a taj dan je planirano da se održi mevlud povodom preseljenja u novi stan u užem krugu obitelji i prijatelja. Nažalost taj dan bio je dan njegove dženaze.

tom predmetu i dao mu mnoge ovlasti u tom pravcu. Za vrijeme njegovih putovanja, povjeravao mu je katedru. Također je bio šef njegovog kabineta, dok je bio predsjednik Mešihata Islamske zajednice za Bosnu i Hercegovinu, Hrvatsku i Sloveniju. O njemu mr. Muharem Omerdić kaže*: "Imao je veliko povjerenje u ljude, posebno mlađe, forsirao ih je i bodrio. Ja mnoge projekte ne bih smio započeti da me on nije bodrio, jer su oni bili teški, a njihova izvedba neizvjesna. Bio je markantna figura, poznata po cijelom svijetu. Bio je zaljubljenik pisane riječi, pa je za svoga mandata osigurao štampanje preko sto naslova, što originalnih djela, a što prijevoda. U njegovo vrijeme na našim prostorima dogodila se renesansa. Volio je ljude, a nije se bavio onima koji su ga ogovarali i na razne načine ometali njegove aktivnosti. U naravi je bio povučen, veoma pobožan, nikoga nije odbacivao, opraštao je i najveće uvrede na njegov račun."*

Opće je poznato da je dr. Smajlović poznavao mnogo ljudi diljem cijelog svijeta. Akademik u mirovini Luka Kurilić poznavao je dr. Smajlovića više od trideset godina. O njemu nam priča s posebnim osjećajem i posebno odabranim riječima koje su pratile veliko poštovanje prema tom čovjeku: *"Bio je striktan vjernik, zapravo, neupitno vjernik, i nije bilo te stvari radi koje bi on prestao vjerovati. Nikome ni u snu ne bi uradio ništa krivo. Bio je prepun znanja te je smatrao da ne širiti ga na svoje bližnje, isto je kao svijeća koja gori sama sebi. Bio je jako točan, precizan, vjerodostojan i nije govorio neistinu".* Za vrijeme svog mandata dr. Ahmed Smajlović bio je poznat po tome što je insistirao na doškolavanju imama. Luka Kurilić o tome kaže: *"Inzistirao je na obrazovanju, a posebno imama. Bio je prvi koji je zahtjevao fakultetsko obrazovanje. Zašto je tražio školovanost? Shvatio je da je zapadna Evropa pod kršćanstvom napredovala, jer je svećenik u nekom selu bio pravnik koji je zastupao selo pred državom, bio agronom, liječnik, bili su sve i na tome je stekao ugled, a radi toga ugleda su i cjenili vjeru. A šta je s našim hodžom?"*

Istakao je da je Ahmed za neke ljude bio nedohvatljiv i da je malo ljudi koji su ga mogli razumjeti i diskutirati s njim. *"Mnogi su ga osuđivali, jer ga nisu razumjeli. Čovjek kad završi srednju školu raspolaže s deset do dvanaest hiljada riječi, kad završi fakultet poznaje dvadeset hiljada riječi, a možda i više. Običnom čovjeku za dnevnu komunikaciju dovoljno je petsto riječi i u tom pogledu bio je nedokučiv. To je i jedan od razloga zašto je zahtjevao školovanost".* Za vrijeme moje posjete Luki Kuriliću posebno mi je ostao u sjećanju odgovor na moje zadnje pitanje. Zanimalo me je što će mu najviše ostati u sjećanju na dr. Ahmeda Smajlovića. Na nekoliko trenutka spustio je glavu i kad su nam se susreli pogledi, njegove oči su bile prepune suza i žalosno mi je tad rekao da će mu njegova vjera ostati najviše u sjećanju.

Slično mišljenje o dr. Smajloviću ima i h. Ahmed Ikanović (tajnik Mešihata IZ Hrvatske) koji za njega kaže da je bio *"odmjeren gospodin, ali poslovan, ozbiljan i da su takve osobe rijetke".* Istakao je još *"da je dr. Smajlović radio u vrlo teškom vremenu, političke prilike bile su teške, pritisak je bio sa svih strana, ali je on ipak, usprkos svemu, uspio preći preko toga i uspjeti u svom poslu. Mišljenja sam da je jako teško iznijeti sva mišljenja o dr. Ahmedu Smajloviću. Činjenica jeste da je u društvu bio prihvaćen na poseban način, a o tome nam mnogo ljudi svjedoči. Koliko god se trudili da o njemu kažemo što više i na što ljepši način – riječi su malo da bi to mogle prenijeti i opisati".* Očito je da je dr. Ahmed Smajlović bio karizmatična ličnost.

DŽENAZA DR. AHMEDA SMAJLOVIĆA

"Rijetko se takvi rađaju, stotine godina treba čekati takvog čovjeka", ponosno ali i s bolom uzdahnula je gđa Munira. Mnogi su ga poštovali i voljeli iako to nisu smjeli reći i izjasniti se. To se vidi iz dva primjera prema priči gđe Munire: *"Bila je zima i te noći padao je snijeg. Ujutro sam poželjela otići na njegov mezar, jednostavno osjetila sam tu potrebu. Kada sam došla na mezarje, pribojala sam se da neću moći naći i prepoznati Ahmedov mezar od tolikog snijega. Išla sam putem i zagledala jedan mezar koji je bio očišćen i put doveden do njega. Bio je to njegov mezar. Ko*

je to uradio ni dan danas ne znam. Jednom drugom prilikom kada sam otišla na mezar, primijetila sam grupu ljudi koji su stajali kod njegovog mezara. Pomalo me je bilo strah približiti se, jer nisam znala tko su. Kada sam stigla do mezara, grupa mladih ljudi zastala je, iznenadili su se mom dolasku. Zamolili su me da nikom ne kažem da su bili na mezaru. Bili su to Ahmedovi studenti".

***"Ljudi su izmišljali svašta. Pripisivali su mu dosta stvari – od toga da je imao kuće na nekoliko mjesta, fabrike i mnogo toga za što on nije znao. Mnogi ljudi zaboravili su koliko im je pomogao. Često je znao ponavljati: Neka ih Allah na pravi put okrene. Hvala Bogu pa ja nikome ništa nisam učinio!"* (Munira Smajlović)**

Iz ova dva primjera očito je koliko su ljudi imali poštovanje prema njemu, a koje nisu smjeli iskazati. Munira mi je potvrdila ono što sam znala: koliko je u očima studenata uživao posebne simpatije. Bili su oduševljeni predavanjima, a još više porukama koje im je upućivao putem predavanja. Studentima je dosta pomogao i stalno im je posuđivao knjige. Dr. Ahmed Smajlović puno je toga ostavio iza sebe i nakon njegove smrti napredovanje je zaustavljeno i nije toliko aktivno kao u njegovo vrijeme. Po shvaćanju "drugih" (a i takvih je bilo nažalost) dr. Smajlović nije ostavio iz sebe drugo do svoje supruge i bezbroj tekstova i knjiga potpisanih njegovim imenom .

VEZA DR. AHMEDA SMAJLOVIĆA SA SLOVENIJOM

Po mojim podacima prva veza dr. Ahmeda Smajlovića sa Slovenijom bila je 1958. godine, kada dolazi služiti vojni rok u Ljubljanu. Tokom istraživanja željela sam saznati više, a prvenstveno detaljnije podatke o njegovom služenju JNA u Ljubljani. Uputila sam se u Arhiv Republike Slovenije nadajući se da ću dobiti bilo kakav podatak vezan za njegovo služenje vojnog roka u Ljubljani. Kazali su mi da Arhiv Republike Slovenije nema nikakvih dokumenata o JNA. Zatim sam kontaktirala Ministarstvo odbrane Republike Slovenije. Tu sam dobila informaciju da je u bivšoj državi bilo pravilo da se svakih pet godina arhiv slao u Beograd. Stoga, Ministarstvo odbrane Republike Slovenije nema nikakvih podataka o služenju vojnoga roka ne samo dr. Ahmeda Smajlovića, već i svih ostalih koji su služili vojsku u Sloveniji. Preporučili su mi da kontaktiram Vojnoistorijski institut u Beogradu. Prvo sam stupila u kontakt sa Ministarstvom inozemnih poslova Srbije, a zatim i Vojnoistorijskim institutom. Uputila sam im molbu i tražila bilo kakve podatke vezano za služenje vojnog roka dr. Ahmeda Smajlovića. Nažalost, do danas nisam dobila odgovora. Nadam se da ćemo u narednim govorima o dr. Ahmedu Smajloviću moći govoriti i o tom segmentu iz njegove biografije.

Pretpostavljam da se je dr. Ahmed Smajlović upoznao sa slovenskim jezikom dok je služio vojsku. Stoga je redovno upisao prvu godinu Pravnog fakulteta u Ljubljani, akademske 1960./61. godine. Uspješno je položio prvu godinu i upisao drugu godinu studija. Nažalost, zbog veoma strogog zakona o čuvanju osobnih podataka u Republici Sloveniji, nisam uspjela dobiti više podataka od Pravnog fakulteta u Ljubljani osim potvrde da je bio redovan student prve i druge godine. Po dostupnim podacima Islamske zajednice u Sloveniji, počeci aktivnog organiziranja muslimana u Sloveniji kroz instituciju Islamske zajednice datira od 1967. godine. Okupljanja muslimana odvijala su se u privatnim kućama. U vrijeme predsjedavanja Starješinstvom IZ-e Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije dr. Ahmeda Smajlovića, muslimani u Sloveniji uspjeli su u septembru 1979. godine kupiti prvi objekat za potrebe IZ-e. Pri tome je mnogo pomogao dr. Ahmed Smajlović. Bezbroj puta je dolazio u Ljubljanu tim povodom. Mnogo je vodio računa o adaptaciji kupljenog objekta, što se vidi iz dopisa br. 3356/81, u kojem upozorava donatora za izradu fasade na objektu da ista mora biti urađena po važećim standardima.

Prilikom pregledavanja arhiva IZ-e naišla sam na interesantan detalj kada rahmetli Adil Begović, kao predsjednik Odbora IZ-e Ljubljana, piše pismo jednom imamu s kojim dogovara njegov angažman u džematu Ljubljana. U jednom momentu kaže da ipak ništa neće učiniti bez Ahmeda, što nam govori o velikoj lojalnosti i poštovanju spram dr. Ahmeda Smajlovića.

ZAKLJUČAK

Život dr. Ahmeda Smajlovića, iako kratak, bio je veoma bogat i zanimljiv. Potrudila sam se unijeti neke nove detalje u njegovu biografiju. Nadam se da je ovaj rad tek početak istraživanja o životu i radu dr. Ahmeda Smajlovića. Bilo bi vrijedno proučiti i objaviti mnoge neotkrivene tajne iz njegovog života. Sigurna sam da bismo iz svega toga izvukli veliku pouku, a mnogi bi dobili pravu sliku o dr. Ahmedu Smajloviću. On zaslužuje našu pažnju s obzirom na to koliko se žrtvovao za muslimane u ovoj regiji. Posvetio je svoj cijeli život islamu i muslimanima, obrazovanju i prosvjećivanju. Istraživanje o radu i životu dr. Ahmeda Smajlovića nije bilo jednostavno, jer ne postoji mnogo literature o tome.

Iskoristila bih priliku i zahvalila se supruzi dr. Ahmeda Smajlovića, cijenjenoj Muniri Smajlović. Sve vrijeme bila mi je na raspolaganju i ponudila mnoge informacije koje nisam pronašla u nijednom objavljenom članku o njemu. Zahvaljujem se i prof. dr. Remziji Hadžiefendić-Parić koja me je ohrabrila i pomogla prilikom pisanja maturskog rada, ali i poziva da sudjelujem na ovom Simpoziju. Posebno se zahvljujem vodstvu Islamske zajednice u Sloveniji koje mi je omogućilo uvid u arhiv IZ-e Slovenije. Zahvaljujem se i svim ostalim koji su mi pomogli u pronalaženju novih detalja iz života dr. Ahmeda Smajlovića. Pisati i govoriti o ovako velikom čovjeku bila mi je velika čast i zadovoljstvo! Ponosim se s činjenicom da sam bila učenik škole koja nosi njegovo ime.

dr. Ahmed Smajlović (1938. – 1988.)

Iz školskih dana (dr. A. Smajlović, gornji red, prvi s desna)

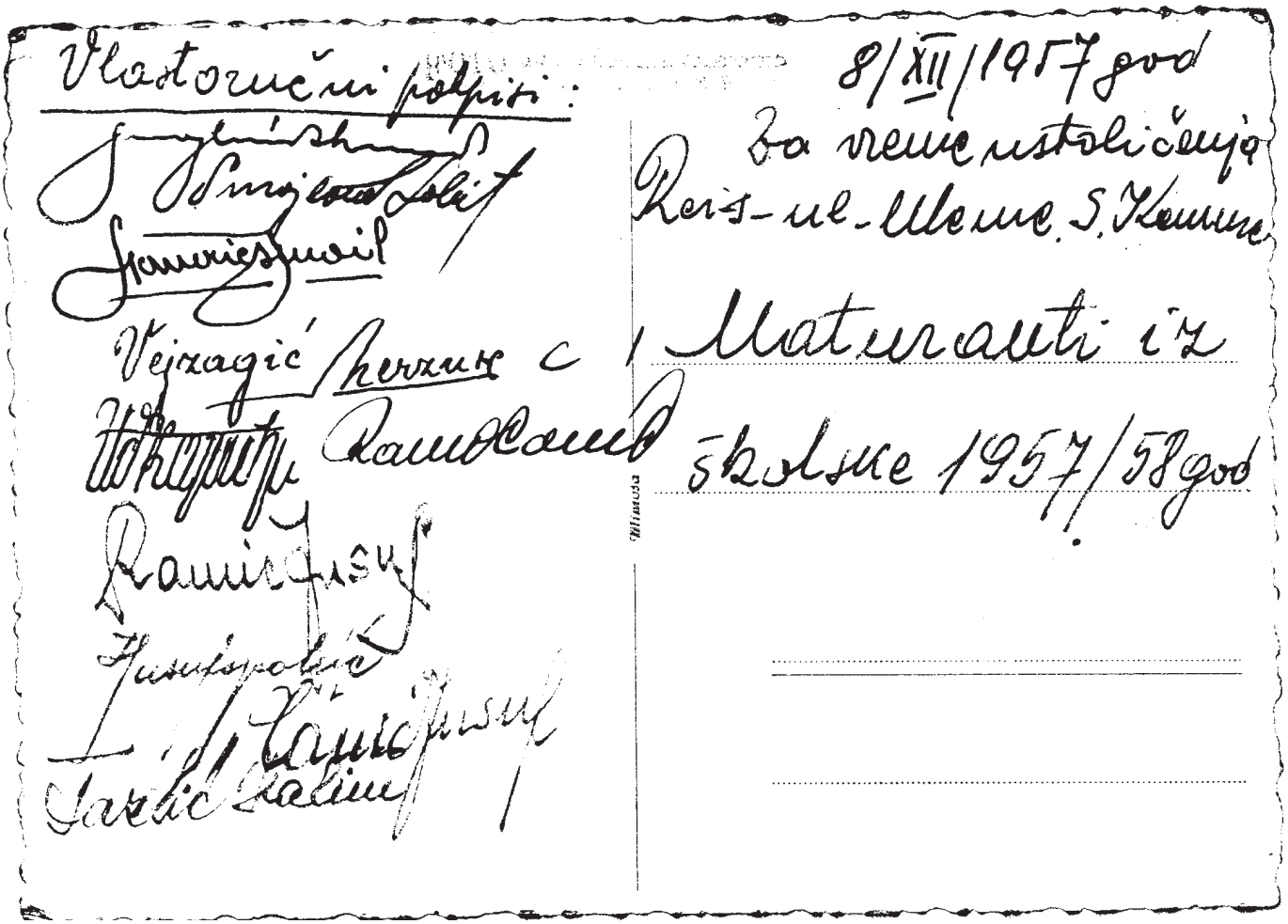

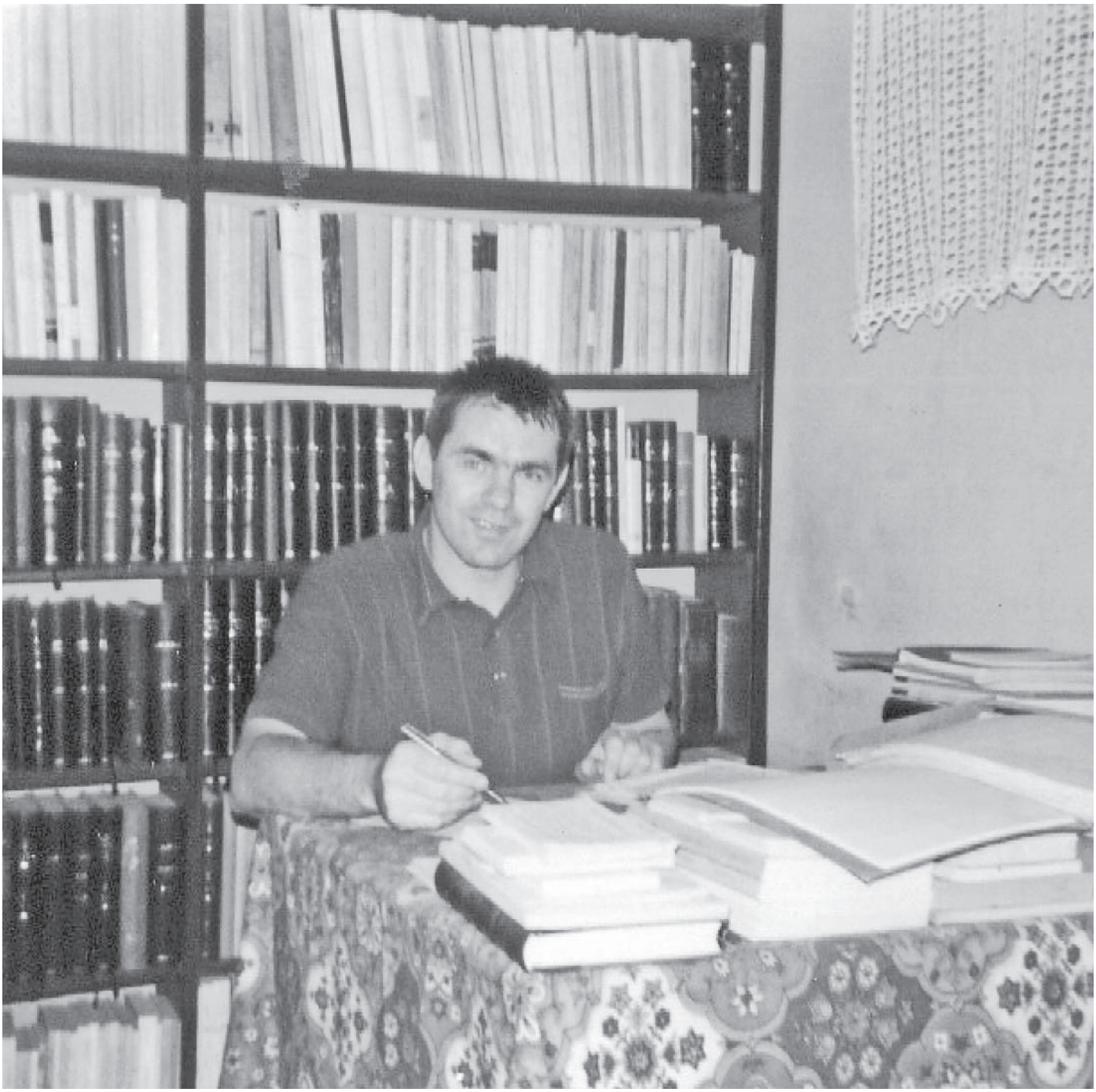

Pisanje disertacije

Prof. dr. Ahmed Smajlović

Kuća dr. Smajlovića, Isa-bega Ishakovića 3, Sarajevo

Sa skupinom uzvanika u posjeti kod Josipa Broza Tita

Ela Porić u biblioteci dr. Smajlovića

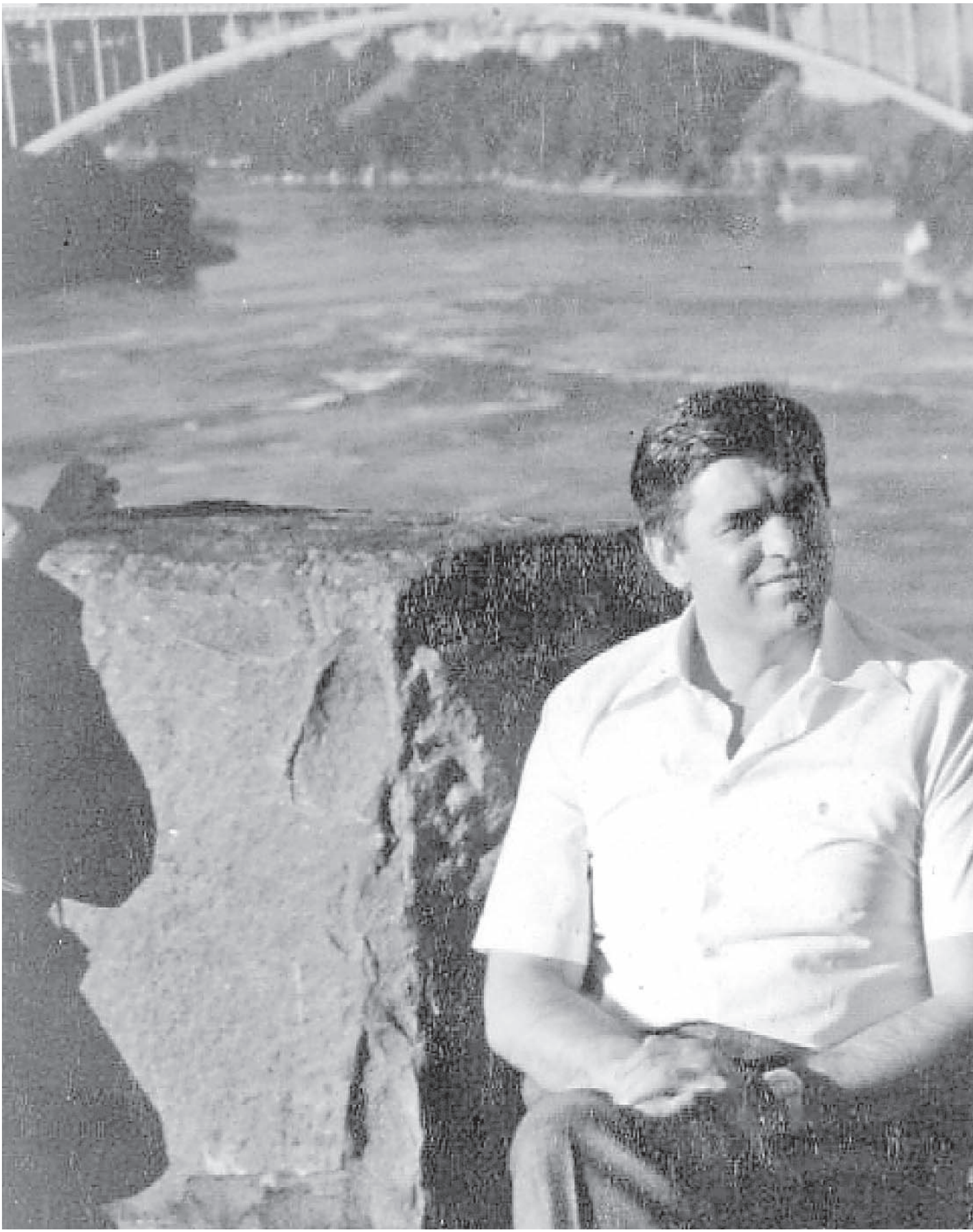

S jednog od mnogobrojnih radnih putovanja

Uloga vjere u svakodnevnom životu

Piše: **Lamija Alili, muallima, profesorica u Medresi**

Allah dž.š. kaže: *"Zato svoje lice ka vjeri svojoj okreni, kao pravovjerni Allahovoj prirodi, prema kojoj ljude stvori. Nema promjene onome što Allah stvori. To je vjera prava, ali to ne zna većina ljudi".* (Er-Rum, 30).

Psihologija nam je već odavno otkrila da čovjekova misao i vjerovanje formiraju njegovo ponašanje i osjećaj. S obzirom da unutrašnji čovjekov osjećaj biva klesan vjerom, jasno je da je vjerovanje čovjekova zvijezda vodilja ka prosvjetljenju i radosti. Čovjek se sastoji od materije i duše. Da bi mogao normalno živjeti, čovjek je dobio zadatak da konstantno održava ravnotežu između duše i tijela. Međutim, zbog različitih okolnosti, u čovjeku prevladaše potrebe tijela, a duša osta gladna, izgubljena i usamljena kako to Gospodar u suri Ed-Duha veli: *I našao te je izgubljenog, pa te je uputio!* Dakle, ukazala se velika potreba za vjerom, uputom, bez koje čovjek teško može otkriti svoju ulogu i pronaći smisao života. Korijen riječi vjera nalazimo još kod starih Slavena koji su govorili *virja*. Talijani su opet govorili *vierie*. Korijen tih riječi nosi sljedeće značenje: drveni ili željezni obruč nabiti na držak srpa ili posude, kako ne bi došlo do pucanja.

Pa kakve veze to značenje ima sa onim što mi podrazumijevamo pod vjerom? Itekako ima! Čovjek bez vjere, htio to priznati ili ne, biva slomljen, potišten, dezorijentiran, izgubljen, uvijek nečega žedan. Vjera je stvar ljudskog srca u kojem stanuje dobrota kao uvjet moralnog života koji se temelji na principu širenja dobra i suzbijanja zla. Poslanik Muhammed a.s je rekao: *Vjera je savjetovanje, vjera je ponašanje.* Riječ koju Poslanik koristi kada navodi da je vjera savjetovanje u svome korijenu znači: uzeti dva komadića platna i sastaviti ih. Stoga bi, preokupacija čovjeka koji slijedi vjeru slobode i jednakosti svih ljudi bila spajanje rastavljenog, povezivanje srca.

Vjera je samokontrola. A mi plaho volimo kontrolirati tuđa ponašannja. Kažemo: ja sve pišem i pratim! Sve osim svojih djela! Jer tobože, kod nas je sve u redu! Umjesto da se pozabavimo revizijom svoga života, mi smo revizori drugih. Vjera je obračun sa samim sobom kod svake misli, riječi i djela. Pazite, vjera zabranjuje da se loša misao nastani u nama. Pa gdje tu onda ima mjesta terorizmu! Razmislimo o rječima: Tko bude imao loše mišljenje o bratu, ima loše mišljenje o Gospodaru! Vjera je potom obračun sa svakom riječi! Ne zaboravimo da smo vlasnici svojih riječi dok ih ne izgovorimo! S jedne strane, vjera od ljudi zahtijeva da se udalje od nemorala, krađe, laži, oholosti, strasti, materijalizma, nacionalizma, rasizma, netolerantnosti i svega onoga što vodi grijehu, a s druge strane, od njih traži da ojačaju duhovne vrijednosti i moralne vrline, prezirući silu, teror, mržnju, sumnju, uhođenje i osvete.

Islam za izgradnju zdrave društvene sredine i međuljudskih odnosa daje precizna objašnjenja i uputstva te poziva ljude da prvi kontakt započnu sa riječima mira, odnosno selamom i da iskažu ljubaznost i prijateljstvo ka sugovorniku. Jedna od uloga vjere jeste pomoći čovjeku da se pobrine za sebe i spozna koja je njegova uloga na ovome svijetu. Da odredi kategoriju kojoj pripada. Je li musliman ili pak *mu'min*, ili je *muhsin* – dobročinitelj, ili je možda *muttekija*, onaj koji je stalno svjestan Allaha. Ili je najzad *šakir* – onaj koji je Bogu zahvalan na svakom stanju! Ili, još nije ništa od navedenog! Uloga vjere u svakodnevnom životu ogleda se i u dobročinstvu roditeljima, jer onaj tko ne brine za roditelje, ne voli nikoga; onaj tko njih ne poštuje, ne može poštovati ni susjede; onaj tko ne prizna pravo roditeljima, ne može priznavati pravo prijatelja.

Vjera potiče mlade da se žene i udaju, da imaju dosta djece, jer Poslanik kaže da će se ponositi našom djecom na Danu suda. Uzvišeni Allah kaže: *"Nemojte ubijati djecu svoju iz straha od siromaštva, jer Allah i Vas i njih hrani"*. (Kur'an, 5:152). Upravo vjera sprječava puteve koji vode haramu. Kur'an kaže: *"Nemojte činiti nemoral ni javno ni tajno"*. Onaj koji čini nemoral uništava okolinu od koje ovisi duhovno zdravlje cijelog društva. Vjera uči da je ubojstvo nevinog čovjeka ravno ubojstvu cijeloga svijeta, a da je spašavanje jednog života, ravno spašavanju istog. Vjerski imput je *"...ne uzimati hakkove jetima"*, jer uzimanje prava siročeta, jedan je od najtežih grijeha prema Bogu i prema čovjeku. Vjera nas uči da kad mjerimo, mjerimo pravedno, jer bez pravde društvo je bolesno, a kada je društvo bolesno onda nema sreće pojedinca.

Kada govorite govorite pravo, pa makar se radilo o vašem rođaku, riječi su Kur'ana Časnog. Ako ste potpisali ugovor, poštujte njegovo slovo, jer nepošten čovjek nije nikome drag i nije nikuda pristao. U svakodnevnom životu nam valja poslušati huk vjere koja nas uči da je vjera naših susjeda Božja volja; da je njihova sloboda nepovrediva; da je njihov imetak neotuđivo pravo. Uloga vjere je da osvijesti čovjeka kako bi spoznao da se sloboda ne poklanja, već osvaja, da se od straha ne bježi, već se strah savladava vjerom u Boga i borbom za istinu i pravdu. Me-

đu vjernicima ne smije biti osvete niti pohlepe, ne smije biti izdaje. Svi se moramo držati jednog užeta oko kojeg ima mjesta za svakoga. Vjera podstiče i traži povjerenje. Međuljudski odnosi se među vjernicima grade, održavaju i njeguju povjerenjem. Prijateljstvo se rađa, njeguje i opstaje među čestitim insanima.

Prava pobožnost i odanost prema Bogu ispoljava se isključivo kroz korisnu društvenu aktivnost. Islam traži da svaki posao i svaka aktivnost počinje s Božjim imenom, i da se preduzima u ime Njega. A što to ustvari znači? Znači li to izgovoriti formulu Bismillah i ništa više? Mnogi zaista tako misle i tako se ponašaju. Mnogi otvaraju i zatvaraju dućane izgovarajući Bismillah, iako tijekom čitavog dnevnog poslovanja nisu mislili na Boga i na obvezu koju su mu dali pri izgovaranju Bismille. Mislili su na osobni interes, pa se nisu ustručavali, ako je to interes diktirao, da zakidaju, lažu, pa čak i da se i krivo kunu. S Božijim imenom početi posao i u ime Njegovo ga raditi, ne znači ništa drugo nego rukovoditi se najplemenitijim pobudama i najuzvišenijim motivima, isključujući svaku sebičnost, gramzivost, spekulativne i licemjerne namjere. I posebno isključujući zavist! Muhammed a.s. kaže: Vjernik ima pet neprijatelja, a prvi mu je neprijatelj drugi vjernik koji zavidi!

Danas, usprkos mnogim školama i diplomama, usprkos stalnoj intenciji vjere da odgoji i učvrsti, sve je više nepouzdanih, nepovjerljivih, nestabilnih i dvoličnih ljudi. Širokogrudnost i ljubaznost su zaboravljene osobine. Ljudi bi možda željeli znati koji su uzroci takvog stanja. Glavni uzrok je što zaboravljamo ugovor sa Allahom, a sve činimo da ojačamo veze sa ljudima, dok slabi naša veza sa Allahom. Jedan od značajnih uzroka je i trend zadovoljavanja strasti na nedozvoljen način. Iako nam je Allah propisao dozvoljene načine udovoljavanja strastima, ljudi pribjegavaju izvanbračnim odnosima, homoseksualizmu, pedofiliji i drugim nastranostima i devijacijama. Itekako je dominantna želja za dokazivanjem i položajem. Postajemo robovi forme i teoretiziranja. Duša nam je raspravljati, raščlanjivati, biti u teoriji... a u praksi se slabo pokazujemo.

Ne mogu, a da se ne zapitam: zašto narodi čija je molitva čišćenje i koja je vezana za stalno praćenje vremena nisu primjer čistoće i točnosti? Zašto narodi koji se trideset dana u godini lišavaju hrane i pića nisu postali primjer discipline? Kako im, nakon 14 stoljeća, ove ponekad surove i stroge prakse, čistoća, točnost i disciplina nisu postali druga priroda ili čak opsesija? Nažalost, svoju pripadnost islamu shvaćamo olako, jer zaboravljamo da od svoje vjere možemo imati koristi samo ako se za njezine interese zalažemo na svakom koraku. Od islama možemo i moramo imati sigurnu i trajnu korist samo onda kada postupamo po propisima što nam ih daje za svaku prilku. Drsko je od nas tvrditi da smo muslimani, a naši su postupci potpuno protivni islamu. Vjeri treba biti odan uvijek. I onda kada zbog te odanosti trpimo, kao i onda kada od toga imamo korist. Svaka ljubav traži požrtvovnost, ustrajnost, darežljivost i iskrenost, pa od tog zahtjeva ne odstupa ni vjera. U svom osjećanju za vjeru moramo biti ustrajni, a dužnost nam je buditi taj osjećaj riječima i djelom kod svakog muslimana.

S druge strane, islamska obveza nam je osuđivanje svakog tko islamu i islamskoj zajednici nanosi štetu i nakon upozorenja. Pa makar to bili i ljudi od vjere! Takvi, bez obzira tko su, moraju biti poniženi, prezreni i odbačeni.

Vjera nas uči da svaki pokušaj da se pod njezinom krinkom ili krinkom njezina učenja učini bilo kakav grijeh, bilo kakvo nevaljalstvo, kao i pokušaj prikazivanja da islam to dozvoljava ili preporučuje, treba odlučno osuđivati i odbacivati. No, lahko je kazivati i savjete dijeliti. Ali kako ih prihvatiti, osjetiti, razumjeti, primjenjivati i uskladiti sa svojim *nefsom*, njegovim složenim zahtjevima i željama? Kako ih uskladiti s krutim zakonima dunjalučkog življenja skrojenim po mjeri moćnih? Često moramo sebe pitati i provjeravati, obuzdavati moramo i koriti svoj *nefs* plahoviti. Ustrajnošću u molitvama, u *tevbama,* u činjenju dobrih djela, s čvrstim uzdanjem u svemilost Božiju, uspijevaju bogobojazni obuzdavati strasti svoje i snažiti *ruh* svoj. I uspravni tako uspijevaju opstati u svijetu krutih dunjalučkih zakona.

... mlade da se žene i udaju, da imaju dosta djece, jer Poslanik kaže da će se ponositi našom djecom na Danu suda. Uzvišeni Allah kaže: "Nemojte ubijati djecu svoju iz straha od siromaštva, jer Allah i Vas i njih hrani". (Kur'an, 5:152). Upravo vjera sprječava puteve koji vode haramu... Ne mogu, a da se ne zapitam: zašto narodi čija je molitva čišćenje i koja je vezana za stalno praćenje vremena nisu primjer čistoće i točnosti? Zašto narodi koji se trideset dana u godini lišavaju hrane i pića nisu postali primjer discipline? Kako im, nakon 14 stoljeća, ove ponekad surove i stroge prakse, čistoća, točnost i disciplina nisu postali druga priroda ili čak opsesija?

Mudri Hasan el-Basri veli: Čovječe, ne sastoji se vjerovanje u tome da se svijetu pokazuješ vjernikom, a završiš sa pustim željama. Istinsko je samo ono vjerovanje koje se urezalo duboko u srcu i koje potvrđuje čovjekova dobra djela. Uzmite pouku iz dobrih djela ljudskih, jer Allah nije dao ni jednu riječ, a da joj nije dao dobro djelo kao potvrdu. Samo djelo pobija ili potvrđuje istinitost nečijih riječi! Allah dž.š. kaže: "*Zato svoje lice ka vjeri svojoj okreni, kao pravovjerni Allahovoj prirodi, prema kojoj ljude stvori. Nema promjene onome što Allah stvori. To je vjera prava, ali to ne zna većina ljudi"*. (Er-Rum, 30). Završit ću s mišlju da život muslimana u njegovoj vjeri nije put u daljinu, život vjernika je putovanje u visine, njegov život je uspinjanje!

Religija u svakodnevnom životu

Piše: **Jasminka Domaš**

Veliki je broj ljudi koji sebe nazivaju vjernicima ili se barem tako izjašnjavaju, bilo da je riječ o nama koji živimo na ovim prostorima ili u drugim zemljama. Što nas povezuje ? Misao: " Ja vjerujem ". Ali, u svakodnevnom životu nije velik broj onih koji odu korak dalje od toga. Svijest o tome nekako se istopi u dnevnim politikama, u svakodnevici bremenitoj različitim brigama i problemima koja nije i bez predrasuda i zabluda. No, ako čovjek doista jest nastamba za Svjetlo onda ono u nama osvjetljava ono što je dobro, ali i ono što nije i ne dopušta nam da pobjegnemo sami od sebe i kao u knjizi o proroku Danijelu bojimo se da ne bude prema onom " izmjerio sam te i izvagao i našao te nelaganim". Svakoga dana vjernik u prvom redu mora preispitivati sam sebe, jer zna da je sve do časa svoje smrti pod "ulivenim motrenjem".

Muči ga i misao kako stići do kraja svog ovozemaljskog putovanja pa da Sveti, blagoslovljeno Njegovo Ime, bude zadovoljan putnikom kojem na moru života nije lako ni jednostavno ploviti. Ponekad još samo tinja misao o korablji i onima u njoj koji su unatoč potopu, preživjeli. Tako se i čovjek našeg vremena odupire nevoljama, a vjernik se i danas spašava arkom, no ne onom koja je izvan njega nego u njemu. Ta korablja nije zapečaćena vremenom i poviješću nego je bezvremena kao što je i Svemogući Vječan i u njenom središtu i žarištu je ljudska sposobnost dosezanja viših sfera duhovnosti u kojima se zrcali smisao života svakog pojedinca. To je zapravo sposobnost pronalaženja u sebi snage koja dolazi iz nečeg što nadilazi ego, sebičnost i preokupaciju samo svojim interesima. Riječ je zapravo o duhovnoj inteligenciji koja predstavlja unutarnju mudrost, sposobnost razmišljanja i doživljavanja druge osobe pa i druge religije, izvan ustaljenih okvira, jer učenje o drugom uvijek jest i učenje o sebi. Prisutna je svijest o tome da nema slučajnosti i da naš život i onda kada ne prepoznajemo Božju providnost ima smisla, jer On jest smisao i planovi Gospoda su iznad svih naših ljudskih okvira i znanja. Slijedom toga i religija u svakodnevnom životu uključuje uvijek iznova pitanje: "Tko sam Ja i koja je svrha mojeg života?" Pitanje o tome, ne samo gdje pripadam nego i kome pripadam?

Ovo naše 21. stoljeće mnogi su najavljivali, puni nade, stoljećem duhovnosti, ali događaji oko nas, bilo oni koji dolaze iz područja politike ili ponekad crkvenih, vjerskih i sličnih sfera pokazuju nažalost nešto drugo. Da je tomu doista tako potvrđuju počesto i poruke koje dopiru do nas poput ove: "Židovi samo istrebljuju, muslimani provode džihad, a mi smo drukčiji". Riječ je o vrlo opasnom fundamentalizmu koji isključuje sve ono što podrazumijevamo pod svetosti dijaloga. U tom kontekstu rastužuie i zabrinjava i uputa pape Benedikta XVI, da se na Veliki Petak u liturgiju uvrsti molitva sa sljedećim riječima: "Pomolimo se za Židove. Da naš Gospodin rasvijetli njihova srca kako bi spoznali Isusa Krista, Spasitelja svih ljudi". To ukratko znači da nekatolici ne mogu pronaći vlastitu istinu unutar svoje vjere. To je porazno za ovo naše vrijeme, porazno i za ono što nazivamo kršćansko židovskim dijalogom i poštivanjem drugih religija, vjerovanja i uvjerenja, porazno za ono što podrazumijevamo pod vjerskom tolerancijom. No, Onaj koji je Vječan jest i Prisutan. Promatrač i promatrani nisu razdvojeni i odvojeni, u ovom našem svijetu nema nezavisnih dijelova. Svaki dio predstavlja cjelinu, jer sve je u Jednom, Jedan je u svemu.

Da je Bog želio da postoji samo jedna religija onda bi tako i bilo. Jednom davno Svemogući je dao čovjeku svoje zakone, rekao mu što je dobro i što nije i da ljubav prema Njemu proizlazi iz odnosa čovjeka prema čovjeku koji živeći svoju sadašnjost živi i svoju budućnost. Podarena nam je istina bez koje je sve bezvrijedno, i ne bismo se trebali udaljavati od Izvora koji nam je dao mogućnost susreta i nikada nam nije obećao da ćemo se u životu susretati samo sa sebi sličnima.

Da je Bog želio da postoji samo jedna religija onda bi tako i bilo. Jednom davno Svemogući je dao čovjeku svoje zakone, rekao mu što je dobro i što nije i da ljubav prema Njemu proizlazi iz odnosa čovjeka prema čovjeku koji živeći svoju sadašnjost živi i svoju budućnost. Podarena nam je istina bez koje je sve bezvrijedno, i ne bismo se trebali udaljavati od Izvora koji nam je dao mogućnost susreta i nikada nam nije obećao da ćemo se u životu susretati samo sa sebi sličnima. Unutar judaizma, posebice se napominje važnost susreta sa strancem, drukčijim, i čovjeka se uči da Bog vidi suze stranca koje mi ponekad ne vidimo. Riječ je o razvijanju svjesnosti da u svakome postoji onaj tamni kut duše i da i njega treba rasvijetliti kako bismo mogli i znali prihvatiti onog koji moli i vjeruje drugačije nego što mi sami vjerujemo.

U imenu Boga, Elohim jest množina u kojoj smo svi obuhvaćeni, a ne samo neki. Njegove riječi "Ja jesam" nemaju predznak, znak privilegiranosti, naprotiv svi pripa-

damo jednoj cjelini. Onakvi kakvi jesmo obuhvaćeni smo svakoga dana nizom isprepletenih mogućnosti u spoznaji djelovanja živućeg Boga u našem životu i životu ljudi koji nas okružuju. Na tom putu čovjek vjernik ne otima se i ne grabi za titulama, osobnim probicima i uskogrudnim interesima koji jedne uzvisuju, a druge ponižavaju. Jer Bog, je Bog svakog čovjeka ili nijednog. Na svakom pojedincu, onom čije ime znamo kao i onom bezimenom, ogromna je odgovornost da svakoga dana, u svakom postupku i po svojim riječima i djelima budemo sustvaratelji Gospoda, da budemo oni koji će tamo gdje se zateknemo iscjeljivati ovaj svijet koji je naš zajednički dom. Prepoznati mjesto na kojem nas Vječni treba, najsavršeniji je način služenja i Bogu i čovjeku. Sve ostalo, ništavno je u usporedbi s tom ljubavi. Slijedom toga , onaj koji uistinu jest vjernik pružat će i osjećati otpor prema svemu što je protiv Božjeg nauma i Njegovih zakona koji su vječni. Rabin Moshe Leib je govorio: "Ljubav prema Božjim stvorenjima počinje time da se spozna bol i da se shvate potrebe drugih ljudi". Sve što nije dano izgubljeno je.

Naime, moramo u sebi razvijati sposobnost da vidimo dušu drugog čovjeka i da se pokušamo uživjeti u njegov život. Samo na taj način moći ćemo pomoći potrebitome, a da ga ne povrijedimo. Naš život pritom i nije drugo nego neprekidno ispravljanje, popravljanje, transformacija, svijest o neprekidnoj borbi između onog Gore i ovog Dole. I kao u ratu, ponekad gubimo, ponekad dobivamo. I što više čeznemo biti duhovno savršeniji, uvjeti koje Gospod stavlja pred nas, sve su zahtjevniji. Bitke su sve teže. Riječ je o ratu koji ne prestaje. I tu se ponovno vraćamo onom ulivenom motrenju. Jer, dok ovi naši zemaljski sudovi povremeno zasjedaju, onaj nebeski je uvijek tu. Istina je i to da nitko ne postaje pravednikom preko noći, no dane su mogućnosti da putnik stigne do svog cilja na kojem će Onaj koji nas prati i očekuje znati kako i na koji način smo koristili Njegove darove i riječi koje nam je ostavio kao znakove na putu u vremenu i nevremenu. Jednoga dana kada stignemo na cilj upitat ćemo sami sebe što smo uradili s poniznosti, molitvom srca, jesmo li živjeli u tišini Njegove zaštite i jesmo li proživjeli svoje putovanje u miru i svetosti.

Upravo na ovom mjestu iz sjećanja izviru riječi pjesnika Konstatina Kavafija: “Poželi da dug to bude put. Svitanja ljetnih neka bude mnogo kada ćeš radosno i zadovoljno ulaziti u luke prvi put viđene... Ali, ne požuruj nikakvo putovanje. Bolje je da mnogo godina traje i da kao starac pristaneš na otok, bogat onime što si na tom putu stekao". Sjećamo li se dana kada smo upitali Boga: “Smijem li voljeti stranca?” i Njegova odgovora: “Ti vidiš stranca Ja ne.”

Islamska zajednica u viziji dr. Ahmeda Smajlovića

Piše: **mr. Aziz. ef. Hasanović, profesor u Medresi**

UVOD

Govoriti o dr. Ahmedu Smajloviću, a pri tome isključiti emocije koje čovjeka vezuju za duhovnu, intelektualnu ali i zavičajnu povezanost gotovo da je nemoguće. Tim više što je riječ o čovjeku koji je prošao sve golgote vremena i sustava u kome je djelovao. Najviše pogađa činjenica da je žrtva vlastite (Islamske) zajednice u kojoj pojedinci željni moći i vlasti u Zajednici, a u nedostatku stručnih sposobnosti uzimaju za partnera komunističku vlast i time staju na put dobro osmišljenom i razrađenom planu rada dr. Ahmeda Smajlovića – predsjednika Starješinstva Islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije. No, bilo je kako je bilo. Taj događaj zasigurno je crna mrlja na Islamskoj zajednici i čelništvu Zajednice u to doba. Ovozemna sramota, a ahiretska kazna sigurna je svima koji su na bilo koji način sudjelovali u uništenju dr. Ahmeda. Njegov lik, djelo i karizma koju je postigao među bošnjačkom – muslimanskom populacijom, i šire, neizbrisivi su u hodogramu Islamske zajednice BiH, bez obzira ako to kome nije odgovaralo.

VIZIJA ISLAMSKE ZAJEDNICE

Mlad, perspektivan, prvi doktor islamskih znanosti u tadašnjoj Jugoslaviji, nadahnut idejama Muhammeda Abduhua na kome je magistrirao 1970. godine u Kairu a doktorirao 1974. godine isto u Kairu, dr. Ahmed Smajlović vraća se u svoju domovinu kako bi stečeno znanje prenio na druge a istovremeno probao podići razinu organiziranosti Islamske zajednice u BiH. Sa pozicije šefa kabineta reis-ul-uleme Sulejmana ef. Kemure (1975) uviđa potrebe ali i složenost rada i funkcioniranja Zajednice. Svojim idejama biva prepoznatljiv unutar Zajednice i iste godine biva izabran za predsjednika Starješinstva Islamske zajednice u BiH, Hrvatskoj i Sloveniji. Dolaskom na čelo Islamske zajednice postavlja jasnu viziju koju možemo sažeti u 5-I. (pet I). To je: ISLAM, INSTITUCIJE, INFRASTRUKTURA, INVESTICIJE I INOVACIJE

ISLAM

Islam je bio, jeste i ostat će univerzalna i trajna vrijednost muslimana. Za čelnike zajednice poput dr. Ahmeda Smajlovića islam predstavlja misiju kojoj sve treba podrediti. Za realizaciju istinske misije islama nužno je imati pravu strategiju i viziju koja može doći samo od osobe koja je vizionar. Što je to vizionar? *Riječ vizionar je latinskog podrijetla, a označava osobu koja ima slike budućih događanja, osobu koja ima vrijedne zamisli, dalekosežne planove ili plemenite ciljeve, katkada teško ostvarive.*[1]

Dr. Ahmed Smajlović, bez sumnje, spada u red vizionara bošnjačkih muslimana. Za njega i rahmetli Husejna Đozu možemo sigurno kazati da su bili VIZIONARI NAŠEGA DOBA.

INSTITUCIJE

Sve institucije Islamske zajednice bile su pod budnim okom Komunističke partije Jugoslavije. Rad na polju islama i zajednice bio je mukotrpan, tim više što nikada niste znali tko je u sustavu zajednice plaćenik obavještajnih službi. Prokazivanja i zatvaranja onih koji su imali svoj stav i vlastito mišljenje u Islamskoj zajednici karakteristika su vremena u kojem je odrastao, školovao se i radio dr. Ahmed Smajlović. To stanje najbolje oslikava inženjer Teufik Velagić u radu "Glavni nacionalni i vjerski problemi bosanskih Muslimana" objavljenom u Oslobođenju koje je izlazilo u Londonu 1968. On proziva vrh Islamske zajednice zbog suradnje s Partijom pa kaže: *"Kemura je bez ikakvih nužnih kvalifikacija došao na položaj rejsa. Zapravo je stekao zasluge, one negativne. Odani je suradnik komunista i mnogi smatraju da je bio član Partije. Kao Rejs nije ništa drugo nego reklama režimu u prikazivanju "vjerskih sloboda" koje vladaju u domovini. Na drugoj strani djeluje štetočinski, kočeći i onemogućavajući vjerske težnje i djelovanje koje niče u narodu. Kad se ipak mora nešto dozvoliti onda on svemu kumuje hvaleći "narodnu vlast".*[2]

Kvalifikacija koju izriče Velagić odraz je mlado-muslimanske gnjevi, boli i patnje. Za sve što su pretrpjeli dijelom pripisuju vrhu Islamske zajednice. Od tada pa do skorijih dana odnosi između Mladih muslimana i Islamske zajednice su napeti, vlada nepovjerenje, u najmanju ruku odnosi su bili hladni.

Ogorčenje na vjerske vlasti iz tog perioda i prozivke slične sadržine i taksativnog nabrajanja propusta koji se tada čine susrećemo u Otvorenom pismu koje je 22.10.1966. godine uputio Alija Nametak rejsu Kemuri i još na nekoliko adresa u strukturama vlasti. Pozivajući rejsa da raspiše izbore za Sabor i novog rejsa, profesor Nametak završava ovako: *"Ovo što Vam ja kažem u ovom otvorenom pismu, ovo svi govore i još više mnogi muslimani intelektualci, svjetovna i vjerska ulema, a to dobro znaju i svi sugrađani naše zemlje".*[3]

Ne bih želio da na osnovu navedenih citata temeljite svoj sud i mišljenje o rejsu Sulejman ef. Kemuri. O njegovom mandatu može se govoriti i s jedne druge distance koja bi bila afirmativna i pozitivna. Najviše normativnih akata i propisa nastalo je u mandatu Sulejman ef. Kemu-

re. Model hutbe koju i danas prakticiramo nastala je na njegovu inicijativu 1959. godine.

Sve navedeno, a više toga ne navedenog ima za cilj da nam ukaže na poljuljali ugled Islamske zajednice i čelnih ljudi u Zajednici kojoj se dr. Ahmed Smajlović stavlja na raspolaganje i biva izabran za jednog od čelnih ljudi. Kako popraviti ugled Zajednice, zaštiti je od nutarnjeg razaranja, profilirati njezinu ulogu i značaj u društvu, kadrovski osnažiti institucije, sebe sačuvati od zatvora, pitanja su s kojima se susreo rahmetli dr. Ahmed Smajlović. Prvi koraci u jačanju institucija bili su programska reforma Gazi Husrev-begove medrese te otvaranje Islamskog teološkog fakulteta kasnije Fakultet islamskih nauka i ženske medrese u Sarajevu. Otvaranjem ITF-a ostvaruju se decenijske želje svih muslimana sa ovih prostora jer je u periodu Austro-Ugarske vladavine na ovim prostorima egzistiralo više visoko-obrazovnih zavoda: Mektebi Nuvab (14.05.1887.), Daru-l-muallimin (16.05.1891.), Viša islamska teološka škola (1935./1936.).

Datum 29. rujna 1977. godine jedan je od svijetlih datuma hodograma Islamske zajednice jer je ona institucionalno ojačala sa ITF-om, a svi koji su tome doprinijeli na čelu sa dr. A. Smajlovićem – predsjednikom Starješinstva Islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije obilježili su ovo razdoblje. Vjernici su prepoznali značaj visoko obrazovne institucije i svojim velikim prilozima utkali sebe i uvakufili u ITF. U znak zahvalnosti svim vakifima iznad 50.000 (pedeset tisuća dinara) dodijeljena je vakufnama, a imena uklesana na ploči Fakulteta. Oko 600 uzvanika i veliki broj delegacija iz cijelog arapsko-islamskog svijeta taj je dan proslavilo otvaranje kuće znanja i mudrosti u Sarajevu. Referati koji su se taj dan mogli čuti počev od reisu-l-uleme H. Naima ef. Hadžiabdića preko dr. Hamdije Čemerlića, Abdurahmana Hukića, Husejn ef. Đoze do Šejh Muhameda Ali Harekana, izaslanika kralja Saudijske Arabije, ispunjeni su oduševljenjem i posebnim čestitkama na uspjehu dr. A. Smajloviću koji je sve govore sa Bosanskog jezika direktno prevodio na Arapski, a govore s Arapskog prevodio na Bosanski jezik. Fakultet postaje njegova preokupacija. Osobno se uključuje kao predavač, ali i okuplja ekipu vrhunskih predavača a istovremeno vodi računa o podmlatku. Mladi studenti vrlo brzo postaju asistenti i oni danas čine okosnicu intelektualnog miljea Islamske zajednice. Napominjem samo neke od njih: akademik Enes Karić, prof.dr. Rešid Hafizović, Adnan Silajdžić, Ismet Bušatlić i dr.

Drugi vrlo značajan projekt u mandatu dr. Smajlovića jeste otvaranje ženskog odjeljenja medrese. To je plod velikog nastojanja uključivanja žene u rad i aktivnosti Islamske zajednice. U izvodu iz zapisnika sa sjednice Sabora Islamske zajednice iz 1980. godine vidljiva je intencija dr. Smajlovića za rješavanje ovog pitanja. Donosimo dijelove toga zapisnika: "*Na dva posljednja zasjedanja Vrhovnog sabora posebno je akcentirana želja i namjera da se žena muslimanka što više i što potpunije uključi u rad Islamske zajednice. Očito je, a to je na mnogim zvaničnim skupovima posebno istaknuto, da je žena veoma malo ili nikako uključena u proces razvoja Islamske zajednice, odnosno, da je njeno prisustvo ponajviše izvanjsko, kao posjetioca određenih predavanja, svečanosti i sl., što je samo po sebi apsurdno kada se zna kakvu i koliku ulogu žena mora odigrati, jer je ona danas, sasvim sigurno, temeljni faktor obrazovanja pa i obrazovanja djeteta, te njena iskustva mogu da budu dragocjena i u drugim oblastima.*

Međutim, bar po sadašnjem stanju stvari, želje su ostale samo želje jer vrlo malo podataka govori da se na tom planu nešto značajnije uradilo. Tu i tamo uvedena su predavanja za žene i to najviše uz Ramazan kada žena ostaje i dalje pasivni posmatrač, i sve se na tome završava. Naravno, a to se mora imati na umu, nije glavni uzrok u organima Islamske zajednice, odnosno službenicima na terenu koji bi trebali da se ovim pitanjem malo dublje pozabave. Velike teškoće predstavlja i sama žena zbog tradicionalne njene ukorijenjenosti u dom i u porodicu, pogotovu kada se radi o nešto zaostalijim i patrijarhalno konzervativnijim sredinama. Uz to žene koje bi se na neki način mogle angažirati, većinom su zaposlene, a uz posao moraju raditi i mnoge porodične obaveze, pa bi svaki dodatni rad bio isuviše veliko opterećenje. Međutim, glavni je uzrok, po svemu sudeći, što se na ženu još uvijek, sa časnim izuzecima, gleda na biće koje ne može nešto posebno doprinijeti i u onim djelatnostima koje su tradicionalno muške. No, nadati se je da će se stanje umnogome izmijeniti kada prva generacija svršenica Gazi Husrev-begove medrese napusti školske klupe i ode u različite krajeve kao vjerski službenici. Uz žene koje će se profesionalno baviti vjerskom djelatnošću svakako će biti lakše da i druge žene prihvate određene poslove i što je najvažnije shvate smisao i svrhu sudjelovanja u njima.[4]

"Očito je da je žena veoma malo ili nikako uključena u proces razvoja Islamske zajednice, odnosno da je njeno prisustvo ponajviše izvanjsko, kao posjetioca određenih predavanja, svečanosti i sl., što je samo po sebi apsurdno kada se zna kakvu i koliku ulogu žena mora da odigra, jer je ona danas, sasvim sigurno, temeljni faktor vaspitanja pa i obrazovanja djeteta, te njena iskustva mogu da budu dragocjena i u drugim oblastima."

Iz mnogobrojnih zapisnika iz vremena dr. Smajlovića kao i velikog broja održanih govora jasno su potencirane jake institucije posebno odgojno obrazovne. Uspješan i djelotvoran rad Islamske zajednice bez cjelovitog vjerskog obrazovanja ne da se ni zamisliti, sa svim njegovim komponentama koje uvjetuju primjenu islamske misli. Islamsko obrazovni piramidalni oblik, od baze do vrha, mora biti kompletan, kontinuiran i programski tako postavljen da i organizaciono i odgojno – pedagoški mora odgovarati određenim željama i ciljevima. Svjesna ovih zakonitosti Islamska zajednica je od prvih dana njezinog izdvajanja iz Osmanskog Carstva nastojala, skladno sa svojim eko-

nomskim i drugim mogućnostima, da organizira institucionalni odgoj i obrazovanje koji će zadovoljiti potrebe našeg podneblja uvijek vodeći računa o sintezi naprednog i islamskog. Iz takvog ozračja gradi se i Alaudin medresa u Prištini, uz velike poteškoće s vlastima u Skoplju gradi se i medresa u Skoplju. Na tragovima ove vizije, danas Islamska zajednica ima: Karadžuz-begovu medresu u Mostaru – muško i žensko odjeljenje, Islamsku pedagošku akademiju u Mostaru, Elči Ibrahim- pašinu medresu – muško, a od prošle godine i žensko odjeljenje, medresu Džemaludin Čaušević u Cazinu – muško i žensko odjeljenje, medresu Osman ef. Ređović u Visokom – muško i žensko odjeljenje, Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu – muško i žensko odjeljenje, Gazi Isa – begova medresa u Novom Pazaru – muško i žensko odjeljenje, Behram – begova medresa u Tuzli – muško i žensko odjeljenje, medresa dr. Ahmed Smajlović u Zagrebu – kombinirano muško-žensko odjeljenje Fakultet islamskih nauka u Bihaću, Zenici, Sarajevu i Novom Pazaru.

Statistički gledano, trenutno u navedenim medresama pohađa **2012** učenika razvrstani u **73** odjeljenja. Od toga je **1018** muških i **994** djevojke. Na izvedbi nastavnog programa angažirano je 223 profesora od toga 117 profesionalno, a 106 honorarno. Kako su medrese internatskog tipa, angažirano je na poslovima odgajatelja 61 osoba. Ovome svemu dodajemo i uslužno prateće osoblje (158 osoba). Iz svega navedenog vidljivo je da su **442** osobe angažirane na odgojno obrazovnom procesu naših medresa.

Pregled po fakultetima je sljedeći: FIN-a u Sarajevu ima 342 studenta što redovno što izvanredno od toga je 73 djevojke, a to je 21,3%. Fakultet u Zenici ima 450 redovnih i izvanrednih studenata, od toga su 269 žene, a to je 59,7%. Fakultet u Bihaću ima 154 studenta od toga 46 žena što je 29,8%. Fakultet za islamske studije u Novom Pazaru ima 150 studenata od tog su 62 žene što je 41,3%. Ukupan broj studenata u okrilju Islamske zajednice danas je **1096**, a od toga je žena **450** što je **41,05%.**[5]

INFRASTRUKTURA I INVESTICIJE

Preuzimanjem dužnosti predsjednika Starješinstva Islamske zajednice za BiH, Hrvatsku i Sloveniju uviđa veliki nedostatak infrastrukturnih resursa. Za uspješno djelovanje Islamske zajednice neophodni su uz džamije prateći objekti: mektebske učionice, uredski prostori, imamski stanovi, gasulhane, omladinski prostori. Potrebe takve vrste primjetne su u Bosni i Hercegovini, a posebno u zajednicama izvan Bosne i Hercegovine, Hrvatskoj, Sloveniji i cijeloj dijaspori. Djelatnici i namještenici Islamske zajednice bili su najčešće podstanari jer je imovina Islamske zajednice bila nacionalizirana od strane tadašnjih vlasti. Svjestan takve situacije, a i sama spoznaja da samo statusno zadovoljan djelatnik polučuje rezultate, daje maksimalan doprinos, dr. Ahmed Smajlović kreće u kupovinu stanova u Sarajevu koje dodjeljuje profesorima u Medresi, na Fakultetu, namještenicima Starješinstva. Takve i slične upute daje odborima i džematima na terenu kako bi najlakše i najbrže riješili stambeno pitanje imama po džematima i odborima. Isti program provodi se i na opremanju mektebskih prostorija i osuvremenjivanju rada na vjerskoj pouci. U odlukama Vrhovnog sabora Islamske zajednice se kontinuirano u njegovom mandatu proteže odluka: *"Nastojati da se vjerski život i rad u džamiji osavremenjuje i koristi daleko više za sve oblike islamske aktivnosti. U tu svrhu pri gradnji novih i adaptacijama postojećih džamija i mesdžida prostore i opremu prilagođavati potrebama džemata."*[6]

Statusno pitanje imama kao nosioca glavnih procesa unutar Islamske zajednice je bilo je vrlo složeno. Imami s malim ili nikakvim plaćama, plaćama u naturi bez socijalnog i zdravstvenog osiguranja zatečena su realnost s kojom se dr. Ahmed uhvatio u koštac. Sama ideja i želja da se to pitanje riješi kod imama je izazvala oduševljenje, a dr. Smajlović je dobio naklonost svih imama. Na jednoj od sjednica Vrhovnog sabora njegovu prijedlogu usvojena je ova odluka: "*Odbori kao i starješinstva dužni su usklađivati lične dohotke vjerskih i ostalih službenika sa rastom troškova života. Posebno treba nagrađivati one koje daju izvanredan doprinos u svome radu a one koji ne izvršavaju svoje radne obaveze disciplinski goniti i kažnjavati:"*[7]

Dr. Smajlović po svojoj funkciji, ali i po vlastitom uvjerenju, izašao je iz okvira Bosne i Hercegovine. Njega će sigurno po mnogo čemu pamtiti i dijaspora. Analizirajući izvode iz zapisnika koji su vođeni pod njegovim presjedanjem, vidljiva je stalna i kontinuirana strateška briga o dijaspori. Tu je imao potporu viših organa Islamske zajednice, reis-ul-uleme i Vrhovnog sabora. Prvi službeni kontakt Islamske zajednice sa Europom ostvaruje dr. Hamdija Čemerlić i Husejn ef. Đozo, a na poziv Vatikanskog Sekretarijata za nekršćane koji se održao od 19. do 21. 11. 1976. godine u Beču na temu "O muslimanima u Europi". Tada je javno izložena problematika muslimana u Europi i uz potpunu podršku i solidarnost svih prisutnih prihvaćeni su zaključci:

1) da se muslimanima pruže mogućnosti čuvanja i slobodnog obavljanja svoje vjere,

2) da imaju škole prilagođene njihovoj djeci s proučavanjem Kur'ana časnog,

3) da budu priznati kao religiozna zajednica s javnim pravom koje bi se konkretno ispoljile kroz mogućnost djelovanja preko mass medija (radio i televizija), te da se omogući odgajanje muslimanske djece tamo gdje zakon priznaje religiozni odgoj kao i da im se priznaju sva ljudska prava kao i kod drugih građana.

Sljedeći korak kojeg je poduzela Islamska zajednica bilo je formiranje komisije koja će obići zapadnu Europu i snimiti stanje o broju i potrebama muslimana. Delegaciju su sačinjavali Abdurahman Hukić, Jetiš Bajram i Tahsin Teufik. Oni su u periodu od 07. do 19.02. 1977. godine posjetili gradove Austrije i Njemačke u kojima je koncentracija muslimana bila najveća. Izvješća s tih putovanja protkana su emocijama muslimana i posebnim zahvalama Islamskoj zajednici da se netko o njima brine. Zanimljiv je prijedlog Vrhovnom starješinstvu kojeg podnosi imenovana komisija uz prioritet formiranja džemata u dijaspori. On izgleda ovako: Salzburg, Linc, Beč, Frankfurt, Krefeld, Minhen, Štutgart, Hamburg, Berlin.

U periodu od 21. do 26. 04. 1977. godine, reis-ul-ulema h. Naim Hadžiabdić sa dr. Hamdijom Čemerlićem i dr. Ahmedom Smajlovićem boravili su službeno u gradovima Zagrebu, Rijeci, Puli i Ljubljani. Iz pisanih tragova ove posjete vidljivi su sljedeći podaci:

- na prostorima R Hrvatske i Slovenije tada je živjelo oko 200000 muslimana s intencijom porasta posebno u industrijski razvijenim mjestima,
- postoje već odbori u Rijeci, Puli, Sisku, Karlovcu i Ljubljani, a ispunjeni su uvjeti za formiranje odbora u Jesenicama, Kopru i Splitu,
- konstatirana je činjenica da je dato zeleno svjetlo izgradnje Islamskog centra u Zagrebu, ali niže razine to još osporavaju, a utvrđeno je zemljište za izgradnju Islamskog centra u Ljubljani,
- delegacija je imala susret s predsjednikom Komisije za odnose sa vjerskim zajednicama u Hrvatskoj g. Ivanom Lalić kao i susret sa svim predsjednicima općina navedenih gradova.

Od tada pa sve do kraja 1985 godine kroz odluke najviših organa Islamske zajednice proteže se neka od vrlo važnih i značajnih odluka za dijasporu. Ono što posebno ističem jeste apel i poziv svim organima Islamske zajednice da se uključe u izgradnju Islamskog centra u Zagrebu. U cilju pregleda ove povijesne akcije donosimo odluke i preporuke vrhovnih vjerskih organa Islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije:

1) *"Daleko veću brigu posvetiti unapređivanju vjerskog života u dijaspori, provoditi u djelo zaključke savjetovanja od 17.03.1979. godine u Sarajevu, poduzimajući efikasne mjere da se sakupe veća sredstva za potrebe islamskih objekata u dijaspori. Budući da su pri kraju pripreme za početak gradnje džamije u Zagrebu, kao objekta šireg značaja za cijelu dijasporu, pozivaju se svi odbori Islamske zajednice da se odazovu ovom zadatku i materijalno pomognu vjernicima iz svih naših krajeva koji žive u SR Hrvatskoj i SR Sloveniji, gdje su im mesdžidi najpotrebniji."*[8]

2) *"Pozivaju se svi odbori Islamske zajednice i vjerski službenici da kontinuirano nastave s materijalnim pomaganjem dovršenja džamije u Zagrebu, naročito oni koji nisu dali svoj doprinos".*[9]

3) "Vrhovni sabor izražava zadovoljstvo s izgradnjom medresa u Skoplju i Prištini kao i kompleksom džamije u Zagrebu, te odaje puno priznanje svim pregaocima na tim poslovima. Ujedno Vrhovni sabor apelira na sve koji još nisu poslali svoju pomoć da to učine što prije."[10]

4) "Vrhovni sabor apelira na sve organe Islamske zajednice da Odboru Islamske zajednice u Zagrebu ukažu hitnu financijsku pomoć u svrhu što bržeg dovršenja džamije i njenog otvaranja".[11]

Pisani tragovi iz ovog perioda govore da je Starješinstvo Islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije u ovom periodu imalo (kontinuirano) neke točke prisutne na svim sjednicama koje su aplicirane i na Vrhovni sabor koji je objedinjavao Islamsku zajednicu u SFRJ. (Starješinstvo Islamske zajednice Srbije, Starješinstvo IZ Makedonije, Starješinstvo IZ Crne Gore i Starješinstvo IZ BiH, Hrvatske i Slovenije). To su: Izvješće o aktivnostima između dvije sjednice i analiza učinka, Izgradnja zavoda i planiranje novih vjerskih objekata, Izvješće vjersko-prosvjetne komisije s analizama i komentarima te prijedlozima za poboljšanje aktivnosti žene u vjerskom životu Zajednice, Usklađivanje normativnih akata, aktivnosti u dijaspori, Vakufi i modeli uvakufljavanja, permanentno usavršavanje imama i vjerskih djelatnika i organa Islamske zajednice te statusno pitanje i standard imama, suradnja i jačanje jedinstva Islamske zajednice, izdavačka djelatnost, izvještaj o radu ITF-a i GHB medrese. Svaka od nabrojanih tema može se zasebno obraditi i iz njih sagledati istinsko stanje i probleme s kojima su se suočavali članovi Starješinstva na čelu s dr. A. Smajlović.

Završavajući ovo poglavlje želim istači da je u naznačenom periodu vidljivo strateško planiranje i jasno definiranje potrebe muslimana na ovim prostorima. Svakako da realizacija u svim slučajevima nije završena, ali je jasno definirana. Investiranje u naznačene projekte bilo je prioritet.

INOVACIJE

Sama riječ inovacija u tom periodu, pa čak i danas njezin izričaj unutar vjere i vjerske organizacije, predstavlja nekakve 'bid'ate' – novotarije na što su muslimani posebno osjetljivi. Često se poseže i za hadiskim argumentima u kojima se 'bid'at' osuđuje i prezire. No, ovdje treba istači da se ne radi o tome, već je riječ o novim misijskim oblicima djelovanja do tada nepoznatim u radu Islamske zajednice ili vrlo malo zastupljenim. Pokušava se primijeniti ono što se objektivno može s obzirom na političko okruženje. Navodim samo neke od redovnih modela u kojima se osobno uključio i sam dr. Ahmed Smajlović, a isto je zahtijevao i od svih svojih suradnika. To su:

Redovna javna tribina

Svima koji su u tom periodu navraćali u Sarajevo, nedjeljom poslije podne namaza u Begovoj džamiji, predavanje je održao dr. A. Smajlović. Kako je ozvučenje prenosilo i izvan džamije, moglo se primijetiti da je harem i ulica bila zakrčena od posjetitelja. Bilo je ljudi koji su iz raznih krajeva BiH dolazili redovno da ga slušaju a često su se organizirali i autobusi džematlija koji su željni lijepe i aktualne riječi iz raznih krajeva BiH.

Vjerske svečanosti u funkciji misije islama

Sve svečanosti u Zajednici od akike preko mevluda, tevhida, dženaza, raznih dova, mektebskih svečanosti, otvorenja džamija i sl. imale su zadaću da promoviraju univerzalne poruke islama i da jačaju islamsku svijest kod muslimana. Jasnim naputkom koji je upućen od strane Starješinstva svim imamima dane su smjernice kako sve to staviti u službu misije islama. Dr. Smajlović se osobno angažirao na tom polju i svi njegovi suradnici, profesori FIN-a i medrese. U izvješću za 1981. godinu stoji da je dr. A. Smajlović prisustvovao za proteklu godinu 1980. na 55 različitih svečanosti.

Promocija islama putem vlastitih medija

Preporod, *Glasnik* i *Takvim* su obogaćeni mnogim zanimljivim sadržajima, neobrađenim temama, raznim kompetentnim autorima, ali dr. Smajlović osniva list *Islamska misao* kojoj biva i prvi urednik. To je revija za islamistiku, teologiju i informatiku. Osniva i *Zbornik radova ITF-a*. I *Islamska misao* i *Zbornik* daju mogućnost našim najeminentnijim alimima da pišu na različite teme kojima će se islam približiti čovjeku, tom čovjeku kojem fali racionalno i intelektualno tumačenje islama. Ako danas analiziramo teme, autore i strukturu ovih izdanja vidjet ćemo da je riječ zaista o pravom pristupu približavanja islama razumljivim jezikom, običnom čovjeku ali ništa manje i intelektualcima.

Izdavačka djelatnost

Izdavačka djelatnost bukvalno je doživjela svoj procvat dolaskom dr. Smajlovića na čelo Starješinstva. Kako je potreba velika za pravim štivom Starješinstvo se odlučilo da izdaje mnoga izdanja koja su nastajala od naših autora ali isto tako i prevođena s raznih jezika, a najčešće s Arapskog. Da je riječ o pravim izdanjima govori i činjenica da se većina djela danas reprintira više puta na našim prostorima.

Prevodilačka djelatnost

Dr. Smajlović je veliku pozornost posvetio prevođenju. Svi koji su mogli prevoditi bili su angažirani na tom polju u cilju da se što više i što raznolikije iz svih krajeva svijeta iznese mišljenja i stajališta na ovim prostorima. Osobno je mnogo prevodio s Arapskog i tako je nastalo preko 5000 stranica u 256 radova, ali je i Arapskoj javnosti približio djela *Derviš i smrt* i *Hasanaginicu* koje je preveo.

Stručno ekipiranje radnih timova iz različitih oblasti odlika je dr. A. Smajlovića

Često je uključivao i znanstvenike nemuslimane da pišu o svojim postignućima koja su komplementarna s islamom i koja osvjetljavaju određenu dimenziju islama kroz prizmu znanosti i nauke. Najčešće su to bili doktori liječnici koji su medicinski argumentirali propise islama.

Otvorenost u dijalogu s drugim konfesijama

Dr. Smajlović je imao izoštrenu dijalošku nit s predstavnicima drugih konfesija. Njegove govorničke sposobnosti i vještine plijenile su sve slušatelje bez obzira kojoj vjeri pripadali. Zagovarao je dijalog na ravnopravnoj osnovi i uvijek je polazio od prihvatljive platforme socijalističkog poretka, jedinstva i ravnopravnosti među ljudima. Vjera je ono što srce ćuti. Poznavanje drugog i drugačijeg doživljavao je bogatstvom. Želja da intelektualno parira svima u društvu bila je njegova opsesija. To ga je ponukalo da pošalje dr. Adnana Silajdžića i dr. Rešida Hafizovića da studiraju na KBF – (Katoličkom Bogoslovnom fakultetu) u Zagrebu. Dimenzije njegova djelovanja prelaze u internacionalno, inter-kluturalno, inter-religijsko, inter-disciplinarno. Tu činjenicu temeljim na Islamskoj enciklopediji objavljenoj 2001. godine u Turskoj u kojoj se o dr. A. Smajloviću govori na pune dvije stranice sa svim referencama koje prate jednu enciklopediju.

ZAKLJUČAK

Danas nakon dvadeset godina od preseljenja na ahiret dr. Smajlovića, možemo slobodno kazati da se još nisu realizirale mnoge vizije i ideje Islamske zajednice na ovim prostorima koje je on postavio još tada. Zasigurno da vizija Islamske zajednice koju je imao dr. Smajlović može i danas poslužiti kao platforma u osmišljavanju pozitivnih koraka i djelovanja Islamske zajednice u budućnosti. Otvaranje Islamskog centra u Zagrebu je dočekao, ali još nema Islamskog centra u Ljubljani nema ni po drugim većim mjestima Europe. Ako izuzmemo Islamsku zajednicu u Hrvatskoj i Sloveniji ostale sve zajednice rade po istom modelu još iz njegovog vremena. Današnji pokušaju muslimana – Bošnjaka u Njemačkoj, Australiji, SAD, da se organiziraju kao Mešihat, na tragu su vizije dr. Smajlovića. To je model održivog integriranog opstanka u tim zemljama i putokaz drugim da krenu istim putem. Pozivajući se na svoju autohtonost, dobrom organizacijom najljepše se može prezentirati islam i jačati zajednica. Pokušaji da se institucionalno prizna islam u Europi ne mogu se realizirati sve dok se zajednica ne uredi iznutra. Sve dok se to ne dogodi muslimansko pitanje u Europi neće biti riješeno, a svoje vjerske potrebe zadovoljavat će po neuvjetnim podrumima, organizirani kao razni klubovi i udruge, a ne kao medžlisi, džemati i mešihati.

Odnos Islamske zajednice u BiH prema dr. Smajloviću, usuđujem se reći je maćehinski. Jedina institucija koja nosi njegovo ime je Zagrebačka medresa i Islamska gimnazija dr. Ahmed Smajlović u Zagrebu. O njemu se niti piše niti govori niti, valorizira njegov rad. Mislim da ima toliko njegovih studenata danas, vrhunskih alima, koji bi o njemu mogli puno više i kompetentnije reći od mene ali sam sretan da sam živio u vremenu dr. Smajlovića i da danas mogu nešto reći o njemu i njegovom bogatom životu.

Hvale je vrijedan ovaj Simpozij koji svjedoči da Islamska zajednica u Hrvatskoj na čelu sa uvaženim muftijom Ševkom ef. Omerbašić zna vrednovati svačiji doprinos i zna se odužiti i ovjekovječiti imena onih najzaslužnijih. Nedvojbeno je da je dr. Ahmed Smajlović jedan od najzaslužnijih i da mu Islamska zajednica u Hrvatskoj zna uzvratiti.

BILJEŠKE:

[1] Veliki školski leksikon, Školska knjiga – Naklada Leksikon, Zagreb, 2003. str. 1046.
[2] Velagić, Teufik, Glavni nacionalni i vjerski problemi bosanskih Muslimana, Oslobođenje, broj 195, London, 1968.
[3] Isto
[4] Glasnik Vrhovnog Islamskog starješinstva u SFRJ, str. 177. – 178.
[5] Izvještaj o radu Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, godina 1427. – 1428.h. /2007. Sarajevo, rebi'u-l-ewel 1429.h. /mart 2008.
[6] Glasnik Vrhovnog Islamskog Starješinstva u SFRJ, god. 1980. str. 195.
[7] Glasnik VIS u SFRJ, god. 1985. str. 309.
[8] Glasnik Vrhovnog islamskog starješinstva u SFRJ, god. 1980. str. 195.
[9] Isto, god. 1983. str. 603.
[10] Isto, god. 1984. str. 257.
[11] Isto, god. 1985. str. 196.

Doprinos dr. Ahmeda Smajlovića znanosti akaida

Piše: **Saudin ef. Subašić (bivši učenik Medrese)**

(Izvadak iz diplomskog rada, Fakultet Islamskih nauka, Sarajevo, 2004.)

Kada sam 1995. godine upisivao medresu u Zagrebu koja nosi ime "Dr. Ahmed Smajlović", nisam ni slutio da ću jednog dana pisati diplomski rad o ovom velikom islamskom znastveniku. Zapravo, tada sam, kao softa, malo znao o dr. Ahmedu Smajloviću. S vremenom, počelo me zanimati tko je ovaj čovjek i po čemu je bio toliko velik da ga i danas mnogi pamte po veličini njegovih djela.

Mojim dolaksom na Fakultet islamskih znanosti u Sarajevu moje interesiranje za dr. Smajlovića još se više intenziviralo, pogotovo zbog činjenice da je on predavao na tom istom fakultetu i bio omiljen, među studentima i među kolegama profesorima. U razgovorima s njegovim suvremenicima i najbližim suradnicima te njegovim studentima koji su danas i sami profesori na Fakultetu, osjećao sam posebnu obvezu da dam svoj skromni doprinos u rasvjetljavanju ove velike islamske ličnosti. No, već sam se u početku susreo s određenim poteškoćama, zbog nemogućnosti da dođem do Smajlovićevih djela, i zbog činjenice da se na njegovu personu baca sjeme zaborava. Očito da je nekima stalo da se dr. Ahmed Smajlović potpuno zaboravi i da ljudi nikada ne saznaju istinu o grandioznosti njegove ličnosti.

Dr. Ahmed Smajlović je rođen 17. lipnja 1938. godine u Tokoljacima kod Srebrenice kao najmlađe, sedmo dijete uglednog alima toga kraja Ali-efendije Smajlovića. Osnovnu školu je završio u Krnjićima (Srebrenica), zatim Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu 1959. godine. Potom je studirao pravo u Ljubljani (Slovenija) i na kraju je od strane Vrhovnog starješinstva Islamske zajednice bio upućen na studij islamskih znanosti na Sveučilište El-Azhar u Kairo 1962. godine.

Na ovom Sveučilištu studirao je arapski jezik i studij je uspješno okončao 1967. godine na Odsjeku za književnost i književnu kritiku, koji po El-Azharovom programu pruža najširi uvid u više islamskih znanstvenih oblasti (arapskog jezika, arapske književnosti, Kur'ana, filozofije i dr.).

Slijedeće, 1968. godine, na istom Sveučilištu upisuje postdiplomski studij, te potom magistrira 1970. godine na temu *Muhammed 'Abduhu i njegov utjecaj na modernu književnu arapsku renesansu.* Stepen doktora islamskih nauka, prvog na prostorima bivše SFR Jugoslavije, stekao je 1974. godine odbranivši doktorsku tezu pod naslovom *Filozofija orijentalistike i njezin utjecaj na suvremenu arapsku književnost.*

Početkom 1975. godine dr. Ahmed Smajlović se uključio u rad Islamske zajednice obnašajući dužnost šefa Kabineta reisul-uleme hadži Sulejman-efendije Kemure, a nedugo iza toga od strane Vrhovnog sabora Islamske zajednice izabran je za predsjednika Starješinstva Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije sa sjedištem u Sarajevu. Na toj dužnosti je ostao punih deset godina, unaprijedivši u tom razdoblju rad Islamske zajednice na mnogim poljima djelatnosti. Nakon otvaranja Islamskog teološkog fakulteta u Sarajevu 1977. godine, za čije osnivanje je imao velikih zasluga, izabran je za vanrednog profesora na predmetima Akaid i Islamska filozofija i te je poslove obavljao uporedo s dužnošću predsjednika Starješinstva.

Kao i mnogi drugi bošnjački intelektualci i vjerski ljudi i dr. Smajlović je bio ucjenjivan i proganjan od strane tadašnjeg komunističkog režima samo zato što je promicao ideje islama i slobode vjeroispovijesti.

Godine 1985. potpuno se posvećuje profesuri na Islamskom teološkom fakultetu. Studentima i ovom Fakultetu nepoštedno je davao sebe kao profesor, znanstveni radnik i pedagog. Nije samo vodio i održavao svoju katedru na potrebnoj visini, nego je svestranim zalaganjem sudjelovao u podizanju, konsolidaciji i preoblikovanju cjelokupne znastvene fizionomije ovog fakulteta i doprinosio njegovoj reputaciji.

Za vrijeme predavanja bilo mu je stalo najviše do toga da svojim studentima probudi želju za pronicanjem u neizmjerne dubine vjere i islamskog naslijeđa. Godine 1986. izabran je za redovnog profesora na toj jedinoj visokoškolskoj ustanovi Islamske zajednice.

U naponu snage, kada je najviše obećavao na polju znanosti, islamskog rada i djelovanja, od posljedica srčanog udara, umro je 11. kolovoza 1988. godine u Sarajevu. Dr. Ahmed Smajlović je bio jedan od zaslužnijih ljudi Bosne i Hercegovine XX. stoljeća na polju islamskog rada. Imao je veliku energiju i takt u radu. To potvrđuje na tisuće održanih vazova i predavanja, svakodnevni obilasci džemata i islamskih institucija na terenu, susreti s ljudima iz krugova znanosti, vjere, kulture i umjetnosti, učešća na brojnim znastvenim skupovima u zemlji i inozemstvu, napisani i objavljeni mnogi radovi i knjige, te prijevodi sa arapskog na bosanski jezik i obrnuto.

Dr. Ahmed Smajlović je mnogo htio, mnogo započeo, ali mnogo i uradio. Njegova biografija govori o uzoritom čovjeku, muslimanu, znanstvenom radniku i nepokolebljivom islamskom borcu. Kada je stao na pozornicu vjerskog lidera bosanskih muslimana i Bošnjaka te svojim vanrednim oratorskim sposobnostima zapalio žar vjere na ovoj balkanskoj vjetrometini, počeli su skoro svakodnevni njegovi sudari s komunističkom vlašću, politikom i ideologijom[1].

Kao i mnogi drugi bošnjački intelektualci i vjerski ljudi i dr. Smajlović je bio ucjenjivan i proganjan od strane tadašnjeg komunističkog režima samo zato što je promicao ideje islama i slobode vjeroispovijesti. Mnogi naši muslimanski i bošnjački intelektualci su prijevarama i ucjenama bili primoravani davati kojekakve informacije i odlaziti na nekakve razgovore koji su imali za cilj inkriminiranje svega muslimanskog i bošnjačkog, jer je muslimansko i bošnjačko stanovništvo uvijek za režim predstavljalo stanovitu "sigurnosnu prijetnju". Dr. Ahmed Smajlović je imao dosta neprijatelja u vlasti, ali i u samim redovima Islamske zajednice čiji je jedan dio bio u direktnoj svezi s tadašnjim režimom[2].

Od 1985. godine, do iznenadne smrti, dr. Ahmed Smajlović se posvetio svojim studentima koji ga se i danas rado sjećaju. Jedan od njih pripovjeda kako ih je bilo stid izaći pred svog dragog profesora, a da ne nauče i ne pripreme se za ispit. Priča se da je bio izvrstan pedagog i da je studente učio i prilikom polaganja ispita[3].

Mudrim i promišljenim koracima dr. Smajlović je izbjegavao razapete zamke i nezaustavljivo išao naprijed. Zahvaljujući njegovom radu i inicijativi, pokrenuta je mjesečna revija za islamistiku, teologiju i vjersku informatiku pod naslovom *Islamska misao,* kojoj je jedno vrijeme bio glavni urednik. Oko ovog lista okupila su se najbolja pera bošnjačkog i uopće muslimanskog naroda. Samo u ovom časopisu napisano je preko 50 obimnih radova i prijevoda iz akaida, islamske filozofije, islamske književnosti, tesavvufa i drugih oblasti. Također je jedan od pokretača *Zbornika radova Islamskog teološkog fakulteta,* u kome je također surađivao. Njegovi radovi su objavljivani i u drugim časopisima i publikacijama na bosanskom, arapskom i engleskom jeziku. Zapaženi su mu znastveni radovi u *Glasniku Vrhovnog islamskog starješinstva,* u *Preporodu* – islamskim informativnim novinama, u kojima je također bio urednik, te u *Takvimu*, godišnjaku Udruženja Ilmijje Bosne i Hercegovine.[4]

Za relativno kratko vrijeme objavio je 260 radova koji svojim obimom prelaze pet tisuća stranica. Njegovo najpoznatije i najobimnije djelo je *Felsefetul-istišraki ve eseruha fil-edebil-'arabijjil-mu'asiri,* objavljeno na arapskom jeziku. I danas je univerzitetski udžbenik u svijetu. Na bosanski jezik, između ostalog, preveo je i objavio od dr. Mustafe Mahmuda *Dijalog s prijateljem,* od Rože Garodija *Islam, kultura i socijalizam,* od Ebu Vefa Taftazanija *Filozofija Ihvanussafa i njihov doprinos islamskoj filozofskoj misli,* od dr. 'Abdulaziza Kamila *Islam i rasna diskriminacija,* od dr. Ibrahima Makdura *Islamko-arapski utjecaj na evropsku renesansu na polju filozofije, Dijalog islamskih i evropskih naučnika,* od dr. Muhammeda Halefullaha Ahmeda *Islamsko-arapski utjecaj na evropsku renesansu,* od dr. Muhammeda el-Behija *Ahmed ibn Tejmijje, Muhammed ibn 'Abdulvehhab i Muhammed ibn Ali es-Senusi.*

Također je preveo *Međunarodni kongres o islamskom radu,* od Ebul-Dža'fera et-Tahavija *Tahavijev akaid,* od Imama Ebul-Hasana el-Eš'arija *Vjerovanje ehlus-sunneta, ehlul-hadisa i ehlus-selefa,* od Dželaludina es-Sujutija *Nauka o osnovama vjere,* od Imama Ahmeda ibn Hanbela *Odgovor džehmijama i zindicima,* od Imama Ahmeda ibn Tejmijje *Kitabu et-tevhid,* od Imama Muhammeda ibn Jusufa es-Senusija *Ummul-barahin* i mnoge druge. Na arapski je s bosanskog jezika preveo, zajedno sa dr. Huseinom Abdullatifom, poznato djelo bosanskohercegovačkog pisca Meše Selimovića *Ed-Dervišu vel-mevtu (Derviš i smrt)* koje je objavljeno u Kairu 1970. godine i u Tripoliju 1981. godine. Također je na arapski jezik preveo poznatu poemu *Hasanaginicu.* U njegovoj ostavštini ostalo je nekoliko knjiga pripremljenih za tisak od kojih je najznačajnija *Historijski razvoj akaidske nauke i njezini glavni predstavnici* i *Hrestomatija akaidskih tekstova.*

Svojim pregalačkim radom dr. Ahmed Smajlović je želio oživjeti neke od klasičnih obrazaca nekadašnjih velikih, univerzalnih ličnosti, pomiriti politiku i znanost, pisanje i oratorstvo, rukovođenje i neposrednu djelatnost i sve to objediniti u svojoj ličnosti. U velikoj mjeri on je u tome uspijevao, a to je mogao postići zahvaljujući snazi i erudiciji njegovog duha i tjelesnoj kondiciji. Njegov znastveni opus ugrađen čvrsto u temelje bosanskohercegovačke i svjetske islamologije i islamistike uvrstio ga je u red velikana ovih prostora i šire. U bosanskoj i muslimanskoj povijesti dr. Ahmed Smajlović će ostati neprolazan i nazaobilazan zahvaljujući čvrstini građe od koje je satkao svoje djelo i bogatsvo misli koje ono sadrži.

Za relativno kratko vrijeme objavio je 260 radova koji svojim obimom prelaze pet tisuća stranica. Njegovo najpoznatije i najobimnije djelo je *Felsefetul-istišraki ve eseruha fil-edebil-'arabijjil-mu'asiri,* objavljeno na arapskom jeziku.

On predstavlja simbol stvaralačkog rada znastvenika koji je cijeli svoj život uložio u otkrivanje, traganje, proučavanje i nalaženje. On simbolizira univerzalnog islamskog borca kakav se jednom u sto godina rađa.

Njegova velika želja za islamskim radom ogleda se i u činjenici da je on jedan od nazaslužnijih ljudi za izgradnju Zagrebačke džamije i Islamskog centra u Zagrebu. Također je posebno zaslužan za organiziranje i kupnju mnogih vjerskih objekata Islamske zajednice u Hrvatskoj, posebice mesdžida i prostorija u Splitu, Dubrovniku, Puli i dr. Neosporna je činjenica da je dr. Smajlović ovim zadužio muslimane i Islamsku zajednicu u Hrvatskoj i oni su mu zbog toga zahvalni.

Veličinu lika i djela dr. Smajlovića potvrđuje i činjenica da je on jedan od rijetkih bosanko-hercegovačkih alima čija su biografija i životno djelo našli mjesta u kapitalnim biografskim djelima kao što je Ziriklijev *Al-A'lam*. Također, ime dr. Smajlovića se našlo i u *Islamskoj enciklopediji* koju je 2001. godine izdao Mešihat Republike Turske. Tu se na dvije stranice govori o životu i djelu dr. Ahmeda Smajlovića.

ZNANSTVENI OPUS DR. SMAJLOVIĆA

Možemo slobodno zaključiti da je dr. Ahmed Smajlović tijekom svoga života doista mnogo toga napisao i uradio. Iako je on među svjetom bio poznat i kao vrstan va'iz, govornik i orator, njegovo pisano naslijeđe govori o čovjeku širokih nazora i iznimno velikog iluma.

Dr. Ahmed Smajlović napisao je stotine tekstova, znanstvenih eseja, komentara iz različitih oblasti islamske znanosti, islamske kulture i civilizacije, tekstove o odnosima Istoka i Zapada, odnosa kršćanskog i muslimanskog svijeta. Također je pisao o fenomenu orijentalizma i njegovim reperkusijama na razvoj suvremenog islamskog mišljenja, kako u svijetu tako i kod nas.

O velikom znanstvenom opusu dr. Smajlovića najbolje svjedoče njegovi radovi, objavljeni u našoj domaćoj, islamskoj periodici i u međunarodnim znanstvenim časopisima.

Mi ćemo usmjeriti našu pažnju na autorska djela dr. Smajlovića iz oblasti akaida i islamske filozofije. Zato ćemo ih i kraće predstaviti:

1. Muhammed Abduhu ve eseruhu fin-nehdati'l-edebiyyetil-hadiseti

Magistarska teza dr. Ahmeda Smajlovića na 140 stranica naslovljena *Muhammed 'Abduhu i njegov utjecaj na modernu književnu arapsku renesansu.* Disertacija nije objavljena. Primjerak ove disertacije se nalazi u njegovoj privatnoj biblioteci u Sarajevu čiji je vlasnik njegova supruga Munira Smajlović.

2. Felsefetul-istišraki ve eseruha fil-edebil-'arabijjil-mu'asiri

Doktorska disertacija dr. Ahmeda Smajlovića pod nazivom *Filozoija orijentalizma i njeni tragovi u suvremenoj arapskoj književnosti.* Knjiga je na araspkom jeziku tiskana u Kairu 1980. godine i još uvijek nije prevedena na bosanski jezik. Prijevod knjige se uskoro očekuje u izdanju Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu. Mi u svojoj privatnoj biblioteci imamo primjerak ove disertacije do koje smo također došli uz velike mapore.

3. Historijski razvoj akaidske nauke i njezini glavni predstavnici[5]

Ovaj materijal dr. Smajlovića predstavlja zbir njegovih predavanja studnetima Islamskog teološkog fakulteta u vrijeme kada je on bio profesor akaida. Materijal je bio pripremljen za tisak. Ima 200 stranica A4 formata. Originalni rukopis nalazi se u njegovoj privatnoj biblioteci čiji je vlasnik njegova supruga Munira Smajlović koja živi u Sarajevu. Materijal pripremljen za tisak nalazio se u Vjersko-prosvjetnoj službi Rijaseta Islamske zajednice u Sarajevu[6].

4. Hrestomatija akaidskih tekstova

Ova hrestomatija akaidskih tekstova je u potpunosti objavljena. Tekstovi su objavljivani većinom u *Glasniku*, službenom glasilu Islamske zajednice i u reviji *Islamska misao*. Tematika ovih tekstova je prikaz velikana islamske misli i njihov doprinos islamskoj kulturi i civilizaciji[7].

5. Muhammed Ibn Abdulvehhab[8]

Dr. Smajlović Muhammeda Ibn Abdulvehhaba stavlja u grupu novostoljetnih tvoraca islamskog buđenja ili reformatorstva u islamu[9].

6. Abbas Mahmud el-Akkad i njegovo poimanje Allaha, dž.š.[10]

U današnje vrijeme El-Akkad predstavlja, kako ističe dr. Smajlović, jednu od najinteresantnijih osoba za istraživače suvremene islamske misli.

Ako tomu još dodamo njegov buran znanstveni život, samoobrazovanje, podneblje i vrijeme kada je djelovao, onda je sigurno da se susrećemo s jednom od naprivlačnijih osoba našega doba, jer pred sobom imamo izuzetnog pjesnika, povjesničara, filozofa kritičara, akademika i znanstvenika dvadesetog stoljeća. El-Akkad je iza sebe ostavio preko devedeset djela iz različitih oblasti svoga interesiranja[11].

7. Muslims in Yugoslavia[12] (Muslimani u Jugoslaviji)[13]

8. Vjerovjesništvo i vjerovjesnici[14]

9. Fahrudin Er-Razi[15]

Dr. Smajlović Fahrudina Er-Razija ubraja u obnovitelje islamske misli (mudžeddidud-din) po hadisu Muhammeda, a.s., u kojem je rekao da će se svakih stotinu godina pojavljivati po jedan čovjek koji će svojim radom i zalaganjem zaslužiti naziv "obnovitelj vjere".

Također, Smajlović navodi broj od 119 do sada otkrivenih djela Er-Razija te da je njegovo djelo od povijesnog značaja za cjelokupnu islamsku misao.

10. Maturidi – povjesnost i aktuelnost njegove misli[16]

Kako ističe dr. Smajlović Imam Maturidi se ubraja u red velikih islamskih mislitelja akaida, zagovaratelja sunneta i branitelja Šerijata. Po dr. Smajloviću Imam Maturidi je jedan od velikana islamske akaidske misli koji ne samo da je tu misao obogatio, razradio i unaprijedio, nego ju je i inaugurirao u posebnu akaidsku školu poznatu pod imenom *Maturidijska akaidska škola*, kojoj pripadaju svi muslimani hanefijskog pravca u fikhu, a među njima svoje mjesto su našli i muslimani naših krajeva.

11. Djela Ebu Dža'fera et-Tahavija ponovo u žiži naučnih interesa[17]

Učenjaci su naslijednici božijih poslanika, kako kaže Muhammed, a.s. Stoga su se islamski mislioci nastojali potvrditi upravo na polju istraživanja imana (vjerovanja), objašnjavajući ga, prenoseći i utemeljivajući ga. Jedan od

tih velikih učenjaka po dr. Smajloviću je svakako i Imam Ebu Dža'fer Ahmed b. Selame el-Ezdi, el-Hanefi, et-Tahavi, čija je selefistička akaidska misao ponovo postala predmetom mnogih proučavanja, a Tahavijevo djelo El-Akidetut-Tahavijje je doživjelo mnoga nova otkrovenja privlačeći tako muslimane našega vremena željne da se upoznaju s istinskim islamskim vjerovanjem i njegovim temeljima.

12. Temelji islamskog vjerovanja od Imama Ebu Dža'fera et-Tahavija[18]

Proučavanjem Et-Tahavijevog djela i njegovih komentara, dolazi se do zaključka da se radi o sistematiziranom i izvornom akaidskom djelu koje je proizašlo iz autorovog promišljanja kur'ansko-sunnetskih odrednica vjerovanja i njegovog prezentiranja na temeljima osnivača hanefijske tendencije.

13. Imam Ebu el-Hasan ibn Ismail el-Eš'ari[19]

Rijetka su imena u islamskoj povijesti koja zauzimaju takvo mjesto kakvo zauzima Imam Eš'ari. Po dr. Smajloviću Imam Eš'ari je neupitni Imam ehli-sunnetskog i džemaatskog akaidskog učenja.

14. Osnovni dokazi islamskog vjerovanja[20]

U ovoj studiji objavljenoj u Zborniku Islamskog teološkog fakulteta dr. Smajlović prvenstveno govori o šehadetu. Islamsko vjerovanje i islamsko postojanje se potvrđuju riječima šehadeta

15. Imam Ahmed ibn Hanbel[21]

U plejadi velikih islamskih znanstvenika, imama i učenjaka Imam Ahmed b. Hanbel zauzima posebno mjesto, na području fikha i hadisa i u oblasti zuhda i tesavvufa, a posebno na polju akaida. Njegovo imamsko opredjeljenje, fikhska principijelnost i akaidsko učenje odigrali su, po dr. Smajloviću, odlučujuću ulogu u očuvanju izvornosti ehlisunnetskog i džema'atskog vjerovanja, što nepobitno svjedoče povijest islama i povijest njegove misli.

16. Akaid – definicija, uzroci nastanka i discipline[22]

BILJEŠKE:

[1] Muharem Omerdić, *Ibid*

[2] Prof. dr. Jusufa Ramića u tekstu *Bošnjaci na El-Azheru*, objavljenom u Glasniku, Rijaset, LIX/97., br. 1-2., str. 151-156., kaže da je početkom 1985. godine pokrenut postupak za smjenu dr. Ahmeda Smajlovića s položaja predsjednika Starješinstva Islamske zajednice. Dr. Ramić tvrdi da se radi o montiranom procesu. Optuživali su dr. Smajlovića za garanciju Starješinstva Islamske zajednice Odboru Islasmke zajednice Zagreb za dobivanje kredita za izgradnju džamije u Zagrebu. Dr. Ramić navodi činjenicu da je garancija bila fiktivnog karaktera, jer nije bila potvrđena od poslovne banke kod koje je Starješinsvo držalo svoja sredstva.
Druga optužba koju navodi dr. Ramić jeste tiskanje doktorskih disertacija Ahmeda Smajlovića i Jusufa Ramića u Kairu. Sredstva jesu išla preko Starješinstva, ali Starješinsvo nije bilo opterećeno tim troškovima. Troškove oko tiska ovih disertacija snosila je organizacija Rabita iz Mekke, kaže dr. Ramić.

[3] Iz sjećanja njegovih suvremenika doznajemo da je dr. Smajlović svake nedjelje iza podne-namaza držao predavanja u Begovoj džamiji u Sarajevu. Priča se da je Čaršija zastajala kako bi slušala predivne pouke i poruke tog izvrstnog vaiza.

[4] Muharem Omerdić, *Ibid.*

[5] U razgovoru s mr. Muharemom Omerdićem saznao sam da je jedini primjerak ovog rada bio pripremljen za tisak na ITF-u u Sarajevu. Odatle je taj primjerak otišao u ruke dr. Ismeta Kasumovića na recenziju. Međutim, nakon njegove smarti gubi se svaki trag ovom materijalu tako da on do dan danas nije vidio svjetlo dana.

[6] Jedno poglavlje ovog djela je objavljeno: *Akaid – definicija, uzroci nastanka i discipline,* Takvim, Rijaset IZ BiH, Sarajevo, 1998., str. 277-308.

[7] Prijmerak pripremljen za tisak ima 140 stranica formata A4 i nalazi se u Vjersko-prosvjetnoj službi Rijaseta Islamske zajednice u Sarajevu. Mi ćemo u redovima koji slijede reći ponešto o svakom od ovih tekstova.

[8] Glasnik, XXXIX/1976., br. 6, str. 580-592

[9] Kako ističe dr. Smajlović Abdulvehhab je sve svoje snage usmjerio ka prvom principu vjere islama, prema šehadetu "la ilahe illallah", kojem su pozivali svi božji poslanici, a zadatak Muhammeda, a.s., je bio da do kraja objasni i to prenese ljudima. Po Abdullvehhabu ono što je dovelo da islamski svijet skrene s "pravog puta" a ujedno u ruci ima knjigu kao što je Kur'an je mnogoboštvo ili politeizam. Po njemu muslimani su se sve više okretali evijama, tražeći od njih pomoć i potporu, sve je više bilo turbeta koje su ljudi obilazili. Drugi razlog je bio zatvaranje vrata idžtihada, carevala je imitacija, oponašanje ili taklid je zagospodarilo a slobodoumnost je gušena svugdje gdje god je to bilo moguće.
Muhammed Ibn Abdulvehhab je za ove probleme imao rješenje, a to je potpuno i bezpogovorno vraćanje kur'ansko-sunetskim načelima, otvaranje i oživljavanje idžtihada. Po Abdulvehhabu, treba naučiti i usvojiti nekoliko osnovnih pitanja, a to su: upoznati Boga, dž.š., Muhammeda, a.s., i vjeru islam; raditi po islamu; pozivati u islam; biti strpljiv u teškoćama na ovom putu. To su bili principi koje je zastupao i čvrsto propagirao veliki islamski učenjak i reformator Muhammd Ibn Abdulvehhab.

[10] Islamska misao, I/1979., br. 2, str. 14, 15 i 20

[11] U ovom radu dr. Smajlović pojašnjava El-Akkadove pokušaje da čovjeku pomogne u razumijevanju Allaha, dž.š. jer je on smatrao da je čovjek uvijek okrenut, okupiran i naklonjen Bogu. Po Akkadu najveći problem današnjice je vjerovanje, čovjekovo negiranje Božjeg postojanja i autoriteta. To je i zbog toga, kako on ističe, što su se neki ljudi previše oslonili na um vjerujući da će snagom njega naći odgovore na sva pitanja i rješenje za sve probleme. Ljudi promatraju Allaha, dž.š. kao "predmet", a ne kao Biće. Otuda Akkad zagovara "apsolutnu individualnost" Allaha, dž.š., koji predstavlja vrhunac ljudske spoznaje. Kod Akkada ez-zatijjatu je vrhunac savšenstva u svako pogledu, kako i treba biti po dr. Smajloviću.

[12] Journal-Institute of Muslim minority affairs, King Abdul-Aziz University, II, No. I, Jeddah, 1980., str. 132-144

[13] Dr. Ahmed Smajlović je za svoga života imao priliku i učestvovao na raznim stručnim i znanstvenim seminarima i simpozijumima diljem arapsko-islamskog svijeta. Na tim skupovima iluma on je sretao mnoge islamske učenjake i prenosio im prikaz stanja islama i muslimana u tadašnjoj SFRJ. Takav je i ovaj prikaz dr. Ahmeda Smajlovića o položaju i stanju muslimana u tadašnjoj Jugoslaviji. Tekst je objavljen u časopisu Instituta za manjinska pitanja muslimana, Sveučilište Kralj Abdul-Aziz, u Dženeddi, Kraljevina Saudijska Arabija, 1980. godine na 12 stranica. Tekst je objavljen na engleskom jeziku i preveden je i objavljen na bosanski jezik u Glasniku VIS-a XLI, br. 6, 1978. godine, strana 548 do 582.

[14] Ovaj tekst predstavlja prikaz djela pod istoimenim naslovom od prof. Adema Abdullaha el-Elurija koje je izdano 1983. godine u izdanju nakladničke kuće "Vehbe" u Kairu. Djelo je prikazano u nekoliko brojeva revije Islamska misao i prikazuje razmišljanja jednog od najznačajnijih i najplodnijih suvremenih nigerijskih islamskih znanstvenika. On u ovom djelu pokušava razmotriti i prezentirati jedno od najaktuelnijih pitanja cjelokupnog islamskog i moglo bi se s pravom reći orijentalističkog razmišljanja. Djelo je prevodio Ibrahim Omerdić, a fragmente je u Islamskoj misli prikazao naš dr. Smajlović. Islamska misao, VI/1984., br. 68, str. 8, 9 i 10

[15] Islamska misao, VI/1984., br. 70, str. 3 i 4

[16] Poslije prikaza života i djela Imama Maturidija, dr. Ahmed Smajlović govori o njemu kao o jednom od trojice genijalnih islamskih istraživača koji su djelovali na polju akaida.
Glavna znanstvena preokupacija Imama Maturidija bila su akaidska pitanja i on je činio sve, kako ističe Smajlović, da sačuva izvornost, čistoći i

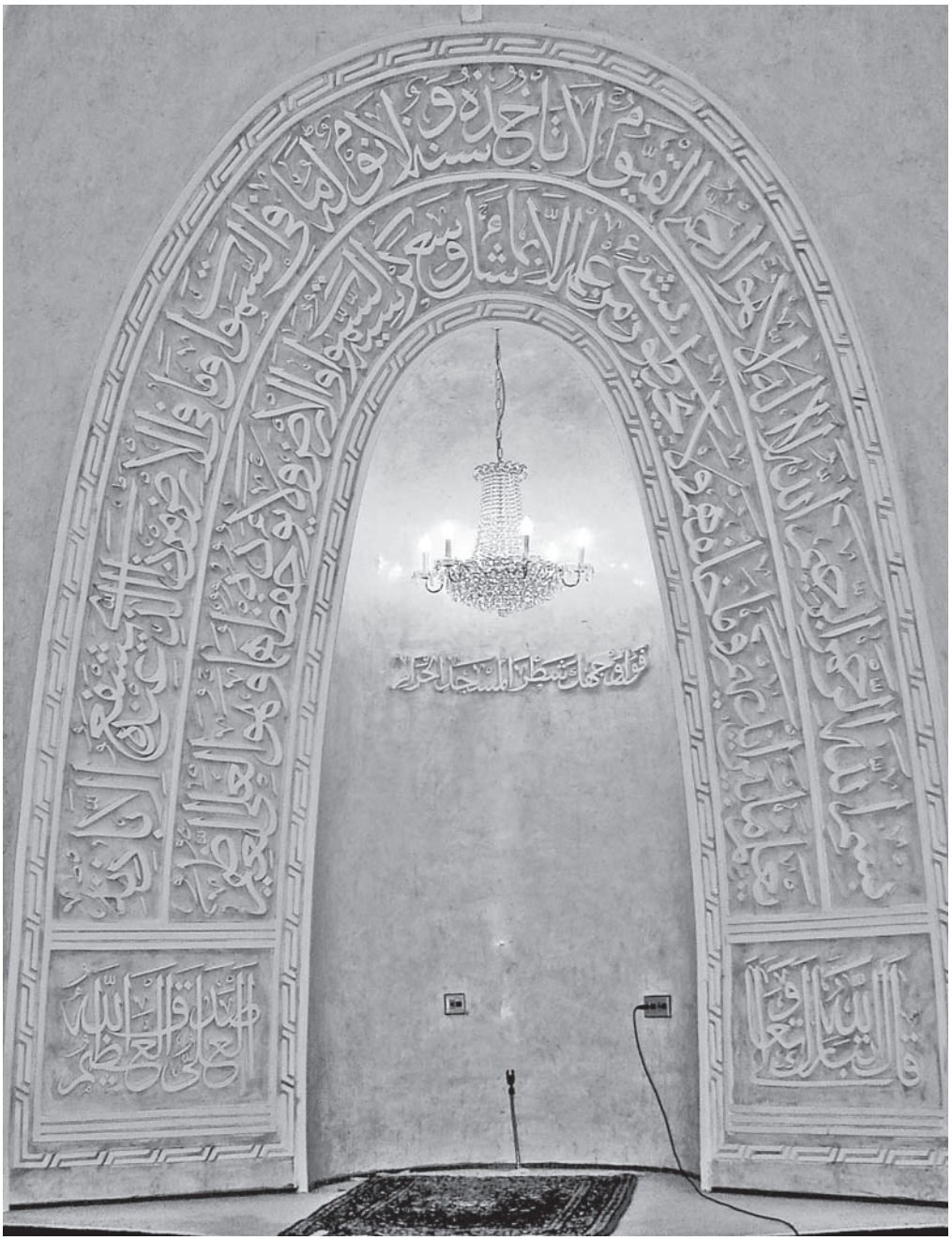

originalnost islamskog vjerovanja. Na tom zadatku Maturidi se sukobio s mnogim sektama, posebice mu'tezilijama, keramijama, rafidijama i drugim. Imam Maturidi proučava mnoga akaidska djela, podučava druge osnovama islamskog učenja i vjerovanja, participira u znanstvenim dijalozima svoga vremena ubacujući se tako u žarište znanstvenih rasprava, dijaloga i proučavanja, prateći sva misaona kretanja svoga vremena. Sve će ovo, kako kaže dr. A. Smajlović, omogućiti Maturidijevom geniju da napiše djelo *Kitabut-tewhid* koje s pravom predstavlja temeljno djelo proučavanja maturidijske akaidske škole. Na kraju dr. Smajlović ističe da je Imam Maturidi bio ne samo racionalniji, nego i bliži ehli-sunnetskom i džema'atskom vjerovanju islamskog poimanja imana od Imama Eš'arija što je po njegovom mišljenju i uočljivo i razumljivo. Islamska misao, VII/1985., br. 76, str. 13-18

[17] U ovom tekstu dr. Smajlović prvo govori o životu, misli i djelu Imama Tahavija (kako je on poznatiji kod nas pod ovim skraćenim imenom, nap. autora.) napominjući kako je Imam Tahavi u svojom velikoj žeđi za znanosti učio pred tri stotine šejhova, muderrisa i predavača. Kako ističe dr. Smajlović veliki znanstveni opus Tahavija, a posebice njegovo djelo Akidetut-Tahavijje, je okupirao pažnju i nekih naših alima poput u svjetu čuvenog Hasan Kjafije El-Akhisarija Pruščaka. Dr. Smajlović potom navodi djela Imama Tahavija, posebno Tahavijev Akaid, koji se, kako kaže, *djelomično izučava na našem Islamskom teološkom fakultetu* iako je tada po Smajloviću bio *ponovo u žiži znanstvenih interesiranja.*

Kasnije će dr. Smajlović u narednom godištu Islamske misli donijeti i prijevod i komentar *Tahavijevog Akaida*, kako smo i naveli u njegovoj bibliografiji na kraju našega rada.

Islamska misao, VII/1985., br. 77, str. 15-17

[18] Govoreći o djelu i doprinosu Imama Tahavija akaidskoj znanosti dr. Smajlović ističe da je on naveo šest temelja islamskog a i svakog drugog vjerovanja. Da bi netko uopće bio musliman, po Imamu Tahaviju, on mora pojedinačno i zbirno vjerovati u ovih šest temelja. O ovim temeljima svakako govori i Kur'an a i Poslanik, a.s., u svojim hadisima. Prvi temelj i osnova je vjerovanje u tewhid – Allahovo jedinstvo i kompletna islamska vjera zasniva se na ovom temnelju. Imam Tahavi tewhid grana na nekoliko grana, a to su: *tewhidur-rububijjeti* – kategorički vjerovati da je samo Allah Rabbul-alemin i nitko drugi; *tewhidul-uluhijjeti* – kategorički vjerovati da se samo Allahu može klanjati i pokoravati; *tewhidu esmaillahi ve sifatullahi* – kategorički vjerovati da samo Allahu pripadaju svojstva savršenstva i čistoće i da samo Allah ima potpuno savršena Imena.

Nasuprot kategoričkog vjerovanja u ove vrste tewhida, musliman po Tahaviju mora kategorički poricati širk – politeizam, koji također ima nekoliko vrsta: *širku rububijjetu*, *širku uluhijjetu* i *širku esmaillahi ve sifatullahi.*

Na kraju ovoga rada dr. Smajlović ističe veliku zaslugu Imama Tahavija, velikog selefističkog znanstvenika, u zaštiti muslimana od krivovjerja, griješenja i zabluda. On je, neosporno, po dr. Smajloviću u ovome imao veliku ulogu. Islamska misao, VIII/1986., br. 85 i 86, str. 3-5

[19] Znanosti je naučio kod i'tizalskog imama Džubbaija, koji mu je pomogao da izraste ne samo u jednog od najvećih mislioca svoga doba, nego i da postane jedan od najvećih islamskih teoretičara svih pokoljenja. Po riječima dr. Smajlovića teško je proniknuti u prave razloge njegovog prelaska iz mu'tezilizma u ehli-sunnet i džemaat, ali je taj prelazak snažno utjecao na kasnije tokove islamske filozofske i akaidske misli.

Navodeći djela Imama Eš'arija dr. Smajlović navodi da mu njegovi učenici pripisuju više od tri stotine djela, drugi mu pripisuju pedeset i pet, a čuveni Ibn Asakir devedeset i devet djela teološkog i dijalektičkog karaktera, koja je u najviše slučajeva pisao kao odgovore mu'tezilijama razotkrivajući tako njihova akaidska zastranjivanja. Dr. Smajlović u ovom prikazu posebno ističe neka od Imamovih djela, kao što su: El-Mudžez, Kitab el-Lumma, Kitab Idah el-Burhan, El-Ibana an usuli dijana, El-Muhtazen, Maqalat el-islamijjin i druga. Islamska misao, IX/1987, br. 101 i 102, str. 13 i 14

[20] Zbornik radova, ITF, Sarajevo, 1987., br. 2, str. 59-74

[21] Islamska misao, IX/1987, br. 105 i 106, str. 14-18

[22] Ovaj tekst predstavlja jedno poglavlje Smajlovićevog djela *Historijski razvoj akaidske nauke i njeni glavni predstavnici*. Tekst je objavljen u Takvimu Rijaseta Islamske zajednice u BiH u 1998., str. 277-308. Tekst je pripremio mr. Muharem Omerdić.

Životno djelo prof. dr. Ahmeda Smajlovića u trokutnom kontekstu suvremene Europe

Između muslimanskog vala, kršćanske obnove i religije sekularizma

Piše: **Ahmed Salihbegović, novinar iz Zagreba**

Predlažem da moju naslovnu temu – o suvremenoj Europi između muslimanskog vala, kršćanske obnove i religije sekularizma, sagledamo kroz prizmu i kontekst naslovne teme ovog simpozija, dakle i prema odrednicama životnog djela, svjetonazora učenja rahmetli Ahmeda Smajlovića, uz kratki komparativni uvid u nekoliko razdjelničkih, a sada jubilarnih godina u njegovu kratkom ali plodnom životu – podrobno i zajednički istražimo.

Najprije, ukratko, o tri naslovna pojma. Zašto muslimanski val? Muslimanski jer se radi o ljudima muslimanskog podrijetla, koji su često ali ne uvijek muslimanske pripadnosti, što je točnije nego govoriti o islamskome, dakle o pojmu s više duhovne, vjerske, svjetonazorske, a s manje demografske, migrantske i asimilacijske dimenzije. Zašto val? Zato jer je tako viđen u mnogim zabrinutim komentarima na Zapadu, i u ponekom euforičnom osvrtu s useljeničke strane, kao i stoga što nešto smireniji analitičari cijeli trend masovne muslimanske imigracije u južnu, zapadnu i sjevernu Europu promatraju kao privremeno rastuću, a potom stagnirajuću i opadajuću pojavu.

Zašto religija sekularizma? Zato jer je sekularnost, dakle samosvjesno svjetovnjaštvo, sazreli laicitet – prvotno čeznutljivi zov prevladavanja rigidnokonfesionalnih uskogrudnosti, prema svjetonazorskoj pluralizaciji i uzajamno plodnoj komplementarnosti sličnih i različitih miroljubivo koegzistirajućih odgovora na ključne izazove svijeta i čovjeka...

Zašto kršćanska obnova? Zbog pokušaja katoličke i nekih drugih vodećih Crkava da zaustave i preokrenu tendenciju sve praznijih bogomolja većinske europske vjeroispovjedi, i sve manjeg zanimanja za svećenički poziv. Također i zbog utjecaja emocionalno energičnih i novčano potentnih protestantskih i drugih kršćanskih pokreta, često s ishodištem u Americi, koji plodno tlo nalaze u dijelovima "stare" i (bivše komunističke) "nove" Europe. Posljednje, ali i najvažnije, zbog pojava na najvišim i ostalim hijerarhijskim razinama Katoličke crkve, najbrojnije kršćanske denominacije u Europi i u svijetu, koje uvelike umrtvljuju entuzijazam te kongregacije i njezinog klera za produbljivanje ekumenizma i međuvjerskog dijaloga.

Zašto religija sekularizma? Zato jer je sekularnost, dakle samosvjesno svjetovnjaštvo, sazreli laicitet - prvotno čeznutljivi zov prevladavanja rigidnokonfesionalnih uskogrudnosti, prema svjetonazorskoj pluralizaciji i uzajamno plodnoj komplementarnosti sličnih i različitih miroljubivo koegzistirajućih odgovora na ključne izazove svijeta i čovjeka, uz autonomiju i načelnu jednakovrijednost gotovo svake verzije teizma, ali i agnosticizma, ateizma i vjerske ravnodušnosti - često "ukrivo izrastao", razočaravajuće zaživjevši kao ništa drugo do još jedna opsjena parareligijske netolerancije i hipokrizije. To ipak ne znači da i takav, s jedne strane moralno relativistički a s druge eklezoidno zadrti pristup, može ili treba jednostavno biti odbačen i zadrt, jer je i sa sekularizmom, kao i s npr. parlamentarnom demokracijom, razvijenim kapitalizmom, vladavinom prava ili centrističkim liberalizmom, poteškoća u tome što je loše, ali najmanje loše rješenje do kojeg smo došli.

Kako taj trokut kriptoreligijskog sekularizma, forsirane revitalizacije institucionalnog kršćanstva i muslimanske ekspanzije ili "infiltracije", još i uvezati s vodećim motivom ovoga simpozija – životom i djelom dr. Ahmeda Smajlovića, pa i s obzirom na dodatnu poteškoću činjenice da je životni vijek rahmetli Smajlovića već udaljavajuća prošlost, dok se o mnogim izazovima navedena tri djelomično kolidirajuća fenomena suvremene Europe još ne može znati u kojem će smjeru krenuti, s obzirom na to da i se dalje odvijaju, pa predviđanja mogu biti svakakva, od krajnje katastrofičnih do romantično idealizirajućih?

Kako je već u prvoj rečenici naznačeno, moguće je to pokušati učiniti i kroz nekoliko po nečemu odredišnih ako već ne i posve prijelomnih godina u životu prof. Smajlovića, a koje su sada, u 2008. godini, u okvirima naše dekadne memotehnike, svaka na svoj način jubilarne. Neka to dakle budu najprije 1938., zatim 1958., potom 1978. i naposlijetku 1988. godina, dakle godišta prije točno sedam, odnosno pet, te tri i na koncu dva desetljeća.

Što se u tim godinama zbivalo s Ahmedom Smajlovićem, o čemu ćemo podrobnije i više zacijelo doznati iz nekih drugih izlaganja na ovome skupu, pa stoga ovdje o tome samo ukratko i u osnovnim obrisima? On se 17. lipnja 1938., dakle 18. rabbiul-ahira 1357., rodio u Tokoljacima kod Srebrenice u obitelji Aiša-hanume i imama Alija-efendije. Nakon osnovne škole u rodnome kraju, u selu Krnjićima, upisuje sarajevsku Gazi Husrev-begovu medresu, koju kao odličan učenik završava 1958. godine. Nakon korištenja vojnog roka za studiranje prvih dviju godina pravnih znanosti u Ljubljani i Beogradu, odlazi na studij arapskog jezika i književnosti pri znamenitoj kairskoj univerzi al-Azhar, povijesno najprestižnijem sveučilištu arapskog, a u nekim razdobljima i muslimanskog dijela svijeta. Poslije magisterija i doktorata, a i uz vođenje jugoslavenske dopunske škole u Egiptu, gdje i predaje filozofiju, logiku i sociologiju, vraća se u Sarajevo i postaje profesorom akaida i islamske filozofije u sklopu novootvorenog Islamskog teološkog fakulteta (današnjeg Fakulteta islamskih nauka).

A što Ahmed Smajlović čini godinu potom, sedamdeset i osme, spomenute u uvodnom dijelu ovog izlaganja? Ono u čemu se najbolje može sublimirati njegov životni put, težnje njegovog rada i karijere, odnos prema sebi i drugima, vlastitoj i tuđim zajednicama, njegovo neumorno prosvjetiteljstvo u otkrivanju, potvrđivanju i slobodnom razmatranju istine u raznim njezinim aspektima – pokreće časopis Islamska misao, koji će najprije uređivati on, zatim njegov rođak i također divan čovjek, Mesud Hafizović, kojeg sam imao čast i sreću poznavati, a koji je u međuvremenu i sam rano preselio na ahiret, te zatim još neki umni ljudi, među kojima još jedan čestiti intelektualac, Enes Durmišević, čijim se poznanstvom ponosim.

Deset godina nakon pokretanja Islamske misli, 11. kolovoza 1988., odnosno 27. zul-hidžeta 1408., Ahmed Smajlović, odnosno njegova duša za koju se s obzirom što o njemu znamo imamo pravo nadati, vjerovati i moliti da je "smirena, zadovoljna Gospodarom i On njome", napušta dunjaluk, odnosno ovu dimenziju postojanja.

A što se navedenih godina događalo u ostalim područjima naslovne teme ovoga izlaganja? U godini rođenja Ahmeda, najmlađeg, sedmog djeteta u obitelji Smajlović, dakle 1938. godini, vatikanska država priznaje režim Francisca Franca u Španjolskoj, nastao kroz fašističku pobunu protiv republike u kojoj je bilo socijaldemokratskih, autonomističkih, regionalističkih, liberalnih, sekularnih, anarhističkih i donekle komunističkih tendencija, ali su ove posljednje nastale ponajprije kroz reakciju na frankističku pobunu. Rat je Francovim trijumfom, za koji su izravnu ratnu pomoć dali i Mussolini i Hitler ali i oklijevanje poslovično kukavičkih i kalkulantskih velesila "slobodnog svijeta", dovršen je tek iduće godine, ali Sveta Stolica, eto, nije htjela čekati, nego je odmah pokazala sklonost režimu protkanom njezinim predstavnicima (i članovima Opusa Dei), režimu čiji je poklič bio "Pobjeda ili smrt", a čija je pobjeda zapravo značila smrt mnogima, počevši od slobode i prava na kritičku misao.

Za osobu 1938. američki časopis Time izabrao je krajem te godine Adolfa Hitlera, što je bio ispravan odabir najutjecajnijeg pojedinca na svijetu, jer su se nacističkom diktatoru svih mjeseci te godine sklanjali, udovoljavali mu, molili ga za kompromis, davali mu ustupke, te prema zlu pokazivali poštovanje, a prema žrtvama prezir i bezobzirnost kakve će pet i pol desetljeća kasnije, sedam godina nakon smrti Ahmeda Smajlovića, bolno iskusiti i njegova zavičajna Srebrenica ali i velik dio njegove domovine Bosne i Hercegovine.

Kao što 90-ih godina, pa sve do danas, zapadnoeuropski i svjetski diplomati uglavnom nisu pokazivali prema Bošnjacima i uopće muslimanima drugo do onoga što je u to vrijeme bez oklijevanja kao "bigotnost ukorijenjenu u europskom identitetu i povijest" osudio tadašnji američki senator a sadašnji potpredsjednik SAD-a, čestiti ameroirski lijevi liberal Joe Biden, tako i tijekom 1938. nije bilo empatije i interesa za sudbinu austrijskih Roma, čiji su pogromi počeli odmah uz pripajanje Trećem Reichu (Anschluss). Podjednako je malo ili nimalo bilo i sućuti i solidarnosti za njemačke Židove, koji su praskozorje holokausta osjetili u studenome te godine u "kristalnoj noći", a nije bilo germansko-romanske volje za pomoć ni razmjerno malom češkom narodu, čija je domovina raskomadana prvo oduzimanjem najšire shvaćenog sudetskog područja, a zatim i potpunom okupacijom, pa dok je Hermann Goering grmio da su Česi "morbidna pigmejska rasa", britanski veleposlanik u Njemačkoj, Nevile Henderson, nutkao je nacistima konzorcij za upravljanje znatnim dijelom Afrike, britanski premijer Chamberlain s gađenjem je ignorirao preklinjanja pojedinih njemačkih egzilanata u tajnim misijama da se protiv Hitlera što prije stvori odlučan blok, a iz francuske vlade počišćeni su svi koji su se protivili dodvoravanju najgorim izdancima 20. stoljeća.

Kao što 90-ih godina, pa sve do danas, zapadnoeuropski i svjetski diplomati uglavnom nisu pokazivali prema Bošnjacima i uopće muslimanima drugo do onoga što je u to vrijeme bez oklijevanja kao "bigotnost ukorijenjenu u europskom identitetu i povijest" osudio tadašnji američki senator a sadašnji potpredsjednik SAD-a, čestiti ameroirski lijevi liberal Joe Biden...

Vrijedi ipak za tu, 1938. godinu, zabilježiti nekolicinu osoba koje su se tada rodile, te godište dolaska na ovaj svijet dijele s Ahmedom Smajlovićem. Jedan od njih je Juan Carlos, koji će kao španjolski kralj izvesti sljednicu nekadašnjeg andaluškog sjaja ali i inkvizicijske reconquiste iz sumraka post-frankizma prema svjetlima pluralizma, tolerancije i socijalnosti.

Drugi je Rudolf Nurejev, grandiozni baletan čiji osobni i porodični primjer oslikava kako mnogi europski muslimani, od ruskih Tatara nadalje, prolaze i kroz asimilaciju i postupno se, čak neosjetno, utapaju u većinski kršćanski

kontekst, što je suprotno strahovima jedne i euforijama druge strane o nekakvom nezaustavljivom islamskom tsunamiju koji bi treći put, ovaj put konačno, da poklopi Europu, nakon nekoliko stoljetnih pokušaja najprije "Saracena" alias "Maura", a zatim seldžučkih i potom osmanskih Turaka da to ostvare.

Treći je Kofi Annan, rođen te 1938. godine u Gani, bivšoj engleskoj koloniji "Zlatnoj obali", čiji kasniji dolazak na mjesto glavnog tajnika UN-a će biti simbol postupne afirmacije prazavičaja svih nas, Afrike, te dodatnih iskoraka prema stvarnoj jednakosti svih ljudskih rasa i inih skupina.

Na koncu, 1938. su rođena i dva pojedinca koji će kasnije na prilično različite načine biti povezani s teškom sudbinom Bosne i Hercegovine 90-ih godina 20. stoljeća. Jedan od njih je Martin Bell a drugi je Wim Kok. Bell je profesionalno i korektno radio svoje izvještaje za BBC i kasnije djelovao kao zastupnik u britanskom parlamentu, iako je u novinarskom radu, možda i zbog same prirode javne radio-televizije, bio manje strastveno na strani žrtava nego što je bio primjerice njegov 16 godina mlađi kolega Aernout Van Lynden iz konkurentske privatne TV postaje Sky News. Kok je vodio nizozemsku vladu u vrijeme velikosrpskog genocida nad Bošnjacima srebreničke regije, i sedam godina kasnije njegova je vlada nedugo prije izbora podnijela ostavku kao odraz posredne moralne odgovornosti za nedjelovanje nizozemskih mirovnih postrojbi u tome području protiv Ratka Mladića i njegovih zlikovaca. Pritom ne treba zaboraviti da je nizozemski zapovjednik Karremaans nazdravio Mladiću na "pobjedi", da su neki holandski vojnici ispisivali rasističke i šovinističke uvrede na račun srebreničkih Bošnjak(inj)a, ali i da su neki njihovi kolege kasnije odbili primiti odličja za tu sramotnu epizodu, umjesto čega su rekli da se stide svoje vojske i zemlje te svake godine tiho i spuštenih glava dolaze na komemoracije žrtvama.

To je ta bolja strana ljudskosti u koju, i kod svojih bliskih suradnika i kod pojedinih čelnika tadašnjeg jugokomunističkog režima, i kod suvjernika ili inovjeraca iz susjedstva i iz dalekih krajeva, Ahmed Smajlović nikad nije prestajao vjerovati i pokušavati ju poticati, pa i kada je bio izložen osporavanjima, progonima i sumnjičenjima. A pritom je, savjesno predan svojim zadaćama i uvjerenjima, pribrano koračao sredinom staze, u čemu je sličio svojem vršnjaku, spomenutome bourbonsko-borbonskom kralju Juanu Carlosu Prvome.

Za 1938., rodnu godinu prof. dr. Smajlovića, treba spomenuti još dvije osobe koje su tada preminule, a svaka su na svoj način važne za odnos muslimana prema samima sebi i prema ostatku svijeta. Jedan je bio alama Muhammed Ikbal, potomak kašmirskih brahmina, veliki mislilac, erudit i pisac indijskog potkontinenta, čije su ideje ugrađane u samostalnost Pakistana do koje je došlo nepuno desetljeće kasnije. Drugi je Mustafa Kemal-paša, "otac Turaka" (Ataturk), koji je posrnulu poluteokratsku monarhiju i hilafet "bolesnika na Bosporu" pretvorio u modernu tursku republiku, u kojoj su na smanjenom ozemlju ostali gotovo samo muslimanski stanovnici, ali je u državni ustroj strogo ugrađeno odvajanje vjere od politike pa i od mnogih drugih aspekata društvenog života. Još danas je, na tragu zasada Kemalovih i njegovih bliskih suradnika i nasljednika, Turska uz Francusku najradikalnije sekularna država Europe. No, u Ankari koju je glavnim gradom proglasio Kemal, sada uspješno vlada post-islamistička ili umjereno islamistička stranka Ak. To pravo islama na društvenu afirmaciju, bez potrebe da parlament ili sud sluša džamiju za svoje odluke, ali i da joj nameće njezine ideje, i bez obostrano riskantnog preplitanja osobne ukorijenjenosti u jedan identitet i širega društvenog crpljenja iz različitih identitetnosti, zacijelo je na tragu i misli dr. Smajlovića.

Za 1938., rodnu godinu prof. dr. Smajlovića, treba spomenuti još dvije osobe koje su tada preminule, a svaka su na svoj način važne za odnos muslimana prema samima sebi i prema ostatku svijeta. Jedan je bio alama Muhammed Ikbal, potomak kašmirskih brahmina, veliki mislilac, erudit i pisac indijskog potkontinenta, čije su ideje ugrađane u samostalnost Pakistana do koje je došlo nepuno desetljeće kasnije. Drugi je Mustafa Kemal-paša, "otac Turaka" (Ataturk), koji je posrnulu poluteokratsku monarhiju i hilafet "bolesnika na Bosporu" pretvorio u modernu tursku republiku...

Druge od ovdje odabranih četiriju godina, 1958., bilo je obilje američkih (Explorer 1, 3 i 4, Vanguard 1) i sovjetskih (Sputnik 1, 2, 3) lansiranja i povrataka letjelica i satelita iz svemira, više ili manje uspješnih, neke i s vrlo lošim ishodom, a još se grozniji događaj, ali s puno sreće u velikoj nesreći, zbio u Mars Bluffu, u američkoj saveznoj državi Južnoj Karolini, kada je bombarder B-47 tamo greškom u letu ispustio atomsku bombu, no ipak nije došlo do nuklearne eksplozije. Sve to, međutim, kao i prvi prolazak neke podmornice (USS Nautilus) kroz more ispod Sjevernog pola, kao i brzinski rekord lovačkog zrakoplova oružanih snaga SAD-a (F-104, letio 2.260 km na sat), bile su nove naznake rastućih moći dviju sila Sjevera – Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza.

Tome se donekle još uvijek povremeno priključivala Europa, koja se pak i zapletala u nove ispade predrasuda i netolerancija, pa su se tako te godine u londonskom Notting Hillu, koji je našem naraštaju poznatiji po nedavnoj filmskoj romantičnoj komediji, dogodili žestoki međurasni sukobi crnaca i bijelaca, a bilo je to, valja podsjetiti, prije nego što su muslimanski useljenici postali pitanje na britanskom otočju. U nekoj je mjeri i smrt velikog austrijskog fizičara Wolfganga Ernsta Paulija, krajem te godine,

bila simbolični podsjetnik da su pred Europom još mnogi slavni dani, ali i da je vrhunac njezine moći, kada je vladala svim drugim kontinentima i kada su na njezinu tlu počinjale znanstvene, tiskarske, industrijske i ostale revolucije, ipak sve više samo dio povijesti.

U muslimanskome dijelu svijeta, te je 1958. godine osnovana Teheranska politehnika, današnje Amir-Kabir tehnološko sveučilište, što je bila naznaka novog buđenja civilizacijske, inženjerske i kulturnjačke samosvijesti drevne Perzije i njezinih srodnica. U arapskom svijetu, u koji će se uskoro potom na vrlo uspješno školovanje zaputiti mladi Ahmed Smajlović, te su 1958. Tunis i Maroko pristupili Arapskoj ligi, a zemlji koja je među tim dvjema, Alžiru, te se godine počela smiješiti skora neovisnost, iako to tada još nije odmah bilo posve poznato, jer se na vlast u Parizu vratio Charles de Gaulle, da presječe gordijski čvor "najvažnije kolonije", koji ni dotadašnja brutalna francuska represija nije znala raspetljati.

A i mnogi drugi dijelovi arapskog svijeta sličili su te 1958. onome što su i danas – zona nestabilnosti, oprečnih težnji i zapetljavanja u vazda slične kovitlace. Te su se godine Sirija i Egipat formalno objedinili u Ujedinjenu Arapsku Republiku, a Jordan i Irak ustrojili dvojnu Arapsku Federaciju, no kada je u Iraku izvršen prevrat i ubijeni dotadašnji poglavari, u Jordan na poziv amanskog monarha dolaze britanski vojnici, dok su se u Libanonu, što će se i kasnije događati, iskrcali američki marinci.

Izgledalo je te 1958. da komunizam nezaustavljivo maršira. Doduše, Nikita Hruščov koji se te godine okitio i titulom sovjetskog premijera nije uspio u ultimatumu da se zapadni Berlin evakuira u šest mjeseci, jer je naišao na odlučnost ujedinjenog Zapada. No, Sovjeti su u Mađarskoj zbog "veleizdaje" objesili Imru Nagya (kojeg im je ranije izručila jugoslavenska diplomacija, kojoj se bio predao kao utočištu, ne sluteći da se prepustio povremeno huljskom režimu), a Castrovi pobunjenici nastavili su s uspjesima na Kubi. Tako je i onim doajenima zapadnjačkog elitnog mnijenja, poput Bertranda Russella, koji su se samo desetljeće ranije bili zalagali čak i za preventivne nuklearne udare po SSSR-u, bilo preostalo samo da te 1958. još odlučnije ali i podjednako neuslišano zagovaraju potpuno nuklearno razoružanje.

Vjerojatno djelomice i pod utjecajem tako narogušene "crvene opasnosti", ali zacijelo i na tragu najplemenitijih tendencija koje su u okrilju Crkve oduvijek postojale, makar prečesto bile gurnute na marginu, počima te 1958. novi zaokret u vrhu rimske Kurije. Umire papa Pio XII., toliko konzervativan poput prethodnika Pija XI. da nije uočavao ni fašiste i naciste kako divljaju po Europi, nego se vazda klonio samo nekakvih komunističkih, masonskih i sličnih ugroza. Za njegovog nasljednika odabran je već vremešni i viškom tjelesne mase zdravstveno opterećeni kardinal Angelo Roncalli, koji za svoje pontifsko ime odabire Ivan XXIII., a s pravom će biti zapamćen kao "dobri papa".

On će na samom vrhu goleme i precizno ustrojene crkvene hijerarhije poživjeti samo pet godina, ali će dotad uspjeti pokrenuti potencijalno najvažniji događaj u eklezijalnoj povijesti u proteklih tisuću i pol godina – Drugi vatikanski koncil, čiji će trogodišnji rad kraju privesti kardinal Giovanni Montini (papa Pavao VI.), a s toga rimskog sabora bit će pružena ruka pomirbe ne samo ostalim kršćanima (uz zagovor ekumenizma), nego i ostalim vjerama i njihovim pripadnicima (kroz dijalog i inzistiranje na podudarnostima a ne razlikama), ali i bezvjercima i nevjernicima. Bit će to i vrijeme suzbijanja latentnog i nikad posve nadiđenog iako neizgovorenog rasizma, eurocentrizma, socijalne neosjetljivosti, i povratak iskonskim vrednotama ranog kršćanstva, a to je trend koji nažalost u naše doba iznova posustaje.

A da će biti zlokobnih pokušaja i "izvana" da se ti pozitivni trendovi u najvećoj grani kršćanstva i najorganiziranijoj velikoj svjetskoj religiji zaustave, pokazalo se i dva i pol desetljeća kasnije, kada je grozni turski terorist Mehmet Ali Agca – rođen 1958. – izvršio atentat na papu Ivana Pavla II., koji je kao i njegov kratkotrajni ali vrlo dobronamjerni prethodnik Ivan Pavao I., nastavljao u ponečemu kročiti plemenitom stazom kojom su išli Pavao VI. i osobito Ivan XXIII.

Pa iako je Mehmet Ali Agca činio zla i u svojoj zemlji i za njih bivao osuđen, iako u Rim nije išao ubiti papu Poljaka kao Turčin ili musliman nego kao bešćutni ubojica koji je vjerojatno radio za sovjetski KGB (preko spominjane "bugarske veze"), te iako nije u tome zlodjelu uspio (iako su komplikacije od zadobivene ozljede mogle kasnije skratiti životni vijek Karola Wojtyle), jasno je da njegov odvratni čin nije koristio poboljšanju odnosa islama i kršćanstva, muslimana i katolika, Turaka i Poljaka.

A i mnogi drugi dijelovi arapskog svijeta sličili su te 1958. onome što su i danas – zona nestabilnosti, oprečnih težnji i zapetljavanja u vazda slične kovitlace. Te su se godine Sirija i Egipat formalno objedinili u Ujedinjenu Arapsku Republiku, a Jordan i Irak ustrojili dvojnu Arapsku Federaciju, no kada je u Iraku izvršen prevrat i ubijeni dotadašnji poglavari, u Jordan na poziv amanskog monarha dolaze britanski vojnici, dok su se u Libanonu, što će se i kasnije događati, iskrcali američki marinci.

Kako su preostala dva za ovu temu odabrana godišta, 1978. i 1988., razmjerno nedavna prošlost i mnogi od nas ih pamte i iz vlastitog iskustva i kroz medije, o događajima iz njih, važnima za komparaciju s djelom i životom dr. Smajlovića, evo samo nekoliko kratkih natuknica, da ovaj već predugi rad ne bismo dodatno pretjerano širili.

Poneki europski iskoraci u 1978. godini bili su plod tuđe milosti, a poneki vlastitog truda. Primjer prve skupine je to što je Vladimir Remek iz Čehoslovačke postao u Sojuzu-28 prvi državljanin neke treće zemlje (mimo SSSR-a i SAD-a) koji je putovao izvan Zemljine atmosfere, a primjer

druge kategorije je rađanje prve svjetske "bebe iz epruvete", u Britaniji, te Volkswagenovo pokretanje proizvodnje vlastitih automobila i u Sjedinjenim Državama (drugi takav slučaj s vanameričkim tvrtkama, prvi je bio Rolls-Royce).

Europom je u to doba divljao terorizam i povremena državna represija, ali bez (anti)muslimanskog predznaka: u Italiji je otet i ubijen premijer Aldo Moro, u Sjevernoj Irskoj je otkriveno da vlasti učestalo zlostavljaju političke zatvorenike, u Parizu je ubijen komunistički čelnik Henri Curiel (rodom iz Egipta, talijansko-židovskog podrijetla). Da je jednakost spolova razmjerno nova pojava i na Zapadu, koji se sada dići time, pokazuje i činjenica da je tek 1978., izborom Dianne Feinstein, na čelo nekog grada u najmnogoljudnijoj i najrazvijenijoj američkoj saveznoj državi, Kaliforniji, došla žena.

U područjima s muslimanskom većinom ili brojnim autohtonim manjinama nije ni 1978. nedostajalo nereda i stradanja. Izraelska vojska prodrla je na jug Libanona, a uskoro su se raspršili izgledi arapsko-izraelskog mira i unatoč Nobelovoj nagradi koju su za sporazum Egipta i židovske države dobili Sadat i Begn. Etiopija i Somalija ratovale su u području Ogadena i Eritreje. Šahov režim masakrirao je prosvjednike u Teheranu. Prevratnički general Zia ul Hak smaknuo je prethodnika, proglasio predsjednikom Pakistana samog sebe i uveo svoju verziju šerijata, koja nije donijela stabilnost zemlji. Ubijen je u vojnom udaru i predsjednik Afganistana, zemlje koja je tada klizila prema sovjetskoj invaziji. Na čelo Alžira umjesto preminulog Huari Bumedijena dolazi Šadli Bendždedid, koji će dodatno birokratizirati državu i neće uspjeti suzbiti korupciju.

U područjima s muslimanskom većinom ili brojnim autohtonim manjinama nije ni 1978. nedostajalo nereda i stradanja. Izraelska vojska prodrla je na jug Libanona, a uskoro su se raspršili izgledi arapsko-izraelskog mira i unatoč Nobelovoj nagradi koju su za sporazum Egipta i židovske države dobili Sadat i Begn. Etiopija i Somalija ratovale su u području Ogadena i Eritreje. Šahov režim masakrirao je prosvjednike u Teheranu. Prevratnički general Zia ul Hak smaknuo je prethodnika, proglasio predsjednikom Pakistana samog sebe i uveo svoju verziju šerijata, koja nije donijela stabilnost zemlji. Ubijen je u vojnom udaru i predsjednik Afganistana, zemlje koja je tada klizila prema sovjetskoj invaziji koja je uskoro uslijedila. Na čelo Alžira umjesto preminulog Huari Bumedijena dolazi Šadli Bendždedid, koji će dodatno birokratizirati državu i neće uspjeti suzbiti korupciju.

Da svaka zemlja, pa i drevna civilizacija, ima faze bizarnih represija i rigidnosti, vidjelo se tih godina i u Kini, koja se oporavljala od "kulturne revolucije" i 1978. ukinula zabranu djela skupine pisaca među kojima su bili – Aristotel, Shakespeare i Dickens. Nešto južnije, komunistički Vijetnam te godine vojnom intervencijom kreće u obračun s najgorim od svih komunističkih režima, crvenokmerskim u Kambodži, koji velikim silama nije smetao, kao što im kasnije barem neko vrijeme neće smetati *miloševići*, *karadžići* i *mladići*.

Kako se barem kroz književnost čuvaju zatrti zavičaji i kulture pokazuju i knjige I. B. Singera, koji je za priče o poljskim aškenazima te 1978. nagrađen Nobelom za književnost, a kako se dodvorava bivšim kolonijalnim gospodarima pokazao je te godine brak jordanskog kralja Huseina s Lisom Halaby, koja se nazvala kraljica Nur, i bila jedna od njegovih supruga "uvezenih" sa Zapada. U Smajlovićevoj zemlji, Jugoslaviji, te je godine Josip Broz Tito dobio funkciju doživotnog predsjednika, samo dvije godine prije isteka njegove doživotnosti. Na Zapadu se počela širiti nelagode zbog knjige u kojoj je David Rorvik tvrdio da se već počinje eksperimentirati s kloniranjem ljudi, što je vjerojatni novi poligon za zloporabu znanosti. A u Rimu su te godine bila čak trojica papa – nakon što je preminuo Pavao VI., naslijedio ga je Ivan Pavao I., ali poživio samo 33 dana, te je izabran i Ivan Pavao II. Još su to bila vremena kad se čuvao pozitivni duh II. vatikanskog sabora, koji je u naše vrijeme već zapostavljen.

A 1988. godine Austriju je potresala "afera Waldheim", primjer kako se Europejci rado upuštaju u guranje nelagoda iz prošlosti i vlastitih (su)odgovornosti "pod tepih", SSSR je prolazio kroz uznapredovalu "perestrojku" i "glasnost" koja će godinu potom otpuhati Berlinski zid i oktroirane komunističke režime, a nedugo kasnije doći i do samog Kremlja te raspada Sovjetskog Saveza, uz popratne krvave rasplete u bivšoj Jugoslaviji. Na palestinskim područjima širila se intifada, koja će dovesti do izraelsko-palestinskih pregovora i njihovog kolapsa svaki put kad je dogovor već naizgled posve nadomak. Irački tiranin Sadam Husein ubijao je tisuće Kurda u Halabdži i drugdje kemijskim oružjem koje je dobio i od Zapada i od Istoka za obuzdavanje Irana i ostalih destabilizatora dogovora najvećih sila. U Pakistanu je ubijen šijitski čelnik Arif Husein Huseini, čime su dodatno pogoršani odnosi sunita i šijita. Ultrakonzervativna katolička frakcija pod vodstvom francuskog reakcionara Lefebvrea bila se oglušila o upozorenja Vatikana te sama zaredila četiri biskupa, zbog čega su izopćeni, a danas, dva desetljeća kasnije, novi papa pruža im ruku pomirbe iako nisu promijenili svoja krajnje desničarska uvjerenja. Dok se Crvena armija u to vrijeme povlači iz Afganistana, u drugoj muslimanskoj zemlji s početnim slovom A, Alžiru, buk-

ti krvavi rat najekstremnije i vrlo verzije islamista i podjednako netransparentne vojne vlasti, rat u kojem umjereni islamisti ali i posve nedužni civilni uzgrednici bivaju ubijani u tisućama.

Pa dok je u Pakistanu te 1988. izabrana žena na vrh vlasti, Benazir Bhutto, englesko sveučilište Cambridge tek te godina dopušta ženama da studiraju u sklopu koledža Magdalene, i to još i tada izaziva ljutnih muškaraca, koji na predavanja dolaze s crnim florom. A kada je pet milijuna ljudi u Bangladešu ostalo u udaru ciklona bez doma, nisu imali previše pomoći od razvijenih zemalja, kako nemuslimanskih tako i naftnim obiljem prebogatih nekih muslimanskih, nominalno čak islamskih zemalja.

Među ohrabrujućim vijestima nekoga novog mogućeg preporoda u muslimanskom dijelu svijeta bili su dovršetak velebnog Sultan Mehmet Fatih mosta u Istanbulu, još jednoga koji preko Bospora povezuje Europu i Aziju, kao i kraj iransko-iračkog rata (ako ičega dobrog može biti nakon milijun nepotrebno poubijanih ljudi), a također i Nobelova nagrada za književnost, koju te 1988. dobiva Nagib Mahfuz, pisac iz Egipta, zemlje u kojoj je Ahmed Smajlović diplomirao, magistrirao i doktorirao.

Danas, dva desetljeća nakon što nas je Ahmed Smajlović napustio voljom Svevišnjeg (ili prirodnim tijekom, za one koji u nadnaravno ne vjeruju), u Europi živi sve više muslimana, kako autohtonih i onih koji vlastitom odabirom izaberu islam, tako ponajviše (u zapadnim zemljama) onih koji tu doseljavaju ili se u doseljeničkim obiteljima rađaju. Najviše ih je, i u postotku i u broju, u Francuskoj, gotovo šest milijuna odnosno oko devet posto pučanstva te zemlje. Računa se da ih je oko pet posto i u Austriji (400 tisuća) i Nizozemskoj (više od 850 tisuća), oko četiri posto u Njemačkoj (3,3 milijuna), Belgiji (400 tisuća), Švicarskoj (320 tisuća) i Švedskoj (360 tisuća), te oko tri posto u Britaniji (1,7 milijuna) i Španjolskoj (1,35 milijuna). Tome treba pridodati i oko milijun muslimana u Italiji, gdje se kao i drugdje grade džamije, što izaziva negodovanje dijela kršćanske većine. Zazor od islama i muslimana, katkad uz pozivanje na ljudskopravne i sigurnosne pobude, pokazuje se sve češće i prema dobrovoljnom pokrivanju ženske kose, u Francuskoj i Turskoj to se čini uz pozivanje na sekularizam, a u Bavarskoj i Austriji uz pozivanje na katolički identitet tih krajeva s kojim da je to u nesuglasju.

...u Europi živi sve više muslimana, kako autohtonih i onih koji vlastitom odabirom izaberu islam, tako ponajviše (u zapadnim zemljama) onih koji tu doseljavaju ili se u doseljeničkim obiteljima rađaju. Najviše ih je, i u postotku i u broju, u Francuskoj, gotovo šest milijuna odnosno oko devet posto pučanstva te zemlje. Računa se da ih je oko pet posto i u Austriji (400 tisuća) i Nizozemskoj (više od 850 tisuća), oko četiri posto u Njemačkoj (3,3 milijuna), Belgiji (400 tisuća), Švicarskoj (320 tisuća) i Švedskoj (360 tisuća), te oko tri posto u Britaniji (1,7 milijuna) i Španjolskoj (1,35 milijuna).

Islam i muslimani danas se počesto na Zapadu vezuju uz terorizam, čega nisu pošteđeni ni primjerice Bošnjaci i ostali starosjedilački muslimani iz bivše Jugoslavije, iako su oni sami posljednjih godina žrtve a ne počinitelji svakovrsnog terora. Muslimani, s druge strane, pod rastućim su utjecajem petrodolarno izdašnog i pojednostavljujuće zavodljivog vahabizma, i sličnih svjetonazora koji od njih traže da eventualnu diskriminaciju i nepravde kojima su izloženi pretoče u mržnju prema kršćanima, židovima i ostalim inovjercima, prema sekularizmu i liberalizmu, prema svim drukčijim tumačenjima i življenjima islama. To je još opasnija pojava od dugoročno također vrlo zabrinjavajućih pojava u evangelističkom pokretu američkih kršćanskih zajednica, katkad dobronamjernih i ekologistički usmjerenih ali češće isključujućih i netolerantnih.

Dodatnu zabrinutost izazivaju naznake iz rimske Kurije da se pod palicom pape Benedikta XVI., ranijeg kardinala Josefa Ratzingera, zaoštrava odnos prema nekatoličkom, nekršćanskom i osobito muslimanskom svijetu, uz odbacivanje ključnog iskoraka Drugog vatikanskog koncila prema gledištu drugih religija da su najbolje ali ne i jedine (dotadašnja formulacija "Nema spasa osim kroz Crkvu", bila je zamijenjena naizgled sličnim ali zapravo silno umjerenijim geslom "Potpuni je spas samo kroz Crkvu").

I u židovskim i u kršćanskim i u muslimanskim krugovima sve se češće zaboravlja i potcjenjuje vrijednost božanskih vrlina koje i ljudi trebaju slijediti, a o kojima sam osobno slušao jednu davnu propovijed sada već pokojnog katoličkog svećenika Tomislava Šagija Bunića (sudionika Drugog vatikanskog sabora), koji je u zagrebačkoj crkvi Gospe lourdske zborio kako je "Bog u judaizmu pravda, u islamu milosrđe, u kršćanstvu ljubav". Sve nam te bitne značajke trebaju i u današnjem vremenu u međuljudskim odnosima, u suočavanju s izazovima klimatskih promjena, siromaštva, predrasuda, najopasnijih bolesti i oružja, u borbi za opismenjavanje i bolje razumijevanje.

U svemu tome silno bi dragocjen bio rad dr. Ahmeda Smajlovića, njegovi tekstovi i govori, susreti i putovanja, da nam i dalje može pružati. Ali kako više nije među nama, i neće se vratiti do Sudnjeg dana, a tada je prekasno da učinimo svoj dio misije zbog koje smo tu (a koja nije u mržnji i zlu nego u njihovoj negaciji), ostaje nam proučavati njegova djela, tragove njegovih misli, i truditi se i poticati da i ubuduće, od danas nadalje, budu školovani ali i kroz odgoj i međuljudske kontakte uzgajani takvi velikani, skromni, marljivi i korisni svima dobronamjernima, bližnjima i daljnjima.

Bošnjački[1] identitet danas

Piše: **prof. dr. sc. Šemso Tanković, saborski zastupnik (profesor u Medresi)**

1. Uvodne napomene

U ovom radu analizira se nacionalni, kulturni i religijski identitet bošnjačkog naroda u državama bivše državne zajednice nakon njezina raspada, odcjepljenja i nastanka novih država Bosne i Hercegovine, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Slovenije i Srbije.

Povijesna je činjenica da je u gotovo svim republikama bivše SFR Jugoslavije egzistirao permanentan model destrukcije bošnjačkog naroda najčešće iskazivan kroz registre i popise stanovništva. Gubitak političkog identiteta neumitno je vodio gubitku nacionalnog i kulturnog identiteta. Bošnjaci su bivali prisiljeni opredjeljivati i pridodavati se korpusima drugih naroda. To opredjeljivanje neumitno je vodilo rasapu bošnjačkog bića tako da nisu bili rijetki slučajevi da "Bošnjak – Srbin" proziva "Bošnjaka – Hrvata" ili pak obratni slučaj za "izdaju nacionalnog bića". Pri tome, više su se trudili, dokazivati svoju vjernost "srpstvu" ili pak "hrvatstvu" no što su bili spremni graditi i njegovati svoja kulturna, nacionalna ili pak religijska obilježja.

Odgovor na upit "Bošnjački identitet danas" odnosi se samo na Crnu Goru, Hrvatsku, Makedoniju, Sloveniju i Srbiju. Popis stanovništva nije obavljen u najnovijoj državi nastaloj raspadom Jugoslavije Kosovu tako da nema vjerodostojnih pokazatelja o broju bošnjačke manjine u toj državi. Isti je slučaj sa Bosnom i Hercegovinom kojoj također nedostaje popis stanovništva. Osim toga, treba uočiti, da su Bošnjaci u Bosni i Hercegovini temeljni konstitutivni narod, da su najbrojniji i da nemaju status manjinskog naroda poput Bošnjaka u Crnoj Gori, Hrvatskoj, Makedoniji, Sloveniji i Srbiji.

Nacionalni identitet u ovom radu definira se imenom Bošnjak kod iskazivanja nacionalne pripadnosti prigodom popisa stanovništva. Uporaba nekih drugih imena poput Musliman, Hercegovac, Krajišnik, Goranin, Jugoslaven, Crnogorac, Srbin, Hrvat itd. smatramo nastavkom političke destrukcije bošnjačkog nacionalnog bića. U posebnu skupinu destrukcije našega nacionalnog identiteta ulaze i neki modaliteti poput "Bošnjak-Musliman", "Bosanac" itd. Premda se u posljednjim iskazima nacionalnog imena nalaze imena koja asociraju na pripadnost bošnjačkom nacionalnom biću, uporabu dodatnih nacionalnih indikatora smatramo nepotrebnim i, u konačnici, samo služe dodatnoj "igri" oko našega nacionalnoga imena.

Kulturni identitet definiramo imenom materinskog jezika prigodom popisa stanovništva. Odgovor da je materinski jezik Bošnjaka "Bosanski jezik" znači jasnu i nedvojbenu kulturološku odrednicu koju su nam, u jednoj dugotrajnoj vremenskoj fazi destrukcije, drugi narodi uskraćivali. Bošnjaci[2] su svoj jezik uvijek zvali bosanskim. U srednjem vijeku taj je jezik jedinstveno nazivan slavenskim, ponekad ilirskim, a kasnije u pravilu bosanskim. Prvi poznati spomen bosanskog jezika nalazi se u jednom notarskom spisu grada Kotora iz 1436., što znači da je taj naziv i ranije morao biti u upotrebi. U opću upotrebu naziv bosanski jezik ulazi u XVII i XVIII stoljeću.

Ime bosanskog jezika ima svoje autohtone bosanske korijene, dugu tradiciju i upravo je bosanski jezik bio i ostao temeljni izvor ne samo za naš jezik nego i za jezike naših susjeda Crnogoraca, Hrvata i Srba. Očito su toga naši susjedi itekako svjesni tako da u popisima stanovništva u Crnoj Gori i Hrvatskoj može se uočiti nastavak destrukcije bošnjačkog kulturnog bića jer, u popisima stanovništva, umjesto imena "Bosanski jezik" koriste pogrešan naziv "Bošnjački jezik". Naravno da ovakav pristup kreatora popisa stanovništva u Crnoj Gori i Hrvatskoj ima jasan politički[3] predznak.

Religijski identitet, barem na prvi pogled, je najmanje sporan. Iskazuje se imenom vjeroispovijedi kojoj određeni pojedinac pripada. Povijesni prikaz gubitka političkog gospodstva i sukladno s time nacionalnog i kulturnog identiteta proizveli su nespornu činjenicu da su pripadnici bošnjačkog naroda u Islamu imali neupitnu bazu "obrane" svih obilježja koja su im drugi uporno uskraćivali. Stoga je logično da je religijski identitet i pripadnost uzvišenom dinu Islamu neupitna i barem sa stajališta popisa stanovništva najmanje sporna. Popisi stanovništva u državama nastalim rasapom bivše državne zajednice to nedvojbeno potvrđuju.

2. Povijesna razmeđa destrukcije bošnjačkog nacionalnog bića

Suton Osmanskog imperija i austro-ugarska okupacije Bosne i Hercegovine 1878. pokreću dalju razgradnju bošnjačkog bića koju je davno ranije uočio naš pjesnik Hevai Uskufi: u "Pozivu na vjeru":

Ja, Kauri, vami velju
Hodte nami vi na viru.
Po neviri što se kolju?
Hodte ami vi na viru.
Nismo vami mi zlotvori
Bog nas jedan jer satvori,
Budte Bogu bogodvori,
Hodte nami vi na viru.
Jedno čudo razrodi se,
Naopako jer hodi se,
Ter na jedno navodi se.
Hodte nami vi na viru.

Možda niti jedan povjesničar nije na tako koncizan i nadasve jasan način prikazao što se počinje događati u

Bosni i Hercegovini. Jedan narod koji odvajkada krasi raznolikost u vjerskom poimanju života polako ali sigurno počinje preuzimati politička obilježja susjednih naroda. Uočavajući mogućnost stvarnog sučeljavanja pjesnik poziva na dogovor (Hodte nami vi na viru). I premda je u vrijeme austro-ugarske vlasti bilo jasnih pokušaja da se gradi bosanska samobitnost proces dekompozicije bošnjačkog naroda u "srpstvo" i "hrvatstvo" nezaustavljivo napreduje u mnogim dijelovima Bosne i Hercegovine. Dramatične promjene bilježi Safvet-beg Bašagić u svojoj čuvenoj pjesmi "Pjesma Bošnjaku" koju tiska u listu "Bošnjak" 1891. godine:

Znaš Bošnjače, nije davno bilo,
Sveg' mi sv'jeta nema petnaest ljeta,
Kad u našoj Bosni ponositoj,
I junačkoj zemlji Hercegovoj,
Od Trebinja do Brodskijeh vrate,
Nije bilo Srba ni Hrvata.
A danas se kroz svoje hire,
Oba stranca ko u svome šire.
[...]
Oba su nas gosta saletila,
Da nam otmu najsvetije blago,
Naše ime ponosno i drago.

I premda ova pjesma ukazuje na stvarno stanje stvari u gotovo svim režimima ona nije imala pravo živjeti u školskoj literaturi jer je bila zabranjivana.

Slijedi razdoblje trajne borbe za opstanak bošnjačkog identiteta ali istovremeno i vrijeme "opredjeljivanja" za srpsku odnosno hrvatsku opciju. Intelektualci srpske orijentacije napadaju intelektualce hrvatske orijentacije i obratno. I jedni i drugi vjeruju da su "na pravoj strani" a druge nazivlju izdajicama. Tako, bošnjački pjesnik "hrvatskog" predznaka Musa Ćazim Ćatić napada drugog Bošnjaka "krive" orijentacije stihovima,

JA SAM BOŠNJAK!...
(Izdajici Avdi S Karabegoviću)

Ja sam Bošnjak – dičan junak:
Vjeran svetom domu svome,
Vjeran slavi svojih djeda
I narodu Bosanskome!

Njegov ponos na mom srcu
Ko amanet sveti stoji;
Ponos koji nigdje ne da, da se Bošnjak lava boji!...

Majka me je Bošnjakinja
Zaklinjala svojim mlijekom,
Za čast ove časne grude,
Da proljevam krvcu r`jekom;
(…)

Abdulah Sidran[4] 1985. godine piše svoje remek djelo pjesmu "Mora" u kojem daje povijesni prikaz stradanja bošnjačkog naroda

Šta to radiš, sine?

Sanjam, majko. Sanjam, majko, kako pjevam,
a ti me pitaš, u mome snu: šta to činiš, sinko?

O čemu, u snu, pjevaš, sine?

Pjevam, majko, kako sam imao kuću.
A sad nemam kuće. O tome pjevam, majko.

Kako sam, majko, imao glas, i jezik svoj imao.
A sad ni glasa, ni jezika nemam.

Glasom, koga nemam, u jeziku, koga nemam,
o kući koju nemam, ja pjevam pjesmu, majko.

Razdoblje Drugog svjetskog rata i uključivanje Bosne i Hercegovine u kvislinšku tvorevinu Nezavisnu Državu Hrvatsku jest također razdoblje u kojem sve bošnjačke vrijednosti postupno poprimaju protubošnjačka obilježja. U trenutku kada se Hrvatski sabor donio Uredbu o službenom ukinuću imena Bosna javlja se pjesnik Enver Čolaković koji u pjesmi "Bosni" izreče osudu takvoga čina:

(Povodom Uredbe o ukidanju službenog naziva – Bosna)

Ubijaju te. Smrtnu ti izrekoše osudu.
Tebe više ne smije biti.
I uspomenu valja čak kriti
na tebe.
O, Bosno moja, o, jado moja, o, zemljo moja,
majko i nano i neno!
Zemljo, ti crna oranice prhka
iz koje niče snijetljivo klasje
i nekad – kad su opake suše
stabljike krhke, žute, polusvele –
namjesto bujnih i zelenih šuma
kukuruza...

Bez obzira na tragičnost nastanka te uredbe, pjesnik optimistički završava pjesmu stihom *"Bosno živa, Bosno vječno živa".*

Neki drugi pisci i pjesnici poput Meše Selimovića u svojim djelima ugrađuju razmišljanja o Bosni i Bošnjacima. U djelu "Derviš i smrt" Meša Selimovića kaže:

A mi nismo ničiji, uvijek smo na nekoj medi, uvijek nečiji miraz. Zar je onda čudno što smo siromašni? Stoljećima mi se tražimo i prepoznajemo, uskoro nećemo znati ni tko smo, zaboravljamo već da nešto i hoćemo, drugi nam cine čast da idemo pod njihovom zastavom jer svoje nemamo, mame nas kad smo potrebni, a odbacuju kad odslužimo, najtužniji vilajet na svijetu, najnesretniji ljudi na svijetu, gubimo svoje lice, a tuđe ne možemo da primimo, otkinuti, a ne prihvaćeni, strani svakome i onima čiji smo rod, i onima koji nas u rod ne primaju. Živimo na razmedi svjetova, na granici naroda, svakome na udaru, uvijek krivi nekome. Na nama se lome talasi historije, kao na grebenu. Sila nam je dosadila, i od nevolje smo stvorili vrlinu: postali smo pametni iz prkosa.

U istom djelu nastavlja svoja razmišljanja,

Šta smo onda mi? Lude? Nesretnici? Najzamršeniji ljudi na svijetu. Ni s kim historija nije napravila takvu šalu kao s nama. Do jučer smo bili ono što želimo danas da zaboravimo. Ali nismo postali ni nešto drugo. Stali smo na pola puta, zabezeknuti. Ne možemo više nikud. Otrgnuti smo, a nismo prihvaćeni. Kao rukavac što ga je bujica odvojila od majke rijeke, i nema više toka ni ušća, suviše malen da bude jezero, suviše velik da ga zemlja upije. S nejasnim osjećanjem stida zbog porijekla, i krivice zbog otpadništva, nećemo da gledamo unazad, a nemamo kamo da gledamo unaprijed, zato zadržavamo vrijeme, u strahu od ma kakvog rješenja. Preziru nas i braca i došljaci, a mi se branimo ponosom i mržnjom. Htjeli smo da se sačuvamo, a tako smo se izgubili, da više ne znamo ni šta smo. Nesreća je što smo zavoljeli ovu svoju mrtvaju i nećemo iz nje. A sve se placa, pa i ova ljubav. Zar smo mi slučajno ovako pretjerano mekani i pretjerano surovi, raznježeni i tvrdi, veseli i tužni, spremni uvijek da iznenadimo svakoga, pa i sebe? Zar se slučajno zaklanjamo za ljubav, jedinu izvjesnost u ovoj neodređenosti? Zar bez razloga puštamo da život prelazi preko nas, zar se bez razloga uništavamo, drukčije nego Đemail, ali isto tako sigurno. A zašto to činimo? Zato što nam nije svejedno. A kad nam nije svejedno onda svaka čast našoj ludosti.

I doista Meša Selimović bio je potpunoma u pravu. Bošnjaci su na različite načine čuvali svoju samobitnost. U nekim povijesnim trenucima iznalazili su "saveznike" najčešće među hrvatskim kulturnim miljeom koji je opet, iz svojih razloga, imao interesa graditi zajedništvo sa Bošnjacima. Tako je bilo do devedesetih godina prošloga stoljeća kada su Bošnjaci prijelomne trenutke dočekali oblikovanjem svoje vlastite političke vizije[5] i povratkom bošnjačkog[6] imena u službenu primjenu.

3. Bošnjački identitet u zemljama nastalim raspadom SFR Jugoslavije

Raspad Jugoslavije i nastanak novih država otvara brojna pitanja i dileme kako dalje graditi svoju nacionalnu, kulturnu i vjersku opstojnost u novim uvjetima. Svi popisi stanovništva u bivšoj državnoj zajednici imali su, između ostalog, jasan cilj: destruirati bošnjačko nacionalno biće i pridodati ga drugim nacionalnim korpusima. Za ilustraciju ovog fenomena poslužit će nam tabela iz Popisa stanovništva SFR Jugoslavije iz davne 1948. godine, dakle neposredno nakon Drugog svjetskog rata.

Tablica 1. *Dekompozicija bošnjačkog nacionalnog bića prema popisu 1948. godine*

Narodna republika	Udio Bošnjaka u narodnim republikama				
	Ukupno	Srbi	Hrvati	Makedonci	"Neopredijeljeni"
Srbija	100.0	83.2	0.4	-	16.4
Hrvatska	100.0	6.0	70.4	-	23.6
Slovenija	100.0	21.2	23.0	-	55.8
Bosna i Hercegovina	100.0	8.1	2.9	-	89.0
Makedonija	100.0	0,9	0.1	95.0	4.0
Crna Gora	100.0	63.5	21.1	-	34.4
FNR Jugoslavija	100.0	15.5	2.8	3.6	78.1

Izvor: Stanovništvo po narodnosti, knjiga IX, Državni zavod za statistiku, Beograd, 1954. str. XVII.

Podaci Državnog zavoda za statistiku u Beogradu nedvojbeno potvrđuju da je čak 15.5 % ukupnog bošnjačkog korpusa pridodano srpskom, 2.8 % hrvatskom i čak 3.6 % makedonskom nacionalnom biću. Takva je situacija bila u popisima provedenim 1953., i 1961. godine. Tek od 1971. godine Bošnjaci se religijskim imenom (Muslimani) iskazuju kao zaseban narod. Ista se situacija ponavlja u popisima 1998. i 1991. godine. Ne ulazeći u razmatranje uporabe imena Musliman kao nacionalne odrednice valja uočiti da se u to vrijeme javlja novi model destrukcije bošnjačkog nacionalnog bića sve većom primjenom imena Jugoslaven. Zanimljivo je da su najveći udjeli Jugoslavena zabilježeni u bosansko-hercegovačkim gradovima gdje Bošnjaci čine zamjetnu[7] većinu.

Popisi stanovništva u državama nastalim raspadom SFR Jugoslavije odvijali su ovim redom: Hrvatska (2001. godina), Makedonija (2002. godina), Slovenija (2002. godina), Srbija (2002. godina) i Crna Gora (2003. godina). Na Kosovu i Bosni i Hercegovini nije bilo popisa stanovništva tako da se danas može govoriti samo na osnovu rezultata popisa iz 1991. godine ili na temelju vlastitih ili pak tuđih procjena. U ovom radu daje se prikaz spomenutih popisa stanovništva s naglaskom na politički, kulturni i vjerski identitet temeljem Bošnjaka u tim zemljama. Broj Bošnjaka koji žive u državama nastalim raspadom Jugoslavije iznosi oko 300 tisuća. Najviše ih je u Srbiji 45.6 %, zatim slijedi Crna Gora s 21.2 % pripadnika bošnjačkog naroda itd. Najmanji broj bošnjačkog nacionalnog bića živi u Makedoniji s 5.7 %. U tabeli 2 dajemo pojedinačni prikaz broja Bošnjaka u Crnoj Gori, Hrvatskoj, Makedoniji, Sloveniji, Srbiji i Kosovu.

Tabela 2. *Bošnjaci u državama bivše SFR Jugoslavije*

Država	Godina popisa	U postotku	Broj Bošnjaka
SRBIJA	2002.	45.6	136087
CRNA GORA	2003.	21.2	63227
SLOVENIJA	2002.	7.2	21542
HRVATSKA	2001.	7.0	20755
MAKEDONIJA	2002.	5.7	17018
KOSOVO	*	13.4	40000
UKUPNO	–	100.0	298629

** Autorova procjena*

U nastavku analizira se Za svaku državu daje se tabelarni prikaz koji sadrži slijedeće podatke:

- Ukupni broj stanovnika jedne pojedine države,
- Broj Bošnjaka,
- Broj Muslimana,
- Broj Goranaca,

- Broj Bosanaca,
- Broj Ostalih,
- Broj islamskih vjernika,
- Broj građana kojima je materinski jezik Bosanki jezik,
- Broj Bošnjaka na 100 Muslimana,
- Udio Bošnjaka u postotku u Ukupnom stanovništvu zemlje,
- Udio Islamskih vjernika u Ukupnom stanovništvu zemlje,
- Udio Bosanskog jezika među Bošnjacima,
- Stvarni broj Bošnjaka (Bošnjaci, Muslimani, Goranci, Bosanci zajedno)
- Stvarni udio Bošnjaka u Ukupnom stanovništvu zemlje u postotku.

Uporaba pojedinih indikatora pokazuje nacionalnu, kulturni i religijski identitet bošnjačkog naroda u zemljama gdje žive kao manjinske zajednice.

Nacionalni identitet mjeri se brojem Bošnjaka iskazanih na popisu stanovništva u odnosu na broj Bošnjaka koji su koristili stari (i nepostojeći) naziv Muslimani. Suštinski to je relativni broj koordinacije[8] i računa se uporabom formule:

$$\text{Nacionalni identitet} = \frac{\text{Bošnjaci}}{\text{Muslimani}} \times 100$$

Kulturni identitet mjeri se brojem građana koji su kao svoj materinski jezik iskazali Bosanskim jezikom u odnosu na broj pripadnika bošnjačkog naroda. U ovom slučaju također se koristi formula relativnog broja koordinacije koja glasi,

$$\text{Kulturni identitet} = \frac{\text{Bosanski jezik}}{\text{Broj Bošnjaka}} \times 100$$

Religijski identitet mjeri se brojem islamskih vjernika u popisima pojedinih zemalja. U kojoj mjeri su Bošnjaci nositelji tog identiteta u ovom radu može se samo fragmentarno naslućivati iz razloga što u gotovo svim zemljama egzistira veći broj naroda (Albanci, Turci, Romi, itd.) među kojima također ima islamskih vjernika.

4. Bošnjaci u Hrvatskoj (popis 2001.)

Prema popisu stanovništva u Hrvatskoj je živjelo 4437460 stanovnika od toga svega 20.755 Bošnjaka, 19677 Muslimana i 21810 "ostalih". U rubrici "Ostali europski narodi" bilo je cca 95 % pripadnika bošnjačkog naroda. Popis je znatno reducirao skoro sve nacionalne manjine a najviše srpsku, crnogorsku, bošnjačku i slovensku manjinu. Samo kod dvije manjine, albanske i romske zabilježeno je povećanje pripadnika tih manjina.

Nacionalni identitet pripadnika bošnjačkog naroda je na izuzetno niskoj razini. Na 100 stanovnika koji su se koristili starim nazivom za nacionalnu identifikaciju "Musliman" dolazi svega 105 Bošnjaka.

Kulturni identitet Bošnjaka u republici Hrvatskoj također ne zadovoljava jer, kako pokazuju podaci u tabeli 3, na 100 pripadnika bošnjačkog naroda svega 47 smatra svojim materinskim jezikom – bosanski jezik. Očito je došlo do kratkog spoja među Bošnjacima Hrvatske koji se lako odriču svojih povijesnih odrednica – bošnjačkog imena i imena svojega materinskog jezika.

I konačno religijski identitet iskazujemo brojem građana koji su svoju vjersku pripadnost iskazali islamskom vjeroispovijedi.

Tabela 3. *Bošnjački identitet u Hrvatskoj*

HRVATSKA (popis 2001.)	
Ukupni broj stanovnika	4 437 460
Bošnjaci	20 755
Muslimani	19 677
Goranci	…
Bosanci	…
Ostali	21 801
Broj islamskih vjernika	56 777
Bosanski jezik	9 197
Bošnjaka na 100 Muslimana	105
Udio Bošnjaka u ukupnom stanovništvu zemlje	0.47 %
Udio islamskih vjernika u postotku	1.28 %
Bosanski jezik među Bošnjacima	44.31%
Stvarni broj Bošnjaka	40 432
Stvarni udio Bošnjaka u postotku	0.91 %

5. Bošnjaci u Sloveniji (popis 2002.)

Popis stanovništva proveden u Sloveniji 2002. godini pokazuje za nijansu jače iskazan nacionalni identitet u odnosu na Hrvatsku. Na 100 pripadnika našega naroda koji su se u Sloveniji pisali starim imenom Musliman dolazi dvostruko veći broj Bošnjaka. Kulturni identitet Bošnjaka pokazuje zadivljujuće rezultate jer na 100 pripadnika bošnjačkog naroda dolazi čak 146 građana koji bosanski jezik nazivaju svojim materinskim jezikom. Ovaj svojevrsni statistički paradoks valja pripisati bosanskim Srbima i bosanskim Hrvatima koji, u situaciji kada mogu sasvim slobodno iskazati svoju pripadnost Bosni i Hercegovini, jasno izrekli da im je materinski jezik – bosanski jezik.

Tabela 4. *Bošnjački identitet u Sloveniji*

SLOVENIJA (popis 2002.)	
Ukupni broj stanovnika	1 964 036
Bošnjaci	21 542
Muslimani	10 467
Goranci	…
Bosanci	8 062
Ostali	1 548
Broj islamskih vjernika	47 488
Bosanski jezik	31 499
Bošnjaka na 100 Muslimana	206
Udio Bošnjaka u ukupnom stanovništvu zemlje	1.10 %
Udio islamskih vjernika u postotku	2.42 %
Bosanski jezik među Bošnjacima	146.22
Stvarni broj Bošnjaka	40 071
Stvarni udio Bošnjaka u postotku	2.04 %

6. Bošnjaci u Srbiji (popis 2002.)

Popis stanovništva u Srbiji pokazuje da je nacionalni, kulturni i religijski identitet Bošnjaka u toj zemlji nesporno najbolji. Prema tom popisu na 136087 Bošnjaka dolazi svega 19503 Muslimana i 4581 Goranaca. Na 100 Muslimana dolazi skoro 700 Bošnjaka što je daleko najbolje iskazani nacionalni identitet našega naroda u jednoj zemlji gdje živimo kao manjinska zajednica. Još je bolji rezultat iskazan kod kulturnog identiteta jer na 100 Bošnjaka dolazi čak 99 građana koji svojim materinskim jezikom nazivaju bosanski jezik.

Tabela 5. *Bošnjački identitet u Srbiji*

SRBIJA (popis 2002.)	
Ukupni broj stanovnika	7 498 001
Bošnjaci	136 087
Muslimani	19 503
Goranci	4 581
Bosanci	…
Ostali	11 711
Broj islamskih vjernika	239 658
Bosanski jezik	134 749
Bošnjaka na 100 Muslimana	698
Udio Bošnjaka u ukupnom stanovništvu zemlje	1.81 %
Udio islamskih vjernika u postotku	3,2 %
Bosanski jezik među Bošnjacima	99.0 %
Stvarni broj Bošnjaka	160 171
Stvarni udio Bošnjaka u postotku	2.14 %

7. Bošnjaci u Makedoniji (popis 2002.)

Rezultat popis stanovništva u Makedoniji ne omogućavaju nam cjelovitu analizu jer nedostaju podaci o građanima koji su svoju nacionalnu pripadnost iskazali starim nacionalnim imenom Musliman. Stoga možemo ostati samo na pokazatelju vezanom za kulturni identitet. Rezultat nije zadovoljavajući jer svega 50 % pripadnika našega naroda iskazuju bosanski jezik svojim materinskim jezikom.

Tabela 6. *Bošnjački identitet u Makedoniji*

MAKEDONIJA (popis 2002.)	
Ukupni broj stanovnika	2 022 547
Bošnjaci	17 018
Muslimani	…
Goranci	…
Bosanci	…
Ostali	20 993
Broj islamskih vjernika	674 015
Bosanski jezik	8 560
Bošnjaka na 100 Muslimana	…
Udio Bošnjaka u ukupnom stanovništvu zemlje	0,8
Udio islamskih vjernika u postotku	33,3
Bosanski jezik među Bošnjacima	50,3
Stvarni broj Bošnjaka	…
Stvarni udio Bošnjaka u postotku	…

8. Bošnjaci u Crnoj Gori (popis 2003.)

Popisu stanovništva u Crnoj Gori prethodila je strahovita kampanja snaga destrukcije koje su na svake načine nastojali destruirati bošnjačko nacionalno biće u toj zemlji. S druge pak strane niti nova crnogorska politička elita nije prepuštala Bošnjacima da sami odrede model iskazivanja svojeg nacionalnog imena i materinskog jezika. Ovakav pristup jest svojevrsni paradoks jer je više nego očito da su upravo pripadnici nacionalnih manjina Bošnjaci, Albanci i Hrvati donijeli odlučujuće glasove neophodne za njezin mirni izlazak iz velikosrpskog zagrljaja. Paradoksalno ali istinito u Crnoj Gori su ustavno ravnopravno zastupljeni i Bošnjaci i Muslimani kao i to da su ravnopravno u statistici iskazuju Bosanski jezik i Bošnjački jezik. Ovaj dualizam koji u crnogorskom ustavu ima svoje pisane temelje dugoročno će opterećivati pripadnike bošnjačkog nacionalnog bića u smjeru pune nacionalne i kulturne identifikacije.

Tabela 7. *Bošnjački identitet u Crnoj Gori*

CRNA GORA (popis 2003.)	
Ukupni broj stanovnika	620 145
Bošnjaci	48 184
Muslimani	24 625
Goranci	…
Bosanci	…
Ostali	6 346
Broj islamskih vjernika	110 034
Bosanski1 jezik	34 078
Bošnjaka na 100 Muslimana	196
Udio Bošnjaka u ukupnom stanovništvu zemlje	7.77 %
Udio islamskih vjernika u postotku	17.74 %
Bosanski jezik među Bošnjacima	70.72 %

CRNA GORA (popis 2003.)	
Stvarni broj Bošnjaka	72 809
Stvarni udio Bošnjaka u postotku	11.74 %

9. Umjesto zaključka

Popisi stanovništva nedvojbeno potvrđuju da je nacionalni, kulturni ali i religijski identitet pripadnika bošnjačkog naroda u državama nastalim raspadom SFR Jugoslavije podložan mnogim faktorima među kojima je autohtonost sasvim sigurno najznačajnijom odrednicom ponašanja prigodom popisa stanovništva.

U tom kontekstu najbolji rezultati nacionalnog i kulturnog identiteta zabilježeni su u Srbiji gdje pripadnici našeg naroda žive stoljećima kao bošnjačka zajednica. Zanimljiv se fenomen iskazao u popisu stanovništva gdje je, više no očito, znatan broj bosanskih Srba i bosanskih Hrvata svojim materinskim jezikom smatra bosanskim jezikom.

Popisi stanovništva u Makedoniji, Hrvatskoj i Crnoj Gori potvrđuju snažnu nacionalnu i kulturnu destrukciju bošnjačkog naroda koji žive u tim zemljama.

Popisi stanovništva u Hrvatskoj i Crnoj Gori pokazuju da unutar bošnjačkog nacionalnog bića ima snaga koje se opiru punoj afirmaciji našeg naroda s "bošnjačkim" predznakom. Pri tome ne mislimo na uobičajen postupak koji egzistira u svim sredinama gdje žive pojedine etničke ili pak religijske manjine a to je fenomen asimilacije. U slučaju Hrvatske i Crne Gore u pitanju su političke igre dale snažan ton ovakvim pokazateljima. Posebno valja uočiti rezultate popisa u Crnoj Gori i Hrvatskoj gdje su kreatori popisa pod svaku cijenu nastojali umanjiti broj pripadnika našega naroda. Određene ustavne odrednice u crnogorskom ustavu mogu zabrinuti pripadnike našega naroda. Na isti način su svojevremeno (1997. godine) i Bošnjaci izbačeni iz preambule hrvatskog ustava. Paralelizam dvostrukog iskazivanja u Crnoj Gori i Hrvatskoj dosiže takve razmjere koji bitno smanjuju manjinska prava koja im brojnošću pripadaju. U tom kontekstu sve bošnjačke asocijacije ali i matična država moraju objediniti sve snage da kako bi na valjan način pripremili naše ljude na sljedeći popis stanovništva koji će biti 2011. godine.

LITERATURA:

Imamović, M. (1993) Osnovne historijske naznake bosansko-muslimanskog nacionalnog identiteta: Sarajevo

Purivatra, A. (2000) Povodom popisa stanovništva u Hrvatskoj: Zagreb

Tanković, Š. (1997) Bošnjaci u Hrvatskoj: Sarajevo

Tanković, Š. (2000) O autohtonosti Bošnjaka u Hrvatskoj: Zagreb

Zulfikarpašić, A. (1982) Sudbina muslimana u Hrvatskoj i Srbiji: Bosanski pogledi, Vol. VII, No 16-17.

**** (2002) Popis pučanstva Republike Hrvatske, 2001*

**** (2005) Popis stanovništva Crne Gore, 2003*

**** (2004) Popis stanovništva Republike Makedonije, 2002*

**** (2003) Popis stanovništva Republike Srbije, 2002*

**** (2003) Popis stanovništva Republike Slovenije, 2002*

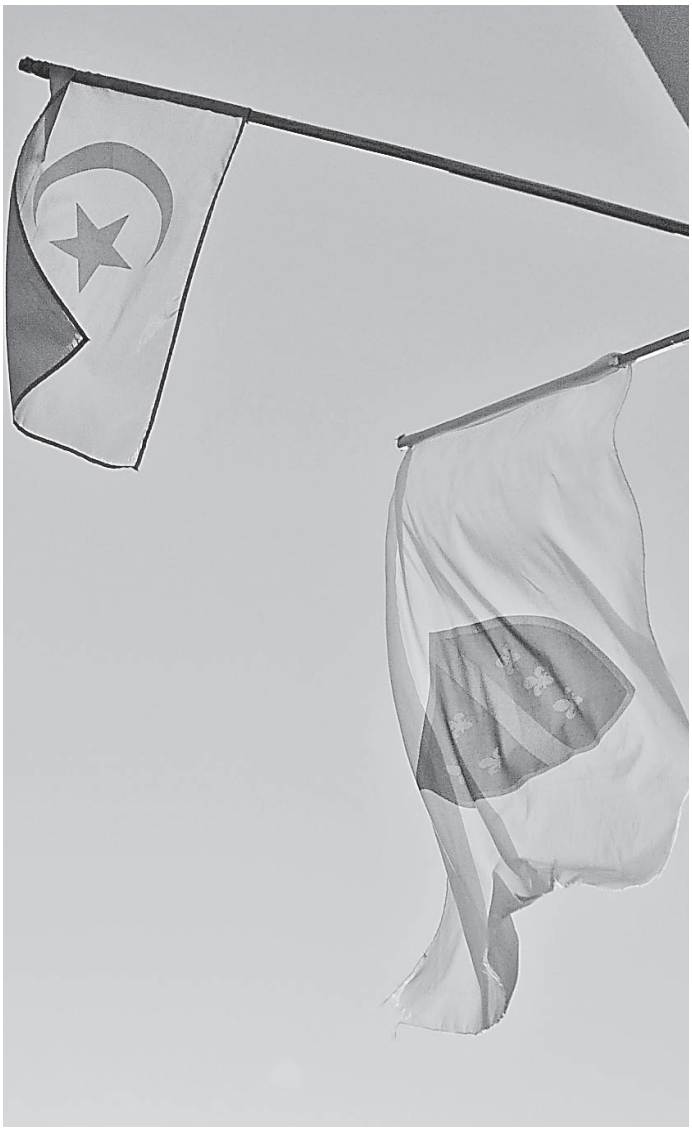

BILJEŠKE:

[1] Rad prezentiran na međunarodnom simpoziju u Zagrebu.

[2] Atif Purivatra je za potrebe Popisa stanovništva u Hrvatskoj 2001. godine napisao članak u kojem je pojasnio nacionalne, kulturne i religijske odrednice bošnjačkog naroda.

[3] Dalibor Brozović je jasno i javno izrekao tvrdnju da se "ne smije dozvoliti uporaba imena "bosanski" nego isključivo"bošnjački" jezik. Ova, suštinski, prijetnja govori o panici nekih ljudi koji očito žale za vremenima kada su nam "dozvoljavali" isključivo opredjeljivanje za "hrvatsko" ili "srpsko" nazivlje našega materinskog jezika.

[4] Zanimljivo je istaknuti da je autor pjesme u svojem nastupu u Hrvatskoj televiziji kao gost "Nedjeljom u 2" podvukao da mnogi ovu pjesmu vezuju za novije vrijeme, vrijeme agresije na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. godine i veličanstvenu obranu Bošnjaka da ostanu živjeti u svojoj domovini Bosni i Hercegovini.

[5] 26. svibnja 1990. godine utemeljena je Stranka demokratske akcije na čelu sa Alijom Izetbegovićem kao njezinim prvim predsjednikom.

[6] U okruženom Sarajevu Bošnjaci su 1993. godine vratili u uporabu svoje povijesno ime Bošnjak, Bošnjaci.

[7] Udio Jugoslavena u Tuzli, Mostaru, Banja Luci znatno je premašivao sličnu opredijeljenost u gradovima izvan Bosne i Hercegovine.

[8] Ovaj statistički pokazatelj dobiva se stavljanjem u odnos dvije koordinirane veličine. U ovom slučaju koristi se formula Bošnjaci/Muslimani pomnoženo sa 100.

[9] Bosanski jezik broji 14172 a Bošnjački jezik čak 19906 građana. Sveukupno to iznosi 34078 osoba.

Europski muslimani

Piše: **dr. sc. Tarik Kulenović, Institut za antropologiju**

Govoriti o islamu u Europi, pogotovo o muslimanima Europljanima, sugrađanima drugih Europljana, na prvi je pogled zbunjujuće. Mogu li uopće pojmovi islam i Europa ići zajedno? U tradicionalnom poimanju europskog identiteta islam predstavlja susjeda, protivnika, prijetnju, žrtvu, doseljenika..., no, ne i sastavnicu europskog identiteta. Muslimani su neki *drugi*, islam je religija *drugih*. Ako su i među nama, tu su privremeno. Ako to privremeno razdoblje traje i 500-600 godina, nema veze. I dalje je privremeno. Logičan zaključak takvog načina razmišljanja je kako muslimani nisu Europljani, a njihova religija, islam, nije europska religija. No, danas muslimani čine između 4 i 8% europske populacije i činjenica su europske stvarnosti[1].

U tri europske države[2], Albaniji, Bosni i Kosovu, muslimani su apsolutna većina stanovništva. U Bugarskoj, Makedoniji i Srbiji postoje velike muslimanske populacije. U Europskoj Uniji[3] muslimanske su populacije uglavnom posljedica globalizacije, ekonomskog razvitka Europe, ali i europske kolonizacije svijeta u 18. i 19. stoljeću. Značajne muslimanske manjine u Velikoj Britaniji, Francuskoj i Njemačkoj podrijetlom su iz bivših europskih kolonija. Nekadašnji *dragulji u kruni* britanskog i francuskog kolonijalnog carstva, Indija, Pakistan i Alžir, postali su rezervoari ljudstva koje s više ili manje uspjeha imigrira u Europsku Uniju, u nekadašnje kolonijalne metropole čemu su pridonijeli poznavanje jezika i višegeneracijske veze.

Uz imigrante iz nekadašnjih kolonija, imamo veliki imigracijski val Turaka u Europsku Uniju, većinom u Njemačku i germanofone zemlje. Nakon razdoblja ratova za prevlast u Podunavlju (15-18. stoljeće), u 19. i 20. stoljeću njemačko-turska suradnja intenzivira se, a savezništvo u 1. svjetskom ratu i val gastarbajtera nakon 2. svjetskog rata su to potvrdili.

Turci predstavljaju i poveznicu između europskih naroda koji su primili islam. No, ne gastarbajteri, poput onih koji su ginuli po Zagorskoj magistrali jer bi zaspali za volanom, pokušavajući što prije doći kući. Balkanski su narodi primili islam u razdoblju ekspanzije i najveće slave osmanskih Turaka. Preko Turaka primili su islamsku kulturu i civilizaciju u razdoblju uspona Osmanskog carstva. Stoga nije čudno što u nacionalnim mitologijama europskih muslimanskih naroda, vrijeme ekspanzije Osmanskog carstva predstavlja *zlatno doba* nacionalne povijesti.

Narodna izreka glasi: *Drumovi će poželjeti Turaka, a Turaka neće biti.* Turci jesu otišli, no islam, *turska vjera,* je ostao. Bosna, Sandžak, Kosovo, Albanija, Makedonija i Bugarska, države su i regije u kojima postoje značajne populacije muslimana i tradicionalne islamske zajednice, koje su ujedno i jezgre europskih muslimanskih nacija i etničkih zajednica u Europi. Riječ je o Albancima, Bošnjacima, Torbešima/Pomacima, poljskim Tatarima, balkanskim Turcima, Romima i Goranima. Današnje nacije jugoistočne Europe također su posljedica osmanske vladavine u tim prostorima. Naime, osmanski sustav milleta, u kojem je svaka vjerska zajednica tvorila zaseban millet, koji je imao upravnu autonomiju u unutarnjim poslovima, bio je osnov formiranja balkanskih nacija. Sporovi između pripadnika različitih milleta, rješavali bi se na upravnom vrhu države, u osobi sultana. Nacije nastale iz milleta možemo nazvati i vjeronacije. Koliko god se njihovi pripadnici pozivali na etničku ili kulturalnu autohtonost, primarni je kriterij nacionalnog okupljanja bila religijska pripadnost[4]. Tako su npr. katolici nacionalizirani u Hrvate, pravoslavni u Srbe, Bugare, Grke i Makedonce u koje su nacionalizirani i pravoslavni Vlasi i Cincari.

Razdoblje razdvajanja poimanja islama od Turaka[5] u Europi protezao se kroz 18., 19. i 20. stoljeće. To je i vrijeme stvaranja nacija-država, vrijeme u kojem se dominantne etno-religijske grupe transformiraju u nacije i za sebe traže određeni teritorij. Prisustvo islama i muslimana u zemljama poput Hrvatske, Srbije, Bugarske, Grčke i Rumunjske svelo se na minimum. Vjerski objekti, stambene zgrade, naselja i muslimanske populacije su uništavane i protjerivane. U tim procesima koriste se metode kasnije imenovane etničkim čišćenjem i genocidom, a rezultirali su raspadom Osmanskog carstva i stvaranjem nacija-država na njegovom teritoriju. Tako su muslimani postali problem. I nakon velikih iseljeničkih valova iz Bosne, Srbije, Crne Gore, Makedonije i Bugarske ostale su značajne populacije muslimana, etničkih Slavena islamske vjere. Otuda i stoljetni pokušaji njihovog nacionaliziranja u Srbe, Hrvate i Bugare. Prisilno nacionaliziranje i protjerivanje muslimana, kao i otimanje teritorija nalazi se u temeljima srpskih ustanaka, Balkanskih ratova, 1. i 2.svjetskog rata na ovim prostorima, kao i u ratovima za jugoslavensko naslijeđe 1991. - 1999. godine.

Rekompozicija stanovništva uvjetovana ratovima i ekonomskim migracijama dovela je do toga da danas većina od oko 22 miliona europskih muslimana živi u zemljama Europske Unije u kojima tradicionalno nije bilo muslimanskih populacija.

U prvom desetljeću 21. stoljeća, europsku muslimansku populaciju možemo svrstati u dvije skupine:

1. autohtoni europski muslimanski narodi,
2. imigranti i njihovi potomci u prvoj i drugoj generaciji.

U prvoj su skupini europski narodi i etničke skupine koje ispovijedaju islam. Riječ je o kolektivima koje islam ispovijedaju stoljećima i za koje je islam danas nacionalna religija.

Albanci, Bošnjaci, Pomaci/Torbeši, Gorani, balkanski Turci, Tatari i Romi su narodi i etničke skupine koje ispovijedaju islam u Europi i smatramo ih autohtonim europskim populacijama. Njihovo postojanje ujedno poništava tvrdnju o islamu kao neeuropskoj religiji.

U drugoj su skupini useljeničke populacije. U njih ubrajamo Arape, Turke, Pakistance, muslimane iz subsaharske Afrike i s indijskog potkontinenta, kao i njihove potomke. Kod svih uočavamo tendenciju da se grupiraju prema etničkoj pripadnosti.

Kako je to moguće kad je religija islama nadnacionalna? Islam jeste univerzalna, eksteritorijalna religija, otvorena za ljude oba spola i svih rasa, bez obzira na njihovo etničko podrijetlo. No, džemati[6] su većinom nacionalni. I u zemljama u kojima su svi muslimani imigranti, postoji tendencija da se muslimani okupljaju na nacionalnoj/etničkoj osnovi. Na takvo grupiranje utječu zajednički jezik i zemlja porijekla. U situacijama gdje je jedna etnička grupa dominantna, kao što su npr. Bošnjaci u Hrvatskoj i Sloveniji ili Turci u Austriji i Njemačkoj, zajednica se oblikuje prema obrascima oblikovanja religijske zajednice u matičnim zemljama. Sredina u kojoj se stvara i živi islamska zajednica također utječe na nju i zajednice poprimaju i određene karakteristike dominantnih populacija u tim zemljama.

Istovremeno, u imigrantskim se islamskim zajednicama odvija proces akulturacije i nove sinteze. Muslimani različitog etničkog podrijetla, okupljeni u islamskim zajednicama, kreiraju novu potkulturu. Pogrdni naziv BBCP (British Born Confused Paki – Zbunjeni Pakistanac rođen u Britaniji) pokazatelj je tog novog naraštaja. Riječ je o generaciji Britanaca pakistanskog etničkog podrijetla, čiji su roditelji imigrirali u Veliku Britaniju. Kao rođeni Britanci dijele osjećaj zavičaja sa svojim vršnjacima, etničkim Englezima., Škotima, Velšanima i Ircima. No, ne bivaju prihvaćeni kao ravnopravni niti u zemlji rođenja niti u zemlji podrijetla. Britanci europskog etničkog porijeklaa ne prihvaćaju ih jer su fenotipski (tamnija boja kože, različite crte lica) i kulturalno (obiteljski odgoj koji podražava tradicionalnu pakistansku obitelj) različiti. Iako često predmet stigme (rasistički ispadi, napadi skinheada) BBCP su se generacijski uspjeli izdići tako da su neki njihovi pripadnici, poput pisca Hanifa Kureishia i glazbenih skupina *Asian Dub Fundation* i *Fundamental*, prihvaćeni kao dio britanske mainstream kulture. Ulazak muslimana u visoku britansku kulturu obilježili su i drugi događaji, poput pogibije britanske princeze Diane i njenog ljubavnika Dodija al-Fayeda. Da bi jedan musliman bio u intimnim odnosima s ljubimicom Britanije, majkom prijestolonasljednika trona, bilo je nezamislivo generaciju ranije. No, Muhammed al-Fayed, Dodijev otac, bio je vlasnik Harrodsa, jednog od najpoznatijih britanskih trgovačkih lanaca i pripadnik britanske visoke klase.

I druge zemlje Europske unije doživljavaju identitetsku transformacilu svojih muslimanskih populacija. Tako mlade muslimanke, srednjoškolke, svoj mladenački bunt iskazuju nošenjem marama (hidžaba), kao javne oznake njihovog identiteta. Neredi u pariškim predgrađima, ubojstvo nizozemskog režisera Thea van Gogha (2004.), teroristički napadi na madridsku željeznicu (2004.) i javni prijevoz u Londonu (2005.), samo su neki od iskaza promjene.

Tijekom 2000-tih, ratovi u Afganistanu i Iraku radikalizirali su odnose i među muslimanima i drugim populacijama diljem svijeta. Istovremeno su potaknuli samosvijest europskih muslimana. Procesi poput protesta za pravo da se nosi hidžab u javnosti, kao i demonstracije izazvane karikaturama poslanika Muhammeda i izjavom pape Benedikta XVI o islamu kao religiji nasilja pokazale su sposobnost muslimana na skoro trenutnu, masovnu, mobilizaciju za obranu svojih prava i kulturalnih posebnosti. "Ratobornost" tj. spremnost muslimana da na uvrede i nasilje nad religijskim identitetom odgovore istom mje-

TABLICA 1: Muslimansko stanovništvo u Europi7

Država	Stanovništvo Ukupno	Muslimana
Albanija	3 619 7781	2 533 845 (70%)
Austrija	8 102 600	300 000 (3,7%)
Belgija	10 192 240	370 000 (3,6%)
Bugarska	8 487 417	1 110 295 (13%)
BiH	3 922 205	2 340 000 (59%)
Crna Gora	620 1452	110,034 (17.74%)
Danska	5 330 020	150 000 (2,81%)
Finska	5 171 302	20 000 (0,38%)
Francuska	56 000 000	4 000 000 (7,1%) – 5 000 000 (8,9%)
Grčka	10 000 000	370 000 (3,7%)
Hrvatska	4 437 0003	56.777 (1.27%%)
Italija	56 778 031	700 000 (1,2%)
Kosovo	1 900 000	1 700 000(88-90%)
Luxemburg	435 000	3 800 (0,87%)
Madžarska	10 043 000	20 000 - 30 000 (0,19-0,29%)
Makedonija	2 038 5144	672 705 (33%)
Nizozemska	15 760 225	695 600 (4,41%)
Njemačka	82 000 000	3 040 000 (3,7%)
Poljska	38 667 000	15 000 (0,03%)
Portugal	9 853 000	30 000 – 38 000 (0,30 -0,38%)
Rumunjska	22 500 000	60 000 (0,26%)
Slovenija	2 051 333	49 231 (2.4%)
Srbija[5]	10 159 046	489 664 (4,82%)
Španjolska	40 202 160	300 000 - 400 000 (0,74-0,99%)
Švedska	8 876 611	250 000 - 300 000 (2,81-3,37%)
Švicarska	7 304 109	310 000 (4,24%)
Velika Britanija	55 000 000	1 406 000 (2,55%)
UKUPNO:	479 450 736	21 102 951 – 22 270 951 (4,4-4,6%)

rom, pokazala je kako se muslimani razlikuju od drugih europskih manjinskih religijskih zajednica spremnošću na reakciju. Na taj su način europski muslimani napravili iskorak u javnost iz medijske tišine. Današnjih oko 5% stanovnika Europe predstavlja znatno veću snagu nego što bi se zaključilo iz njihovog broja. Iz Tablice 1 vidljivo je kako u Europi živi 21-22 miliona muslimana. Žive diljem kontinenta u manjim i većim zajednicama, u skoro svim europskim državama.

ETNIČKE (STARE) ISLAMSKE ZAJEDNICE

Geografski smještaj etničkih (starih) muslimanskih zajednica u Europi govori nam da su one većinom locirane u područjima u kojima je vladalo Osmansko carstvo. Riječ je o muslimanskim populacijama u BiH, Srbiji, Crnoj Gori, Kosovu, Makedoniji, Albaniji, Bugarskoj, Rumunjskoj i Grčkoj. Izuzetak od ovog obrasca je muslimanska populacija u Poljskoj. Nju čine etnički Tatari koji su naselili područje velikog vojvodstva Litvanije u 14. stoljeću gdje u kontinuitetu žive do danas.

Europa sa islamom ima dodira od samih početaka te religije. Dapače, poslanik islama Muhammed, još je za života uputio poslanicu bizantskom caru Herakliju tražeći od njega da prihvati islam. Arapi su vrlo rano opsjedali Konstantinopolis (674.-678., 717.-718.), no zidine ovog grada predstavljale su nepremostivu prepreku. Arapski val prodora islama u Europu svoj je vrhunac doživio osvajanjem Sicilije, Južne Italije i Španjolske koja je preko 6 stoljeća predstavljala vrhunac svjetske civilizacije.

Rekonkvista i Križarski ratovi koji su vođeni od 11 do 15. stoljeća imali su za cilj povratiti Južnu Europu i Sjevernu Afriku pod kršćansku vlast koja je predstavljala temelj europskog identiteta. Novi vijek, uz pad Kordovskog kalifata i otkriće Amerike 1492. godine na povijesnu pozornicu dovodi novu silu: osmanske Turke. Carstvo koje su stvorili stoljećima za Europu simbolizira islam, a na svom se vrhuncu protezalo na tri kontinenta. Od pobjede na Mohačkom polju 1526. godine, kada je osvojena Madžarska i izvršena prva opsada Beča, do posljednje, jedanaeste, pod vodstvom velikog vezira Kara-Mustafe Koprolija 1683 godine koju je razbio poljski kralj Jan Sobjeski, Osmansko carstvo je predstavljalo ravnopravnog sudionika u europskim odmjeravanjima moći.

Kroz 18. i 19. stoljeće Osmansko se carstvo povlači iz Europe ostajući nakon Balkanskih ratova samo malim dijelom na Europskom kontinentu. U novostvorenim nacionalnim državama, ostale su velike muslimanske populacije autohtonog stanovništva čiji se proces nacionaliziranja odvijao kroz 19. i 20. stoljeće. One inzistiraju na svom zasebnom grupnom identitetu koji iskazuju i privatno i javno. Albanci i Bošnjaci realiziraju se kao nacije i stvaraju nacionalne države, dok etničke grupe poput Pomaka/ Torbeša i Gorana uspijevaju obraniti svoj zasebni identitet suočeni s dva paralelna procesa asimilacije. Pomaci i Gorani predstavljaju dvostruku manjinu. Oni su manjina u odnosu na većinsku naciju u državama u kojima žive, a manjina su i u odnosu na većinsku muslimansku populaciju. Bugarska je dobar primjer za to. Pomaci su, kao Slaveni bili izloženi asimilaciji u bugarsku naciju (muslimanski Bugari), a kao muslimani bili su izloženi asimilaciji većinske muslimanske zajednice bugarskih Turaka.

Ratovi za jugoslavensko naslijeđe dovršili su proces formiranja nacija na Balkanu, pa tako i muslimanskih nacija Bošnjaka i Albanaca. Kao osnovna obilježja možemo izdvojiti teritorijalnu ukorijenjenost, postojanje seoskih i gradskih naselja, kao i izgrađenost osnovnih društvenih institucija i običajnog prava.

IMIGRANTSKE ISLAMSKE ZAJEDNICE

Drugu skupinu muslimanskih zajednica u Europi čine zajednice nastale u zemljama Europe koje tradicionalno nisu imale muslimansku populaciju. Njih nazivamo imigrantskim islamskim zajednicama. One se nalaze u zemljama današnje Europske Unije, nekadašnjoj zapadnoj i sjevernoj Europi. Pravci njihove imigracije slijede obrazac nekadašnjih europskih kolonijalnih carstava. Tako pripadnici različitih etničkih skupina teže ka imigraciji u nekadašnje kolonijalne metropole. Tako Arapi, Indijci i Pakistanci useljavaju u Veliku Britaniju kao nekadašnju kolonijalnu metropolu. Arapi i podsaharski narodi useljavaju u Francusku, a Turci migriraju ka sjevernoj Europi, u Njemačku i sjevernije zemlje. Migracijski pravci otvaraju se krajem 19. stoljeća da bi se migracije intenzivirale poslije 1. i 2. svjetskog rata. Veliki gubici europskih radno sposobnih muškaraca u tim ratovima doveo je do pojačane potrebe za radnom snagom koja se zadovoljavala uvozom radnika iz nekadašnjih kolonija i Turske. Prvi muslimani useljenici u današnju Europsku Uniju bili su radnici, trgovci i mornari i vojnici, uglavnom muškarci. Učvršćivanjem ekonomskog statusa, za njima su slijedile obitelji ili su sklapali brakove s domaćim stanovništvom. Muslimani iz europskih kolonija sudjeluju u europskim ratovima, a ratvoi za kolonijalno oslobođenje i lokalni ratovi koji su uslijedili nakon njih pridonijeli su priljevu imigranata iz muslimanskih zemalja u Europu.

Kod imigranata, ekonomskih, političkih i ratnih, ostanak je uglavnom planiran kao privremen. No, ekonomska kriza 1970-ih godina i nova generacija, europskih muslimana privremeni boravak pretvaraju u trajni. Imigrantske zajednice su izrazito urbanog karaktera, nastaju i koncentriraju se u i oko velikih urbanih središta. Otvaranje vjerskih objekata pomoglo je većoj koncentraciji muslimana nastanjenih oko njih. Tako nastaju cijele gradske četvrti Turaka, Pakistanaca, Arapa, muslimana...

Narastanje muslimanskih populacija utjecalo je na stvaranje islamskih zajednica u zemljama poput Engleske, Francuske, Njemačke, Nizozemske, Austrije... u kojima tradicionalno nije bilo muslimana. I otvorilo nove probleme. Prije svega riječ je o pravnoj integraciji muslimana. Unutar toga javljaju se brojna pitanja socioekonomskog i sociokulturnog karaktera, zdravstvene i socijalne skrbi, kao i pitanja političke reprezentacije muslimana.

Neki gradovi, npr. francuskih poput Pariza i gradova na Mediteranu poput Marseillessa imaju velike koncentracije musliamsnkog stanovništva (neslužbene su procjene da je u Marseillessu oko 10% stanovništva muslimansko

arapskog podrijetla). Kako je uglavnom riječ o imigrantima slabijeg obrazvnog statusa, njihov izbor rubnih dijelova velikih urbanih cjelina je logičan. U velikim urbanim cjelinama veće su šanse za nalaženje posla, a u naseljima na rubovima gradova niže su režije i troškovi života.

ETNICITET, RELIGIJA I IDENTITET

Mogu li muslimani uopće izražavati etnički osjećaj ili je njima primaran religijski osjećaj? Gledajući europske muslimane primjećujemo kako je njima podjednako bitan i etnički i religijski osjećaj. Naime, kod imigrantskih islamskih zajednica religijska pripadnost je javno naglašenija. Etnička pripadnost je izražena u prenošenju i upražnjavanju obrazaca ponašanja. Javno isticanje vjerske pripadnosti i vjerskih simbola upućuje na korištenje religije u borbi za politička prava.

S druge strane pripadnost manjinskoj zajednici u Europi stoljećima razvija *osjećaj sumnjičavosti* kod većinskog stanovništva neke države. Pokolj *katara** u Monsegiru (1244) i Bartolomejska noć (24.8.1572.) samo su neki od primjera takve prakse. U 19. stoljeću kada se formira većina europskih nacija-država manjine, poput katolika u Njemačkoj, židova i protestanata u Francuskoj i Austro-Ugarskoj monarhiji bivaju "sumnjivima" jer se smatra kako njihova različita religijska pripadnost ne može osigurati potpunu lojalnost naciji-državi. Tako je bilo upitno hoće li njemački katolici kao prvu lojalnost izabrati odanost papi i rimokatoličkoj crkvi ili njemačkoj naciji? Protestantske, pravoslavne i muslimanske nacije imale su nešto lakši zadatak, jer su organizirane na nacionalnom principu, tj. Pripadnici nacije uglavnom su pripadnici iste religijske zajednice (crkve). Holokaust nad Židovima i rasistička politika nacističkog Trećeg Reicha prema "nearijevskim" narodima (Romi, Židovi, Slaveni) nažalost ne predstavlja iznimku ili devijaciju, već vrhunac tradicionalnog europskog odnosa prema manjinama.

Dualizam etničkog i religijskog identiteta prisutan je u svim svjetskim religijama. Kroz razrješenje tog dualizma danas prolaze muslimani. To ne znači da se pitanje prvenstva etničkog ili religijskog identiteta nije javljalo ranije u povijesti. Rješenje te dileme bilo je primjereno vremenima u kojima se javljala. Stoga je potrebno iznaći rješenje koje je primjereno vremenu u kojem živimo.

Danas, u moderno doba, svijet je organiziran u nacije-države i svaki stanovnik planeta je, voljno ili prisilno, pripadnik neke nacije. Kasna moderna ili postmoderna, oživjela je pitanje identiteta i učinila javnim mnoštvo identiteta koji su se skrivali iza suprotstavljenih identitetskih blokova moderne. Biti moderan ili biti tradicionalan? Biti ateista ili vjernik? U modernom dobu nije bilo moguće biti moderan i religiozan ili tradicionalan i ateista. U postmodernom svijetu u kojem živimo takve su kombinacije naizgled nespojivih identiteta ne samo moguće nego i stvarne. Tako i "muslimani Europljani" ne samo da su mogući, nego su i dio naše stvarnosti.

Kad govorimo o europskom islamskom identitetu, u analizi tog fenomena trebamo istaći kako je riječ o primarno urbanom fenomenu. Gledamo li etničke (stare) islamske zajednice uočiti ćemo njegovo postojanje i u ruralnom i urbanom stanovništvu što je pokazatelj njihove autohtonosti u europskom prostoru. Imigrantske (nove) islamske zajednice su izrazito urbanog karaktera. Nastaju u gradovima, čiji su stanovnici njihovi članovi. Gradska sredina diktira i načine njihove organizacije. Islamizam kao ideologija odgovara na njhove potrebe koje se ne zadovoljavaju na neki drugi način. Humanitarni rad, briga o djeci i starijim osobama, izdavaštvo, obrazovanje neki su od pravaca u kojima se razvijaju islamske zajednice u Europskoj Uniji. Tu je i međusobna pomoć i potpora zajednice, kao i komunikacija.

Povećanje stalno nastanjenih muslimana u Europi, ujedinjavanje obitelji i generacije njihovih potomaka – muslimani rođeni Europljani – otvara brojna pitanja za budućnost. Procjene su demografa da će do 2050. godine muslimani činiti četvrtinu stanovništva Europe. Takve procjene su pretjerane, no sve brojnija muslimanska populacija za sebe traži izjednačavanje u pravima s drugim građanima i religijama Europske Unije, kao i poštivanje kulturalnih i životnih specifičnosti muslimana. Odnos prema islamu i muslimanima svakako je veliki test za Europsku Uniju. Može li Europa prihvatiti islam kao dio europskog identiteta, u kojoj će se mjeri muslimani prilagoditi činjenici života u Europi, pokazati će vrijeme.

BILJEŠKE:

[1] Dostupni podaci govore kako muslimani čine 4,4 – 4,6 % stanovništva Europe. Neslužbene procjene govore kako je postotak muslimana u europskom stanovništvu dvostruko veći. Točni podaci vjerovatno su negdje između.

[2] U razmatranju smo uzeli u obzir europske zemlje, članice EU i ostale, osim Turske, Rusije, Bjelorusije i Ukrajine.

[3] Iznimka su Bugarska i Poljska koje imaju autohtone muslimanske populacije. U Bugarskoj je riječ o približno 1,1 milion Turaka i Pomaka/Torbeša (muslimanskih Slavena), U Poljskoj je riječ o populaciji Tatara (cc. 70000) koji su stalno nastanjeni u današnjoj Poljskoj od 14. stoljeća.

[4] Iako Hrvatska nije u cjelini bila pod vlašću Osmanskog carstva, ukorijenjenost religijskog identiteta vidi se u oblikovanju hrvatskog nacionalnog identiteta. Ideje Ante Starčevića, njegov «integralni» hrvatski nacionalizam u kojem su bosanski muslimani «cvijet hrvatskog plemstva», a srpska dinastija Nemanjića ustvari «stara hrvatska dinastija» nisu bile prihvaćene u masama. Tek Stjepan Radić sa sintagmom «Hrvat i katolik» uspijeva pridobiti mase i pretvoriti ideju hrvatske nacije u masovni pokret.

[5] U razdoblju 15-19. stoljeće islam je bio poznat kao *turska vjera*, muslimani su automatski bili nazivani *Turcima*, a u narodnom govoru, prelazak na islam nazivan je *poturčivanje*.

[6] Džemat je osnovna organizacijska jedinica islamske zajednice i predstavlja ekvivalent župe u Katoličkoj crkvi. Džemati su pretežno nacionalni i teritorijalni. Džemati se formiraju na teritoriju gdje živi potreban broj vjernika. Kako često na određenom teritoriju žive pripadnici jedne etničke grupe i džemati su sastavljeni od njih. Tako sastav džemata nije uzrok nego posljedica teritorijalnog grupiranja jedne etničke skupine.

[7] Podaci u tablici prikupljeni su iz različitih izvora pri čemu smo najviše koristili dostupne popise stanovništva pojedinih zemalja i procjene iz statističkih godišnjaka, CIA World Factbook i slične izvore. Kako su popisi i procjene stanovništva po europskim zemljama rađeni u rasponu od 2001. do 2008. godine, podatke treba uzeti ilustrativno

[8] Procjena srpanj 2008., CIA World Factbook

[9] Popis stanovništva Crne Gore 2003. godine

[10] Popis stanovništva 2001. godine

[11] Procjena 2006., CIA World Factbook

[12] Procjena 2008., CIA World Factbook,

Muslimani Hrvatske: Razlozi visokog stupnja društvene afirmiranosti

Piše: **mr. Senad Nanić, profesor u Medresi i Islamskoj gimnaziji**

UVOD

S obzirom na relativno maleno učešće u hrvatskom stanovništvu i činjenicu ratnih sukoba s kraja 20. stoljeća, muslimani Hrvatske privlače pažnju svojom neobično afirmiranom pozicijom muslimanske manjine u Europi. Zašto, naime, unatoč hrvatskoj agresiji na muslimanski narod Bošnjake u Bosni i Hercegovini 1993., okončanoj odlučnim političkim i vojnim otporom te pritiskom hrvatskih, bosanskih i međunarodnih faktora, muslimani u Hrvatskoj imaju status znatno višeg stupnja uređenosti od drugih muslimanskih manjinskih zajednica u Europi? Zašto tako mnogo muslimana u Hrvatskoj dostiže razinu priznatih vrhunskih znanstvenika, umjetnika i društvenih djelatnika? U vremenu izgradnje novog identiteta ujedinjene Europe, pitanje pozicije vjere i islama u novoj Europi postaje izazov, jer nas društvena stvarnost upućuje na to.

TEMELJNE STATISTIČKE ČINJENICE MUSLIMANA HRVATSKE

Prema Popisu stanovništva iz 2001. godine, Republika Hrvatska ima 4,437.460 stanovnika. Popis određuje i religijsku pripadnost. Tako muslimana ima 56.777, što iznosi tek 1,28% ukupnog broja stanovnika. Muslimani su jedna od rijetkih statističkih kategorija koja u odnosu na Popis stanovništva iz 1991. godine bilježi rast. Tada je Republika Hrvatska imala 4,784.265 stanovnika, a muslimana je bilo 54.814, odnosno 1,15%. Intenzivan rast muslimani bilježe kroz cijelo 20. stoljeće, naročito u Zagrebu. 1919. u Hrvatskoj je popisano 3.145 muslimana sa stalnim boravkom, a 1931. popisano ih je 4.750.

Muslimani danas žive u sva 122 grada u Hrvatskoj te na području 344 od ukupno 423 općine. U svim gradovima i općinama u četiri od dvadeset hrvatskih županija popisani su građani kojima je vjera islam. Najveći broj muslimana nalazimo u industrijskim i kulturnim središtima kao što su Zagreb, Rijeka, Sisak, Dubrovnik, Pula.

Socijalne pokazatelje muslimana u Hrvatskoj nije moguće istražiti na osnovi Popisa jer su izvorni dokumenti javnosti nedostupni te nemamo vezu religijskih sa socijalnim pokazateljima. Ovo pitanje zaslužuje posebno sociološko istraživanje.

STOLJEĆE PRIZNATOSTI ISLAMA KAO DRŽAVNE RELIGIJE

Islam je kao državna religija priznat u Hrvatskoj još 1916. kada je Sabor potvrdio odluku Austrougarske monarhije od 1912. godine. Nigdje drugdje u Europi, sve do druge polovice dvadesetog stoljeća u Španjolskoj i Belgiji, islam nije institucionaliziran kao religija. Od vremena priznanja, Islamska zajednica u Hrvatskoj ima institucionalizirani kontinuitet svog djelovanja. Njena jednost i identitet nikad poslije nisu ugrožene kakvom paralelnom ili alternativnom islamskom institucijom, što je olakšalo institucionalno djelovanje Islamske zajednice i u najtežim trenucima 20. stoljeća.

Do priznanja islama došlo je zahvaljujući činjenici austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. i aneksije 1906. čime su muslimani Bosne i Hercegovine postali prvi islamski entitet u modernom europskom društvu. Osmansko carstvo nije poznavalo vrhovnu vjersku instituciju muslimana jer je političko i vjersko bilo ujedinjeno u osobi Halife, odnosno, islamski propisi bili su dijelom općeg pravnog sustava. S druge strane, Austrougarska nije poznavala multikonfesionalnost na državno-pravnoj razini, odnosno, pripadnost Katoličkoj crkvi bila je ujedno i odrednica državljanstva. Muslimani Bosne i Hercegovine stoga su borbu za svoju afirmaciju tražili najprije u obliku vjerske afirmacije koja bi jamčila stjecanje elementarnih građanskih prava uz očuvanje vjerskog identiteta. Kako je Bosna i Hercegovina nakon okupacije aneksijom 1906. očuvala svoje jedinstvo kao upravna jedinica, pristupilo se procesu važnom za sve tadašnje i buduće muslimane Europe, a to je priznanje islama kao državne religije i osnivanje institucije za vjerske potrebe muslimana. Priznanjem je predviđeno uređenje prema vjerozakonskom ustrojstvu u Bosni i Hercegovini koje nastavlja hanefijsku vjerozakonsku tradiciju Osmanskog carstva.

Danas Islamska zajednica ima s Vladom Republike Hrvatske sklopljen Ugovor kojim se određuje i državna financijska potpora. Određuje se obveza omogućavanja vjeronauka, koji se uspješno provodi u brojnim školama i medžlisima još od osamostaljena Hrvatske i gdje se broj polaznika već broji u tisućama, kao i vojno, policijsko, bolničko i zatvorsko dušobrižništvo. U okviru Islamske zajednice djeluje Muslimansko dobrotvorno društvo Merhamet. 1993. osnovana je Zagrebačka medresa i reformira-

na Islamska gimnazija "Dr. Ahmed Smajlović". U pripremi je osnivanje Fakulteta islamskih znanosti.

STOLJETNA TRADICIJA OBRAZOVNE I RADNE IMIGRACIJE

Po okupaciji Bosne i Hercegovine Bošnjaci počinju intenzivnije naseljavati Hrvatsku čime se obnavlja višestoljetna povijesna prisutnost muslimana u Hrvatskoj iz srednjeg vijeka. Započinje proces doseljavanja Bošnjaka u potrazi za visokim obrazovanjem i boljim poslovnim mogućnostima što će predstavljati ključ tradicije hrvatskih muslimana u nadolazećem 20. stoljeću i biti jednim od uzroka njihove društvene afirmiranosti. Suvremena prisutnost muslimana u Hrvatskoj traje mnogo dulje od prisutnosti muslimana u zemljama zapadne Europe, pa je i stupanj integriranosti i institucionaliziranosti znatno viši. Muslimani Hrvatske odavno ne spadaju u kategoriju radne i obrazovne imigracije.

Imajući u vidu tek više od stoljeća dugu obnovljenu prisutnost muslimana u Hrvatskoj, riječ je o dinamičnoj zajednici čiji članovi nisu vezani uz zemljišnu imovinu već žive od rada uz mjesto rada trajno naseljavajući nova područja.

Može se zaključiti kako su muslimani Hrvatske više zastupljeni u gradskom stanovništvu od hrvatskog prosjeka, što bi moglo upućivati na nadprosječno industrijski i uslužni karakter muslimanskog stanovništva kao jedan od vjerojatnih faktora nadprosječne prisutnosti muslimana u društvenom i kulturnom životu Hrvatske.

Značajnu ulogu odigrala je ekonomska imigracija, jer Zagreb je bio središte industrijskog razvoja i međunarodne trgovine u Kraljevini Jugoslaviji. K tome, Zagreb je najstariji sveučilišni centar južnoslavenskih naroda. Sarajevo nije bilo suvremeni univerzitetski grad, pa je mnogo ljudi željnih obrazovanja svoje visokoškolsko obrazovanje postizalo u Zagrebu, gdje je velik broj i ostao zbog boljih mogućnosti zapošljavanja, profesionalne i društvene afirmacije. Alternativa studiju u Zagrebu u to je vrijeme bio samo Beograd, no Bošnjaci su uvijek u znatno većem broju odlazili u Zagreb jer su taj grad doživljavali kao centar otpora srpskom unitarističkom jugoslavenstvu i sredinu gdje su bili prepoznati kao narodna zasebnost. O visokoj obrazovnoj strukturi muslimana Hrvatske tog doba govori podatak o popisu intelektualaca muslimana za potrebe Europskog kongresa muslimana u Ženevi 1933. gdje su pobrojana 72 visoko obrazovana čovjeka /1,51% posto tada ukupnog muslimanskog stanovništva Hrvatske/. Muslimani sa značajnim doprinosom razvoju hrvatske znanosti i umjetnosti u tom vremenu bili su dr. Ibrahim Ruždić, akademski slikar Omer Mujadžić, književnici Safvetbeg Bašagić i Alija Nametak te Musa Ćazim Ćatić koji je djelovao još u austrougarsko doba.

Grad Zagreb, kao industrijsko i univerzitetsko središte Jugoslavije u 20. stoljeću, nastavio je privlačiti velik broj muslimana u potrazi za visokim obrazovanjem te profesionalnom i društvenom afirmacijom sve do dugo iza Drugog svjetskog rata kada Sarajevo, kao i drugi značajni gradovi Bosne i Hercegovine, postaje razvijeni univerzitetski i industrijski centar. Stoga učešće gradskog te visokoobrazovanog i industrijskog stanovništva u bošnjačkoj manjini u Hrvatskoj nadmašuje hrvatski prosjek.

Snažan planski razvoj industrije u Jugoslaviji dovodi do značajne promjene u strukturi stanovništva. Cilj jugoslavenskog vodstva bio je dostići industrijsku razinu koja se trebala nositi s političkim okružjem Europe i omogućiti uvjete za sliku vlasti radničke klase. Sve je više bilo industrijskih radnika, što je pratilo i sve razvijenije i dostupnije školstvo. Snažan industrijski razvoj u Jugoslaviji bio je označen i razlozima više nego li je to bio slučaj u ostalim zemljama socijalističkog bloka. Sukob Tita sa Staljinom 1948. bio je na liniji imperijalnih interesa Sovjetskog Saveza koji je želio industriju socijalističkih zemalja specijalizirati u svega nekoliko polja, dok su Jugoslaveni čvrsto stajali na poziciji ekonomske suverenosti i samodostatnosti, što je iziskivalo velika ulaganja u industrijski razvoj. Ova je odluka kasnije podržana i od strane zapadnih sila putem osiguranja odgovarajućih kreditnih linija. Stoga je značajan priljev muslimana u Hrvatsku kao radne snage za velike potrebe industrije, naročito u krajeve gdje je industrijski razvoj jak, kao što je ukupna industrija u Zagrebu kao industrijskom središtu Jugoslavije ili Sisak za potrebe tamošnje Željezare i Rafinerije nafte i druge gradove kao što su Osijek, Dubrovnik, Karlovac te u ona središta gdje je osim razvoja industrije potreba za radnom snagom bila uvjetovana i velikim demografskim poremećajima izazvanim iseljavanjem stanovništva, naročito talijanskog. Tako se mnogo Bošnjaka trajno naselilo u Rijeku i Pulu radeći u tamošnjim lukama, brodogradilištima i drugoj industriji te u Labin radeći u kompleksu rudnika. Konstantan je priljev kvalificirane građevinske radne snage iz Bosne.

Iako je vremenom osnovana većina fakulteta na Sarajevskom univerzitetu čime je priliv studentske muslimanske imigracije u Zagreb postupno opadao, veliko je učešće visokoobrazovanog stanovništva među Bošnjacima Hrvatske doprinijelo neobično značajnom doprinosu Bošnjaka hrvatskoj znanosti, umjetnosti i gospodarstvu što ukazuje na kulturni i znanstveni potencijal Bošnjaka u Hrvatskoj i kulturološku bliskost Bošnjaka i Hrvata. Navest ćemo samo neke u javnosti najpoznatije djelatnike bošnjačkog porijekla kao što su osnivač satiričkog kazališta Kerempuh, književnik i redatelj Fadil Hadžić, karikaturist Ismet Ico Voljevica, poznati dramski umjetnici Mustafa Nadarević, Izet Hajdarhodžić, Amir Bukvić, Zijad Gračić, Semka Sokolović Bertok, baletna prvakinja Almira Osmanović, književnici Nusret Idrizović, Feđa Šehović, Enes Kišević, Ibrahim Kajan, Sead Begović, Ervin Jahić, Tahir Mujičić, jedan od osnivača Fakulteta političkih znanosti i autor kapitalnih djela islamistike Nerkez Smailagić, liječnik Asim Kurjak, slikari Mersad Berber, Izet Đuzel, Munir i Fadil Vejzović, profesori tehničkih znanosti Zijad Haznadar i Osman Muftić, sociolog religije Esad Čimić, Sulejman Mašović u polju socijalnog rada, novinar Hidajet Bišćević, glazbeni umjetnici braća Đelo i Ibrica Jusić, Husein Hasanefendić i mnogi drugi.

Zanimljiva je činjenica da uopće nema muslimana u hrvatskoj političkoj eliti toga doba, unatoč očitoj sposobnosti koju zajednica pokazuje u pojedinačnim ostvarenji-

ma. Tu možda treba tražiti dio odgovora za velik broj uspješnih pojedinaca u stručnoj afirmaciji. Muslimani Hrvatske su mahom bili svjesni da ih unatoč proklamiranoj ideologiji politička elita neće propustiti do vrha jer sve to vrijeme nisu imali nikakav formalan ili neformalan lobi koji bi ih kao grupu protežirao. Stoga se snažnije okreću onom od čega jedino mogu živjeti, a to je kvaliteta pojedinačnog rada kao jedino jamstvo društvenog opstanka. Osjećaj da kao muslimani vjernici neće zadovoljiti partijske kriterije moralne podobnosti za imenovanja na višim razinama političkog odlučivanja, vodio ih je k stručnom usavršavanju. Učešće muslimana u visokoobrazovanoj i znanstvenoj populaciji Hrvatske višestruko nadmašuje učešće u ukupnom stanovništvu. 75 sveučilišnih djelatnika muslimana bilo je na Sveučilištu u Zagrebu prije posljednjeg rata.

Dio ovih ljudi deklarirao se muslimanima, neki su i značajno doprinijeli razvoju institucija muslimana i Bošnjaka. Neki, s druge strane, nisu se željeli tako izjašnjavati niti učestvovati u radu navedenih institucija, no nikad nisu nijekali svoje porijeklo.

KULTURNA BLISKOST U ZAJEDNIČKOM POVIJESNOM ISKUSTVU

Približno dvije trećine muslimana Hrvatske su Bošnjaci, a ostali su uglavnom Albanci i Romi. Pregledom profesionalnih imenika i enciklopedijskih priručnika u Hrvatskoj vidi se da su Bošnjaci društveno znatno prisutniji od Albanaca i naročito Roma. Za razliku od drugih muslimanskih manjinskih i većinskih naroda i zajednica u Europi, Bošnjaci su kulturno izuzetno bliski susjednim narodima. Jezik je praktično isti, porijeklo je zajedničko južnoslavensko, a višestoljetno je povijesno iskustvo zajednički život pod stranom imperijalnom upravom različitih kulturnih krugova, osmanskom i austrougarskom. Kulturni fenomeni obaju kulturnih krugova, u većoj ili manjoj mjeri, žive i u bošnjačkom i hrvatskom narodu. 18. i 19. stoljeće predstavljaju tek nasilni prekid bošnjačke i muslimanske prisutnosti u Hrvatskoj. U 16. i 17. stoljeću veći dio današnje istočne i južne Hrvatske bio je dijelom Bosanskog pašaluka pod osmanskom upravom. Istočni i zapadni kršćani imali su zaštićena vjerska prava i institucije koje su u modernom dobu značajno utjecale na razvoj nacionalnih institucija i njihovih identiteta. U uvjetima navedene kulturne bliskosti, islam će postati najvažnijom komponentom nacionalnog identiteta Bošnjaka, za razliku od drugih muslimanskih naroda Europe, Turaka i Albanaca, čiji se jezici i kulture značajno razlikuju od susjednih.

U osmanskim osvajanjima najveću ulogu imao je bosanski sandžakbeg Gazi Husrevbeg, utemeljitelj najvažnijih gradskih institucija Sarajeva putem vakufa, koji je u administraciju osvojenih područja odmah upošljavao domaće ljude što će imati značajne posljedice na budućnost suživota u našoj zemlji. Prvi suradnik bio mu je Muratbeg Tardić iz Dalmacije čiji je brat tada bio šibenski biskup.

S obzirom na složenost vjerskog pitanja, odnosno učestalost poricanja prava vjeroispovjednih zajednica koje nisu rimokatoličke, u Slavoniji je kao i u Bosni islamizacija tekla vrlo brzo i uz izvještaje o masovnom prelasku na islam. Muslimani ubrzo postaju većina stanovništva u mnogim sredinama Slavonije, posebno gradskim. Stoga nije bilo niti većeg naseljavanja ovog područja osim Bošnjacima, jer su, kao i u Bosni, sustav u dobrom dijelu održavali domaći muslimani. U Lici i Dalmaciji nije bilo tako brojnog prelaska na islam kao u Slavoniji, te su muslimani u ovim pokrajinama bili manjina.

Društvene novine koje donosi osmanska uprava i pravo izuzetno su značajne kada se gledaju kroz prizmu feudalizma u Europi toga doba. Osmanska uprava, slijedom islamskog prava utemeljenog Kur'anom i prvom republikom uspostavljenom Medinskom poveljom Muhammeda Božjeg poslanika, prepoznaje načelo slobode vjeroispovijesti i odgovarajuća prava vjerskih zajednica. Za naše zemlje posebno je važno istaći pravo Rimokatoličke crkve putem franjevaca Bosne Srebrene definiranim čuvenom Ahdnamom sultana Mehmeda Fatiha, ali i pravo Vatikana na imenovanje biskupa u osmanskoj carevini te pravima Srpske pravoslavne crkve. To su svakako začeci kolektivnih političkih prava što će kasnije imati ključnog utjecaja na razvoj građanskog društva u vrijeme austrougarske vlasti i konačno na oblikovanje nacionalnih identiteta. Kako europska državna tradicija nije poznavala načelo multi-konfesionalnosti do mjere da su građanska prava dodjeljivanja isključivo po upisu u državnu religiju, u našem slučaju Katoličku crkvu, borba za političko priznanje i afirmaciju muslimana Bosne i Hercegovine započetu austrijskom okupacijom Bosne krajem 19. stoljeća postat će temelj procesa nacionalne afirmacije.

Osmanski feudalizam imao je važno pravno ograničenje u usporedbi s europskim. Garantirao je, naime, seljaku minimum za život u obliku kuće, okućnice i broja grla što mu se nije moglo oduzeti niti u slučaju nemogućnosti otplate duga. Možda su, između ostalog, i tragovi tog ekonomsko-financijskog mentaliteta doprinijeli širokoj prihvaćenosti socijalističkih gospodarskih vrijednosti u Hrvatskoj i Bosni u dvadesetom stoljeću i oblikovali izražajnije neraspoloženje prema načelima liberalnog kapitalizma koje danas svjedočimo.

Važna je društveno-politička činjenica i pozicija jezika. Dok u Hrvatskoj traje višestoljetna borba za priznanje hrvatskog jezika, bosanski je jezik bio jedan od službenih osmanskih jezika te je shodno tome slobodno korišten u svim institucijama države u Bosni, dakle i u Slavoniji i Lici. Koliko je važno pravo na slobodnu upotrebu svog jezika u percepciji priznatosti vlastitog naroda od vlasti, ne treba naglašavati. Možda je i to doprinijelo odluci nacionalno preporodnog Ilirskog pokreta u 19. stoljeću da se za jezik južnih Slavena odabere upravo ono narječje koje je bilo međunarodno priznato kao jezik upotrebom u diplomaciji osmanskog dvora i Dubrovačke republike, dakle bosanski jezik i hrvatski jezik u obliku kakav je bio korišten u Dubrovniku. Konačno, najviši državni upravitelji osmanskog carstva u vrijeme sultana Sulejmana Veličanstvenog bila su tri velika vezira Mehmedpaša Sokolović, Alipaša i Pertuvpaša, svi iz područja ondašnje Bosne, odnosno današnje Bosne ili Hrvatske. Mehmedpaša Sokolović služio je i sultane Selima i Murata i smatra se najboljim velikim vezirom u osmanskoj povijesti.

Najznačajniji osmanski gradovi na području Republike Hrvatske su Osijek i Požega, svaki sa više tisuća stanovnika, većinom muslimanskog. Brojne su građevine osmanske arhitekture krasile gradove na istoku i jugu današnje Hrvatske. Najznačajniji je bio, svakako, drveni most sultana Sulejmana Veličanstvenog preko rijeke Drave u Osijeku, tada najveći u Europi, dug osam kilometara. Projektirao ga je čuveni osmanski arhitekt Mimar Sinan, utemeljitelj klasičnog osmanskog graditeljskog stila.

Na područjima Hrvatske pod osmanskom upravom bilo je 189 džamija. Samo u Osijeku bilo je šest džamija, dok ih je u drugim većim gradovima bilo po tri. Izgrađene su desetine medresa i mekteba, velik broj hammama, upravnih zgrada, tržnica, mostova i putova. Ovaj period predstavlja snažan razvoj gradova i gradske kulture na cijelom području što najbolje ilustrira putopis čuvenog osmanskog spisatelja Evlije Čelebija koji opisuje i brojne osmanske gradove s područja tadašnje Bosne, današnje Hrvatske. Takav razvoj trajno je utjecao na ljude toga prostora i njihovu kulturu.

Austrijskom i mletačkom okupacijom Slavonije, Like i Dalmacije krajem 17. i početkom 18. stoljeća gotovo svi muslimani su protjerani, a oni malobrojni preostali nasilno su kristijanizirani /slučaj Perušić/. Svaki materijalni dokaz prisutnosti muslimana i osmanske vlasti su izbrisani. Svi objekti osmanskog graditeljstva su srušeni. Preostala je samo Ibrahimpašina džamija u Đakovu koja je preoblikovana u crkvu Sv. Jurja, sa sačuvanom izvornom osnovnom konstrukcijom i kupolom. Pored đakovačke džamije ostaci džamija vidljivi su još samo u Klisu i Drnišu. Sačuvano je turbe u Iloku, te nekoliko nišana i tariha.

Unatoč tome, sačuvani su brojni toponimi, u gradovima i selima, kao i nazivi sela. Sačuvani su brojni kulturni obrasci, jer nisu bili sustavno uništavani kao što je to bio slučaj s materijalnom civilizacijskom osmanskom prisutnošću, od glazbe do odijevanja, od zanata i graditeljstva do povrtlarstva i voćarstva. Mnogo se turcizama održalo u jeziku Slavonije i Like što pokazuje da su preživjeli i mnogi kulturni fenomeni koje te riječi imenuju. Tolerantnost prema drugačijem preživjela je i posebno je vidljiva kod starosjedilačkog slavonskog stanovništva.

Dodatna je nevolja što je proces nacionalnog preporoda hrvatskog naroda, u uvjetima teške jezične diskriminacije shodne kulturnoj monolitnosti europskih režima toga doba, tekao u smjeru naglaska južnoslavenske pripadnosti te romantičarskog mita o vječnoj borbi protiv Turaka koji su prikazivani u mnogo gorem svjetlu od drugih stranih vladara /Mlečana, Ugara, Austrijanaca/. Pojam Turčin prenesen je i na Bošnjake, čime se naglašava i zloupotreba vjerskih razlika ovdašnjih naroda. Ovo je ostavilo nepovoljnog traga na percepciju hrvatskog stanovništva o muslimanima Bosne i gubitak svijesti o uništenju muslimanskog naroda Hrvatske krajem 17. stoljeća.

Hrvatska historiografija iz navedenih romantičarsko-ideoloških razloga sustavno je izbjegavala istraživanje svoje povijesti u periodu Osmanlija. Slično tome, Zagrebačko sveučilište predstavlja rijedak nepovoljni izuzetak nacionalne središnje visokoškolske institucije u Europi gdje ne postoji odjel islamistike, arabistike i sve do nedavno turkologije ili povijesti osmanske uprave u Hrvatskoj. Jedina historiografski sustavna istraživanja osmanskih izvora referentnih za osmansku upravu u Hrvatskoj provodi posljednjih petnaestak godina prof. dr. Nenad Moačanin s Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

Ponovno zbližavanje naroda Hrvatske s muslimanima započinje muslimanskom imigracijom nakon austrijske okupacije i aneksije Bosne. Od tada, Hrvatska i Bosna u sastavu su istih država gdje se obnavljaju i intenziviraju međusobni kulturni, politički i gospodarski odnosi, unatoč promjenama režima kroz 20. stoljeće. Obnovom državnosti Bosne i Hercegovine u okviru socijalističke Jugoslavije i priznanje narodne posebnosti bosansko-hercegovačkih muslimana, značajno su doprinijeli učvršćenju javne percepcije u Hrvatskoj i Jugoslaviji o autohtonosti, integriranosti i ravnopravnosti muslimana i Bošnjaka.

Afirmaciji muslimana u socijalističkoj Jugoslaviji sedamdesetih godina 20. stoljeća dijelom je doprinijela i važna politička posebnost Jugoslavije u međunarodnim odnosima. Napustivši istočni blok još 1948. Jugoslavija je počela graditi put protiv blokovske podjele i ovisnosti o imperijalnim ciljevima centara dvaju blokova. Postala je predvodnicom Pokreta nesvrstanih koji je okupljao najznačajniji dio zemalja takozvanog Trećeg svijeta, među kojima su bile i gotovo sve muslimanske zemlje svijeta. Ovo nije Jugoslaviji donijelo samo velik međunarodni politički i moralni ugled, već i značajan utjecaj u međunarodnoj trgovini što je ojačalo industrijske kapacitete. Vrlo je značajan bio industrijski izvoz Jugoslavije u muslimanske zemlje. Brojni su hrvatski ljudi radili na tim poslovima u muslimanskim zemljama gdje su se približili i tamošnjoj kulturi. Sveučilišta su otvorila vrata studentima nesvrstanih zemalja među kojima su dominirali arapski studenti iz Palestine, Sudana, Libije i drugih zemalja. Mnogi od njih ostali su živjeti u Hrvatskoj i drugim zemljama bivše Jugoslavije afirmiravši se kao stručnjaci i približivši domaćem svijetu i svoju kulturu. Ova lijepa tradicija nažalost uništena je uspostavom samostalnih država gdje je, primjerice na Sveučilištu u Zagrebu, postavljen visok financijski kriterij za strane državljane što je sve potencijalne strane studente otjeralo. Agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu zaustavlja i sve značajnije ekonomske tokove, kako unutar zemalja bivše Jugoslavije, tako i sav izvozni potencijal. Od ovog udara gubitka zajedničkih ekonomskih entiteta i tržišta širom svijeta, zemlje bivše Jugoslavije ne mogu se nikako oporaviti niti imaju objektivnog izgleda imalo se približiti predratnoj uspješnosti.

SUKLADNOST CILJEVA NACIONALNOG OSLOBOĐENJA

Razdoblje između dva svjetska rata politički obilježava borba južnoslavenskih naroda za afirmacijom u centralističkoj Kraljevini Jugoslaviji pod vlašću srpske dinastije. Muslimani, naročito u Hrvatskoj, podržavaju hrvatsku borbu za nacionalnom afirmacijom i preferiraju Zagreb u odnosu na Beograd kao sredinu gdje su dobrodošli i prepoznati kao suradnici u borbi za nacionalnom afirmacijom.

Kako broj muslimana u Hrvatskoj i Zagrebu nije mogao predstavljati značajniju grupaciju neposredno zanimljivu za političke stranke kao što je bila Jugoslavenska muslimanska organizacija, muslimani su u Hrvatskoj nastavili izgrađivati svoju afirmaciju putem izgradnje vjerskih institucija kao i građanskih udruga koje su sve imale i dobre odnose i suradnju s Jugoslavenskom muslimanskom organizacijom i vjerskim institucijama u Bosni i Hercegovini. Građanske udruge muslimana Hrvatske slijedile su stvarnost i interese hrvatskih muslimana. 1923. osnovano je Muslimansko kulturno društvo Narodna uzdanica. Sarajevska uprava društva značajno je utjecala na profilaciju zagrebačkog u smislu promicanja političkih i društvenih ciljeva Jugoslavenske muslimanske organizacije koja je putem ovog društva mogla slobodnije zagovarati autonomiju muslimana i sklonost hrvatskim nacionalnim ciljevima u borbi protiv srbijanske hegemonije.

Negacija narodne posebnosti bosanskih muslimana i nedjeljivosti Bosne i Hercegovine kod dijela hrvatskih političkih snaga uzrokom je političkih sukoba s muslimanima, odnosno Bošnjacima, koji su kulminirali uspostavom Banovine Hrvatske 1939. te ustaškog režima 1941. godine kao i ratnim sukobom 1993. No Bošnjaci su uvijek u većem dijelu hrvatskog naroda bili i ostali prepoznati i uvaženi kao prijateljska narodna zasebnost zahvaljujući i obnovi današnjih nacionalnih država kao federalnih republika u socijalističkoj Jugoslaviji, iako se bošnjačka nacionalnost priznaje tek sedamdesetih godina 20. stoljeća i to pod kompromisnim imenom Musliman.

Muslimani Hrvatske su agresiju na Hrvatsku doživjeli kao agresiju na svoju domovinu i svoj opstanak. U velikom broju pridružili su se obrani Hrvatske i to nekoliko puta većim učešćem u oružanim snagama od učešća u broju stanovnika. Vjerovali su da ništa ne može dovesti u pitanje prirodno savezništvo Hrvata i Bošnjaka u obrani Hrvatske i Bosne od agresije Jugoslavenske armije i četničkih paravojski. No ubrzo je postalo jasno da tadašnji hrvatski režim nema namjeru neposredno pomagati Armiju Bosne i Hercegovine vršeći pritisak prema unutrašnjem uređenju Bosne i Hercegovine čak ponegdje i surađujući s okupatorom u cilju sloma jedinstvene bosanske države. Otpor takvoj politici u redovima vladajućeg establišmenta, nažalost bio je nedovoljno jak da brzo promijeni stanje, ali je reakcija današnjeg predsjednika Stjepana Mesića koji je sa sumišljenicima napustio vlast zbog državne politike prema privatizaciji nacionalnog dobra i prema Bosni i Hercegovini značila početak prevladavanja takvog stava i mogućnost političke i kulturne reafirmacije muslimana i Bošnjaka u Hrvatskoj.

Političku afirmaciju Bošnjaka u Hrvatskoj započela je Stranka demokratske akcije Hrvatske, sestrinska bosansko-hercegovačkoj matici, osnovana 1990. Stranka ima 14 ogranaka u Hrvatskoj u mjestima s većim brojem bošnjačkog stanovništva. Njena borba tokom devedesetih godina 20. stoljeća bila je usmjerena najprije ka kritici hrvatske državne politike prema Bosni i Hercegovini ranih devedesetih, a potom borbi za priznavanje bošnjačkog naroda i njegovog punog manjinskog statusa. Ostvarena je participacija u nekoliko lokalnih skupština /Labin, Raša, Gunja, Rijeka/ gdje su zastupnici Stranke uspjeli ući kroz manje ili više uspješne koalicijske odnose s drugim hrvatskim strankama. Ostvareno je predstavljanje Bošnjaka u Hrvatskom Saboru putem institucije manjinskog zastupnika pobjedama predsjednika Stranke Šemse Tankovića.

Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske Preporod osnovano je 1991. Preporod, putem časopisa, izdavaštva i kulturnih aktivnosti, nastoji afirmirati veliki potencijal kulturnog stvaralaštva Bošnjaka Hrvatske kao izvorne posebnosti u hrvatskoj kulturi gdje se višestrukim kulturnim iskustvom obogaćuje ukupna kulturna javnost novim vrijednostima.

1993. osnovana je Bošnjačka nacionalna zajednica Hrvatske s ciljem borbe za zaštitu prava građana bošnjačke nacionalnosti kao građana i kao manjinskog kolektiviteta. Bošnjačka nacionalna zajednica osnovala je devet županijskih organizacija i desetu Zagrebačku.

U Hrvatskoj djeluje Udruga Bošnjaka branitelja Domovinskog rata Hrvatske, Sabor bošnjačkih asocijacija Hrvatske Sabah kao i niz lokalnih udruga i kulturnih društava.

Prema novoj manjinskoj regulativi usklađenoj s europskom manjinskom regulativom osnovana su Vijeća nacionalnih manjina kao savjetodavna tijela lokalnoj samoupravi.

Neovisno o institucijskom razvoju muslimana i Bošnjaka, u novim se uvjetima u javnosti ponovo afirmiraju uspješni pojedinci bošnjačkog porijekla, kao što su gradonačelnik Opatije Amir Muzur, poduzetnik Enver Moralić, glumci Tarik Filipović, Zlatan Zuhrić i Amar Bukvić, kazališna redateljica Aida Bukvić, balerina Edina Plićanić, rukometni reprezentativac Mirza Džomba, glazbenici braća Ahmetašević i Edo Maajka, novinarka Lamija Alečković, nakladnici Uzeir Husković i Mustafa Cero. Pojedinci afirmirani prije rata uspijevaju unaprijediti svoj doprinos kao što su Osman Muftić, bivši ministar znanosti i bivši ambasador Hrvatske u Iranu, Hidajet Bišćević, državni tajnik za vanjske poslove, Esad Prohić i Izet Aganović, savjetnici Predsjednika Republike Stjepana Mesića, i tako dalje.

PRIMARNA LITERATURA:

ČELEBI Evlija, Putopis – odlomci o jugoslavenskim zemljama, prijevod i komentar Šabanović Hazim, Sarajevo: IRO Veselin Masleša, 1979, naslov izvornika: Evliya Çelebi Seyahatnamesı, Istanbul: 1896.-1900.

HASANBEGOVIĆ Zlatko, Muslimanska zajednica u Zagrebu 1918.-1945., neobjavljen magistarski rad, Zagreb: Sveučilište u Zagrebu – Filozofski Fakultet, 2005.

IMAMOVIĆ Mustafa, Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914., Sarajevo: Svjetlost, 1976.

MOAČANIN Nenad, Turska Hrvatska, Zagreb: Matica hrvatska, 1999.

OMERBAŠIĆ Ševko, Islam i muslimani u Hrvatskoj, Zagreb: Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj, 1999.

Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, materinskom jeziku i vjeri, Popis stanovništva, kućanstava i stanova 31. ožujka 2001., Zagreb: Državni zavod za statistiku, 2003.

Od tradicije prema modernosti – izazov razvoja islamskoga svijeta

Piše: **dr. sc. Fahrudin Novalić**

"Moderno društvo nije ono koje poništava prošlost i vjerovanja, nego ono koje preobražava staro u moderno ne razarajući ga."

Alain Touraine

SAŽETAK

Suvremeni islamski svijet je veoma difuzan, različit i razjedinjen. Atribut 'islamski' u sintagmi 'islamski svijet' podrazumijeva, ponajprije, osebujnu kulturu i civilizaciju. Tijekom modernizacije Zapada islamski svijet je stagnirao. U najboljem slučaju je, postupno, napredovao. Spektar suvremenih društava islamskoga svijeta veoma je raznovrstan – od tradicionalnih do demokratskih. Tradicija i modernost mogu zajedno, ukoliko je moderniziranje autonomno djelo i ako se staro ne uništava, nego preobražava. Bez vlastite refleksivnosti i autonomne modernizacije islamski svijet i sve tzv. zemlje u razvoju, u uvjetima planetarne dominacije neoliberalizma i mondijalizacije zapadnog moderniteta, te u uvjetima islamskoga konzervativizma – biti će osuđeni na siromaštvo i nerazvijenost. Autonomnim moderniziranjem, islamski svijet će postati moćniji i respektabilniji subjekt međunarodnih odnosa, što bi utjecalo i na prevladavanje islamskoga konzervativizma. Govoreći općenito, u islamskome svijetu sve je više spoznaje da njegova budućnost ovisi o ljudskim resursima, znanju, inovacijama, štednji, investicijama, institucionalnim promjenama koje potiču razvoj, a manje o prirodnim bogatstvima. U kojoj će se mjeri sadašnje, više ili manje, fragmentarno i površno moderniziranje islamskoga svijeta u budućnosti razviti u mnogostrano i respektabilno moderniziranje, pokazat će vrijeme.

Ključne riječi: Islamski svijet, modernizacija, razvoj, tradicija.

Tradicija i modernost mogu, ali ne moraju biti isključive društvene pojave. Od rigidne konzervativnosti prema modernosti, dug je i proturječan put na kojem se pojavljuju i izazovi razvoja. Pred tim izazovima nalazi se i suvremeni islamski svijet, koji je veoma difuzan, različit i razjedinjen. Ne može se ograničiti samo na zemlje sa islamskom većinom – muslimanske i arapske zemlje, etnije i kulture. Arapski ili arabizirani narodi samo su manji dio njegove cjeline.[1] Atribut 'islamski' u sintagmi 'islamski svijet' podrazumijeva, ponajprije, posebnu kulturu i civilizaciju, a manje kompaktnu zajednicu i religiju.

'Modernost' je odnos, prije svega, spram vremena, nova svijest o vremenu, kao i refleksivno stajalište spram vlastite pozicije u povijesti. Modernizacija znači usmjerenost na industrijalizaciju, urbanizaciju – što na ekonomskoj razini podrazumijeva porast proizvodnje i potrošnje, porast pismenosti i obrazovanja, porast znanstvenih i tehnoloških postignuća, porast imetka, socijalne pokretljivosti, složenije i raznolikije strukture zaposlenosti, te medijskog i kulturnog rasta i razvoja. U konačnici, sve to moralo bi na političkoj razini imati značajne pomake u porastu izbora političkih alternativa i demokratskoga razvoja pojedinih društava.

U vrijeme modernizacije Zapada islamski svijet je stagnirao, u najboljem slučaju, postupno je napredovao. Nerkez Smailagić primjećuje "da je cijela historija Islama, zapravo, borba između **sunne** i **bid'e**, između tradicije i inovacije" (Smailagić, 2006a:18). Uzroci stagnacije islamskoga svijeta su međusobno uvjetovani – unutrašnji i vanjski činitelji – rigidna konzervativnost, spoznajna pasivizacija, pohlepa, korupcija[2], razjedinjenost i nesloga,[3] posebice, vladajućih elita, te kolonijalna i neokolonijalna ekspanzija i hegemonija imperijalnih sila u islamskome svijetu[4]. "Abasidski je kalifat propadao i pao kad su Mongoli 1256. razorili Bagdad" (Russell, 2005:151). Smail Balić potsjeća da se "s rastućim utjecajem mistike, koja je počela jačati u 13. stoljeću, raspadom Abasidskoga Carstva, širila pesimistička filozofija" (u: *Leksikon*..., 2005:177). Usto, i "trijumf rigidne interpretacije islama u arapskome svijetu", zapaža Lino Veljak, "rezultira marginalizacijom arapske sastavnice filozofije na Mediteranu, od koje se arapska filozofija nije oporavila do naših dana" (Veljak,

2007:526).[5] O civilizacijskom zaostajanju islamskoga svijeta za Zapadom, Ziauddin Sardar kaže: "Naša nedavna prošlost, dakle posljednja četiri stoljeća, kao i naša sadašnjost, priznajem, malo služe na čast islamskim idealima – a još manje odražavaju civilizaciju koja je nekoć određivala brzinu napretka čovječanstva" (u: Sim, 2006:212).

Krajem 18. stoljeća slobodoumni pojedinci islamske provenijencije u Sredozemlju zastupali su ideje islamskoga reformizma i nastojali oponašati Zapad. U tome se, ponajviše, isticao Muhamed Ali – potkralj Egipta. U 19. i 20. stoljeću glavni predstavnici islamskoga reformizma (modernizma, op. a.) bili su Muhamed Abduh i Rašid Rida (*Opći religijski leksikon*, 2002). I Smailagić smatra da je "XIX. stoljeće vrijeme kada se začinje i oblikuje islamski modernizam... čiji je temeljni princip – paralelno evropskom protestantizmu – sloboda ispitivanja tradicionalnih vrela i primjena moderne misli pri njihovom tumačenju, bez oslona na idejne konstrukcije prvotnih znalaca" (Smailagić, 2006a:19).

Na istom mjestu Smailagić pojašnjava da se islamski modernizam pojavljuje, prije svega, kao potreba za novom spoznajom koja tek omogućuje da se islam nanovo protumači i potvrdi. Pritom islamski modernizam ima za cilj prevladati dvije jednostranosti islamskoga učenja i prakse – tradicionalizam i mistički intuitivizam.[6] Islamski modernizam kao intelektualni pokret nije imao masovni učinak, jer se, pretežito, ograničio na obrazovaniju mladež i srednju generaciju (Smailagić, 2006a:19). U tekstu koji slijedi razmotrit ćemo: *doprinos islamske kulture svjetskoj kulturi; autonomna modernizacija islamskoga svijeta – izazov njegova razvoja; modernizacija, promjena vrijednosti i demokratizacija potiču ljudski razvoj.*

"Islamska civilizacija klasičnoga razdoblja u svojim bitnim doprinosima i tvorbama, stvara se do kraja XIV. stoljeća" (Smailagić, 2006:12). Razmotrimo neke pojedinosti doprinosa islamske kulture, klasičnoga razdoblja, svjetskoj kulturi, koje i danas mogu biti izazov modernizaciji islamskoga svijeta. Ponajprije, izazov okorjelim pripadnicima islamskoga tradicionalizma koji se licemjerno pozivaju na tradiciju, robuju islamskome fundamentalizmu i mističkom intuitivizmu, a ne štuju njezinu najvredniju kulturnu baštinu.

DOPRINOS ISLAMSKE KULTURE SVJETSKOJ KULTURI

Šireći se na područja helenističke i perzijske kulture islam je naslijedio njihova dostignuća, te upoznavao dostignuća kineske, bizantske i indijske kulture. Prema Garaudyju, arapska ekspanzija "je stvorila (kulturno-, op. a.) duhovne uslove za renesansu. Ona je bila ta koja je, prije svih, stvorila mogućnost oživljavanja stare kulture, posebno helenističke" (Garodi, 1981:16). Garaudy nas, sažeto, potsjeća na to *oživljavanje* (Garodi, 1981, 17-18). Skoro sva djela Platona, Aristotela, Galena, Ptolomeja, Euklida, Arhimeda, mehanika Herona, te poznato djelo *Forme lijekova*, prevedena su na arapski jezik do kraja 9. stoljeća. Kulturno-duhovni doprinos islamske kulture obratu u europskoj kulturi ostvaren je posredstvom nekoliko prevodilačkih središta. Halifa al-Me'mūn, angažirajući skupinu prevoditelja, osnovao je u Bagdadu 832. akademiju koju je nazvao *Bayt al-hikma* – Škola mudrosti (Corbin, 1977:28). Prema Ibn Khaldunu ova je akademija početak cvjetanja arapske (islamske, op. a.) kulture. Prema Danielu Bučanu najznačajnije prevodilačko središte bilo je u Toledu (Bučan, 1985:321). U prevodilačkim središtima na latinski su se prevodila najznačajnija arapska znanstvena i filozofska literatura što je presudno utjecalo na bitni preporod srednovjekovne europske filozofije i znanosti. O tom svjedoči i Stjepan Antiohijski – jedan od najranijih prevoditelja s arapskog. Prema vlastitoj izjavi naučio je arapski kako bi proučavao "skrite tajne filozofije"[7] (Bučan, 1985:321). I poslije kršćanske *reconquiste* u Španjolskoj, prevodilačke škole, poput toledanske, te brojni prevoditelji, poput Adelarda iz Batha, Hermana Dalmatinca, Michaela Scotta, Gerarda iz Cremone i drugih, značajno su pridonijeli kontinuiranom transferu islamske kulture u Europu i spajanju mediteranske antike s europskim srednjim vijekom (Bučan, 1985:321-322).

"Ako su u pravu oni koji kao bitni koordinatni sustav europske duhovnosti i kulture što je iz nje proizašla prepoznaju baštinu grčke filozofije i semitsku objavu (to jest religijski monoteizam izražen u kršćanstvu)", primjećuje Bučan, "onda valja reći da je islam prvi uspio izvesti sintezu tih dvaju elemenata mediteranske baštine. U tom smislu može se zajključiti da bez islama – bez te sinteze koju je izveo kao jedna od velikih kultura na Mediteranu, ne bi bilo ni Evrope kakva se razvila crpeći (baštinu, op. a.) iz svoje mediteranske kolijevke" (Bučan, 1985:322).

Abū Yusūf ibn Ishāq al-Kindī, matematičar, astrolog i helenistički inspirirani filozof, prenio je Aristotelovu kosmološku teoriju i napisao najveću enciklopediju koju je poznavao svijet prije *Zbirke teologije* Tome Akvinskog. "U vrijeme kada u Maroku halifa Ibn Nasir raspravlja sa Ibn Rušdom o Aristotelu i Platonu", Garaudy primjećuje, "prinčevi Zapada ponose se time što ne znaju ni da čitaju... U Kairu, Karavijunu i Fasu, kraljevske porodice daju neograničenu podršku književnosti, nauci i umjetnosti. Oko 980. godine Hugo Kabije povjerava svoga sina na vaspitanje svešteniku Džerberu, (2. travnja 999. godine postao je papa, poznat kao Silvestar II., u: Tomašević, 2003:107, op. a.), koji je studirao matematičke znanosti na arapskom univerzitetu u Kordobi. U Kordobi je u to doba bio na vlasti Al Hakem, učenjak, čija će biblioteka brojati više od 100.000 djela, dok nakon puna četiri stoljeća francuski kralj Šarl V., prozvan mudracem, neće moći da sakupi ni 1.000 djela" (Garodi, 1981:17-18).

Nakon arapskih osvajanja i stvaranja kulturno-duhovnih uvjeta za renesansu, i ekonomija u osvojenim zemljama doživjela je značajne promjene. O tome Žan Beran kaže: "Arapska ekspanzija je prouzrokovala istinsko oživljavanje svjetske ekonomije" (u: Garodi, 1981:14). To potvrđuje i poznati talijanski orijentalist Francesco Gabrieli u poglavlju napisanom za kolektivno djelo – *The Legacy of Islam*[8]: "Utjecaj islama, osobito se očitovao u ekonomskim i društvenim promjenama koje je izazvao" (u: Bučan, 1985:320). "Glasovita tkaonica u Palermu snabdijevala je evropske kuće vladarskom odjećom, prvi talijanski tekstilni obrtnici svoje su zanate dobili od muslimanskih zanatlija na Siciliji.

Po mnogim talijanskim gradovima vrlo su dugo radili orijentalni majstori, a tragovi i utjecaj istočnjačkog umjetničkog obrta vrlo su vidljivi u kasnijim razdobljima, naprimjer, u venecijanskom zlatarstvu, itd. (...) Arapi su bitno unaprijedili poljoprivredu uvodeći sustavno navodnjavanje, novi sustav zemljišnog posjeda i nove kulture – limun, pamuk, šećernu trsku i rižu. U maurskoj Španjolskoj rascvjetali su se brojni novi obrti i industrija – tekstil, lončarstvo, proizvodnja papira, svile, rafiniranje šećera... Razvila se vrlo obimna vanjska trgovina s Istokom i snažna trgovačka sredozemna flota" (Bučan, 1985:320-321).

Snažan razmah trgovine imao je za posljedicu do tada neviđen razvoj gradova. Kordoba je bila jedinstven grad Europe i imala je milion i po stanovnika... U 15. stoljeću u Europi nije bilo grada ni blizu slična Granadi. Kada je pala u ruke Španjolaca imala je pola milijuna stanovnika. Tada u Europi nije bilo ni jednoga glavnoga grada koji bi imao polovicu toga broja stanovnika, a Alhambra (El-Hamra), u Granadi, je do danas ostala bez takmaca (Arslan, 1995:58).

Islamska kultura nije samo oživljavala stare, zaboravljene kulture. Ona je svojim velikim stvaralačikim djelom dala izvorni doprinos svjetskoj kulturi u prirodnim i humanističkim znanostima, te u umjetnosti.

Prirodne znanosti. Praktična i teorijska otkrića helenističkoga doba oplodila su novu islamsku kulturu i svakodnevni život ljudi. Znanja iz geografije postala su osnovnom i nužnom životnom potrebom, osobito za one koji su putovali pustinjom i plovili morem. "Arapi su bili prvi koji su u svijetu osnovali opservatorije: u Semerkandu, Bagdadu, Damasku, Kairu, Kordobi... Još oko 860. godine Ahmed Al Fergali napisao je poznato djelo o astronomiji koje će predstavljati osnovni naučni izvor Evrope slijedećih sedam stotina godina" (Garodi, 1981:18-19). Spoznaja da Zemlja ne miruje i da je okrugla, pojavila se i u Indiji, a i u islamu ovoga razdoblja. Spisi učitelja Europe iz geografije – najvećeg geografa i kartografa srednjega vijeka – al-Idrisija potvrđuju to otkriće. Otkriće arapskih brojeva[9] i nule, na kojima se temelji decimalni sustav, dovelo je do druge revolucije u matematičkim znanostima poslije Feničana. Od imena arapskoga matematičara "iz 9. stoljeća, Al-Khwarizmija (Al-Hvarizmija, op. a.), potječe naziv 'algoritam'; naziv 'algebra' dolazi iz njegovog djela *Al-Jabr wa al-Muqabalah*" (Sen, 2007:74).

Muslimanski su intelektualci, u tom razdoblju, bili među najodanijim širiteljima znanosti na svijetu, posebice diljem Europe. O tome Amartya Sen piše: "Decimalni sustav i neki rani rezultati u trigonometriji došli su iz Indije do Europe ranih godina drugoga tisućljeća, prenošeni kroz djela arapskih i iranskih matematičara. Isto tako latinske verzije matematičkih rezultata indijskih matematičara Aryabhate, Varahamihire i Brahmagubte, iz njihovih rasprava na sanskrtu, nastalih između 5. i 7. stoljeća, pojavili su se u Europi u dvije verzije: najprije su prevedeni sa sanskrta na arapski, a onda na latinski" (Sen, 2007:75).

U 11. stoljeću, Ahmed Musa je pronašao geometrijski i analitički način rješavanja jednačina drugoga stupnja. U 12. stoljeću njegovo je djelo prevedeno na nekoliko europskih jezika, a europska sveučilišta upotrebljavala su ga kao osnovnu i izvornu literaturu sve do 16. stoljeća. Hasan Marakeši sastavio je prve logaritamske tablice i tablice tangentnih lukova 1229. godine... (Garodi, 1981:20).

U kemiji mnogi termini, kao alkaloid, alkohol, alimpik, aliksir... podsjećaju nas na doprinos Arapa europskoj i svjetskoj znanstvenoj baštini. Arapski istraživači su otkrili metode destilacije, sublimacije, kristalizacije i kaogulacije, te proizvode kao što su *putazijum*, *nišador* (*salmijak*, amonijev klorid, op. a.), dušična kiselina, razlike između kiselina i alkaloida,... (Garodi, 1981:21).

Arapi su bili na prvom mjestu u medicini više od pet stotina godina – od 700. do 1200. godine. Ibn Razi je napisao poznatu medicinsku enciklopediju. Samo u Engleskoj je, između 1458. i 1866. godine, doživjela preko 40 izdanja. U Beču je tiskana 1520., u Frankfurtu 1588. godine. Arapi su razvili i usavršili vakcinaciju protiv variole, koju su poznavali perzijski ljekari. U farmaciji, Arapi su poznavali veliki broj medicinskoga bilja. Za liječenje otvorenih rana upotrebljavali su pencilinov plijesan (kvaščeve gljivice, op.a.) i gljive kao meleme... (Garodi, 1981:21).

Po mnogim talijanskim gradovima vrlo su dugo radili orijentalni majstori, a tragovi i utjecaj istočnjačkog umjetničkog obrta vrlo su vidljivi u kasnijim razdobljima, naprimjer, u venecijanskom zlatarstvu, itd. (...) Arapi su bitno unaprijedili poljoprivredu uvodeći sustavno navodnjavanje, novi sustav zemljišnog posjeda i nove kulture – limun, pamuk, šećernu trsku i rižu... Islamska kultura nije samo oživljavala stare, zaboravljene kulture. Ona je svojim velikim stvaralačikim djelom dala izvorni doprinos svjetskoj kulturi u prirodnim i humanističkim znanostima, te u umjetnosti.

Potsjetimo da su arapski i berberski inženjeri zaslužni za razvoj i upotrebu tehnologije navodnjavanja u "obliku *acequias* (kanala) u Španjolskoj, koristeći inovacije koje su prije primijenili u Srednjem istoku. To je omogućilo, prije više od tisuću godina, uzgoj kultura, voća i povrća i ispašu životinja na onome što je prije bilo potpuno suho europsko tlo" (Sen, 2007:75).

Razvoj prirodnih znanosti i ekonomije utjecao je na razvoj **humanističkih znanosti** i obratno. Potsjećamo samo na tri velikana islamske humanističke misli – Ibn Sinu (Avicenu)/(980-1037), Ibn Rushda (Averroesa)/(1126-1198) i Ibn Khalduna (1332-1406).

Ibn Sina – filozof, pjesnik, prirodoznanstvenik, liječnik, predstavlja univerzalni um srednjega vijeka. Bibligrafija mu bilježi 242 naslova koja pokrivaju čitavo područje filozofije i znanosti koje su postojale u njegovo vrijeme. Svo-

jim neortodoksnim stavovima izazivao je mržnju teologa. Značajan je predstavnik arapskoga aristotelizma. Pokušao je uskladiti Platona s Aristotelom (Russell, 2005:151). U nekim svojim manjim djelima približava se i misticizmu, pokušavajući neoplatonizam spojiti sa islamskim vjerskim predodžbama (Grlić, 1982:28). Ono što su "skolastičari-latinisti samo djelomično spoznali, odnosi se na monumentalno djelo *Šifā*, koje uključuje logiku, fiziku i matematiku; ali konačni cilj njegovih traženja trebao je biti,... ono što on sam naziva 'istočnjačkom filozofijom'" (Corbin, 1977:187-188). O njegovu djelu *Istočna filozofija*, od kojeg su sačuvani samo dijelovi, A. M. Goichon piše: 'Njegova bi nam *Istočna filozofija* razotkrtila nesumnjivo misao, koja je neobično bliska našoj renesansi'" (u: Veljačić, 1982:70). Ibn Sinaova teorija spoznaje, pod vidom opće teorije Hijerarhijskih inteligencija, predstavlja se kao angelologija u kojoj je začetak kozmologije, i u kojoj je smještena antropologija (Corbin, 1977:188). Avicena smatra da nema spoznaje bez kozmičkoga aktivnog uma, koji je jedinstven u svih ljudi; niti bez osjetilnoga iskustva.

Ibn Rushd – "...najistaknutiji predstavnik onoga što se zove 'arapskom filozofijom', značio je njezin vrhunac i njezin kraj" (Corbin, 1977:260-261). Uz filozofiju proučava teologiju, pravne znanosti i medicinu. Ibn Rushdove riječi: "O ljudi! Ne kažem da je znanost koju vi nazivate božanskom pogrešna, no ja znam za ljudsku znanost", bile su karakteristične za njega i potaknule su tvrdnju da je "otuda proizašlo novo čovječanstvo koje je procvalo u renesansi (Quadri)" (Corbin, 1977:268). Ibn Rushd je jedan od najvećih komentatora Aristotelovih djela s naglaskom na materijalističkoj orijentaciji, te jedan od osnivača učenja o dvostrukoj istini, čija je intencija – stanovita emancipacija znanosti – davanje znanosti određenoga stupnja autonomije i slobode od dominacije religije.[10] Zato što se držao filozofskih stavova, umjesto da se zadovolji religijom, prognan je iz Španjolske u Maroko (Russell, 2005:151). Njegovo učenje osudilo je Parisko sveučilište 1240. i papa Leon X., 1519. godine (Grlić, 1982:28).

Ibn Khalduna – učenjaka, filozofa, pravnika, diplomata, vojnog zapovjednika, uspoređuju s europskim velikanima renesanse. Povijesnu znanost shvaća kao samostalnu znanost čiji predmet nije pripovijedanje događaja i ponašanje prinčeva, nego analiza, objašnjenje i razumijevanje kultura i civilizacija. Smatra se jednim od osnivača znanstvenoga shvatanja povijesti i sociologije. Otkriva raznovrsnost povijesnih razdoblja, dijalektičko shvaćanje društvenih pojava – njihove uzročno-posljedične odnose, razvoj i nestanak. O ibn Khaldunu kao renesansnom misliocu i vizionaru, Garaudy kaže: "Kada čovjek Zapada čita Ibn Haldunovu 'Mukaddimu', on pred sobom još u četrnaestom stoljeću vidi Dekarta i Monteskjea, koji su prestignuti za puna tri stoljeća" (Garodi, 1981:33).

Prema Garaudyju, islamska kultura je cjelovitom razvoju društva dodala i etičku dimenziju koja se zasnivala na: "toleranciji, zatim racionalistički elemenat koji se zasnivao na kritičkom duhu i suprotstavljanju tiranističkom i dogmatskom šovinizmu. Zbog toga Engels tvrdi da su arapski mislioci daleke preteče francuskih enciklopedista iz osamnaestoga stoljeća" (Garodi, 1981:14). Raspravljajući o renesansi, u *Dijalektici prirode*, Engels piše: "Romanski narodi imaju čistu i slobodnu ideju uzetu od Arapa i zadojenu grčkom filozofijom. Kasnije je ona sve više jačala pripremajući na taj način rađanje materijalizma osamnaestog vijeka" (u: Garodi, 1981:14).

Islamska je **umjetnost**, zbog religijskoga svetonazora, osiromašena za dvije umjetničke grane – slikarstvo i kiparstvo, ne uključujući u to ornamentiku. Međutim, islam se "odužio bogatim i osebujnim graditeljstvom, te pjesništvom. A pod utjecajem sredina u koje je islam došao bilo je i rijetkih slikarskih i kiparskih djela (islamski slikari znali su ih 'prošvercati', barem ilustrirajući stara djela)" (Kale, 1981:157). Osim svjetovne arhitekture u islamu se razvila bogata arhitektura religijske namjene (džamije, medrese, mektebi, grobne mošeje). Džamija predstavlja središte gdje se susreću sve vrste islamske umjetnosti – sve umjetnosti vode u džamiju, a ona vodi na molitvu (Garaudy). Garaudy ističe tri osnovna obilježja islamske umjetnosti – funkcionalnost, apstraktnost i jedinstvo između vjerskog i svjetovnog elementa (Garodi, 1981: 24-27).

Obzirom da sunitski islam zabranjuje prikazivanje životinjskoga i ljudskog lika, islamska umjetnost je u likovnim umjetnostima razvila prvenstveno arhitekturu i dekoraciju. Arhitektonski se kostur, u prvom redu, pokorava funkciji, a sve vrste dekoracije opet njemu. Geometrijska preokupacija islamske umjetnosti uvjetuju bogatstvo formi. Arapska rezbarija je osobena forma i čisto islamska (E. Kuhnel). U šijitskom islamu, u kojem navedena zabrana nije stroga, razvilo se i figurativno slikarstvo u minijaturi i tapiseriji. Garaudy primjećuje da islamski umjetnik ne interpretira stvarnost bića i stvari... "u njihovoj subjektivnoj individualnosti, već kao slike, odnosno kopije. Na taj način se arapska (islamska, op. a.) umjetnost odlikuje dvjema osnovnim karakteristikama": "a) islam nije protiv slika, nego protiv idola; b) islam više određuje stil umjetnosti, nego njen predmet" (Garodi, 1981:23).

U islamskoj umjetnosti razlikuje se nekoliko stilova.[11] Oni nose obilježje kultura i civilizacija s kojom je islam dolazio u doticaj. Govoreći o simbiozi islamske[12] i lokalne kulture u zemljama koje su osvojili Arapi, unatoč njihovom miješanju i snažnom preplitanju, Garaudy smatra da su one sačuvale svoju originalnost koja je postala temelj za buduću nacionalnu umjetnost i kulturu (Garodi, 1981:15). To potvrđuje i poznati španjolski pisac Blasko Ibanez u svom djelu *U sjeni katedrale*: "U Španiju renesansa nije došla sa Sjevera, sa varvarskim najezdama, već sa Juga, sa arapskim osvajačima... Ova mlada i snažna kultura nosila je sa sobom elemente indijske i perzijske tradicije, te mnogo usvojenog iz nepoznate Kine... Španija je prije toga bila u okovima crkvenih vladara i ratobornog sveštenstva. U gradovima u kojima su gospodarili nisu dirali kršćanske crkve niti židovske hramove. Od osmog do petnaestog stoljeća nastala je najljepša i najbogatija kultura koju je Evropa imala u srednjem vijeku... sve vrste umjetnosti, nauke, industrije... Sa ... Istoka je došla svila, pamuk, limun, kafa, narandža, šipak, tepisi, tkanine, šifon (tanko bijelo platno, op. a.), rude, puderi i slično. Zahvaljujući Arapima, upoznati su... i metričko pjesništvo... Grčki filozofi, poslije dugog zaborava, ponovo su oživjeli" (u: Garodi, 1981:15-16).[13]

Prijelaz islamske civilizacije i kulture u Europu nije bio samo preko Španjolske. O tome Bedevi Abd Al Latif, rektor Sveučilišta *Al Azhar* u Kairu, kaže: "Neki naučnici smatraju da je arapska civilizacija prešla u Evropu putem četiri kanala ili mosta: Španija, Sicilija i Južna Italija, Bliski istok i krstaški ratovi" (u Garodi, 1981:44).

Zaključimo, islam je apsorbirao 'glavne stvaralačke snage' drevnih civilizacija i kultura, "onog što se", primjećuje Enes Karić, "kako bi kazao Tomas Man, u 'dubokom zdencu prošlosti', naziva Stari svijet. Grčka filozofija, babilonska astronomija i matematika, perzijska književnost, indijska samozatajnost, rimsko pravo..., sve je to, tvrdi Nerkez Smailagić, dobilo šansu opstanka u 'apsorpcionim snagama islama'" (Karić, 2006:54). Važno je znati da mnogi doprinosi islamske kulture svjetskoj kulturi, nisu samo doprinosi arapskih i muslimanskih znanstvenika, filozofa, umjetnika, obrtnika, nego i doprinosi pripadnika drugih naroda i religija koji su živjeli i radili u zemljama islamskoga svijeta.

Europsko se novovjekovno prosvjetiteljstvo, posebice nakon renesansnih i humanističkih polazišta, oslobađanjem od crkvenih te općih religioznih spona, pojavljuje kao različito vrednovan proces sekularizacije. Danas "dio islamskoga svijeta", smatra njemački ministar unutrašnjih poslova Wolfgang Schäuble, "tek treba usvojiti prosvjetiteljstvo. Konačno, i kršćani su vodili ratove sve dok ono nije zaživjelo" (*Metro express*, 2007:6). Slažemo se da dio islamskoga svijeta tek treba usvojiti prosvjetiteljstvo, ali se ne slažemo s tvrdnjom da kršćanski svijet, i nakon zaživljavanja prosvjetiteljstva, ne vodi ratove. Naprotiv, mnogi su kršćani i nakon zaživljavanja prosvjetiteljstva do današnjih dana, opterećeni predrasudama i pohlepom orijentirani na podčinjavanje i hegemoniju – vodili i vode, eksplicitne i implicitne, ratove sa svim oblicima i posljedicama širokoga spektra zločina, pljačke i sveopće ratne destrukcije. To su nepobitne povijesne činjenice.

Neznanje, nekritičnost, površnost, fragmentarnost, nerazlikovanje pojave i biti, opterećenost predrasudama i mitovima, neobjektivnost, zatvorenost i nekomunikativnost – samo su neki od uzroka nepotpune ili iskrivljene spoznaje i razumijevanja identiteta civilizacija i kultura, a u okviru njih i identiteta islamske civilizacije i kulture.[14] Različiti identiteti i oblici subjektivnosti uvjetuju i različite načine moderniziranja. Spektar identiteta suvremenih društava islamskoga svijeta veoma je raznovrstan – od tradicionalnih do demokratskih. S obzirom da je odlika suvremene globalizacije i komprimiranje vremena – sve se zbiva u sve kraćem vremenu, u uvjetima neizbježne globalizacije, tko u islamskome svijetu ne želi stagnirati i nazadovati, autonomno moderniziranje mu postaje, ili može postati, izazov razvoja.

AUTONOMNA MODERNIZACIJA ISLAMSKOGA SVIJETA – IZAZOV NJEGOVA RAZVOJA

Zapadni, racionalistički model modernizacije, s endogenim i kontinuiranim tijekom modernizacije, korjenito je uklanjao tradicionalna vjerovanja i oblike društvene organizacije. Zato je opravdana zabrinutost autentičnih kultura tzv. Trećeg i Četvrtog svijeta[15], uključujući i islamski svijet, o zatiranju njihovih povijesnih korijena i iskonskih identiteta sadržanih u vjeri, običajima i tradicionalnom načinu života. Zapad tako učvršćuje svoje vrijednosti, a nezapadnjačka društva suočavaju se sa izazovima novih vrijednosti. Govoreći općenito, svijet je sve moderniji i sve manje zapadnjački (Huntington, 1997:103). Pritom, moć se premješta sa Zapada prema nezapadnjačkim civilizacijama i kulturama (Kina, Rusija, Indija, Brazil...)

Različiti oblici subjektivnosti – kolektivni, tradicijski, kulturno-religijski, stratifikacijski – jesu ono po čemu se razlikuju društveno-modernizacijski putovi. Modernost je jedna, a putovi modernizacije su različiti (Touraine, 2007). Moderno društvo, smatra Touraine, nije ono koje poništava prošlost i vjerovanja, nego ono koje preobražava staro u moderno ne razarajući ga. To je društvo koje djeluje tako da je religija sve manje komunitarna vezanost, a sve više obraćanje savjesti – društvo koje dokida prisile i obogaćuje tokove subjektivnosti. Jedno od osnovnih obilježja Hegelovog poimanja moderne polazi od misaone figure – 'apsolutno samoodnošenje subjekta' koji je pomoću svoje samosvijesti orjentiran na prevladavanje subjektnocentriranoga uma. Takvu strukturu samoodnošenja u modernom vremenu Hegel naziva subjektivnost (u: Habermas, 1988). Za njega je subjektivnost, ponajprije, princip modernoga svijeta, a objašnjava ga 'slobodom' i 'refleksijom'. Iz tog principa objašnjava nadmoćnost modernoga svijeta i njegovu kriznost. Prema Hegelu, izraz subjektivnost sadrži, prije svega, četiri obilježja: individualizam, pravo kritike, autonomija djelovanja i idealistička filozofija (u: Habermas, 1988:21-22).

Nije najmodernije ono društvo koje je u svemu ravnodušno prema religiji, niti ono društvo koje je posve slobodno od svetoga.[16] Najmodernije je ono društvo, smatra Touraine, koje jača istodobno postojanje osobnog subjekta i odupire se uništenju osobnih i kolektivnih identiteta (Touraine, 2007:245). Ideja je modernosti neodvojiva od ideje racionalizacije[17], subjektivacije i demokracije. Racionalizacija je vezana za pojavu subjekta, koji je i zahtjev za slobodom i afirmacija osobne i kolektivne povijesti. Racionalizacija i subjektivacija dva su lica modernosti koja se "pojavljuju u isto vrijeme, kao renesansa i reformacija, koje se više nadopunjuju nego što proturječe jedna drugoj" (Touraine, 2007:168). Tourainovo poimanje demokracije najsnažnije je iskazano u tezi da subjekt, socijalni pokreti[18] i demokracija čine neodvojive teme. Ustrajno izjednačavanje modernosti sa samom racionalizacijom, reducira Subjekt samo na Um s nakanom nametanja depersonalizacije. S takvom radikalnom redukcijom Subjekta izostaje dijalog između Uma i Subjekta, a prvospomenuti postaje instrument moći. "Pojedinac je subjekt" smatra Touraine, "samo po upravljanju vlastitim djelima, koja mu se odupiru" (Touraine, 2007:172). Biti Subjekt znači biti odlučno orijentiran na osvajanje slobode u stalnoj borbi protiv postojećega poretka, društvenih determinizama i dominacije. Pojedinac koji se ne konstituira kao subjekt biti će konstituiran kao Sebstvo od centara moći koji određuju i odobravaju njegove uloge. Pojmovi subjekta i aktera su nerazdvojni. "Pojava subjekta... znači da pojedi-

nac, naprotiv, mora prepoznati u sebi i prisutnost Sebstva i volju da bude subjekt – *subjekt je volja pojedinca da djeluje i da bude priznat kao akter*" (Touraine, 2007:170). A inteligencija, za koju Hegel kaže da "određuje sadržaj, koji je isto tako njezin kao što je određen kao bitkujući, jest *volja*" (Hegel, 1987:400). Ali, "akter nije netko tko djeluje u skladu s položajem koji zauzima u društvenoj organizaciji, nego netko tko mijenja materijalno i pogotovo društveno okruženje u kojem se nalazi, mijenjajući podjelu rada, načine odlučivanja, odnose dominacije ili kulturne (vrijednosne, op. a.) orijentacije" (Touraine, 2007:170).

Možemo zaključiti: biti akter znači biti, pravovremeno, sposoban i odlučan upravljati raspoloživim izvorima moći i vlastitim djelima s namjerom djelotvornog ostvarivanja volje u međusobno složenim odnosima snaga – otpora drugih subjekata, kao i unatoč otporu vlastitih djela. Zato "do *subjektivacije* dolazi kada Subjekt prodre u pojedinca, (kada volja pojedinca ovlada njime, op. a.), i preobrazi – u određenoj mjeri – pojedinca u Subjekt (koji mijenja postojeće društveno stanje, op. a.)" (Touraine, 2007:171).

Sekularizacija religije je sastavni dio modernizacije, a čini je "proces rastvaranja, rastavljanja i raspadanja tradiconalne religije, ali istodobno kao postupak ponovnog slaganja, sastavljanja i stvaranja nove religije... Moderna društva podjednako sekulariziraju religiju i oživljavaju je u novim sadržajima" (Mardešić, 2007:436). "Sekularizacija se ne može izbjeći" citira S. P. Huntington Daniela Pipesa koji smatra da "suvremena znanost i tehnologija zahtijevaju usvajanje misaonih procesa koji će ih pratiti; isto je i s političkim institucijama... Tek kad muslimani izričito prihvate zapadnjački model, bit će se u stanju tehnološki unaprijediti i zatim razvijati" (u: Huntington, 1998:97-98). Zapadnjački je model modernizacije, u svemu, za veliku većinu islamskoga svijeta neprihvatljiv. Akbar S. Ahmed, pakistanski znanstvenik i profesor na Selwyn Collegeu, Sveučilišta u Cambridgeu, ističe da je tradicionalno orijentirani islamski svijet isključiv prema razuzdanoj potrošačkoj kulturi Zapada – promiskuitetu, drogi, alkoholu; prema modernim zapadnim medijima zbog njihove moći, prodornosti njihovih razornih slika, zlobe i neprijateljstva prema islamu. "Muslimani se boje" izričit je Ahmed, "da je *din* (religija) u opasnosti da bude sasvim podvrgnuta duniji (svijetu)" (Ahmed, 1999:39).

Smail Balić potsjeća da fundamentalistički utemeljen islam odbacuje misao i "praksu povezanu sa sekularizacijom, primjerice, (odbacuje, op. a.) demokraciju i slobodno očitovanje mišljenja" (*Leksikon...*, 2005:435). Ortodoksni muslimanski konzervativci odbacuju prirodne, tehničke, društvene i humanističke znanosti, odbacuju umjetnost, čak i zanatsku djelatnost, te robuju tradicionalizmu. Više štete islamu nanose oni koji rade i djeluju iz neznanja ili fanatizma, nego tzv. nevjernici. Njihov rigidni vjerski tradicionalizam vodi ih u fundamentalizam. "Fundamentalizam se", suglasan je i Ernest Gellner, "najbolje može razumjeti po onome što odbacuje" (Gellner, 2000:11). "Talibanski su pobunjenici stanovnicima jedne afganistanske pokrajine blizu Kabula zapovijedili da prestanu gledati televiziju jer postaje emitiraju neislamske programe. Ta je zapovijed posljednja u nizu zabrana koju su pobunjenici proglasili u područjima koja kontroliraju. Talibani su posljednjih mjeseci također upozorili djevojke u nekim područjima južnog i istočnog Afganistana da ne idu u školu" ("Talibani zabranili televiziju", 2008:21). Najekstremniji fundamentalisti, bilježi Huntington, "bacaju televizore u rijeke, zabranjuju ručne satove i odbijaju strojeve s unutrašnjim sagorijevanjem... 'Fanatizam', kako bi to rekao Toynbee, 'jednostavno nije održiva opcija'" (u: Huntigton, 1997:97).

Kao suprotnost talibanskom i svakom fundamentalizmu, spoznajnom pesimizmu i spoznajnoj pasivizaciji, navodimo impresivan prizor prenošenja Averroesovog pepela u Kordobu, kojemu je prisustvovao i Ibn'Arabī[19]. S jedne strane, stajao je lijes, a s druge Averroesove knjige: "Paket knjiga kao protuteža posmrtnim ostacima čovjeka! Da bismo shvatili potku misaonog i znanstvenog života tradicionalnog islamskog Istoka", kaže Corbin, "treba sačuvati u sjećanju ovu sliku kao simbol njegovih težnji i opredjeljenja: 'Božanska znanost' odnosi pobjedu nad smrću" (Corbin, 1977:270).

Sekularizacija islamskoga svijeta ne smije imati agresivna zapadnjačka obilježja. Za razliku od ortodoksnoga islama, koji se zatvara u sebe, postoji liberalni islam, otvoren prema svijetu koji traga za novim perspektivama. Njegove pristaše ne shvaćaju učenost samo kao zbir 'mudrosti', nego postavljaju nova pitanja svijetu i povijesti, preobražavaju staro u moderno, prihvaćaju izazove razvoja vlastitih društava. Jedan od primjera sekulariziranja na državnoj razini je Republika Turska – "izgrađena na načelu odvojenosti religije od države (*laicizam*)" (*Leksikon...*, 2005:435).[20] Misao osnivača moderne Turske – Kemala Mustafe Ataturka: "Znanost je najbolja čovjekova prijateljica u životu" (*Leksikon...*, 2005:435), stoji na ulaznim vratima Sveučilišta u Ankari, kao poticaj mladim naraštajima.[21]

Sekularizacija islamskoga svijeta ne smije imati agresivna zapadnjačka obilježja. Za razliku od ortodoksnoga islama, koji se zatvara u sebe, postoji liberalni islam, otvoren prema svijetu koji traga za novim perspektivama.

I u drugim dijelovima islamskoga svijeta – u Indoneziji, Tunisu, Indiji, Alžiru, (Maleziji, Ujedinjenim arapskim emiratima,... op. a.), postupno i fragmentarno stvaraju se pretpostavke sekularizacije (*Leksikon...*, 2005:435). Za specifičnu islamsku sekularizaciju angažiraju se: "na Zapadu školovane, ali i pod snažnim utjecajem islama oblikovane osobnosti kao što su Muhammad Talbi, 'Ali Merad, Bassam Tibi, Hasan al-Hanafi, Muhammad Arkoun i drugi" (*Leksikon...*, 2005:435). Makar se tradicija, u svemu, temeljito pokušala prikazati kao preobražena moderna svijest, podsjeća S. Balić, ona se ne može (u svemu, op. a.) zastupati u naše vrijeme (*Leksiko*n..., 2005:435). Ali, možemo se složiti s Balićem, u svemu, kada kaže da "smo skloni vidjeti u sekularizaciji jednu šansu za budućnost.

Sekularizacija ne znači areligioznost. To s njom povezano puštanje i oslobađanje latentnih sila, koje drijemaju u masama vjernika, može imati ljekovit učinak ne samo za islam, već jednako tako i za sve druge religije" (*Leksiko*n..., 2005:435). Stoga je iznimno vrijedna pažnje opaska Tourainea "da bi Europljani, zajedno s Turskom, trebali stvoriti novi model suradnje s islamskim svijetom, model koji bi bio različit od američko-arapske solucije koja naglasak stavlja na zemlje koje u mnogim aspektima nikada nisu bile države i nacije. Zato je veliki promašaj Europe što tako olako pušta Tursku, umjesto da se posveti stvaranju novih odnosa između Zapada i islamskih zemalja" (Devčić, 2008:35). "Sekularizacija je moguća jedino", smatra Touraine, "ako je riječ o naciji. To je bio slučaj s Turskom,... Drugo, mnogo je lakše ako je riječ o zemlji koja nije bila kolonizirana, a Turska nije bila, dapače Turci su bili osvajači" (u: Devčić, 2008:35).

Hoće li se procesi modernizacije u islamskome svijetu pojavljivati i u obliku "zamišljanja nacije: nacionalne demokracije kao prepolovljene moderne"? (U. Beck). "Nacije se", citira U. Beck E. Gellnera, "*zamišljaju* ondje gdje ih prije nije bilo" (u:Beck, 2001:120). "No to je zamišljanje nacije' (Benedict Anderson) egzemplaran proces, čin utemeljenja ujedno modernog i protumodernog industrijskog društva. Tu su se – što su povjesničari uostalom dobro istražili – proturječja moderne i protumoderne – demokracija i narod – gotovo savršeno spojili u modelu 'nacionalne demokracije', 'vladavine naroda', i još i danas se spajaju. To umjetničko remek-djelo prepolovljene moderne danas se rastvara s globalizacijom" (Beck, 2001:120-121).

Danas kulture postaju osnovom nacije-države, "ali nacije-države koje ih unatoč svemu transcendira" (Eagleton, 2002:75). "Crtica u pojmu 'nacija-država'" pozivajući se na Katea Sopera, pojašnjava Eagleton, "strogo označava vezu između kulture i politike, etničkoga i proizvedenog" (Eagleton, 2002:74). Koegzistencija nekoliko nacija unutar jedne države nužan je uvjet civiliziranoga života poput koegzistencije ljudi u jednom društvu. "Tamo gdje se političke i nacionalne granice podudaraju" smatra Pierre Trudeau, "društvo prestaje postojati, nacija se vraća na stanje koje odgovara stanju čovjeka koji se odriče odnosa s drugim ljudima" (Trudeau, 1999:106).

Kad je riječ o autonomnoj sekularizaciji i modernizaciji islamskoga svijeta, slično Touraineu misli i Stuart Sim: "No bar u teoriji", primjećuje Sim, "islam bi se mogao prilagoditi tim vrednotama, samo što ta promjena mora proisteći iz same njegove nutrine – nju ne može nametnuti Zapad, a da na sebe ne navuče optužbu za imperijalistički fundamentalizam, čime bi samo dodao još više ulja na vatru općeg nepovjerenja, tu glavnu značajku međusobnih odnosa tih dvaju svjetova" (Sim, 2006:212).

Realno je očekivati da će i tzv. islamsko bankarstvo postupno poticati autonomno moderniziranje islamskoga svijeta. Bankari iz Zaljeva, koji rade po islamskim financijskim principima, nadaju se da će afrička srednja klasa, posebice na muslimanskome sjeveru, okrenuti tzv. islamskim financijama, te da će kompanije sve češće trgovati tzv. islamskim obveznicama, poznatijim kao *sukuk* ("*Financijski safari*", 2008:26).

U 2007. godini u Keniji su izdane licence za rad dvjema islamskim bankama (*Gulf African Bank* i *First Comunity Bank*).[22] "*Standard Bank South Africa* za upravljanje sredstvima, vrijedna 45 milijardi dolara, sa sjedištem u Johanesburgu, osnovala je šerijatski kapitalni fond namijenjen Africi... Fond, osnovan na neodređeno vrijeme, u Irskoj će uložiti u dionice u skladu sa Šerijatom širom Afrike... Fond ima za cilj ostvariti povrat između 15 i 20 posto i ne namjerava naplaćivati naknadu za usluge" ("Šerijatski kapitalni fond za Afriku", 2008:26). Graditeljstvo i nekretnine jesu poslovanje koje najbrže napreduje. Bum graditeljstva u Ujedinjenim Arapskim Emiratima otvorio je neslućene mogućnosti bankarskome sektoru. *Dubai Islamic Bank* (DIB) – pionir i lider u globalnoj oblasti islamskih financija, ustanovljena 1975. godine, prva je banka koja je usvojila islamske principe poslovanja i primjenjivala ih u cijelosti. To je prepoznao i ugledni *Global Finance Magazine*, te je u 2007. godini u području poslovanja sa stanovništvom, proglasio "Islamskom bankom godine" ("DIB – lider u islamskim financijama", 2008:26). DIB je bila među prvim bankama koje su prihvatile najnovije informacijske tehnologije u islamskom bankarstvu. "Danas DIB klijentima nudi čitav spektar mogućnosti za upravljanje bankarskim transakcijama, uključujući *Al Islami* telefonsko bankarstvo, mobilno bankarstvo, internet bankarstvo..." ("DIB – lider u islamskim financijama", 2008:26).

Bez društveno-ekonomske modernizacije islamskoga svijeta, bez promjene vrijednosnog sustava s naglaskom na 'ekspresivne vrijednosti', bez demokratizacije nema ni njegova razvoja.

MODERNIZACIJA, PROMJENA VRIJEDNOSTI I DEMOKRATIZACIJA POTIČU LJUDSKI RAZVOJ

Modernost možemo shvatiti kao pluralnost njezinih različitih oblika, ovisno o specifičnostima tradicijskih i općekulturoloških obilježja pojedinih zemalja, uključujući i zemlje islamskoga svijeta.[23] Bez autonomne modernizacije islamskome bi svijetu bio nametnut podanički oblik tzv. zavisnog kapitalizma – oblik industrijalizacije koji počinje s onim granama industrije koje su se najkasnije razvile u središtu kapitalističkoga svijeta, što bi zadovoljavalo interese i potrebe moćnih i bogatih zemalja.

Autonomnost modernizacije podrazumijeva i autonomnost vrijednosnog sustava društava koja se moderniziraju – autonomiju vrijednosnog izbora pojedinaca, društvenih skupina, institucija. Promjene vrijednosti uzrokuju i način upravljanja društvima, jer izazivaju ravnopravnost rodova, demokratske slobode, prava i nove potrebe ljudi. Ronald Inglehart i Christian Welzel, temeljem istraživanja čiji su podaci prikupljeni od 1981. do 2001., provedenog u osamdeset jednoj zemlji koje obuhvaćaju 85 posto svjetskog stanovništva, pokazuju da su "(1) društveno-ekonomska modernizacija, (2) kulturni pomak prema sve većem naglasku na ekspresivne vrednote i (3) demokratizacija, sastavnice jednog jedinog procesa: ljudskog razvitka" (Inglehart i Welzel, 2007:18).

Društveno ekonomska modernizacija povećavajući materijalne, spoznajne i društvene izvore ljudi, smanjuje vanj-

ska ograničenja čovjekova izbora. To upućuje građane na orijentaciju i recepciju sindroma koji nazivamo 'ekspresivne vrijednosti' – građanskih i političkih sloboda, ravnopravnost rodova i demokratski odgovornu vladu. Sve to zahtijeva uspostavljanje i razvijanje institucija koje su sposobne maksimirati autonomiju čovjekova izbora – demokraciju. Na mikro razinama u takvim se uvjetima kulturni fenomen premješta s razine kolektivne discipline na razinu individualne slobode – s prilagodbe skupini na ljudsku raznolikost, s razine državne vlasti na autonomiju pojedinca. To građane, dodatno, potiče na orjentaciju i recepciju ekspresivnih vrijednosti. Demokratski dosljedna recepcija ekspresivnih vrijednosti pretvara modernizaciju u autonomni proces ljudskoga razvoja. Otvoren i uljuđen dijalog između zagovornika modernizacije i zagovornika rigidne konzervativnosti može utjecati i na političke institucije koje potiču nastanak i razvoj ekspresivnih vrijednosti, a one potiču nastanak i razvoj demokratskih institucija.

Kad je riječ o odnosu liberalizma i demokracije, Touraine primjećuje: "Liberalizam nije demokracija" (Touraine, 2007:263-265). Touraine misli da demokracija ne jača kad je političko društvo slabo i podređeno ekonomskim interesima ili zahtjevima (bogatih, op. a.) manjina. "Kako možemo govoriti o demokraciji" pita Touraine, "kad je stvarna vlast u službi bogatih manjina i na štetu siromašne većine? U svim zemljama povećava se jaz između 'uključenih' i 'isključenih', kako u zemljama gdje uključeni čine 80% stanovništva tako i u onima gdje čine samo 20 do 40%, kao što je područje subsaharske Afrike ili andskih zemalja Latinske Amerike. Čisto liberalna koncepcija demokracije jednostavno je neprihvatljiva, iako treba priznati da endogeni razvoj omogućuje najčvršće temelje za demokraciju" (Touraine, 2007:265).[24]

Razum i subjekt mogu biti u opreci, ali i ujedinjeni. Glavni činitelj njihova ujedinjenja je socijalni pokret. Osim pokreta žena i ekoloških pokreta, povijesni akteri su mladež, imigranti, pripadnici manjina.[25] Oni svojom upornom voljom nastoje promijeniti postojeće društveno stanje i tako se legitimitirati kao subjekti. Prema istraživannju Ingleharta i Welzela, unatoč globalizaciji svijeta kulturne tradicije ne nestaju, a ljudski razvoj je "koncentriran na postindustrijska društva, a u društvima u razvoju (siromašnim društvima, op. a.) pojavljuje se jedino ako imaju održiv gospodarski rast... Vrijednosni sustavi tih društava, (a njima pripada i velika većina društava islamskoga svijeta, op. a.), i dalje nameću snažna ograničenja čovjekovoj ekspresiji" (Inglehart i Welzel, 2007:19).

Prema rezultatima istraživanja, ne samo Ingleharta i Welzela, vrijednosti građana bogatih zemalja brzo se mijenjaju, a one u društvima niskoga dohotka mijenjaju se mnogo sporije ili se uopće ne mijenjaju.[26] Društveno-ekonomski razvoj čini snažan pomak na ekspresivne vrijednosti, a kulturna promjena je ključna u prelasku s vrijednosti opstanka na ekspresivne vrijednosti koje utječu i na prisutnost i na kvalitetu demokracije (Inglehart i Welzel, 2007:140).

Ako je znanje moć, onda odričući se znanja, odričemo se i moći. Više zaposlenih ne znači uvijek i više proizvedenih roba i usluga. I više učinkovita znanja proizvodi više roba i usluga. Stoga svaka spoznajna pasivizacija i spoznajni pesimizam – ravnodušan i isključujući odnos prema znanju, a to znači i prema moći – sužavaju mogućnosti razvoja, osvajanja slobode, nezavisnosti, demokracije, suvereniteta. Sve vrijednosti koje se grade na tuđoj moći – nametnute su, diktirane i nadzirane vrijednosti, ili imaju velike izglede da takvima postanu. Međunarodni, nadnacionalni i nacionalnu subjekti koji izvoze znanje, najčešće su i najmoćniji i najuspješniji. Ratovi budućnosti vodit će se ne samo zbog posjedovanja i nadzora teritorija, prirodnih resursa – posebice izvora energije, hrane, pitke vode, nego i zbog nadzora nad znanjem.[27]

Conditio sine qua non strategije razvoja islamskoga svijeta je i nužnost orjentacije na ekosocijalni model razvoja, što podrazumijeva i prospektivnu odgovornost – odgovornost za budućnost, a ne samo retrospektivnu odgovornost – odgovornost za prošlost. Ključ za ubrzanje ekonomskoga razvoja ne nalazi se, prije svega, u iskorištavanju prirodnih izvora, u primanju i korištenju ekonomskoj pomoći, nego u obrazovanju i odgoju,[28] u inovacijama, štednji, ulaganjima, institucionalnim promjenama koje potiču razvoj. To trebaju biti i obilježja modernizacije islamskoga svijeta.

E. Gellner smatra da "Slučaj islama dokazuje kako je moguće razviti, ili barem razvijati modernu, primjerenim tehnološkim, obrazovnim te organizacijskim načelima opremljenu ekonomiju *usporedno* sa snažnim, sveprisutnim i do kraja internaliziranim muslimanskim uvjerenjem i identifikacijom. Modernitet ne vodi nužno propadanju čistunske i skripturalističke svjetske religije. Naprotiv, čini se, da bi joj mogao biti čak i naklonjen" (Gellner, 2000:32). S druge strane Daniel Pipes[29] primjećuje da "modernizacija zahtijeva pozapadnjačenje" (u: Huntigton, 1998:97). Svoju tvrdnju da je zapadnjačenje preduvjet modernizacije, Pipes obrazlaže ukazivanjem na sukob između islama i modernizacije "u gospodarskim pitanjima, poput kamata, nasljednih zakona i sudjelovanja žena u radnoj snazi. Međutim, on potvrdno citira Maxine Rodinson kad kaže da 'nema ničega što bi uvjerljivo pokazalo da je muslimanska vjera spriječila razvoj muslimanskoga svijeta prema modernome kapitalizmu" (u: Huntington, 1998:102). Pipes svoju tezu o nesukobljavanju islama i modernizacije, u većini slučajeva, koji nisu gospodarske naravi, obrazlaže ovako: "Pobožni muslimani mogu njegovati znanost, djelotvorno raditi u tvornicama ili se služiti složenim oružjem. Modernizacija ne zahtijeva određenu političku ideologiju ili skup institucija: izbori, državne granice, građansko udruživanje i ostala obilježja zapadnjačkoga života nisu nužni za gopsodarski rast. Kao vjera, islam zadovoljava poslovne ljude jednako kao i seljake. Šerijat ništa ne govori o promjenama koje prate modernizaciju, poput pomaka od poljodjelstva na industriju, sa sela u grad ili od socijalne stabilnosti u socijalnu pokretljivost; on ne zabranjuje djelatnosti poput masovnoga obrazovanja, brzih komunikacija, novih oblika prijevoza ili zdravstva" (u: Huntington, 1998:102).

Da tradicija i modernost mogu zajedno, uvjerljiv je i primjer Japana. Japanski su reformatori, kritički prihvaćali od Europe i Sjedinjenih Američkih Država najbolja civiliza-

cijska postignuća. Navodimo tekst koji je Emir Šekib Arslan prenio iz časopisa *Jurnal de Geneve*: "Japanci su, kroz jedva šezdeset godina, postali od srednjovjekovnog feudalnog naroda jedan od najvećih naroda svijeta... Nema nikakve sumnje da je japanska vjera imala veliku ulogu u japanskoj politici... Savremeni Japanac se prilagodio svim savremenim životnim potrebama, ali je sačuvao stalnu težnju obraćanja svojoj prošlosti... Japanci su prezirali putovanje u daleke zemlje i sprečavali su ulazak stranaca u njihovu domovinu, ali to je savremeni napredak zbrisao... Rezultati su pred nama, ali je prošlost Japancima svih slojeva i sada sveta i uzvišena, jer oni u ovoj svetoj prošlosti nalaze spoznaju svoje suvremene vrijednosti. Mi ih vidimo kako se bore najsavršenijim sredstvima moderne civilizacije, bez kojih u naše doba nema života, odbacujući svako okcidentaliziranje (zapadnjačenje, op. a.), samo zato što su svjesni da im nije potrebno..." (u: Arslan, 1995:45-46).

I u islamskome svijetu, osobito u 19. i 20. stoljeću, tijekom susreta islama sa zapadnjačkim svjetovnim društvom pojavljuju se težnje za poboljšanjem postojećeg stanja – težnje za reformom (*işlāhom*). "Glavni su predstavnici Muhamed Abduh i Rašid Rida. Islamski reformisti nastoje zadržati dogmatski i bogoštovni dio islama a prihvatiti modernu znanost i islamske države prilagoditi svjetovnomu pravu. Šerijatsko pravo ostalo bi na području bračnoga, obiteljskog i nasljednog prava" (*Opći religijski leksikon*, 2002:368).

Sve to ukazuje na mogućnost autonomne modernizacije islamskoga svijeta, ali kako se odnositi prema njezinim najjačim otporima – prema okorjelim konzervativcima. O tome Emir Šekib Arslan kaže: "Okorjeli konzervativac radi iz neznanja i fanatizma... Pripravio je teren neprijateljima islamske civilizacije da se protiv nje bore, navodeći da je zaostalost u kojoj se nalazi islamski svijet plod islamske doktrine. Okorjeli konzervativac je uzrok siromaštvu u koje su pali muslimani, jer je učinio islam samo vjerom onoga svijeta, a islam je, uistinu, vjera ovoga i onoga svijeta... Okorjeli konzeravativac je onaj koji je navijestio rat prirodnim, egzaktnim i filozofskim naukama, umjetnosti i zanatima, navodeći da su to nauke nevjernika. Time je lišio islam plodova tih nauka, prouzrokovao njegovim sljedbenicima siromaštvo u kome se nalaze, i time im podrezao krila, jer su prirodne nauke one koje istražuju zemlju, a zemlja otvara svoje riznice samo onome koji je istražuje. Ako bismo cijelog života govorili samo o stvarima koje se odnose na onaj svijet, zemlja bi nam dobacila: 'Hajdete direktno na onaj svijet, jer kod mene za vas nema ništa'" (Arslan, 1995:49-50).

Max Horkheimer i Theodor Adorno u *Dijalektici prosvjetiteljstva* pišu: "Vjera je,... uništena ukoliko bez prestanka ne ističe svoju suprotnost ili podudaranje sa znanjem. Time što ovisi o ograničavanju znanja, vjera je i sama ograničena. ...objektivno priznavanje da onaj tko samo vjeruje, upravo time više ne vjeruje. Nečista je savjest njezina druga priroda" (Horkheimer i Adorno, 1989:32-33). Protivnici modernizacije, pa i one autonomne, u islamskome svijetu ignoriraju i to da je u Kur·anu zapisano: "Zaista, Allah neće promijeniti stanje jednoga naroda, sve dok taj narod ne promijeni sebe"... "Tražite nauku, pa makar u Kini". Te poruke ukazuju i na nužnost subjektivacije i spoznajne motivacije u islamskome svijetu. Potsjetimo li i na Muhamedovu izreku: "Znanje je dužnost i obveza svakoga muslimana" – shvaćena u užem smislu, odnosi se samo na vjeru, a u širem smislu na sveukupno znanje, postoje i temeljne religijske pretpostavke za moderniziranje obrazovanja u islamskome svijetu. Obrazovanje je zapostavljeno i postalo značajnim problemom, posebice u ruralnim dijelovima islamskoga svijeta. Zapostavljenost osnovnog obrazovanja, prije svega se odnosi na žensku populaciju. U dijelu svijeta koji se obično naziva 'zemlje u razvoju', nepismene su tri četvrtine žena starije od 25 godina. Žene čine dvije trećine ukupnog broja nepismenih u svijetu.

Islam, kao sustav osebujne religije, civilizacije i kulture, stila života i svjetovne zajednice temelji se na konkretnim društvenim normama i vrijednostima. Bez kvalitativnoga pomaka u razvoju tih normi i vrijednosti nema ni autonomne modernosti niti društvenoga razvoja. A što je "prava zajednica"? "'Prava zajednica' je", primjećuje Vjeran Katunarić "zapravo, dosta stari ali nedovršeni projekt budućnosti, kojeg je Castells opisao terminom 'projektni identitet', oblik udruživanja i javnog djelovanja koji loše kvalitete postojećeg društva zamjenjuje boljima" (Katunarić, 2003:314). 'Projektni identitet' u islamskome svijetu, kao i svaki drugi 'projektni identitet', razvija se iz aktualnoga 'identiteta otpora' – kad subjekti obezvrijeđeni i nezadovoljni logikom dominacije i učmalosti u društvu – kao akteri, traže i preobražavaju sveukupnu društvenu strukturu.

Globalizacija i modernizacija ne mogu se izbjeći. Očekivati je da će protivnici modernizacije u islamskome svijetu, tijekom vremena, slično kao na Zapadu u europskom visokom srednjem vijeku s kršćanskom crkvom kao integrativnom ustanovom u društvu, prihvaćati moderniziranje. Potsjećamo, tezu o mogućnosti, prije svega, autonomnoga moderniziranja islamskoga svijeta zastupa više autora. Navodimo neke od njih: A. Touraine, E. Gellner, D. Pipes, S. Huntington, E. Š. Arslan, M. Abduh, R. Rid, M. Ali, S. Sim, M. Talbi, A. Merad, B. Tibi, H. al-Hanafi, M. Arkoun, S. Balić, N. Smailagić... Nasuprot njima postoje i autori koji zastupaju stajalište monopoliziranja zapadnoga modela modernizacije. Među najradikalnijima su A. Vamberij i H. Mejer. Kod A.Vamberija, prema H. Sušiću, pojavljuju se duhovno militantne tvrdnje iz kojih izbija čak i mržnja prema istočnim narodima koje on naziva 'azijatima'. "Izuzev Japanaca, ni jedan od azijatskih naroda ne može samostalno stupiti na put napretka i obnove. Azijati mogu postati kulturni *samo pod direktnim utjecajem Evrope*", smatra Vamberij (u, Sušić, 1977:292-293). Hans Mejer je još radikalniji. On "tvrdi da čak postoji nepomirljivost između istočne i zapadne kulture, smatrajući da kršćanska kultura po svom duhu, protivrječi istočnjačkim, i da je nemoguća njihova koegzistencija" (Sušić, 1977:293). Za razliku od njih, R. Inglehart i D. Oyserman u istraživanju individualizma, autonomije i samo-ekspresije s aspekta sindroma ljudskoga razvoja,[30] kažu: "Ali mi ne nalazimo nepremostivu prepreku između islamskih društava i ostatka svijeta. Najrazvijenija od islamskih zemalja, Turska, sada je u prijelaznom stadiju zajedno s takvim ze-

mljama kao što su Južna Afrika i Slovenija. Javnost... Irana iskazala je neočekivanu pro-demokratsku političku kulturu na dva posljednja nacionalna izbora. Velika većina iranske javnosti glasovala je za reformski orjentirane vlade" (Inglehart i Oyserman, *Individualism, autonomy*...:34). Govoreći općenito, nepremostive se prepreke između islamskih društava i ostatka svijeta postupno smanjuju, ili nestaju, i kad je riječ o ravnopravnosti žena, odnosu prema seksualnim manjinama, pobačaju.

Otvorenim i kritičkim intersubjektivnim komunikativnim djelovanjem moguće je oslobađati razum brojnih zapreka i manipulacija – političkih, ekonomskih, kulturnoduhovnih, administrativnih, te tako krčiti put modernizaciji. Autonomnim moderniziranjem, koje podrazumijeva i selektivnu primjenu iskustava zapadnoga modela moderniziranja, islamski svijet će postati moćniji i respektabilniji subjekt međunarodnih odnosa, što bi stvaralo pretpostavke i za njegovo planetarno uvažavanje, te prevladavanje vlastitoga religijskog konzervativizma – antimodernizma. Pritom, prije svega, Zapad – bogate i moćne zemlje, moraju prestati podizati nove vidljive i nevidljive zidove kako bi zadržale "navalu barbara" u njihova elitistička carstva; moraju prestati prezirati i marginalizirati siromašne zemlje, uključujući i zemlje islamskoga svijeta, a islamski svijet mora prestati demonizirati Zapad.

U islamskome svijetu, iako postoje značajne razlike, sve je više spoznaje da njegova budućnost ovisi o ljudskim resursima, znanju, inovacijama, štednji, investicijama, institucionalnim promjenama koje potiču razvoj, a manje o prirodnim bogatstvima. U kojoj će se mjeri sadašnje, više ili manje, fragmentarno i površno moderniziranje islamskoga svijeta u budućnosti razviti u mnogostrano i respektabilno moderniziranje, pokazat će vrijeme.

LITERATURA:

Agamben, Giorgio (2006): Homo sacer : suverena moć i goli život, Zagreb, Arkzin.

Ahmed, S. Akbar (1999): "Medijski Mongoli na kapijama Bagdada"; u: Gardels, P. Nathan (ur.), (1999): Na kraju stoljeća, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.

Arslan, Emir Šekib (1995): Zašto su muslimani nazadovali, a drugi napredovali, Zagreb, Visoki saudijski komitet za pomoć Bosni i Hercegovini.

Beck, Ulrich (2001): Pronalaženje političkoga, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.

Beck, Ulrich (2004): Moć protiv moći u doba globalizacije, Zagreb, Školska knjiga.

Bučan, Daniel (1985): "Islam i Mediteran"; u: Zbornik Trećeg programa radio Zagreba (1985), br. 12.

Castells, Manuel (2002): Moć identiteta, svezak II., Zagreb, Golden marketing.

Cifrić, Ivan (2000): Moderno društvo i svjetski etos : perspektive čovjekova naljeđa, Zagreb, Hrvatsko sociološko društvo i Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta.

Corbin, Henry (1977): Historija islamske filozofije, I., Sarajevo, Veselin Masleša.

Despot, Blaženka (1995): "New age" i Moderna, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.

Devčić, Karmela (2008): "Dolazi vrijeme rasta kulturalnih pokreta", razgovor s Alainom Touraineom, Jutarnji list, prilog Magazin, 8. ožujka.

("DIB – lider u islamskim financijama" (2008); Preporod, 12/878, 15. lipnja.

Eagleton, Terry (2002): Ideja kulture, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.

Engdahl, F. William (2008): Stoljeće rata 2 : tajni geopolitički plan američke Vlade, Zagreb, Detecta.

Ferić, Ivana (2007): "Univerzalnost sadržaja i strukture vrijednosti : podaci iz Hrvatske", Društvena istraživanja, god. 16 (2007), br. 1-2 (87-88).

"Financijski safari" (2008); Preporod, 12/878, 15. lipnja.

Garodi, Rože (1981): Islam, kultura i socijalizam, Sarajevo, Starješinstvo islamske zajednice u SR Bosni i Hercegocini, Hrvatskoj i Sloveniji.

Gellner, Ernest (2000): Postmodernizam, razum i religija, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.

Gibran, Kahlil (1994): Glas učitelja, Zagreb, Zagrebačka naklada.

Grlić, Danko (1982): Leksikon filozofa, drugo prošireno izdanje, Zagreb, Naprijed.

Habermas, Jürgen (1988): Filozofski diskurs moderne, Zagreb, Globus.

Halder, Alois (2002): Filozofijski rječnik, suutemeljitelj Max Müller, novo prerađeno izdanje, Zagreb, Naklada Jurčić.

Haralambos, Michael; Holborn, Martin (2002): Sociologija: teme i perspektive, Zagreb, Golden marketing.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1987): Enciklopedija filozofijskih znanosti, 2. izdanje, Sarajevo, "Veselin Masleša".

Horkheimer, Max; Adorno, Theodor (1989): Dijalektika prosvjetiteljstva : filozofijski fragmenti, 2. izdanje, Sarajevo, "Veselin Masleša" – "Svjetlost".

Huntington P. Samuel (1997): Sukob civilizacija i preustroj svjetskog poretka, Zagreb, Izvori.

Inglehart, Ronald; Welzel, Christian (2007): Modernizacija, kulturna promjena i demokracija : slijed ljudskog razvitka, Zagreb, Politička kultura.

Inglehart, Ronald; Oyserman, Daphna: Individualism, autonomy and self-expression : the human development syndrome, sitemaker.umich.edu/daphna.oyserman/files/inglehartoyserman.pdf, 9. 10. 2008.

Kalanj, Rade (1994): Modernost i napredak, Zagreb, Antibarbarus.

Kalanj, Rade (2007): Pogovor, u: Touraine, Alain (2007): Kritika modernosti, Zagreb, Politička kultura.

Kale, Eduard (1981): Povijest civilizacije, Zagreb, Školska knjiga.

Karić, Enes (2006): "Vraćanje dostojanstva islamskom nauku", Behar, br. 76-77, god. XIV.

Katunarić, Vjeran (2003): Sporna zajednica : novije teorije o naciji i nacionalizmu, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.

Khoury, Adel Theodor (2005): Islam, u: Leksikon temeljnih religijskih pojmova: židovstvo, kršćanstvo, islam

(2005); Zagreb, Svjetska konferencija religija za mir:Prometej.
Kler, Mičel (1975): Rat kome nema kraja : američko planiranje novih vijetnama, Beograd, Vojnoizdavački zavod. Izvornik: Michael, T. Klare (1972): War without End, New York, Alfred A. Knopf.
Krivak, Marijan (2000): Filozofijsko tematiziranje postmoderne, Zagreb, Hrvatsko filozofsko društvo.
Leksikon temeljnih religijskih pojmova: židovstvo, kršćanstvo, islam (2005); Zagreb, Svjetska konferencija religija za mir:Prometej.
Lipovecki, Žil (1987): Doba praznine : ogledi o savremenom individualizmu, Novi Sad, Književna zajednica Novog Sada.
Maalouf, Amin (2002): U ime identiteta : nasilje i potreba za pripadnošću, Zagreb, Prometej.
Mardešić, Željko (2007): Rascjep u svetome, Zagreb, Kršćanska sadašnjost.
Metro express (2007), 12. siječnja.
Miščević, Nenad (2008): "Sirotinja na udaru globalnog zatopljenja", Novi list, prilog Pogled, 7. lipnja.
Opći religijski leksikon (2002); Zagreb, Leksikografski zavod Miroslav Krleža.
Paić, Žarko (2005): Politika identiteta : kultura kao nova ideologija, Zagreb, Antibarbarus.
Russell, Bertrand (2005): Mudrost Zapada, Split, Marjan tisak.
Sen, Amartya (2007): Identitet i nasilje : iluzija sudbine, Zagreb, Poslovni dnevnik, MASMEDIA.
Shahak, Israel ((2006): Židovska povijest, židovska religija : tri bremenita tisućljeća, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.
Sim, Stuart (2006): Svijet fundamentalizma : novo mračno doba dogme, Zagreb, Planetopija.
Smailagić, Nerkez (2006): "Klasična kultura islama : teologija, filozofija, znanost"", knjiga I., Behar, br. 76-77, god. XIV – ulomak iz istoimene knjige, vlastito izdanje, Zagreb 1973.
Smailagić, Nerkez (2006a): "Uvod u Kur'an", Behar, br. 76-77, god. XIV – ulomak iz knjige Uvod u Kur'an, vlastito izdanje, Zagreb, 1976.
Supek, Ivan (2003): "Humanistička načela i demokratski principi", u: Prilogu: "Suživot različitosti", Novi list, 17. 10. 2003.
Sušić, Hasan (1977): "Pogovor", u: Corbin Henry (1997): Historija islamske filozofije, I., Sarajevo, Veselin Masleša.
Šarčević, Abdulah (1986): Pogovor, "Samorazumijevanje čovjeka u modernom svijetu: kriza moderne i mogućnost nove i kritičke antropologije", u: Filozofija modernog doba : filozofska antropologija (1986), Sarajevo, Veselin Masleša.
"Šerijatski kapitalni fond za Afriku" (2008); Preporod, 12/878, 15. lipnja.
"Talibani zabranili televiziju" (2008); Večernji list, 14. svibnja.
Todd, Emmanuel (2004): Kraj imperija: ogled o raspadu američkog sustava, Zagreb, Masmedia.
Tomašević, Silvije (2003): Pape kroz povijest, Rijeka, Adamić.
Touraine, Alain (1995): Critique of modernity, Cambridge, Massachuttes USA; Oxford, UK, Basil Blackwell Limited.
Touraine, Alain (2007): Kritika modernosti, Zagreb, Politička kultura.
Trudeau, Pierre (1999): "Protiv nacionalizma", u: Gardels, P. Nathan (ur.), (1999): Na kraju stoljeća: razmišljanja velikih umova o svom vremenu, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk; Hrvatsko sociološko društvo.
Veljačić, Čedomil (1982): Filozofija istočnih naroda, II, Zagreb, Nakladni zavod Matice Hrvatske.
Veljak, Lino (2007): "O korijenima marginalizacije filozofije na Mediteranu", Zagreb, Filozofska istraživanja, 107, god. 27, sv. 3 (523-528).

BILJEŠKE:

[1] "Suvremeni islamski svijet obuhvaća pet (osnovnih, op. a.) kulturoloških zona: arapsku (arapske zemlje i narodi), tursku (Osmanlije, Azerbajdžanci, Turkmeni i dr.), iransko-indijsku (Iran, Afganistan, Pakistan, Bangladeš, muslimani u Indiji), malešku (Malezija i Indonezija) i crno-afričku (Eritreja, Nigerija, Sudan i dr.) zonu" (*Opći religijski leksikon*, 2002:373). Ne treba zaboraviti i značajne dijelove islamskoga svijeta izvan navedenih kulturoloških zona – u Europi, ostatku Azije, Sjevernoj Americi i Australiji. Neki od njih su se modernizirali i integrirali, neki asimilirali u društva zemalja u kojima žive, a neki getoizirali i čine zajednice koje, više ili manje, žive ili oponašaju tradicionalni način života svojih predaka.

[2] Pragmatično načelo imperijalnoga podčinjavanja i dominacije bilo je poznato i Rimljanima, a prihvatila su ga mnoga sekularna carstva. Najbolje ga je opisao lord Cromer: "Mi ne vladamo Egiptom, mi vladamo vladarima Egipta" (Shahak, 2006:154).To se načelo ne odnosi samo na vladare, nego na svaku nacionalnu hijerarhiju – njezine korumpirane političke, gospodarske, financijske, znanstvene i ine dužnosnike.

[3] Poslije smrti Muhamedova zeta Alija, 661. godine, islamski vjernici su se podijelili na *sunit*e i *šijit*e. Razjedinjenost i nesloga u islamskome svijetu, čiji su uzroci brojni, a ne samo navedena podjela, traju sve do danas.

[4] Osnovni vanjski uzroci stagnacije i opadanja islamske kulture bila su mongolska, turska i europska imperijalna osvajanja. Španjolsko i portugalsko osvajanje u Latinskoj Americi također su uništila najbolja umjetnička i humanistička ostvarenja Inka, Maja i njima sličnih kultura.

[5] Umjesto termina 'arapska filozofija', sve se više upotrebljava termin 'islamska filozofija'. I Henry Corbin, autor *Historije islamske filozofij*e, govori o 'islamskoj filozofiji', a ne o 'arapskoj filozofiji', kako se to obično govorilo još od početka srednjega vijeka (Corbin, 1977:7). Također, mnogi islamski znanstvenici i islamolozi, najčešće, upotrebljavaju termin 'islamska kultura', a ne 'arapska kultura'. Tako i Bint al Šatii u dijalogu s Rogerom Garaudyjem, povodom predavanja potonjeg na temu *Doprinos islamske kulture svjetskoj kulturi*, tijekom kojega je ponekad upotrebljavao termin 'arapska kultura', a ponekad 'islamska kultura', kaže: "Želim ovdje da potvrdim da je ova kultura islamska i da je historija drugačije ne poznaje. Sami Arapi nisu počeli ostvarivati svoju ulogu u historiji prije pojave i dolaska islama" (u: Garodi, 1981:53).

[6] Prema tradicionalizmu smisao spoznaje nije istraživanje nepoznatoga, nego mehaničko skupljanje činjenica znanog i o znanom – spoznaja je dana ukupnost znanog, a ne promjenljiva i razvojna pojava. Na toj osnovi se razvio islamski fundamentalizam, koji je spriječio intelektualnu radoznalost islamske filozofije u Srednjem vijeku, a svo znanje je stavio pod pečat starih i novih autoriteta. Mistički intuitivizam je idealizirao Islam. Svojim hijerohistorijskim alegorijskim vertikalama gubio je smisao za vitalno i opstojeće. Islamski modernizam je nastojao tradicionalističku **disciplinu** vjerovanja zamijeniti **znanjem** o Bogu, svijetu i čovjeku – znanjem kojeg osigurava, nudi i razvija moderna znanost; a isto tako, mistički subjektivni idealizam, koji nije lišen snage ali ni iluzije – utemeljivanjem jednog **promišljajućeg** sistema. U tom smislu, islamski se modernizam, iako to nije doveo do kraja, pojavljuje kao svojevrsna **sinteza znanosti i religije, razuma i vjere** (Smailagić, 2006a:19).

[7] N. Daniel, *The Arabs and Mediaeval Europe*, London, 1979., 268 (u: Bučan, 1985:321).

[8] *The Legacy of Islam*, Oxford, 1974. (u: Bučan, 1985:321).

[9] "Muslimanska je kultura niknula u Siriji, ali su joj središtima uskoro postale Perzija i Španjolska. U Siriji su Arapi naslijedili aristotelske tradicije kojima su bili skloni nestorijanci u vrijeme kad se ortodoksni katolicizam držao neoplatonskog učenja. ...U Perziji su muslimani upoznali indijsku matematiku i uveli arapske brojeve koji bi se zapravo trebali zvati indijski" (Russell, 2005:151)

[10] Među pravcima suvremenoga tumačenja Kur'ana Smailagić navodi i komentar pakistanskog pisca Abu 'l-Kalam Azada iz 1930. godine koji se "temelji na smionom traženju odgovora na pitanje o odnosu znanosti i religije – mogućnosti njihova miroljubivog supostojanja; a jednako se u njemu promišlja ideja Univerzalne religije" (Smailagić, 2006a:21).

[11] To su *omejidski stil*, *abasidski stil*, *seldžučki stil*, *mamelučki stil*, *maurski stil*, *perzijsko-mongolski stil*, *sefevidski stil*, *mogulski stil*, *osmanlijski stil*. Više o njima i objektima koje ovjekovječuju, vidjeti u: (*Opći religijski leksikon*, 2002:374).

[12] "Bez obzira da li se radilo o uzbečkoj, perzijskoj, sirijskoj, egipatskoj, marokanskoj, andaluzijskoj, itd. (kulturi. op a.)".

[13] Društveni sustav u Španjolskoj, prije arapskih osvajanja, bio je utemeljen "na ropstvu, otjelovljen u učmalosti i letargiji koje su nametnule rimska i vizantijska vladavina" (Garodi, 1981:14).

[14] "Četiri su izvora islama: 1. kur'anska objava (*Kur'an*), 2. Muhamedove upute i praktični primjeri (*suna*), 3. jednodušna suglasnost velikih islamskih zakonoznanaca (*idžma*), i 4. teološko razmišljanje, logičke prosudbe po analogiji (*kijas*)" (*Opći religijski leksikon*, 2002:368). "Islam razumije sebe kao ključnu točku u proročkoj povijesti, kao konačni oblik objavljene religije, kao čisti oblik monoteizma, ali i kao jedan sveobuhvatni model života koji sva područja života uređuje prema religiozno autoriziranim načelima. *Kao objavljena religija islam se posebice opredjeljuje za biblijsku tradiciju*" (Khoury, 2005:29). "Islam predstavlja i vjeru i svjetovnu zajednicu i kulturu; a znači i jedinstvo svega toga" (Kale, 1981:150). U klasično doba islama "(IX-XI. st.) nastalo je više teoloških škola (džebarizam, kadarizam, murdžijizam, mutezilizam, ašarizam, maturidizam i gazalizam) sa svojim predstavnicima (Ašari, Maturidi, Gazzali)... I danas su ašarizam i maturidizam osnove službene islamske teološke izobrazbe. U XI. stoljeću te je dvije teološke škole produbio Gazzali, a u XIX. st. muslimanski reformistički teolozi nastoje to učenje prilagoditi novom vremenu" (*Opći religijski leksikon*, 2002:370-372).

[15] "Četvrti svijet" je dio "trećeg svijeta" – integralna struktura prirode i kulture. Njegovo se značenje može prepoznati u: (1) prirodnim izvorima – raznolikost biljnih i životinjskih vrsta, ekosustavi, genetski potencijali, (2) kulturnim izvorima – znanjima i praktičnim iskustvima autohtonih skupina stanovnika sjedinjenih s prirodom koje koriste i proizvode te izvore, i (3) održivom jedinstvu prirodnog i kulturnog svijeta. Iskustva njegova jedinstva iznimno su važna za održivi razvoj. Dugoročni profitni interes međunarodnih korporacija za prirodne izvore je raspolaganje "četvrtim svijetom" kao prirodnom osnovom za proizvodnju novih genskih manipuliranih proizvoda i njihovo patentiranje. Više o "četvrtom svijetu" vidjeti u: (Cifrić, 2000:193-207).

[16] Za autonomnu modernizaciju islamskoga svijeta može biti zanimljiv Habermasov pojam moderniziranja koji se, osim ostalih obilježja odnosi i na oblikovanje nacionalnih identiteta; na proširenje političkih prava sudjelovanja, urbanih oblika života, formalne školske izobrazbe; na sekulariziranje vrijednosti i normi itd. (Habermas, 1988:8).

[17] Max Weberovo shvaćanje racioanliziranja, naprimjer, nije samo proces profaniziranja zapadne kulture – slabljenje i napuštanje sakralnih sfera i orijentacija na profane sfere, nego ponajprije razvoj modernih društava.

[18] Touraineova zaokupljenost socijalnim pokretima prepoznaje se i u pažnji koju poklanja ulozi i značaju ekoloških pokreta. Zbog fundamentalnosti njihovih ciljeva bilo bi ispravnije tretirati ih kao *kulturne pokrete* (Touraine, 2007). Tipovi socijalnih pokreta prema Giddensu: radnički pokreti, pokreti za slobodu govora/demokratski pokreti, mirovni pokreti, ekološki pokreti (kontrakultura); (u: Haralambos i Holborn, 2002:646-647). Ovi su pokreti postojali tijekom cijeloga modernog razdoblja. Radnički pokreti obilježili su rano razdoblje modernosti, a mirovne i ekološke pokrete, čiji je cilj promicanje mira i ekološke svijesti, Giddens svrstava u "novije", jer postaju sve važniji.

[19] Ibn'Arabī (1165-1240) je u ranoj mladosti upoznao Averroesa (ibn Roshda)/(1126-1198). "(...) zadnji decenij našeg XII. stoljeća znači graničnu liniju: s jedne strane, na kršćanskom Zapadu, razvijat će se aleksandrinizam i politički averroesizam; s druge strane, na islamskom Istoku, posebno u Iranu, Suhrawardījeva teozofija svjetlosti, čiji se utjecaj, potkripljen Ibn'Arabījevim djelom nastavlja i do naših dana" (Corbin, 1977:269).

[20] Obzirom na geopolitički položaj Republike Turske kao sekularne države i višegodišnje članice NATO-a, kompetentne europske institucije griješe s odgađanjem njezina prijema u Europsku uniju. Turska treba Europi i svijetu kao kozmopolitska država bez imperijalnoga nacionalizma – kao most preko kojega se susreću različiti narodi, rase, religije, kulture.

[21] Međutim, svaka znanost ne donosi dobro prirodi, čovjeku i čovječanstvu. Tako se znanstvena racionalnost kao racionalni rigorizam najsnažnije iskazuju u scijentizmu kao perfekcionističkom mitu znanstvene racionalnosti koji smatra da apsolutno i za sva vremena rješava probleme čovjeka i čovječanstva. U tom smislu **a**ntropocentrički svjetonazor i (ne) odgovornost postali su kulturno-duhovni izvor ekološke krize. S njihovom pojavom i širenjem napredak sve više postaje mit.

[22] "Stručnjaci za islamske financije smatraju da bi Nigerija, u kojoj živi oko 70 miliona muslimana i koja doživljava bankarski bum, mogla biti plodno tlo za islamsko bankarstvo, te ističu kako je sad najpotrebnije da banke u Africi donesu propis koji će biti referentna točka za poslovanje po islamskim principima" ("Financijski safari", 2008:26).

[23] Iz raznolikoga kulturološkog supstrata suvremenoga islamskog svijeta pojavljuju se, ili se mogu pojaviti, četiri shvaćanja odnosa tradicije i modernosti – četiri vrijednosne orijentacije: ortodoksno-konzervativna (narcistički opsjednuta tradicionalnim islamskim identitetom); indiferentno-konformistička (manje ili više ravnodušna i prema tradiciji i prema modernosti); ciljno-racionalna (orijentirana na cjeloviti napredak i razvoj društva) i dijalektičko-dijaloška vrijednosna orijentacija (orijentirana na dijalog između Uma i Subjekta). U ovom radu autor neće eksplicirati navedene orijentacije.

[24] Više od milijardu ljudi u svijetu živi s manje od jednog dolara dnevno; više od trideset tisuća djece umire svakoga dana zbog siromaštva, a istodobno je oko tri stotine milijuna pretilih u svijetu koji muku muče s viškom kilograma. 'Prosječna' Japanka živi 84, a Bocvanka jedva 39 godina.

[25] Emancipacija žena je mjera demokratizacije i emancipacije društva u cjelini i nesumnjivo jedna od značajnih pretpostavki modernizacije i razvoja islamskoga svijeta. U pitanju je prevladavanje patrijarhalnog centralizma – prevladavanje paradigme reprodukcije i hijerarhijske dominacije patrijarhalnih vrijednosti.Takvi su procesi u islamskome svijetu fragmentarni i marginalni, a s moderniziranjem postali bi masovniji i učinkovitiji. Unatoč primjerima postojanja dijelova civilnoga društva, značajniji razvoj i nedostatak njegovih učinkovitih institucija nenadoknadiv je gubitak demokratskoga razvoja islamskog svijeta.

[26] Vidjeti: Held, David, *et al*. (2003): *Global Transformations : Politics, Economics and Culture*, London: Polity.

[27] William F. Engdahl u knjizi *Stoljeće rata 2: tajni geopolitički plan američke Vlade*, otkriva da je Pentagon službenu američku vojnu strategiju definirao kao doktrinu 'Dominacije punog spektra', koja među osam prioriteta podrazumijeva djelovanje sa zemlje, iz svemira, iz međunarodnih voda, zračnoga prostora i *cyberspacea* (Engdahl, 2008:56). Realne su i mogućnosti oružanih sukoba gladnih i siromašnih sa sitima i bogatim oko temeljnih dobara o kojima ovisi zdravlje i puka egzistencija. Vijeće sigurnosti UN-a je krajem 2007. upozorilo na rizik građanskih ratova. "Na West pointu već uče o tome i pripremaju se" (Miščević, 2008:19).

[28] Prema stupnju obrazovanja, islamski je svijet veoma različit. U pojedinim arapskim i muslimanskim zemljama, ili njihovim pojedinim dijelovima, stopa pismenosti je veoma niska, a u Maleziji je, primjerice, osobito visoka – 88% u 2000. godini (Todd, 2004:44).

[29] Pipes, *Path of God*, str. 197-198 (u: Huntington, 1998: 401).

[30] Autori su se usredotočili na skup mjera vrijednosti preživljavanja/samo-ekspresije, zbog Anketa svjetskih vrijednosti i Anketa europskih vrijednosti koje su mjerene vrijednostima preživljavanja/samo-ekspresije u mnogostrukim vremenskim jedinicama tijekom 20 godina, od 1980-2000. Ove ankete obuhvaćaju 80 društava koja sadržavaju gotovo 85 posto svjetske populacije (Inglehart i Oyserman, *Individualism, autonomy and self-expression: the human development syndrome*, sitemaker.umich.edu/daphna.oyserman/files/inglehartoyserman.pdf:4-5).

Uloga islama u oblikovanju etničkog identiteta

Piše: **prof. dr. Esad Ćimić**

Stvarni razlozi za vjerovanje u postojanje nacionalne zajednice veoma su različiti i mogu se mijenjati u tijeku nacionalne historije.

Gerth – Mils

U definicijama etničkog identiteta ili etniciteta najviše se ističu tri elementa: odnos prema zajedničkom porijeklu, koncept različitosti i stav da je etnicitet relevantan samo ukoliko su dvije ili više grupa ljudi uključeni u isti socijalni sistem. Zajedničko porijeklo može da se odnosi na nacionalnost, kulturno naslijeđe, geografski region ili na genetsko porijeklo. Može biti stvarno i provjerljivo ili navodno i lažno. Koncept različitosti podrazumijeva da određena grupa ljudi posjeduje neke osobine po kojima se izdvaja od ostalih (jezik, običaje, sistem vrijednosti itd.) Etnički identitet kao i ego identitet nije dan ili urođen, već se stvarao psihosocijalnim procesima. To nije jedini niti najvažniji identitet, već samo jedan od mogućih oblika socijalne identifikacije, pa ga, samim tim, čovjek može razviti, ali i odbaciti. Prema F. Bartu, etnički identitet predstavlja grupu kulturnih normi koje prihvaćaju ili odbacuju individue čije su grupe u dodiru, i to zbog prednosti koju tom prilikom opažaju. On ističe da za problem etniciteta najvažniji element predstavlja etnička granica. Grupu definira etnička granica, a ne kulturni sadržaj unutar tih granica. Ovakav stav, da etnički granice odvajaju kategorije etnički različitih ljudi, razlikuje se od ranijih ideja da etnicitet nužno uključuje jezičke i kulturne različitosti. Po Bartu, najvažnija činjenica je da se održi kontinuirana dihotomija između grupe i autsajdera, odnosno etnički granica. To održavanje granica zahtjeva situaciju socijalnog kontakta između osoba različitih kultura.

Za nastanak etničkog identiteta važna je samo-percepcija članova grupe, a ona se stvara u socijalnoj sredini i to u odnosu s opozicijom ili kontrastima (tj. uočavanjem razlika mi i oni). Drugim riječima, etnički identitet je uvijek rezultat sila koje djeluju između individualnoga i grupnog. Tako etnički identitet leži na kontinuumu pozitivnih i negativnih polova: na pozitivnom polu identiteta zavisi više od unutrašnjih koncepata ekskluzivnosti i od unutrašnjih snaga i izvora, a na drugoj strani identitet leži na minimalnoj ili nikakvoj unutrašnjoj identifikaciji i u osnovi je ubačen sa strane i to je negativni identitet. Negativni identitet postoji tamo gdje predodžba o sebi leži većinom na procjenama drugih, dok se pozitivni identitet gradi na samoodređivanju i manifestira se privrženošću grupnim načinima ponašanja i vrijednostima. Bartu su mnogi zamjerili što je zanemario kulturni element ili odlike koje mogu ukazati na etničke granice. Novije studije teže da izdvoje kulturne i socijalne aspekte etničkog identiteta. Tako Beuechler smatra da se etnički identitet ne može objasniti kao zajednički kulturni kontinuitet, s obzirom da identifikacija može da se nastavi čak i kada grupa izgubi većinu svojih kulturnih tradicija. U tom slučaju, kontinuitet interpersonalnih veza, koji grupa čuva, može biti značajniji za objašnjenje etničkog identiteta nego kontinuiteta u kulturnoj tradiciji. Sama manifestacija etničkog identiteta ili solidarnosti zavisi od ekonomske, političke i socijalne situacije.

...postavlja pitanje kako se etnički identitet održava kroz mnoge generacije, odnosno kako se prenosi s generacije na generaciju. Kako se čovjek ne ravna i ne živi po instinktu koji upravlja njegovim postupcima u životu, njegovo se ponašanje mora temeljiti na smjernicama i normama koje su naučene.

Jedan od problema etničkog identiteta je njegov kontinuitet. Naime, etnički identitet je njegov kontinuitet. Osoba može da izabere tuđi identitet usvajajući simbole i ponašanje druge grupe. Motivi za takvu promjenu mogu biti različiti, a Crohn ih dijeli na razdružujuće i združujuće. Razdružujući motivi se javljaju u slučaju kada osoba želi da napusti svoj etnički identitet radi socijalnog napredovanja ili da bi izbjegla rasizam. Združujući motivi se javljaju kada osoba želi da usvoji određeni identitet jer je on sam po sebi poželjan i ima dobre karakteristike. Na promjenu identiteta najčešće utječu oba motiva. Osim na individualnom planu, identitet se mijenja ili postepeno nestaje i na općem društvenom planu. To je posljedica djelovanja kulturne erozije ili nestajanja mnogih običaja koji su služili kao simbol razlikovanja neke grupe. Na slabljenju etničkog identiteta utječu i generacijske distance, migracije i asimilacijski procesi. Zbog toga se postavlja pitanje kako se etnički identitet održava kroz mnoge generacije, odnosno kako se prenosi s generacije na generaciju. Kako se čovjek ne ravna i ne živi po instinktu koji upravlja njegovim postupcima u životu,

njegovo se ponašanje mora temeljiti na smjernicama i normama koje su naučene. A da bi društvo djelotvorno funkcioniralo norme moraju biti zajedničke. Primjerice: naučenost i zajedništvo su dvije značajke kulture, pa i religije. I kultura i religija su zajednička svojina grupe. Kultura i religija su u neprestanom stanju plime i oseke. To je nekad primjetno, a nekad burno. Pomak akcenta događa se uglavnom kod akcedentalnih aspekata kako religije tako i kulture. Ono bitno zadržava svoju relativnu stabilnost.

Da li religiju treba optuživati za pasivnost ili je pak djelotvornije proučiti uvjete u kojima je sama religija bila potaknuta iznutra da pruži podršku aktivitetu ili pasivitetu. Mitska forma religije i mistika je model življenja, ponašanja što ga čovjek usvaja socijetalno, a ne dobiva hereditarno-biologijski. To, nedvojbeno, na osobit način vrijedi upravo za kulturu. Ona je zacijelo u neprestanom stanju plime i oseke. Ponekad se i u kulturi i u religiji promjene događaju vrlo polagano, gotovo neprimjetno, ponekad vrlo brzo, burno, a pomak akcenta se događa uglavnom kod akcidentalnih aspekata kako religije tako i kulture. Ono sržno, bitno i u kulturi i u religiji uglavnom zadržava svoju relativnu stabilnost, odolijevajući povijesnim promjenama. Naravno da ovakva obilježja kulture i religije ne impliciraju shvaćanje čovjeka, pojedinca samo kao pasivnog primaoca kulturnih obrazaca i religijskih sustava. U procesu socijalizacije interioriziranja religijskih uvjerenja i kulturnih sadržaja svaki je pojedinac aktivni činilac. On je istodobno i akter i re-akter, a osnovni pojam sociologije postaje sve više interakcija. Kultura, a samim tim i religija kao njezin integralni dio, umnogome određuje kako članovi društva misle i osjećaju. Ona usmjerava njihovo ponašanje i često determinira njihov svjetonazor. Pripadnici društva, odnosno članovi istog kulturnog obrasca obično shvaćaju kulturu kao nešto samo po sebi razumljivo. Oni često postaje u tolikoj mjeri dio njih samih da nisu ni svjesni da postoji.

Jedan od bitnih momenata u religijskom sustavu je svakako kult bogoštovlja. No, religija ili religioznost nikako se ne može svesti na taj svoj nesumnjivo značajni moment. Značilo bi to doista religiju i, pogotovo religioznost, reducirati i simplificirati. Ali ovaj moment kulta kao javnog organizacijskog izraza religioznosti ne smije se ni zapostaviti niti podcijeniti. On je, uostalom, poznat i u najprimitivnijih kulturama prethistorije i u kulturama naše suvremenosti. Kult i kultura su etimologijski i funkcionalno povezani. I jedno i drugo svoje temelje imaju u svijetu numinoznog, svetog ili još bolje – sakralnog, organiziranog svetog života. Kulturan bi bio onaj kojega se treba, valja, i mora poštivati, štovati i u konačnici – obožavati. U religiji je to uvijek svijet transcendentnog, onostranog, nadnaravnog, transmudanog života. Religije za sebe (uglavnom) i tvrde da su nadnaravnog, transcendentnog porijekla. U kulturi pak to se ne mora izričito tvrditi. No može se implicite sadržavati u samom poimanju i doživljavanju kulturnih sadržaja. I kultura je, naime, u tom smislu transcendentnog porijekla ukoliko ju sam čovjek kao pojedinac nije kreirao nego ju je socijalizacijom prihvatio kao član ljudskog društva. Društvo je sveto, a pojedinac to nije. Čovjek je po sebi i na izravan način upućen na svijet transcendentnog i, nastoji li čovjekom biti, nužno mora transcendirati. Svoje transcendiranje čovjek ostvaruje kako kroz religiozno življenje tako i kroz kulturno pripadanje i ponašanje. Ovo, dakako, na osobit način vrijedi za umjetnost, filozofiju i religiju, odnosno umjetnički, filozofijski i religiozni način transcendiranja. I dok umjetnik ima osjećaj da on stvara svijet, homo religiosus može misliti da je cijeli svijet stvoren zbog njega i darovan u pravo njemu.

Nacionalna nepriznatost Bošnjaka dijelom je doprinijela njihovom nedovoljnom sudjelovanju u životu šireg društva, ili u izvjesnim njegovim vidovima. To se reflektiralo na političkom planu tako što su oni bili objektivno nacionalno prikraćeni. Njihovo zatvaranje na nacionalnom planu odrazilo se u društvenom, ekonomskom, kulturnom i političkom pogledu i bilo je način njihove samoobrane, zbog koje su bili u nekim segmentima društva upućeni na sporo prilagođavanje novim povijesnim tokovima.

Stvarni razlozi za vjerovanje u postojanje nacionalne zajednice veoma su različiti i mogu se mijenjati u toku nacionalne historije. Nacionalna nepriznatost Bošnjaka dijelom je doprinijela njihovom nedovoljnom sudjelovanju u životu šireg društva, ili u izvjesnim njegovim vidovima. To se reflektiralo na političkom planu tako što su oni bili objektivno nacionalno prikraćeni. Njihovo zatvaranje na nacionalnom planu odrazilo se u društvenom, ekonomskom, kulturnom i političkom pogledu i bilo je način njihove samoobrane, zbog koje su bili u nekim segmentima društva upućeni na sporo prilagođavanje novim povijesnim tokovima. Drama Bošnjaka, koja je time iznuđena, potakla je neke književnike da je umjetnički iskažu i da, u granicama svoga vremena, naslute njen rasplet. Izgleda da je Veljko Petrović snagom umjetničke imaginacije proniknuo u dubinu i delikatnost dilema koje su se javljale i u individualnoj i u grupnoj svijesti i mentalitetu ljudi ove nacije. Samo nekoliko fragmenata iz ove potresne i upečatljive umjetničke proze prenijet će nas u vrijeme koje je ostalo daleko i nepovratno za nama. U pripovijetci "Džafer- beg Rizvanpašić" Veljko Petrović opisuje muslimana-intelektualca koji se, nakon što je završio visoke škole u Beču, vraća u Sarajevo. Njegova kulturna razina nadišla je sredinu iz koje je potekao: obitelj je postala tijesna za njegov duhovni život, a socijalna sredina – svojim asimilatorskim pretenzijama: prikrivenim ili otvorenim – dovoljno ga je činila odbojnim. I on je počeo da neštedimice iznosi svoje dileme, svoju napuštenost, svoju usamljenost, svoje ljudske tegobe. "Kod nas se traži za ličnu sreću da se pripada naciji. Moj otac je, valjda, mogao biti samo musliman.

Vjera mu je dala svu sadržinu i on je živo osjećao zajednicu s milionima Muhamedovih sljedbenika i u toj se zajednici i privrženosti dizao i gubio. Jer čovjek mora imati neku misao, ideal, osjećanja u kojima se izgubi. Ali ja nemam, osim vjere koja me ispunjava svega, ništa drugo. Nemam nijednog prijatelja s kojim bi se u svemu složio. Ja samo imam želju da s drugima pjevam, da plačem s drugima, s nepoznatima, zbog sreće i nesreće, uspjeha ili neuspjeha, koji nisu baš neposredno moji osobni. Moja neizvjesna i bespredmetna ljubav je dublja od ove vjere i šira od bosanskih granica".

"...Ja eto, gospodine, tako propadam bez volje ...I turoban sam i bijesan kao pas, i nezadovoljan sam sa sobom i sa svijetom... tako i ne znam zapravo čiji sam i kome pripadam. Da se kaže da budem Turčin. Ne more ni to. Jer se ne razumijem ni s majkom, ni sa ženom, ni s daidžama, ni s amidžama. I jesam Turčin i nisam, i vaš sam i nisam. Njih ja ne mogu a vi mene ne možete..." Gdje je izlaz?

"...Ja nijesam bio nikada pravi Srbin ili Hrvat, htio sam samo silom da budem ali me oni nijesu nikada smatrali za pravog, za svog, pa sam naposljetku i sam uvidio da imaju pravo."

Zašto? Evo objašnjenja:

"...I u redovima ja sam bio čvrst, odlučan i gotov na žrtve. Ali, nasamo, zaronivši u sebe, ja sam često prezao od pustoši u srcu. Bojao sam se od sebe, nijesam imao nepokolebljivu vjeru u sebe. I to me je jako kinjilo, i zato sam bježao od sebe, hitao u društvo da ojačam u njemu". Da li je stvarno u tom društvu ojačao, da li se osjećao svoj? Mnogo je bilo tema koje smo mi, štedeći se uzajamno, izbjegavali. O čitavoj srpskoj prošlosti nijesmo rado govorili. Ako se spomenuo Kosovski boj, hajdučke borbe, petstoljetna mučeništva i oslobođenje Srbije, ja sam morao da se uživljavam kako bih dočarao sebi oduševljenje i ono "mi" akcentovao sam obzirno, gotovo strašljivo. U guslarevim pjesmama o mejdanima i Azijatima, uživao sam iskreno samo kao estet. Dublje nisam saosjećao s njima. No intelektualno sam prisvajao sve, i svjesno činio žrtve".

Ako je točno da se nacija ne može administrativno stvoriti, isto tako je točno da se njeno formiranje, njeno dovršavanje u modernom smislu riječi ne može administrativno spriječiti. Postoje naime procesi koji idu mimo naših formalnih, pravnih i drugih struktura i odredaba, koje treba pratiti, istraživati, razlagati i objašnjavati. Crta koja nacionalno pitanje čini osobitim u našem društvu sadržana je, pored ostalog, u činjenici da su socijalno – politički preokreti koji su se odigrali na našem tlu – u bilo kojoj oblasti i u bilo kojoj povijesnoj etapi – ostali, najčešće, nedovršeni: jedan preokret ostavljao je drugome u amanet pregršt vlastitih problema. To je slučaj i sa našom socijalističkom revolucijom, koja je imala sudbinu da rješava mnoge probleme i realizira programske elemente ranijih epoha, a prije svega – građanske revolucije. Može se to ilustrirati i ovim primjerima: ona je morala da rješava agrarno pitanje, da odvoji državu od crkve, i slično. Isto tako, mi živimo u društvu koje se u mnogo čemu tek sada emancipiralo u građanskom smislu riječi: sve od formalnih sloboda do uspostavljanja urbanih struktura. To, dakako, daje poseban pečat i osobitosti međunacionalnim odnosima u nas. Za razliku od Srba i Hrvata koji potiču iz dvije konfesije iste vjere, Bošnjaci sadrže još izraženiju razliku na vjerskom planu: islam nije samo druga konfesija, kao katolicizam i pravoslavlje, nego i druga religija. Razlika između konfesije i religije koju ovdje podrazumijevamo znači ovo: religija pretpostavlja jedinstven model unutar koga mogu postojati sekte koje prerastaju u posebne konfesije.

Poznato je da, uz katolicizam i pravoslavlje, idu i dva samostalna općekulturalna modela, koji neposredno mogu utjecati na formiranje nacije. Onda je, već samo po sebi, razumljivo da je drugačiji religijski model (ovdje orijentalno – islamski) bio osnovica drugačijem kulturnom modelu i time još intenzivnije utjecao na nacionalnu samobitnost. Postoje sfere individualnog i društvenog života u kojem su sadržani elementi od značajnog – što posrednog što neposrednog utjecaja na javljanje i intenziviranje etničke kohezije socijalnih grupa. To su, prije svega, tip ekonomskog života, struktura ishrane, običajno moralne norme, kultura stanovanja, stav prema ženskom spolu, tretman generacijskih razlika, odnos prema sudjelovanju u javnom životu itd. Ako je islamska religija ne samo odnos prema transcedentnom (Bogu – Allahu) nego sistem sveukupnog života, što je izgleda nedvojbeno, onda nije teško sagledati opseg i snagu utjecaja njenog u domenu uspostavljanja onih razlika koje su relevantne za proces nacionalnog oblikovanja. Svedeno: kad je govor o Bošnjacima, bitna razlika je potekla od religije koja je unijela nove elemente u civilizaciju i kulturu i mogla da posluži – u zavisnosti od ponašanja njihovih sunarodnjaka – kao čvršća osnova narodnosnog, a kasnije sve više nacionalnog diferenciranja. Ti različiti elementi temelje se na ne maloj udaljenosti u mnogim značajnim točkama teološkog koncepta svijeta između kršćanstva i islama. Uostalom, dovoljno je podsjetiti na neke od njih koji su više ili manje prisutni u našem domaćem islamu.

Premda je preuzeo neke elemente drugih religija, islam je ipak osobita religija – i po teološkom učenju i po svojoj etici i po specifičnoj strukturi svoje transcendencije. Pojam Boga je konzekventno monoteistički i on podrazumijeva apsolutno transcendentno shvaćanje božanstva. Ni u jednoj drugoj religiji svijet i čovjek nisu toliko ovisni o Bogu kao apsolutu, kao apsolutnoj moći. Islam, dakako, ne pri-

Ako je točno da se nacija ne može administrativno stvoriti, isto tako je točno da se njeno formiranje, njeno dovršavanje u modernom smislu riječi ne može administrativno spriječiti. Postoje naime procesi koji idu mimo naših formalnih, pravnih i drugih struktura i odredaba, koje treba pratiti, istraživati, razlagati i objašnjavati.

hvaća mogućnost inkarnaciji Boga, nego to smatra blasfemijom, degradacijom božanstva. U islamu ima znatno manje ostataka idolopoklonstva – on ne trpi čulno predstavljanje Boga. (Ne bez razloga, mnogi u tome vide uzrok nedovoljnog razvitka islamskog slikarstva). Napokon, apsolutno transcendentno shvaćanje Boga ne dopušta tretiranje džamije – kao što je slučaj s crkvom – kao doma Božjeg: ona je jednostavno mjesto okupljanja vjernika.

Fundamentalno izvorište islama je dakako Kur'an, ali u toku je ponekad i izvan njega, u realnim povijesnim tokovima, koji idu mimo religioznog etosa. Premda je ponikao iz užih prilika arapskog svijeta, islam se javlja kao neka vrsta sintetičkog faktora koji svojom univerzalnom etikom obuhvaća sve profete i sva ranija učenja. Islamska civilizacija je po svojoj genezi i po svom vremenskom razdoblju medijevalna civilizacija. Mnogi poznavaoci islama nalaze da je povijesna prednost njegova u tome što je on, za razliku od europskog srednjeg vijeka, imao bogatu i razuđenu civilizaciju. Prvotno, islam je bio okrenut svom ishodištu, traženju prekoračenja vremena u procesu ponovnog beskrajnog povratka u narod. Kada je, međutim, jednom prevladala kao univerzalna ideja islamskog društva u određenim društveno – povijesnim uvjetima postala je dominantna. Premda je misaono, znanstveno, umjetničko stvaranje bilo mnogovrsno, zahvaljujući religijskoj etici koja je usmjeravala čovjeka prema suprahistoriji, kao jedinoj realnosti, ipak nije bilo renesanse, znatno se suzilo područje filozofskog koncepta svijeta... To sve izrasta iz složenog kompleksa socijalno – povijesnih uvjeta koji su determinirali pojavu islamske mistike. Ona je, njegujući intuitivno doživljavanje svijeta, iznova poticala stremljenje ka bezvremenoj budućnosti. Sve ovo će doći posebno do izražaja na našem tlu, koje će još više suziti povijesne mogućnosti islama, i u to vrijeme kada su se one počele sužavati i u njegovoj autentičnoj postojbini. Tu, a ne prije svega u činjenici egzistiranja muslimanskog otoka u moru kršćanske Europe treba tražiti razloge povijesne usporenosti u javljanju nacionalne samosvijesti Bošnjaka, bar onoliko koliko je islam poslužio kao relativno dovoljno i solidna osnova narodnosnog, odnosno nacionalnog oblikovanja Bošnjaka. A svaka religija na ovom socijalno – povijesnom prostoru odigrala je nemalu ulogu, jer se njena prisutnost izravno ili posredno, osjećala u svim ili gotovo svim sferama društva.

Postojeće razlike, kad je govor o Srbima, Hrvatima i Bošnjacima, znatno su konfesionalno determinirane. Utemeljeni stav mogao bi se ukratko ovako formulirati: pogrešno je te razlike okamenjavati, jednako kao što ih je štetno potpuno ignorirati. Jer, kako vidimo, u području međunacionalnih odnosa snažno je prisutna tradicija, koja se s vremena na vrijeme iskazuje kao tradicionalizam. Povijest nas nije konzultirala o tome kako će situirati ulogu bilo kog činioca pa i religiju, u nacionalnom konstituiranju. Ona nas je u izvjesnom smislu već dovela pred gotov čin. A svaka svijest koja svoj sadržaj crpi samo iz povijesti, dakle, koja nema interes za budućnost, za nadilaženje vlastite ograničenosti, ima teološki karakter., Ona polazi od principa: "Mi smo ono što smo bili", a ne principa: "Mi smo ono što ćemo biti". Inzistiranje na prošlosti najbolji je indeks da se nacija zatvara. U svim revolucionarnim trenucima historije prevladava budućnost, što nije slučajno. Npr. građanstvo svuda tamo gdje je bilo snažnije, nije se koristilo religijom kao konstituentom nacije. Naime, njemu je bilo znano da Crkva sa svojim teološkim dogmama, sa svojom orijentacijom na ono što je bilo (jer Bog se objavio i rekao istinu kojoj se svako i zauvijek mora povinovati) nije u tom trenutku bila na istoj strani sa građanstvom, kome su se otvorile nove razvojne perspektive i koje je sa nadom gledalo u budućnost.

Poznato je da, uz katolicizam i pravoslavlje, idu i dva samostalna općekulturalna modela, koji neposredno mogu utjecati na formiranje nacije. Onda je, već samo po sebi, razumljivo da je drugačiji religijski model (ovdje orijentalno – islamski) bio osnovica drugačijem kulturnom modelu i time još intenzivnije utjecao na nacionalnu samobitnost.

Islamska civilizacija utjecala je i na kršćane na prostoru Bosne i Hercegovine, kao što je kršćanska civilizacija utjecala na karakter Bošnjaka. Evo kako o tome piše Nedim Filipović: "Nedostatak jedne ili više uglednije vjersko-crkvene organizacije sve tri konfesije slabi i posebno i uzajamno položaj svake od njih u pogledu vezivanja njihovih pripadnika za jedno unutrašnje moralno vjersko uvjerenje i u pogledu stvaranja onog posebnog medija utjecaja vjere na socijalno i političko opredjeljenje pripadnika. Kada se ima u vidu teška prošlost bosanske kraljevine: njene unutrašnje borbe dinasta, velmoža i plemićkih grupacija, vjerske borbe između katolika i bogumila, udari protiv bogumila, težak položaj bosanskog seljaštva... onda se može shvatiti da se ta crkvena neorganiziranost sve tri konfesije... mogla u praksi života provoditi u činjenicu da se osjećanje pripadnosti jednoj konfesiji toliko istanjilo da je u njemu dominantan značaj imao socijalno politički moment opredjeljenja u tekućoj klasnoj i političkoj borbi... Nepostojanje jedne jedinstvene, kompaktne i autoritativne crkve koja oličava moralnu, pa i političku i društvenu koheziju naroda u ideološkom postupku dovelo je do toga da nijedna od konfesija, sama po sebi, ako se izostavi pomoć intervencija izvana, nije imala svoju stvarnu samostalnost kao organizirana vjerska snaga. Iako su prolazila stoljeća, proizvodi duhovne kulture – uključujući tu i manifestacije religioznog duha i religioznog kulta ipak su imali određen, ograničen utjecaj.

Književnost na orijentalnim jezicima nije prelazila granicu obrazovane i privilegirane bošnjačke manjine.

Tu je, između ostalog, bila brana opća upotreba materinjeg jezika kod bošnjačkih masa, koji je bio jezik naroda uopće, a ne samo Bošnjaka. Proces europeizacije koji je kasnije zahvatio ove krajeve potencirao je unutar muslimanske etničke grupe izvornu južnoslavensku komponentu i time doprinio nadrastanju etničkog pojma koji sve

više transcendira povijesne, geografske i vjerske granice Bosne i Hercegovine. Vrijeme austrougarske vladavine u BiH obilježeno je začetkom rušenja feudalnih struktura, a vrijeme formiranja kapitalističke društvene formacije kao faza niihovog – negdje većeg, negdje manjeg – temeljnog ugrožavanja. U okviru postojećih nacija rađala se i postupno jačala – buržoazija. Njoj je, kako znamo, već sam ekonomski interes nalagao da u svojim težnjama i poslovnim pothvatima proširuje pa, štoviše, i razgrađuje nacionalne i državne granice nametući i vlastitu hegemoniju. U BiH se ne može govoriti o razvijenoj buržoaziji. Jer, ona nije izlazila iz čaršijskih, sitno posjedovnih i seljačko – posjedničkih okvira. To je izvan svake dvojbe važilo za sve tri nacije, čija je buržoazija još bila zainteresirana za prvobitnu akumulaciju. Tu se korijeni njena sklonost ka administrativnim metodama skupljanja kapitala za kakve takve investicije, jednako kao što je na tome izrastala težnja ka privilegijama koje su svagda predstavljane kao interes nacionalnog razvoja.

Tu i takvu buržoaziju ekonomski interes je silio da se bori za vodstvo na nacionalnom planu. Stoga su sve buržoazije triju nacija pokušavale da istaknu svoju povijesnu nadmoć po kojoj je svaka vrijednost stvorena u vlastitom nacionalnom okrilju tobože izvornije i univerzalnije. U skladu s tim, s još više žara i siline, svaka buržoazija dovodila je u pitanje vrijednosti stvorene u okviru druge i drugih nacija.

U mjeri u kojoj su njihovi kršćanski sunarodnjaci više gravitirali svojim vjerskim odnosno nacionalnim centrima (Zagreb i Beograd) u toj mjeri su j Bošnjaci svoju združenost intenzivirali i produžavali tako što su se zatvarali u svim ili gotovo svim društvenim sferama. A to je pak bio oblik samoobrane, zatvaranja u *džemate*, u kojima se često bez dovoljno samosvijesti žrtvovao brži napredak zarad posebnosti. Tako ih je neriješeno nacionalno pitanje, čak ni na razini građanskog društva u bivšoj Jugoslaviji, iznova bacalo u okrilje religije, koja je tada bila i još je dugo ostala surogat nacije. Danas postoji nemalo zanimanje za pitanje identiteta. Laici i znanstvenici se gotovo natječu tko će reći nešto posebno i različito u pojašnjenju pojma identitet. Npr. Manuel Castells kaže "pod identitetom podrazumijeva proces stvaranja smisla na temelju kulturnog atributa ili srodnog niza kulturnih atributa kojima je dana prednost prema drugim izvorima smisla". Treba naglasiti da identitet nema u svakodnevnoj primjeni samo jedno značenje. Zbog složenosti njegove primjene susrećemo se s različitim oblicima pa govorimo o osobnom, pojedinačnom, kolektivnom, grupnom, nacionalnom, koroporacijskom i drugim identitetima.

Identitet danas, spoznajno više nego ikad, postaje snažno središte otpora bilo kojem obliku unifikacije. Strah od nestanka vlastite kulture i njezine baštine, pod bilo kakvom, javnom ili tajnom izlikom, identičan je strahu od neprepoznatljivosti. Svaka unifikacija nastoji transcendirati različitost, postati kreator neke nove društveno – kulturne i historijske svijesti, upotrebljavajući raspoloživu moć preobražavanja, težeći zatvaranju kulturnog kruga forsiranom diferencijacijom, ne obazirući se na povijesnu opomenu empirijske tradicije, koja uvijek nanovo svjedoči da ideju o poretku u državi, društvu, ako su represivni, najprije zamjenjuje idejom o slobodi, dakle o ravnopravnosti i solidarnosti, koje uvijek stoje u težištu identiteta. Valja primijetiti da identitet ne postoji sam za sebe i ne može se definirati jednom zauvijek. Kultura, identitet i etničnost žive i mijenjaju se, njihov kontinuitet ne znači okovanu istost već dinamičku transformiranu osebujnost. Vjerojatno je najbolji način fokusirati se na očitovanje koje se postavlja u formi: Tko sam ja? Ali se na ovo pitanje ne može nužno odgovoriti dajući ime i genealogiju kao odgovor. Što čini odgovor na ovo pitanje za nas je razumijevanje onoga što je od krucijalnog značenja. Znati *tko sam ja* je vrsta poznavanja onoga što ja zastupam. Moj identitet je definiran obavezama i prepoznavanjima koji osiguravaju okvir horizonta unutar kojeg ja pokušavam odrediti, od slučaja do slučaja, ono što se mora uraditi, ili ono što ja odbacujem ili mu se suprotstavljam. Drugim riječima, to je horizont unutar kojega sam ja u stanju zauzeti stajalište o nečemu.

Moja početna teza je da postoji bliska povezanost između različitih stanja identiteta ili onih koji nečijem životu daju smisao. Netko bi to mogao reći na ovaj način: pošto se mi ne možemo drugačije orijentirati nego prema dobrome, i dakle, odrediti naš relativni položaj prema njemu i tako odrediti smjernicu našeg života, mi moramo neizostavno shvaćati naš život u narativnoj formi, kao pitanje. Netko bi možda mogao krenuti od drugog stajališta jer mi smo odredili naše mjesto u odnosu prema dobrome i odatle ne možemo postojati bez usmjerenosti na njega i nadalje moramo gledati na život kao na priču. Bez obzira iz kojeg kuta promatrali, ja vidim ova stanja kao povezane strane iste stvarnosti, neizbježne strukturalne zahtjeve ljudskog djelovanja. Usporedo s mnogim oblicima narativnosti idu nova razumijevanja društva i oblika zajedničkog života. U suglasju sa slobodnim, neangažiranim pojedincem, pogled na društvo je stvoren konsenzusom slobodnih pojedinaca i, sukladno ovome, stvoren je pogled na društvo sačinjeno od nosilaca individualnih prava. Ovo je možda jedna od najukorijenjenijih predstavki o društvu koju je na površinu izbacila moderna civilizacija.

Ni u jednoj drugoj religiji svijet i čovjek nisu toliko ovisni o Bogu kao apsolutu, kao apsolutnoj moći. Islam, dakako, ne prihvaća mogućnost inkarnaciji Boga, nego to smatra blasfemijom, degradacijom božanstva. U islamu ima znatno manje ostataka idolopoklonstva – on ne trpi čulno predstavljanje Boga.

Moderni identitet je nastao zbog promjena u samorazumijevanje povezanih sa širokim rasponom djelovanja – religijskih, političkih, ekonomskih, obiteljskih, intelektualnih, umjetničkih – konvergirajući i snažeći jedni dru-

ge da bi stvorili identitet: djelovanja, npr. vjerske molitve ili rituala, duhovne discipline kao člana vjerske kongregacije ili samoispitivanja kao regeneracije, politike konsenzusa, obiteljskog života udruženog braka, odgoja novog djeteta (što se razvija od osamnaestog stoljeća), umjetničke kreacije kao rezultata, zahtjeva za originalnošću, razdvajanja i obrane privatnosti, tržišta i ugovora, ili dobrovoljnih udruga, kultiviranja i izražavanja osjećaja, napretka znanosti... Sve je ovo povezano sa etičkim problemima. Mi se bavimo moralnim intencijama koje su neobično duboke, moćne i univerzalne. One su toliko duboke da smo mi u iskušenju da razmišljamo o njima kao o onima ukorijenjenim u instinktu, nasuprot drugim moralnim reakcijama koje se u velikoj mjeri čine posljedicom odgoja i obrazovanja.Izgleda da postoji prirodni, urođeni osjećaj krivice da se izazove smrt ili povrijedi netko drugi, sklonost da se pritekne u pomoć ozlijeđenom ili onome u opasnosti. Kultura i odgoj mogu pomoći da se definiraju granice relevantnih "drugih" ali izgleda da oni ne tvore samo osnovnu reakciju. Zbog toga su mislioci osamnaestog stoljeća, poglavito Rousseau, mogli vjerovati u prirodnu sklonost suosjećanja za druge. Ako bi ikada netko tako predložio, mi bi se odmah trebali zapitati što razlikuje one unutra od onih koji se nalaze vani. I mi bi se trebali usredotočiti na ovu karakteristiku različitosti kako bi pokazali da to nema ništa zajedničkog sa nametnutim uvažavanjem. To je ono što mi radimo sa rasistima. Boja kože ili fizičke osobitost nemaju ništa zajedničkog s onim čime ljudi izazivaju naše poštovanje. Zapravo nijedna ontološka pretpostavka nije u suglasnosti s ovim. Rasisti moraju tvrditi da su neke od ključnih moralnih osobina ljudskih bića genetski uvjetovane: da su neke rase manje inteligentne, manje sposobne da imaju visoku moralnu svijest, i slično. Logika argumenta ih primorava da traže uporište za svoju tvrdnju na terenu gdje su oni empirijski najslabiji. Logika čitave ove rasprave uzima unutarnju deskripciju za ozbiljne opise predmeta naših moralnih odgovora čiji su kriteriji neovisni od naših de facto reakcija.

Moralnost, naravno, može biti i često jeste definirana čisto kroz pojmove uvažavanja drugih. Ova kategorija morala je zamišljena da usmjerava upravo naše obveze prema drugim ljudima. Ali, ako usvojimo ovu definiciju, onda moramo dopustiti mogućnost postojanja drugih očitanja iznad morala koja su od središnjeg značaja za nas, i koja uvode na scenu bitnu evaluaciju. To su pitanja o tome kako ću živjeti svoj život, a to se dotiče pitanja – koja vrsta života je vrijedna življenja, ili koja vrsta života bi ostvarila obećanje implicitno mojim osobnim talentima, ili zahtjevi nametnuti nekome s mojim mogućnostima, ili što tvori bogat, smislen život – nasuprot onome koje se tiče sporednih stvari ili trivijalnosti. U najširem smislu, etnos podrazumijeva skup svih osobina koje jedan narod čine posebnim . Po Širokogorovu etnos predstavlja grupu ljudi koji govore istim jezikom, a povezuju ih zajedničko porijeklo, običaji, smisao života, tradicija koja ih odvaja od drugih sličnih grupa. Acaves pak smatra da etničko treba definirati u smislu kulturnih etnosa grupe koja ima zajedničku genetiku ili jezičko, religijsko, nacionalno i socijalno porijeklo.

SAŽETAK

Za razliku od Hrvata i Srba koji potiču iz dvije konfesije iste vjere, muslimani sadrže još izraženiju razliku na vjerskom planu: islam nije samo druga konfesija, kao katolicizam i pravoslavlje, nego i druga religija. Razlika između konfesije i religije koju ovdje podrazumijevamo znači ovo: religija pretpostavlja jedinstven model unutar koga mogu postojati sekte koje prerastaju u posebne konfesije. Poznato je da, uz katolicizam i pravoslavlje, idu i dva samostalna općekulturna modela, koji neposredno mogu utjecati na formiranje nacije. Onda je, već samo po sebi, razumljivo da je drugačiji religijski model (ovdje orijentalno-islamski) bio osnovica drugačijem kulturnom modelu i time je još intenzivnije utjecao i na nacionalnu samobitnost. Svedeno: kad je govor o Bošnjacima, bitna razlika je potekla od religije koja je unijela nove elemente u civilizaciju i kulturu i mogla da posluži – u zavisnosti od ponašanja njihovih sunarodnjaka – kao čvršća osnova narodnosnog, a kasnije sve više nacionalnog diferenciranja.

Postojeće razlike kad je govor o Srbima, Hrvatima i Bošnjacima znatno su konfesionalno determinirane. Utemeljen stav mogao bi se ukratko ovako formulirati: pogrešno je te razlike okamenjavati, jednako kao što ih je štetno potpuno ignorirati.

Identitet danas spoznajno više nego ikad postaje snažno središte otpora bilo kojem obliku unifikacije. Strah od nestanka vlastite kulture i njezine baštine, pod bilo kakvom izlikom, identičan je strahu od neprepoznatljivosti. Svaka unifikacija nastaje transcendirati različitosti, postati kreator neke nove društveno-kulturne i historijske svijesti, upotrebljavajući raspoloživu moć preobražavanja, težeći zatvaranju kulturnog kruga forsiranom diferencijacijom, ne obaziruć se na povijesnu opomenu empirijske tradicije, koja uvijek nanovo svjedoči da ideju o poretku, državi, društvu, ako su represivni, najprije zamjenjuje idejom o slobodi, dakle o ravnopravnosti i solidarnosti, koje uvijek stoje u težištu identiteta. Čovjek je po sebi i na izravan način svijet trancendentnog i, nastoji li čovjekom biti, nužno mora transcendirati. Svoje transcendiranje čovjek ostvaruje kako kroz religiozno življenje tako i kroz kulturno pripadanje i ponašanje. Ovo, dakako, na osobit način vrijedi za umjetnost, filozofiju i religiju, odnosno umjetnička, filozofska i religiozna transcendiranja. I dok umjetnik ima osjećaj da on stvara svijet, *homo religiosus* može misliti da je cijeli svijet stvoren zbog njega i darovan upravo njemu.

Indijski muslimani: manjina između marginalnosti i participacije

Piše: **prof. dr. Ružica Čičak-Chand, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb**

SAŽETAK

Predmet razmatranja rada jest položaj muslimanske zajednice, najveće manjinske religije u nezavisnoj Indiji – i najveće manjine u svijetu – s obzirom na ulogu muslimana/islama u podjeli Indijskog potkontinenta i nastanku Pakistana, te posljedice koje je dioba Potkontinenta ostavila na status *danas* muslimanske manjine u suvremenom indijskom društvu. Temeljeći se na nedavnom Izvještaju vladinog komiteta o socioekonomskom i obrazovnom položaju muslimanske zajednice u Indiji i drugim istraživanjima, tekst ukazuje na uzroke marginalnosti ove skupine ali i na paralelne pojave i procese vezane uz nastojanje uključivanja muslimana u tokove indijskoga društva. Tekst se, također, rubno dotiče i nekih specifičnosti indijskog islama nastalih iz bliskog dodira s hinduizmom. Kako jedna obuhvatnija razrada teme uvelike nadilazi okvir ovoga rada, to treba reći da je namjera tek naznačiti neke (bitne) aspekte problema.

* * *

Indijski islam manjinska je religija na periferiji velike islamske tradicije. Osobito nakon podjele Indije, 1947., indijski islam postaje religija u dijaspori koja u suočavanju s hinduističkom većinom traži i brani svoj identitet. Naprotiv, u svojim pučko-religijskim obilježljima indijski islam rezultat je stoljeća duge koegzistencije s hinduizmom. Ova obilježja vidno razlikuju indijsku varijantu islama od islama drugih regija Bliskog i Srednjeg istoka. Činjenica da su indijski muslimani (čiji se vladajući sloj sastojao od predstavnika turkijskih i drugih naroda iz Srednje Azije, zatim Iranaca, Afganistanaca, Arapa i domaćih obraćenika) politički i vojno stoljećima nadzirali središnje regije Indije priječila je da njihov brojčano manjinski status postane problem. Tek raspadom mogulskoga carstva i neuspjelom pobunom protiv Britanaca 1857. dolazi do krize identiteta vladajućega muslimanskog sloja koja se zaoštrava konfrontacijom s engleskom kolonijalnom silom te s jednom vitalnom i na prilagodbu spremnom hinduističkom većinom (Schwerin, 1978: 308).

Danas najveća indijska manjina, muslimanska zajednica, s gotovo 140 milijuna pripadnika (13,4% ukupnog stanovništva), ujedno treća najbrojnija populacija muslimana u svijetu, poslije Indonezije i Pakistana, i druga najbrojnija skupina šiita, (iza Irana), rijetko dobiva neku veću pažnju u medijima, bilo u Indiji ili šire. Ako, onda se radi ili o viktimizaciji muslimana od strane hinduističkih nacionalista – primjerice, Guđarat (Gujarat), 2002., Mumbai (Bombay) između 1992-1993. – ili, češće, o islamskoj prijetnji indijskoj unutrašnjoj stabilnosti i sigurnosti – na primjer, ekplozije bombi u trgovačkom centru Delhija, u ožujku 2008., bombaški napad na "vlak prijateljstva" ("Friendship Express") između Delhija i Lahorea, 19. veljače 2007. ili, ranije, eksplozije vlakova u četvrtima Mumbai-a, u srpnju 2006. godine. Iako službene vlasti ove napade pripisuju ekstremističkim organizacijama, s bazom u Kašmiru, ili aktivnostima pakistanske tajne službe, među običnim građanima ovi incidenti kumuliraju predodžbe o indijskim muslimanima kao antinacionalnoj i prema indijskoj državi neprijateljski raspoloženoj zajednici; no razlozi tome imaju svoje dublje povijesne korijene još u 19. stoljeću, te napose u sukobima koji su doveli do podjele Indijskog potkontinenta na Indiju i Pakistan 1947. godine. Njima, dakako, pridonosi i dugogodišnji secesionistički pokret u Kašmiru, podržavan od strane Pakistana, zatim posebni ustupci indijskog Ustava Kašmiru prema članu 370[1] (Parekh, 2006: 191), kao i protivljenje muslimana dugo očekivanoj reformi islamskoga zakonodavstva koje polazi od pretpostavke da je islamsko pravo (šerijat) sastavni dio religije te da se jedna sekularna država s nemuslimanskom vladom ne može miješati u vjerska prava muslimana (premda je i u susjednoj islamskoj državi Pakistan još početkom 1960-ih reformirano tradicionalno obiteljsko pravo). Argumenti koji upućuju na neodrživost, ali i netočnost, takva shvaćanja nailaze na permanentno opiranje (ponajprije uleme), koje se objašnjava ne samo vjersko-juristićkim konzervativizmom već i politički obrambenim stavom manjine.

Sada ćemo se kraće osvrnuti na povijesnu pozadinu nastanka sukoba koji je doveo do traumatične diobe Potkontinenta a čije se posljedice do danas odražavaju na položaj muslimanske manjine u Indiji (o tome opširnije v. Čičak-Chand, 2000: 435-469).

Putem kapitalističkih oblika proizvodnje i modernih sredstava komunikacije britanski je kolonijalni kapitalizam ekonomski i administrativno ujedinio je Indiju i time manje ili više onemogućio opstanak indijskoga feudalizma. No kako je takva transformacija indijskoga društva bila prije svega motivirana interesima stranog kapitala i po svojim je obilježljima i obujmu bila isključivo prilagođena potrebama stranih interesa, ostala je nepotpuna i u mnogočemu pogubna po razvitak Indije. Jer britanska je vlada

u Indiji i dalje održavala feudalističke relikvije i općenito, radi učvršćenja svoje vlasti, podržavala konzervativne snage društva. Prije svega, podjela indijskog stanovništva na vjerske zajednice u 19. stoljeću kao i razdioba između "hinduističkog" i "muhamedanskog" zakonodavstva koja je svoju daljnju institucionalizaciju našla u popisu stanovništva koji je ustvrdio hinduističku "većinu" i muslimansku "manjinu" ali i druge vjerske manjine (kršćani, budhisti, sikhi i drugi), što je kasnije postalo osnova izbornih, zastupničkih politika, dovela je do podijeljenosti indijskoga društva u niz zasebnih entiteta u zemlji koja nikad ranije nije na taj način bila strukturirana oko vjerskih granica.

Uvođenjem odvojenih izbornih tijela za različite religijske skupine, ponajprije za muslimane, kao i odvojeno zastupanje njihovih interesa u zakonodavnim skupštinama i drugim političkim tijelima, britanski je režim usvojio politiku "divide et impera" što je ne samo spriječavalo nacionalno povezivanje Indijaca[2] već je otvorilo prostor za jačanje religijskih identiteta, proces koji je kako u svojoj idejnoj zamisli tako i u artikulaciji bio duboko razjedinjujući (prema Van der Veer, 1998: 19-20).

Tako je isticanje društvene i kulturne posebnosti muslimana bio samo uvod u političku borbu za stvaranje zasebne političke zajednice, pri čemu se pozivalo na povijesnu teoriju da hindusi i muslimani ne dijele iste kulturne i religijske vrijednosti i stoga predstavljaju dvije odvojene zajednice/nacije. Sa stjecanjem nezavisnosti ova je teorija dovela do nastanka Pakistana, domovine muslimana, prouzročivši golemu migraciju stanovništva u oba smjera: iz Pakistana u Indiju te iz Indije u Pakistan, premda je veliki dio muslimanskoga stanovništva ostao u Indiji.

Nameće se pitanje u kojem je zapravo obliku postojala muslimanska zajednica u 19. stoljeću u Indiji. Postojala je, dakako, zajednica muslimanskih vjernika, ujedinjena zajedničkim vjerovanjem u proroka Muhameda, prihvaćanjem Kurana kao izvora religijskog autoriteta te sudjelovanjem u zajedničkom molitvenom obredu; također, mnogi su indijski muslimani, premda ne svi, slijedili šerijat. No, na široj razini zamjećivala se velika raznorodnost vjerovanja i vjerskih praksi, muslimani su govorili različite jezike i nisu se mogli pozivati na zajedničko porijeklo: neki su bili potomci osvajača s Bliskog Istoka, iz Male Azije ili Mongolije, drugi, međutim, domaći obraćenici koji su zadržali brojne neislamske običaje i obrede koji su ukazivali na njihove indijske korijene. Stoga, ono što su Britanci pri prvom općem indijskom popisu stanovništva 1881., "otkrili" bio je geografski raspršeni agregat muslimana (19,7% ukupnog stanovništva) koji nisu tvorili ni zasebni kolektiv ni bilo kakvu političku, ekonomsku ili sociokulturnu cjelinu (Ahmad, 1975; Pochhammer, 1981).

Međutim, tijekom kasnog 19. i početkom 20. stoljeća muslimanske elite u svojim naporima da se prilagode britanskom imperijalnom sustavu u Indiji i novim odnosima s drugim religijskim skupinama, nastojale su "okupiti" heterogenu zajednicu muslimana pozivajući se, u to vrijeme, na simbole političke i historijske prirode. Isticalo se da su do dolaska Britanaca muslimani vladali Indijom te da im ta činjenica daje historijsko i političko značenje koje uvelike premašuje njihovu brojčanu zastupljenost; odatle im s pravom, u političkoj raspodjeli moći pod britanskom upravom, pripada udio veći od razmjernoga. Britanci su pokazali spremnost priznati muslimansku zajednicu u Indiji zasebnim entitetom, pomoći muslimanima da zadrže svoju prednost u vladinim službama, ukratko, omogućiti im zaseban politički prostor; zauzvrat, dakako, od muslimana se očekivala aktivna potpora britanskoj upravi u Indiji.

Kada je na Konvenciji Muslimanske lige 1940. u Lahoreu prihvaćena rezolucija u kojoj se tražilo osnivanje jedne ili više muslimanskih država na Potkontinentu, to je označilo nepovratni pomak u prilog stvaranja Pakistana. I dok je do tada Muslimanska liga (osnovana 1905.) imala sekularni karakter, sada je *islamu* pripala uloga da po mnogočemu raznoliku muslimansku populaciju – pripadnike brojnih vjerskih škola i sekti, siromašne i bogate, nepismene i obrazovane, Tamile, Bengalce, Pandžabe i druge – ujedini u jednu cjelinu. I premda su pojedini ugledni muslimani govorili o stapanju islamskih i hinduističkih kulturnih struja i jedanaest stoljeća zajedničke povijesti, čije sociokulturno naslijeđe jednako dijele hindusi i muslimani, Jinnah, glavni arhitekt Pakistana, predstavljao je islam i hinduizam kao dva odvojena društvena poretka, ističući da njihovi sljedbenici pripadaju dvjema potpuno drugačijim civilizacijama, utemeljenim na međusobno sukobljavajućim idejama. Zbog tih je razloga bilo nezamislivo da bi muslimani mogli živjeti tek kao manjina u zemlji u kojoj dominiraju hindusi. Naprotiv, oni moraju steći vlastitu državu u kojoj će moći uspostaviti svoj ustavni poredak i svoje zakone.

Nameće se pitanje: u kojem je zapravo obliku postojala muslimanska zajednica u 19. stoljeću u Indiji? Postojala je, dakako, zajednica muslimanskih vjernika, ujedinjena zajedničkim vjerovanjem u proroka Muhameda, prihvaćanjem Kur'ana kao izvora religijskog autoriteta te sudjelovanjem u zajedničkom molitvenom obredu; također, mnogi su indijski muslimani, premda ne svi, slijedili šerijat.

Raširenо mišljenje da teorija o "dvije nacije" i odatle nastala "islamska ideologija Pakistana" nije imala čvršćih korijena među muslimanskim masama i da je cijela ideja Pakistana djelo nadolazeće srednje klase muslimana, koja u jednoj ujedinjenoj Indiji nije vidjela mogućnost vlastitog probitka u odnosu na obrazovaniju i brojem moćniju klasu hindusa, točno je ako se zanemari utjecaj psihološkog momenta kod većeg dijela muslimanskog stanovništva što su ga ostavila stoljeća muslimanske vladavine u Indiji. Jer, ipak, za mnoge su muslimane islam i državna moć bili istovjetni. Stoga, iako su muslimanski seljaci živjeli u susjedstvu s hindusima, u njihovoj svijesti mogla je biti prisutna misao da muslimani ipak predstavljaju nešto

drugo, nešto bolje, jer su oni stvorili državu i upravljali Indijom (Khalid, 1978: 276-278). Izbori u siječnju 1946. pokazali su se trijumfalnim za Muslimansku ligu; to, kao i Jinnahova nepopustljivost u pregovorima, koja se temeljila na izbornoj pobjedi, bili su glavni neposredni faktori podjele Indije. Je li onda Liga upravo "parolom" Pakistan privukla muslimanske mase, jer je ta predožba ponajbolje izražavala njihov osjećaj zasebnosti i želje za slobodom, odvojeno od sve napornije koegzistencije s većinskim hindusima, ili su uspjeh teritorijalnog razdvajanja nadahnuli religijski motivi (Dumont, 1970), teško je reći. Nije, zapravo, moguće isključiti bilo tradicionalne bilo moderne poticaje; naprotiv, sigurnije je pretpostaviti da su u pitanju bili međusobni utjecaji, s jedne strane, tradicionalnog društva i historijskog naslijeđa i, s druge strane, britanske dominacije i modernih zapadnih ideja i normi.

No uspjeh dokazivanja pretpostavke da je religija primarni činilac razlikovanja nacionalnog identiteta bio je (i ostao) prolazan, jer su se, osim srži islamskih simbola, svi ostali simboli pokazali razjedinjujućima. Pakistan, unatoč svojoj vjerskoj homogenosti, nije uspio izgraditi pravu "pakistansku" svijest. Regionalne kulture i njihovi jezici pokazali su se jačima od jedinstvene islamske, perzijsko-urdske kulture elite. Danas u Pakistanu dolazi do etničkih redefinicija. Pandžabi, najbrojniji i s većim udjelom obrazovanog stanovništva od ostalih etničkih skupina, najčvršće su etablirani u vojsci (85% vojnih snaga) i državnoj administraciji. Oni su postali istinski "muslimani" za koje je stvoren Pakistan. Brojčano i gospodarski slabije etničke skupine ne dijele ovo stajalište i nastoje iznova definirati svoje identitete, sada, međutim, kao Sindhi, Pathani, Baludži, naglašavajući, dakle, svoju etničku pripadnost i zahtijevajući ujedno pravedniju raspodjelu dobara.

Također, teorija o "dvije nacije" mnogo je toga ostavila neriješenim. Deseci milijuna muslimana prihvatili su pobjedu Kongresa i nastavili živjeti u Indiji, i to u regijama s pretežno hinduističkim stanovništvom. Bilo je nejasno kako će Pakistan služiti interesima onih koji su ostali u susjednoj zemlji; jednako je bilo slabo definirano kako će muslimanska/islamska država integrirati hinduističku manjinu unutar svojih granica.[3]

* * *

Zbog podjele Indije tamošnji su muslimani platili visoku cijenu u kulturnom i političkom, pa i gospodarskom pogledu. Dok je zajednica hindusa ostala "fizički" netaknuta, muslimanska je doživjela razdiobu naprije u dvije, a od 1971. u tri države: Pakistan, Bangladeš i Indiju. Muslimani u nezavisnoj Indiji pojavili su se kao nova zajednica; njihov položaj nije nimalo sličan onome prije nezavisnosti. Kako teorija o dvije nacije više nije na snazi, muslimani u Indiji suočeni su s dilemom u vezi sa svojom novom ulogom u zemlji – njihov politički identitet tek se treba čvršće uspostaviti. Poznavaoci i istraživači indijskih društvenih prilika znaju da muslimani – vrlo mješovita populacija, kako u pogledu jezika, unutarreligijske pa i političke orijentacije i klasne pripadnosti – u većini spadaju među najmarginalnije i najsiromašnije indijske slojeve. No unatoč njihove velike raznoličnosti, među muslimanima ipak vlada stanoviti osjećaj zajedničke pripadnosti, pa je u tom smislu legitimno koristiti pojam "indijski muslimani". Antimuslimanska retorika, diskriminacija i zanemarivanje od strane vlasti pridonijela je kulturnoj zatvorenosti, ekonomskoj marginalnosti i, osobito, zaostajanju muslimana na području obrazovanja u odnosu na ostalo stanovništvo Indije.

Skorašnjim objavljivanjem Izvještaja o socijalnom, ekonomskom i obrazovnom statusu muslimanske zajednice u Indiji ("Social, Economic and Educational Status of the Muslim Community in India", A Report, Prime Minister's High Level Committee) u studenom 2006., http://minorityaffairs.gov.in/newsite/sachar/, tzv. Sachar izvještaja – nazvanom po predsjedniku specijalnog Komiteta, sucu Rajendri Sacharu, imenovanom od premijera Manmohan Singha – sve je to postalo i službeno znano. Izvještaj, podijeljen u dvanaest poglavlja, na 425 stranica, iscrpno govori o stanju na području obrazovanja, zdrastva, zapošljavanja, infrastrukture, javnih programa i drugih sektora. Komitet je, naime, imao zadatak što obuhvatnije "snimiti" životne uvjete i opću situaciju muslimanske zajednice na području čitave Indije. Politička motivacija bila je jasna: golema i nezadovoljna muslimanska manjina – najveća u svijetu – predstavlja značajan sigurnosni izazov ali i važan glasački rezevoar čiju je potporu Kongresna stranka krajem osamdesetih prošloga stoljeća izgubila. No razlozi važniji od političkih bili su oni razvojne prirode zemlje; naime, brza transformacija indijske ekonomije zahtijeva nove i efikasnije oblike upravljanja, bolju infrastrukturu i učinkovitije korištenje golemih resursa znanja, vještina, općenito ljudskog potencijala. Muslimani, generalno uzevši, nisu (još) postali dio indijskoga ekonomskog *booma*; stoga je zadaća specijalno imenovanog Komiteta bila prikupiti i sistematizirati podatke i spoznaje o muslimanskoj zajednici kako bi vlada mogla pokrenuti inicijative koje će efikasnije uključiti muslimane u *mainstream* indijskoga društva.

Istraživanje koje je Komitet proveo među muslimanskom populacijom pokazalo se, kako u svojem metodološkom pristupu tako i obuhvatnosti problematike, iznimno temeljitim, ali i duboko uznemirujućim u dokumentaciji koja svjedoči o desetljećima sistematskog zanemarivanja zajednice u raznim domenama socioekonomskog i političkog života zemlje. Stereotipi hinduističke desnice o muslimanima kao "privilegiranoj manjini" koja se, između ostaloga, protivi kontroli rađanja i tako želi ponovno dominirati indijskim društvom opovrga poglavlje u Izvještaju koje govori o demografskim kretanjima, ukazujući da iako je stupanj fertiliteta među muslimanima nešto viši od prosječnoga u poredbi s drugim skupinama, on bilježi lagani pad tijekom posljednjeg desetljeća. Osim toga, postoji očigledna korelacija između fertiliteta i razine obrazovanja; općenito niža obrazovna razina među muslimanima, a posebno među ženama, objašnjava iskazane razlike. Izvještaj zaključuje da ako se u muslimanskoj populaciji i dalje zadrži sadašnja stopa fertiliteta, muslimani će do 2050. dosegnuti najviše 19 posto ukupnoga stanovništva Indije.

Najočitiji primjer diskriminacije muslimana prisutan je, prema navodima Izvještaja, u domeni obrazovanja i eko-

nomskog statusa. Jer, premda su muslimani urbaniziranija skupina u odnosu na druge, stupanj njihove pismenosti nalazi se ispod prosjeka, učestalost prekida školovanja najviša je među svim usporedivim skupinama, a broj godina provedenih u školama najniži u zemlji. Među studentima koji su diplomirali na vodećim indijskim sveučilištima i visokim školama samo je jedan, od pedeset studenata, musliman, brojka mnogo niža od one bilo koje druge grupe stanovništva, uključujući pripadnike bivših "nedodirljivih". U tom se kontekstu nameće nužnost modernizacije medresa; pored tradicionalnoga vjerskog obrazovanja, koje i danas prevladava, drugi školski predmeti, iz područja prirodnih i društvenih znanosti, matematika i informatika te hindski i engleski jezik, pored urdskog (jezika nastave), moraju postati dio redovnog curriculuma muslimanskih škola.

Muslimani danas žive u gotovo svim dijelovima Indije, ipak, s najvišim postotkom u ukupnom stanovništvu u državi Džammu i Kašmir (67.0%), zatim na istoku zemlje, u Assamu (30.9%) i Zapadnom Bengalu (25.2%), na jugu, u Kerali (24.7%) te na sjeveru Indije, u Uttar Pradešu (18.5%) i Biharu (16.5%) (Census 2001; http://en.wikipedia.org/wiki/Islam_in_India). Muslimani su općenito obrazovaniji, urbaniji, bolje integrirani i ekonomski napredniji u zapadnim i južnim indijskim državama negoli u državama na sjeveru i istoku zemlje. Razlog tome djelomice leži u diobi Indije 1947., kad je imućnija i obrazovanija muslimanska populacija migrirala na sjever, u Pakistan, ili na istok, u Bangladeš (tada Istočni Pakistan). Prosječna stopa pismenosti među muslimanima u Indiji iznosi, prema cenzusu 2001., 59.1 posto; kod žena 50.1 posto. Najvišu stopu pismenosti, 89.4%, bilježi Kerala, koja već desetljećima, na razini čitave države, ima najvišu stopu pismenosti (95-100%) zahvaljujući upornosti komunističkih vlasti na provedbi programa opismenjavanja stanovništva u toj južnoindijskoj državi. Prema cenzusu iz 2001. prosjek pismenosti na razini Indije iznosio je 65.38 posto (India 2003., A Reference Annual, str. 98).

Izvještaj Komiteta ustvrdio je nadalje činjenicu da se većina muslimana zapošljava u malom i neformalnom poduzetništvu, slijedeći u pravilu svoje tradicionalne zanate (tkanje, izrada tepiha, sitna mehanika i sl.). Opća ekonomska introverzija koja prevladava među muslimanima ima za posljedicu niska očekivanja mladih u sektorima formalnog zapošljavanja, što dodatno doprinosi slaboj "vidljivosti" zajednice. Osim u nekoliko indijskih saveznih država, gdje muslimani čine više od četvrtine stanovništva, i u kojima su na vlasti lijevo orijentirane stranke (prije svega Zapadni Bengal i Kerala), stupanj zapošljavanja muslimana u javnom sektoru rijetko dostiže deset posto. U većini regija taj je postotak čak niži od pet posto i muslimani redovito zauzimaju niže položaje ili zanimanja (niži službenici ili fizički radnici). U diplomaciji, visokoj državnoj administraciji, na višim položajima u policiji, vojsci, financijama, predstavljeni su sa svega dva posto zaposlenih.

Muslimani se obično doživljavaju i tretiraju kao jedinstvena, monolitna, zajednica (premda stvarnost govori suprotno, kako smo ranije konstatirali). Istraživanje vladinog Komiteta također je ustvrdilo da su muslimani, osim što dijele stanovito zajedničko iskustvo marginalnosti, vidno podijeljeni duž klasa pa i kasta (zbog bliskog dodira s kulturom hindusa i hinduističkih obraćenika na islam). Izvještaj govori o tri diferencirana društvena sloja i kategorije zanimanja među muslimanima: *ašrafi* (plemstvo), čiji se viši društveni status temelji na njihovom arapskom porijeklu; *adžlafi,* pretežno obraćenici, društveno i gospodarski bliski pripadnicima nižih klasa/kasta i, konačno, *arzali*, po svojem su općem socioekonomskom položaju jednaki s bivšim "nedodirljivima" unutar hinduističkoga stratificiranog poretka (Hansen, 2007: 51). Potonje dvije kategorije, dakle, muslimani koji potječu iz nižih kasta ispunjavaju time uvjete za uključivanje u vladine programe afirmativne akcije odnosno za stjecanje prava na rezervaciju mjesta u obrazovnim institucijama i državnim službama, te odgovarajuću političku zastupljenost u zakonodavnim tijelima Indije; te su mogućnosti u pravilu bile dostupne samo deprivilegiranim zajednicama hindusa (i jednom broju neobudhista i pripadnika sikhske manjine, obraćenika iz nižih kasta). Činjenica da više od polovine indijskih muslimana pripada upravo tim skupinama izazvala je među konzervativnijim slojevima islamske zajednice priličan otpor. Preporuke izvještaja Komiteta da se potonjim podskupinama treba omogućiti pristup spomenutim vladinim programima pokrenule su brojne kontroverzne reakcije i rasprave među raznim skupinama. Kako je bilo za predvidjeti, hinduistički nacionalisti ocijenili su Izvještaj antinacionalnim i neistinitim i optužili predsjednika Komiteta, R. Sachara, da "brine o teroristima".[4] Politički vođe hindusa nižih kasta i bivših "nedodirljivih", kojima ustavna prava na stjecanje diskriminatorne nadoknade u obrazovanju i zapošljavanju, zbog višestoljetne društvene i ekonomske diskriminacije, znače samu bit njihove političke svijesti i borbe za ravnopravnost, pokazali su suzdržanost naspram mogućega dijeljenja pogodnosti afirmativne akcije s muslimanima.

Osim u nekoliko indijskih saveznih država, gdje muslimani čine više od četvrtine stanovništva, i u kojima su na vlasti lijevo orijentirane stranke (prije svega Zapadni Bengal i Kerala), stupanj zapošljavanja muslimana u javnom sektoru rijetko dostiže deset posto.

Istodobno, važno je istaknuti da upravo između tih zajednica i pretežito siromašnijih kategorija muslimana u novije vrijeme sve češće dolazi do političkog povezivanja. Naime, još od indijske nezavisnosti, muslimani su se, s obzirom na svoj specifičan manjinski položaj, morali oslanjati na vanjske saveznike, što su dugo vremena i činili, vezujući se uz Kongres, ali su time postali i ovisni o Kongresnoj stranci. Danas muslimani češće nalaze oslonac u političkim savezništvima sa zajednicama s kojima u indijskom društvu dijele sličnu *sudbinu*, za razliku od veza s Kongresnom strankom koja je s muslimanima rijetko nalazila *stvarni* zajednički jezik. Također se neko vrijeme zamijećuje proces

međugrupnog povezivanja i horizontalne solidarnosti muslimana unutar zajednice, za razliku od donedavno naglaska na sigurnosti i vertikalnom usponu (Alam, 2000). Ovaj zaokret u procesu islamizacije sukladan je sličnim pojavama i pokretima među nižim kastama koje se udružuju u kastinske organizacije i slično, kao muslimani, uspostavljaju horizontalnu solidarnost umjesto ranije statusne mobilnosti u okviru sustava. Pozadina obiju ovih procesa strukturalno je, čini se, identična. Ona, naime, proizlazi iz spoznaje da se u demokratski zasnovanom društvu moć i statusna pokretljivost lakše stječu unutarnjom konsolidacijom i unutargrupnom mobilizacijom negoli ostajanjem u tradicionalnim strukturama, koje ionako zastarijevaju s novim društvenopolitičkim kretanjima.

Takav će razvoj vjerojatno pogodovati i političkom ujedinjavanju muslimana u Indiji, ali bitno drugačijeg obilježja i okolnosti od onih četrdesetih godina prošloga stoljeća. Tada, naime, muslimansko pitanje nije bilo postavljeno kao *manjinsko* već kao pitanje druge *nacije* koja zahtijeva svoju zasebnu državu. Ova promjena konteksta i uvjeta od povijesnog je značenja jer muslimani danas dijele interese, rekli smo, slične onima koji prevladaju među drugim marginaliziranim grupama u raznim dijelovima Indije, a to je potreba za stjecanjem priznanja i ravnopravnosti (Alam, 2000: 148).

Valja još dodati, uzimajući u razmatranje širi kontekst Indijskog potkontinenta, da je "rješenje" muslimanskog problema usko vezano uz nadilaženje negativnog naslijeđa podjele Potkontinenta. Neprijateljski indijsko-pakistanski odnosi, kao i suptilno izjednačavanje muslimana sa sjećanjima na traumu diobe, priječe da činjenica podjele preraste u povijesnu, već uvijek iznova biva *oživljavana* silama sukobljavanja.

No bez obzira na spomenute novije tendencije društvenoga i političkog razvoja i s time povezane promjene stavova i ponašanja muslimana, izvještaj Sachar komiteta nedvosmisleno upozorava na činjenicu da je kulturna, ekonomska i politička izolacija muslimana prije svega odgovor te zajednice na desetljeća sistematskog isključivanja iz širih društvenih tokova, a ne neka "prirođena" introvertiranost muslimana. Ostaje stoga otvorenim pitanje mogu li se, i na koji način, preporuke Izvještaja prenijeti u praktične politike; može li se od sadašnje vlade očekivati da predložene mjere za stvaranje zajedničkih javnih prostora, mješovitih susjedstava i škola i općenito mješovitog obrazovanja, implementira u skoroj budućnosti? Jedno novije istraživanje hindu-muslimanskih odnosa A. Varshneyja ("Ethnic Conflict and Civic Life", 2002) pokazalo je, uspoređujući odabrane slučajeve gradova u Indiji – Kozhikode i Surata u Guđaratu – da tamo gdje su hindusi i muslimani, unatoč utjecaja Muslimanske lige u Kozhikodeu i dominaciji Bharatiya Janata hinduističke stranke u Suratu, povezani čvrstim poslovnim vezama ali i svakodnevnim susjedskim i sličnim socijalnim sponama, ne dolazi do nasilnih sukoba. Naprotiv, u gradovima (npr. Ahmedabad u Guđaratu ili Aligarh u Uttar Pradešu), gdje ne postoje slični poslovni niti socijalni kontakti, muslimani su u pravilu getoizirani. Stoga, put od priznavanja i poštivanja identiteta zajednice do nasilja među različitim zajednicama proizlazi iz netrpeljivosti prema *drugome* a njezin uzrok, zaključuje autor studije, leži ponajprije u međusobnom nepoznavanju, što govori u prilog predloženih preporuka Komiteta, naime, o potrebi izgradnje zajedničkih mješovitih prostora, civilnih udruga i drugih sličnih socijalnih veza između hindusa i muslimana odnosno različitih etnoreligijskih zajednica.

U tom kontekstu spomenut ćemo državu Bihar, na sjeveru Indije, koja godinama bilježi niski broj incidenata između dviju zajednica, dobrim dijelom zbog toga što su se politike u Biharu, uspostavom političkog savezništva između nižih kasta hindusa i marginaliziranih muslimana, bitno promijenile. Inače, po mnogočemu neslavan, Bihar je prva sjeverna država Indije, koja već neko vrijeme zorno ilustrira ono što odavno predstavlja "politički zakon" juga Indije. Naime, što su utjecajnije politike nižih kasta to je manja vjerojatnost izbijanja hindu-muslimanskog nasilja; odnosi međusobne suradnje između hindusa i muslimana traju, primjerice, već desetljećima u Tamil Naduu i Kerali. Osobito u Kerali,[5] muslimani su (nekih dvadeset posto ukupnog stanovništva), zahvaljujući političkoj snazi svoje glavne stranke, Muslimanske lige, stekli razne povlastice. Pa, ipak, u Kerali nije praktički nikada došlo do izbijanja nasilja između dviju zajednica, jer Malayali, većinsko stanovništvo Kerale, vezuje aktivnosti Muslimanske lige samo s onim politikama koje se tiču muslimana kao manjinske zajednice (Varshney, 2002). Ovakav odnos navodi na drugi mogući, i važan, zaključak; kako utjecaj politika deprivilegiranih kasta u Uttar Pradešu, najveće države indijske federacije (160 milijuna), raste to bi se, unekoliko i povijesno uvjetovana, sklonost prema politikama etnoreligijskog uključivanja/isključivanja u tom dijelu Indije mogla početi mijenjati.

Zaključno možemo ponoviti da je važno muslimane vidjeti ne kao homogen vjerski kolektiv, već po mnogo čemu raznorodan i slojevit segment društva, različitoga političkog, ekonomskog i kulturnog iskustva. Iz tih je razloga dvojbeno koliko je zapravo moguće inzistirati na nekom njihovom isključivo muslimanskom identitetu, zanemarujući sve ostalo, uključujući i sekularne okvire u kojima žive. Jer unatoč općenito većoj urbanizaciji muslimana veliki postotak njih (nekih 60 posto) vezan je za život na selu, pretežno kao radnici bezemljaši ili mali farmeri, obrtnici ili trgovci, a njihova socijalna stratifikacija i interesi, kako je rečeno, manje su ili više identični s onima drugih žitelja. Zato njihove povijesti i suvremena iskustva treba staviti u "indijsko okruženje", a ne u odnos sa "svijetom islama", koji je ionako prilično udaljen od imaginacije većine muslimana, upozoriti na oblike njihova pragmatičnog angažmana u društvenim, političkim i ekonomskim procesima te na one pojave koje promiču ili zaustavljaju taj proces. U vrijeme kada neki na Zapadu govore o "zelenoj opasnosti", a drugi se pridružuju viziji budućnosti S. Huntingtona u smislu "sukoba civilizacija", važno je iznova pogledati na položaj muslimana u suvremenoj Indiji i na njihove odnose s većinskim hindusima; nužno je ispitati "moderno" razumijevanje islama, sudjelovanje muslimana u demokratskim procesima i njihovu podršku sekularnoj državi i društvu (Hasan, 1997).

LITERATURA

Ahmad, Imtiaz. "The Social Structure of Muslim Communities in South Asia", u: D. Rothermund (ur.) Islam in Southern Asia. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag, 1975, str. 61-75.

Alam, Javeed (2000). "A Minority Moves into Another Millennium", u: R. Thapar (ed.). INDIA: Another Millennium. New Delhi – London – New York: Penguin Books, str. 135-151.

Čičak-Chand, Ružica (2000). "Uloga religije u oblikovanju etničkog identiteta: islam i muslimani na Indijskom potkontinentu", u: E. Čaušević, Z. Matišić, B. Merlin i M. Ždralović (ur.). Trava od srca: Hrvatske Indije II. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Filozofski fakultet, str. 435-469.

Dumont, Louis. Religion/Politics and History in India. Paris: Mouton Ed., 1970.

Hansen, Thomas, Blom (2007). "The India that does not shine", ISIM REVIEW (International Institute for the study of islam in the modern world), Leiden, no. 19, str. 50-51.

Hasan, Mushirul. Legacy of a Divided Nation: India's Muslims since Independence. London: Hurst & Co., 1997.

Huntington, Samuel, P. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. New York: Simon & Schuster, 1996.

INDIA 2003: A Reference Annual, (ed.) Research, Reference and Training Division, Publications Division, Ministry of Information and Broadcasting, Government of India, New Delhi.

Khalid, Duran. "Pakistan und Bangladesh", u: Werner Ende i Udo Steinbach (ur.) Der Islam in der Gegenwart. Munchen: Verlag C. H. Beck, 1978, str. 274-307.

Lannoy, R. The Speaking Tree. London: Oxford University Press, 1971.

Osella, Filippo&Caroline (2007). "Muslim Entrepreneurs between India and the Gulf", ISIM REVIEW, Leiden, no. 19, str. 8-9.

Parekh, Bhikhu. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. New York: Palgrave Macmillan, 2006.

Pochhammer, Wilhelm von. India's Road to Nationhood: A Political History of the Subcontinent. New Delhi-Bombay-Calcutta: Allied Publishers, 1981.

Schwerin, Kerin. "Indien", u: Werner Ende i Udo Steinbach (ur.) Der Islam in der Gegenwart. Munchen: Verlag C. H. Beck, 1978, 307-314.

Topalović, Duško (2000). "Kašmir – žrtva geopolitike", u: E. Čaušević, Z. Matišić, M. Ždralović i B. Merlin (ur.). Trava od srca: Hrvatske Indije II. Zagreb: Hrvatsko filološko društvo – Filozofski fakultet, str. 471-494.

Van der Veer, Peter. Religious Nationalism: Hindus and Muslims in India. Delhi: Oxford Univ. Press, 1998.

Varshney, Ashutosh. Ethnic Conflict and Civic Life: Hindus and Muslims in India. New Delhi: Oxford Univ. Press, 2002.

BILJEŠKE:

[1] Prihvativši činjenicu kulturne jedinstvenosti države Kašmir i njezina nastojanja da očuva svoj identitet indijski je Ustav članom 370 omogućio Kašmiru dodatnu zakonsku zaštitu koja indijskim građanima izvan te granične države zabranjuje pravo na useljenje odnosno kupnju zemlje u Kašmiru (Parekh, 2006: ibid.). Inače, problem Kašmira otvoren je britanskim kolonijalnim povlačenjem i podjelom Indijskog potkontinenta u kolovozu 1947. godine. Stvaranje Indije i Pakistana (Zapadnog i Istočnog) rezultiralo je i s preko 14 milijuna izbjeglica te podjelom Bengala, Pandžaba (Punjaba) i drugih područja. Kneževinama koje su graničile s budućom indijsko-pakistanskom granicom ostavljena je mogućnost opredjeljenja između dviju novih država. Iako su muslimani u Kašmiru bili većinsko stanovništvo, kašmirski maharadža Hari Singh pristupio je Indiji u listopadu 1947., što je dovelo do prvoga indijsko-pakistanskog rata, nakon kojeg je uslijedila teritorijalna podjela. Prije podjele u Kašmiru je (tada ukupne površine 223,054 km2) živjelo nešto više od 4 milijuna stanovnika (prema popisu iz 1941.), od čega 77% muslimana, naseljenih uglavnom na sjeveru Kašmira i u Kašmirskoj dolini, te oko 20% hindusa, pretežno naseljenih u Džammuu (Jammu), dok su ostalo stanovništvo sačinjavali sikhi, budhisti i drugi (prema Topalović, 2000: 474).

[2] Naslijeđe muslimanske vlasti u Indiji bila je podjela zemlje u dvije vjerske zajednice, hinduse i muslimane. Uspostavljanje britanske uprave nad tim zajednicama dovelo je do toga, da je svaka nastojala prvo istaknuti vlastiti identitet u borbi protiv strane dominacije. Prvotni uvjet za postizanje tog identiteta zahtijevao je odvojenu reafirmaciju vjerskog jedinstva, jer niti jedna od zajednica nije još bila politički organizirana. Ishod unutrašnje konfrontacije bio je taj da se manjinska vjerska zajednica muslimana našla suočena s opasnošću da bude potisnuta od pluralističke zajednice hindusa (v. Lannoy, 1971: 252).

[3] Jedan od najtragičnijih i najozbiljnijih sporova između Indije i Pakistana bila je "razmjena" stanovništva u uvjetima golemih tenzija. Započevši početkom 1947. bila je to najveća migracija u novijoj povijesti u kojoj je sudjelovalo više od 14 milijuna ljudi s obje strane nove granice. Praktički svi pripadnici sikhske i hinduističke zajednice, nastanjeni u današnjem Pakistanu, izabrali su migrirati u Indiju. Istovremeno, velika većina muslimana iz istočnog Pandžaba opredijelila se za Pakistan. "Razmjenu" stanovništva popratilo je masovno nasilje u kojem je život izgubilo blizu 500 tisuća ljudi. Unatoč toga pitanje vjerskih manjina nije bilo riješeno ni u jednoj državi; oko četrdeset milijuna musliamna ostalo je u Indiji, a deset milijuna hindusa u tadašnjem Istočnom Pakistanu.

[4] Neki smatraju da je jačanje hinduističke nacionalističke struje 'reakcija' na muslimanski fundamentalizam. Činjenica je, međutim, da u Indiji nije bilo organiziranoga muslimanskog političkog pokreta zadnjih šezdeset godina, sve od vremena diobe Indije. Najveća organizacija muslimana u Indiji, kao i u Pakistanu i Bangladešu, je transnacionalna Tablighi Jama'at, čije se povijesno središte nalazi u blizini sufi svetišta Hazrat Naizamu'd Din u New Delhiju, koja prije svega naglašava važnost kultiviranja vjerskog morala među muslimanima. No istina je da je indijska muslimanska inteligencija, prepoznavši opasnost od komunalne polarizacije indijskog društva i u pokušaju da zaustavi takav razvoj, osnovala više nevladinih organizacija (uključujući i Sveindijski odbor muslimanskoga personalnog prava, 1972.) koje su nastojale okupiti nerijetko suprotstavljene strane unutar muslimanske zajednice. Bio je to pokušaj da se muslimani ujedine u obrani svoga kulturnog identiteta, ali i u obrani sekularnih temelja indijskog Ustava koje su nacionalistički orijentirani hindusi počeli dovoditi u pitanje. Jedna od strategija potiskivanja muslimanske kulture unutar indijskoga društva sastojala se od *konverzije* historijskih džamija – simbola muslimanskoga kulturnog identiteta – u hramove, što se nerijetko toleriralo od strane lokalnih, pa čak, i središnjih uprava vlasti.

[5] Muslimanski poduzetnici iz Kerale u prvim su redovima indijske post-liberalne ekonomije. Ovi poslovni ljudi, zainteresirani za progres cijele zajednice, aktivno su uključeni u razne udruge, škole, trgovačke organizacije pa i politiku. Njihova orijentacija prema modernizaciji društvenih praksi u muslimanskoj zajednici – osobito u sferi obrazovanja – povezana je s nastojanjima stvaranja "muslimanske modernosti". Za muslimane Kerale migracija u zemlje Zaljeva predstavlja uspješno povezivanje islama s modernim tehnologijama i modernim poslovanjem. Neboderi Dubaia, uljne rafinerije Kuwaita ili bogatstvo Riyadha demonstriraju kako znanost i suvremena tehnologija ne moraju biti suprotstavljeni islamu već, naprotiv, mogu stvoriti materijalna dobra i ojačati religiju. Njihovo im iskustvo ukazuje da uspjeh na globalnom tržištu traži više od "tradicionalne" poslovne pronicljivosti; zahtijeva znanje i vještine vezane uz nove tehnologije koje se danas mogu steći u novim, modernim, muslimanskim školama i koledžima Kerale; u tom smislu, materijalni napredak i vjerska reforma postaju međusobno ispreplteni pokazatelji modernosti (prema Osella, 2007:8-9).

Dr. Ahmed Smajlović kao sudionik na jednoj od konferencija

Dr. Ahmed Smajlović u Jajcu

Esselamu alejkum!

Dragi i poštovani Ishak ef.!

Poslije Tvog odlaska koncem oktobra 80-te od Tebe ni glasa ni traga, kao da si u zemlju propao.
Kada je Ahmet bio ovdje novembra upoznao sam ga s Tvojom pozicijom i željom da bi se i Ti javio na konkurs raspisan za imama u Z. Rekao je da to nebi bilo loše i ima lijepo mišljenje o Tebi. Isto tako kaže da ne vidi razloga za Tvoj nedolazak na specijalizaciju zbog rata u Iraku odnosno Iranu jer On je u Kairu preživio dva rata i njima se ništa dogodilo.
Tek ~~[illegible]~~ 11 januara sam saznao da si u Sisku. Ahmet je bio predvidio nekog teologa (u Kuvajtu je završio studije) i htjeo da ga namjesti s prvim februarom, ali arhitekt koji će nagledati rad na adaptaciji zgrade rekao je da se tamo nemože niko useljavati dok ne bude sve u redu jer je to odgovorno da [illegible] dok se zgrada ne preuredi.
S Mašovićem sam govorio 7 marta i on mi reče da si s njim govorio, i da si i dalje kandidat za Z. Rekao sam mu da za sada dok zgrade ne budu uređene nemože biti ništa, a da nebi htjeo bez Ahmeda ništa poduzimati.
Kasnije mi reče u tel. razgovoru da je

Ulomak iz korespodencije

Slijeva na desno: Salim Šabić, Murat Omanović, Sead Muftić, Ahmed Smajlović; Zagreb

Dr. Ahmed Smajlagić, Prusac

Mezar dr. Ahmeda Smajlovića (1938. – 1988.)

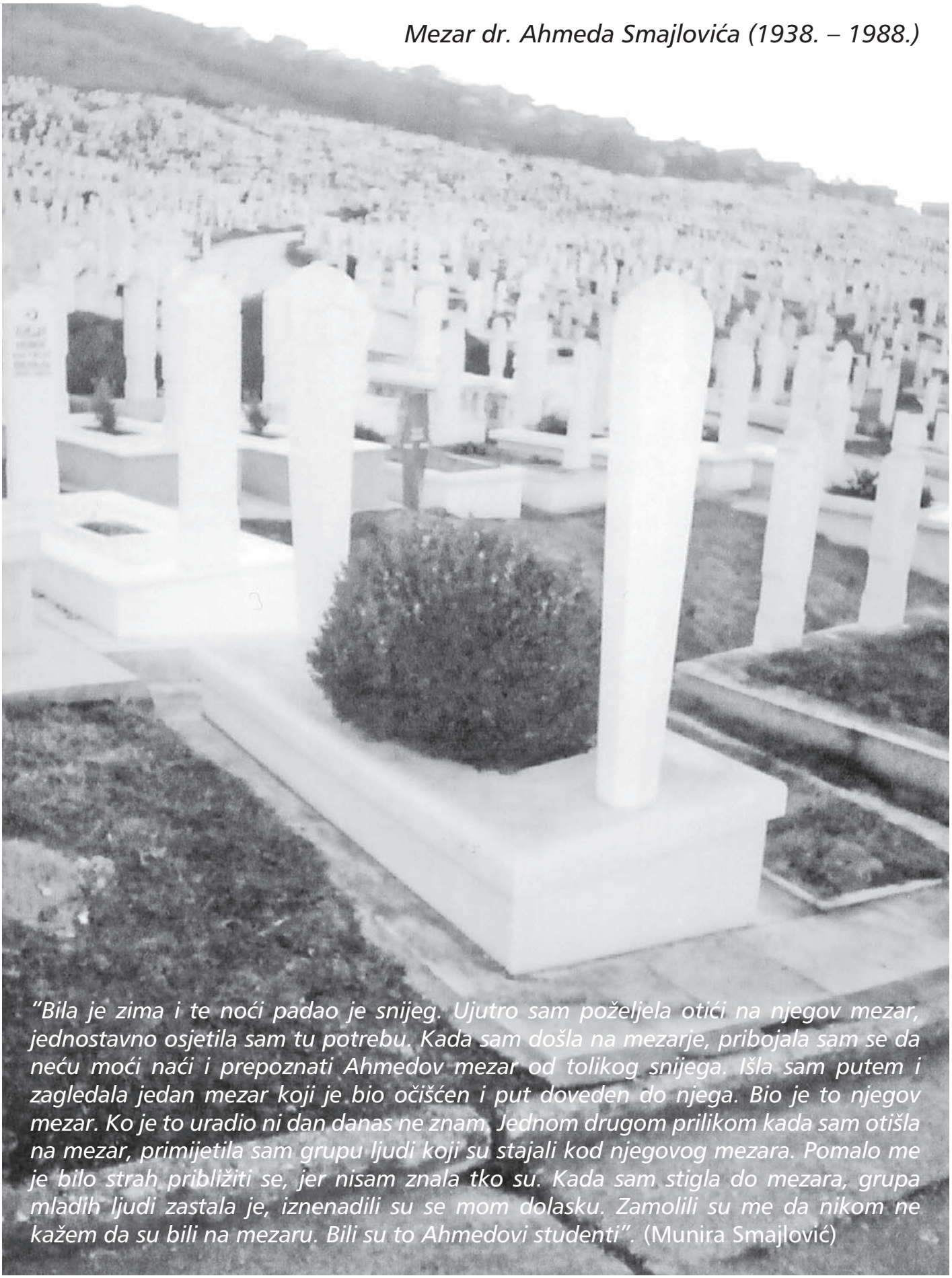

"Bila je zima i te noći padao je snijeg. Ujutro sam poželjela otići na njegov mezar, jednostavno osjetila sam tu potrebu. Kada sam došla na mezarje, pribojala sam se da neću moći naći i prepoznati Ahmedov mezar od tolikog snijega. Išla sam putem i zagledala jedan mezar koji je bio očišćen i put doveden do njega. Bio je to njegov mezar. Ko je to uradio ni dan danas ne znam. Jednom drugom prilikom kada sam otišla na mezar, primijetila sam grupu ljudi koji su stajali kod njegovog mezara. Pomalo me je bilo strah približiti se, jer nisam znala tko su. Kada sam stigla do mezara, grupa mladih ljudi zastala je, iznenadili su se mom dolasku. Zamolili su me da nikom ne kažem da su bili na mezaru. Bili su to Ahmedovi studenti". (Munira Smajlović)

Islam i Zapad

Piše: **dr. Ahmed Smajlović**

Interes za međusobno upoznavanje Istoka i Zapada bio je jedan od najpoticajnijih faktora njihovih historijskih odnosa, nesporazuma i susreta. Podsjetimo se u tom pogledu samo na povijest njihovih međusobnih veza prije pojave islama i odmah ćemo primijetiti koliko su one bile složene, i isprepletene i korisne. Dolaskom islama pojavio se na ovom planu još jedan veoma značajan, ali ne i najznačajniji faktor koji je svojom snagom, razvojem, učenjem, vjerom, kulturom i doprinosom prerastao tokom četrnaestog stoljeća u mjerilo ovih, pa i svjetskih odnosa, kretanja i razvoja uopće. Bilo je u tome svemu i pokušaja da se zapadni i islamski svijet bolje zbliže, više upoznaju i dublje razumiju. U tom pogledu održano je do sada nekoliko značajnih međusobnih dijaloga, koji su doprinijeli većem razumijevanju i boljem upoznavanju, a moglo bi se reći čak i nadilaženju nekih historijskih naslaga nerazumijevanja i podbadanja. Mora se priznati da su u tom pogledu oba svijeta učinila značajne korake naprijed i nadati se je da u perspektivi učine još više, što bi svakako pomoglo da šire gledamo na čovjeka i njegove težnje ka miru, slobodi, ravnopravnosti, razumijevanju, pravdi, jednakosti i svemu što je dobro za čovjeka i korisno za sve ljude svijeta. Nema potrebe da ovdje nabrajamo posebno dijaloge koji su se do sada održali između islamskih i zapadnih vjerskih učenjaka na tlu Evrope ili na prostorima nekih arapskih i islamskih zemalja.

Čini mi se da je u tom pravcu obaveza svakog čovjeka da u granicama svojih mogućnosti doprinese što je moguće više, jer samo razumijevanje, poštovanje i uvažavanje među ljudima, narodima, učenjima, vjerama, jezicima i kulturama dovodi do onoga čemu svaki pošten čovjek bez obzira na njegovo opredjeljenje i uvjerenje teži, a to su mir, sloboda i pravda. Veliki broj mislilaca stekao je dojam da se razvoj međusobnog uvažavanja, međusobnog poštovanja i međusobnog okorištavanja može najbolje razviti ako se organizira i osnuje neka međunarodna organizacija, koja bi pored postojećih međunarodnih nastojanja doprinijela da se izrečeni principi što je moguće bolje razviju na relaciji odnosa između islamskog i zapadnog svijeta, pa i između islamskih i zapadnih razmišljanja, kultura, učenja i poimanja svijeta, prirode društva, čovjeka i mišljenja. Jedno od takvih velikih nastojanja je i osnivanje Međunarodne kulturne organizacije "Islam i zapad" sa sjedištem u Ženevi.

NASTANAK I CILJ MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE "ISLAM I ZAPAD"

Spomenuta međunarodna organizacija nastala je kao plod četverogodišnjeg dogovaranja, rada i savjetovanja velikog broja stručnjaka, diplomata, naučnika, političara, kulturologa, teologa, mislilaca, pedagoga, ekonomista i drugih eksperata zapadnog i islamskog svijeta koji su nakon niza održanih sastanaka u Kembridžu, Veneciji i Parizu, odlučili oktobra 1979. godine da se osnuje jedna ovakva međunarodna organizacija koja će u osnovi imati za cilj razvijanje međunarodne suradnje, razumijevanja i pomaganja između islamskog i zapadnog svijeta. Ova organizacija shodno svojim osnovnim normativima ne može se baviti nikakvom političkom, vjerskom, teološkom ili nekom drugom djelatnošću, niti može da brani neku određenu ideologiju, religiju, politiku, kulturu ili filozofiju. A ona ima isključivo kulturološki cilj koji se ogleda u poboljšanju i unapređivanju uzajamnog poštovanja, upoznavanja i sporazumijevanja između dva velika svijeta – islamskog i zapadnog. Nesporna je činjenica da je ovo veliki i zamašan zadatak u današnjem vremenu, a moglo bi se s pravom reći i najbitniji u ovom dobu. Prirodno je, da pojam kulture treba ovdje shvatiti u najširem smislu riječi, odnosno treba ga uzeti i poimati kao skup principa razmišljanja, reakcije i ponašanja. Istina, ima i drugih organizacija koje u tom pravcu djeluju kao što je npr. slučaj sa UNESCOM te pokušajem otvaranja, organiziranja i ostvarivanja evropsko-arapskog dijaloga, ili dijaloga sjever – jug, pa i dijaloga zavijenih i nerazvijenih, a potom i dijaloga između dva velika politička bloka sovjetskog i američkog, pa i niz drugih pokušaja u tom pravcu koji više imaju za cilj jednu određenu tendenciju, ideologiju, korist i učenje, izuzimajući ovdje narodno UNESCO, čiji su principi poznati, a u kojima je u našoj islamskoj štampi, a posebno i svakako u dnevnoj našoj štampi mnogo pisano, raspravljano i objavljivano. Uzevši u cjelinu u obzir ovaj najnoviji pokušaj između islamskog i zapadnog svijeta mora se reći da je on svakako dobro zamišljen, da treba da donese značajnu korist i da poboljša uzajamno razumijevanje, poštovanje i uvažavanje spomenuta dva svijeta. Pored toga, ovaj pokušaj ima za cilj da potvrdi nužnost povezivanja među narodima i narodnostima spomenuta dva svijeta te podizanja njihove svijesti o nužnosti međunarodne suradnje i uvažavanja.

Ostvarujući zacrtana nastojanja, postigao bi se cilj koegzistencije između dvije velike kulture koje obuhvaćaju veliki broj stanovništva svijeta čiji su odnosi ako se gleda od pojave islama do danas dugotrajni i koji su u svakom slučaju obogatili ne samo narode i narodnosti dvaju područja, nego su istovremeno i doprinijeli svjetskoj kulturi, razmišljanju i razvijanju. U tom pogledu ova nova nastojanja koja bi se ogledala u organiziranju predavanja, dijaloga i susreta između dvaju svjetova, islamskog i zapadnog, te ostvarivanju zajedničkog programa koji bi imao za cilj lektorizaciju udžbenika historije, kulture i religije, a posebno u obrazovnim procesima, te izbacivanja iz spomenutih udžbenika svega onoga što vodi nerazumijevanju, bilo bi u svakom slučaju veliki doprinos poboljšanju

međusobnog povjerenja i uvažavanja. Doda li se tome i izbor pojedinih djela za prevođenje sa i na jezike dviju velikih kultura, islamske i zapadne, onda je sigurno da bi doprinos ove organizacije bio neprocjenljiv u odnosu na perspektive odnosa između spomenuta dva svijeta i njihovih razmišljanja. Svakako, da tomu treba pridodati i razmjenu putovanja studenata, učenika, radnika različitih islamskih i zapadnih društvenih slojeva u različita područja islamskog i zapadnog svijeta, a posebno naučnika, diplomata, teologa i svih drugih, što bi u svakom slučaju doprinijelo da se za jedno kratko vrijeme prevladaju teškoće nerazumijevanja i nepovjerenja. Svakako se treba pitati da li smo u mogućnosti da se razlike pojedinih zemalja dvaju svjetova brzo rješavaju na svim frontovima i područjima ljudskog angažiranja, a isto tako neminovno je i pitanje da li smo u mogućnosti da nadvladati egoističke pobude čovjeka i da jednom zauvijek shvatimo da je bogatstvo ovoga svijeta istovremeno bogatstvo i svakog njegovog stanovnika, a ne pojedinaca ili grupa koji su se složili na eksploataciju i izrabljivanje.

Nadići ove uskogrudnosti je neminovan imperativ našega vremena i ostvarivanja sreće čovjeka na ovoj planeti, i to ne bijelog ili crnog čovjeka, već svih ljudi bez obzira na njihovu boju, jezik, vjeru, uvjerenje ili opredjeljenje. U tom pravcu spomenuta međunarodna organizacija želi dati svojim radom doprinose širenju spoznaje između dva svijeta, a isto tako i da se koristi jedinstvenošću islamske vizije kako u odnosu na vjerovanje, tako i u odnosu međusobnog uvažavanja. Širenje spoznaje diprinijelo bi da se i jedan i drugi svijet obogate najpozitivnijim tekovinama koje su dale njihove kulture i ostavile čovječanstvu u emanet i nasljeđe. Pored toga, želja je da se proširi međusobno komuniciranje dviju kultura i dvaju svjetova kako u pogledu prevoza, tako i u pogledu komunikacije i informatike. Pored toga, pita se svakako, što se može doprinijeti na unapređenju proizvodnje, idustrijalizacije i proizvodnih odnosa u oba svijeta, a posebno u nerazvijenim zemljama koje su sve više izložene pritiscima razvijenih zemalja i njihovih nezajažljivih težnji. Poljoprivreda, zdravstvo, obrazovanje, izgradnja, arhitektura, školovanje, opismenjavanje i druga neposredna pitanja koja su u vezi sa unapređenjem i podizanjem čovjekovog standarda, neposredna su pitanja koja su uzeta u rad od strane spomenute organizacije.

Svakako se treba pitati da li smo u mogućnosti da se razlike pojedinih zemalja dvaju svjetova brzo rješavaju na svim frontovima i područjima ljudskog angažiranja... u evropskim udžbenicima, u kojima se uvriježilo toliko negativnog koje se prenosi učenicima svih uzrasta i svih nivoa obrazovanja, koji zatim nose kroz cio život sasvim pogrešnu sliku o islamu i onome što je on donio, ali ne samo to, nego i o muslimanima i njihovim narodima i narodnostima

Jedno od najznačajnijih razmatranja koje je navedena organizacija uzela sebi u zadatak jeste prezentiranje svijetu islamske teorije i poimanja prava čovjeka, jer se došlo do zaključka da zapadni svijet i pored postojanja velikog broja naučnika Zapada koji proučavaju islam i njegovu kulturu, a zatim hiljadugodišnja tradicija razmišljanja orijentalista, još uvijek je malo upoznala zapadni svijet o svemu onome čime islamski narodi i narodnosti raspolažu i što sve posjeduju. Tome svemu treba dodati još i težnju svijeta za očuvanjem velikog kulturnog nasljeđa kako u pogledu džamija, medresa, putova, bolnica i drugih arhitektonskih cjelina koje služe kao svjetionici potvrđujući što je sve islamska misao i kultura dala čovječanstvu, a što je u najviše slučajeva bilo na Zapadu podcjenjivano i zaboravljano.

ŠTO NAM POKAZUJE DOSADAŠNJI RAD OVE MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE

Jedan od svojih najznačajnijih sastanaka ova međunarodna organizacija održala je polovinom oktobra 1981. na kojem je prisustvovao veliki broj islamskih i zapadnih učenjaka, mislilaca i kulturologa. Među njima bio je i značajan broj teologa i s jedne i s druge strane. Na spomenutom sastanku koji je održan u Parizu podneseno je nekoliko izvještaja, između kojih se može posebno izdvojiti izvještaj generalnog sekretara Međunarodne organizacije "Islam i Zapad", prof. Dr Marsela Bozara, koji je inače poznat kao veliki orijentalista i jedan od najgovorljivijih ljudi u Evropi za zbližavanje dva velika svijeta, njihovih kultura, učenja i pogleda. Iz uvodnog izlaganja tadašnjeg predsjednika spomenute organizacije prof. Marufa Dvalibija vidi se da je u osnovi cilj spomenutog zasjedanja bio postavljanje kulturološkog dijaloga između dvaju svjetova na osnovama uzajamnog poštovanja slobodoumnosti i uvažavanja. Isto tako ukazano je da odnosi između islamskog i zapadnog svijeta traju blizu petnaest stoljeća, i da se u tim odnosima zbivalo svega i svašta, ali da je bilo i takvih momenata koji podsjećaju na ono što je najljepše u čovjeku i čemu svaki čovjek teži. Bilo je i takvih vremena kada je dominirao kolonijalizam koji je doprinio pogoršavanju, pa čak i prekidanju uzajamnog poštovanja i uvažavanja i koji je imao u osnovi za cilj podjarmljivanje, eksploataciju i izrabljivanje. Prirodno je da u takvim uslovima nije moglo doći do jednog kreativnog dijaloga i uvažavanja.

Gledajući sa današnjeg aspekta, svi smo dužni, rekao je Davalibi, da nadiđemo uskogrudost, neprijateljstvo i jednostranost. Onda kad budemo prekoračili prag isključivosti i kad budemo ovo poimanje ostavili za svojim leđima, sigurno je da će doći do boljeg razumijevanja i uvažavanja. Na istom zasjedanju govorio je i Alan Boher, poznati francuski javni radnik, koji je u svojoj riječi iznio osnovne težnje sporazumijevanja i međusobnog uvažavanja. Također je govorio i Žan Pjer Farkat, koji je posebno ukazao, između ostalog, da u Francuskoj živi i značajan

broj muslimana i da islam dolazi na drugo mjesto po broju pripadnika u ovoj zemlji, a isto tako, i po broju vjernika koji uvažavaju i poštuju principe svoje vjere. Prirodno je, ukazao je on da se približavanje između islamskog i zapadnog svijeta podiže na nivo najviših interesa oba svijeta, a posebno ako imamo u vidu i odgovarajuće principe solidarnosti, slobodoumnosti i ravnopravnosti koji gledaju na čovjeka kao čovjeka bez razlike na njegovo vjerovanje i na njegovo uvjerenje. Posebno izlaganje bilo je ono Marsela Bozara, koji je ukazao na niz pitanja koja se tiču islamskog i zapadnog svijeta, kao i na to što konkretno spomenuta međunarodna organizacija treba da učini u tom pogledu kako bi doprinijela poštovanju onih principa kojima svi težimo i kao naučnici, a isto tako i kao ljudi.

Značajno je i to da je u svom izlaganju profesor Bozar iznio esencijalna pitanja koja zahtijevaju da uđu u prioritetna razmatranja spomenute organizacije. Nije zaboravio ukazati na to koliko je propusta zapadni svijet učinio u odnosu na islam, a posebno kod proučavanja njegove kulture, misli, vjere, i filozofije. Nije zaboravio ukazati ni na one mislioce, odnosno orijentaliste, koji su u spomenutim proučavanjima pristupili objektivno i razumno. Tražio je, prije svega, da je neophodno razmotriti obrazovnu literaturu, odnosno udžbeničku, koja se upotrebljava na svim nivoima obrazovanja kako u islamskom tako i u zapadnom svijetu. Na nekoliko primjera potvrdio je da se u tom pravcu mora izvršiti jedno generalno pročišćavanje, a posebno u evropskim udžbenicima, u kojima se uvriježilo toliko negativnog koje se prenosi učenicima svih uzrasta i svih nivoa obrazovanja, koji zatim nose kroz cio život sasvim pogrešnu sliku o islamu i onome što je on donio, ali ne samo to, nego i o muslimanima i njihovim narodima i narodnostima.

Pored izloženog, bila je zapažena i riječ prof. Fransisa Lamana, koji je u svom izlaganju između ostalog rekao:"Mi vjerujemo u veličinu Zapada. Onog Zapada kojeg je izgradila kršćansko-židovska misao, od srednjeg vijeka pa naovamo. Vjerujemo u njegove etičke principe i socijalne zasade, vjerujemo isto tako, i u njegovu kulturu, kao i u njegovo arhitektonsko bogatstvo i smatramo da on kao takav može da ide naprijed i da doprinese i drugima. Ali, mi također vjerujemo i u bogatstvo u duhovnosti islama. One duhovnosti koja se u njemu manifestira u svim njegovim područjima, a u koju zapadni svijet još nije u potpunosti prodro, koju nije do kraja shvatio i koju nije potpuno obuhvatio. Znajući sve to, nužno je približavanje ova dva svijeta i njihovo bolje razumijevanje. I jedno i drugo, siguran sam, rekao je on, obogatilo bi čovječanstvo i usrećilo čovjeka i njegov svijet koji su danas izloženi različitim kolebanjima i promjenama. Mi moramo imati u vidu da, što se tiče islama, on raspolaže originalnom kulturom, misli i civilizacijom, da islam predstavlja školu svetosti i da islam isto tako raspolaže poveljom univerzalnog karaktera u odnosu na čovjeka, njegova prava, njegovu misao i njegovu slobodu. Istina, islam se odlikuje i nizom drugih karakteristika, a ono što je posebno značajno jeste da on ne zna za nadčovjeka, jer se postavlja u odnosu na ljude kao ravnopravna misao, vjera i učenje. Daleko bi nas odvelo, naglasio je on, ako bismo ovdje iznosili sve što je islamska misao doprinijela Evropi, odnosno čitavom zapadnom svijetu, ili kad bismo govorili o Tomi Akvinskom i Ibn Rušdu, a nekmoli i o drugim misliocima i veličinama jednog i drugog svijeta i njihovih kultura.

Ono što je jako važno u ovom momentu jeste da mi s pravom vjerujemo da islam, a ne treba se tome čuditi, može u značajnim granicama da povrati svetost poučavanja Zapada, jer je on taj koji se do naših dana održao na nivou svetosti koje su neophodne za čovjeka i njegov odnos prema jednom Bogu. Isto tako, on raspolaže još uvijek za nas nedokučivim socijalnim i etičkim sistemom, od čega možemo mnogo da naučimo. Zatim, islam nije samo otvaranje prema svetom, nego on predstavlja razuman proces uklapanja svetog u sva područja egzistirajućeg. Ne treba zaboraviti ukazati ovdje i na riječ Habiba Šatija, koji je u svom izvanrednom ekspozeu iznio osnovne tendencije potrebe zapadnog i islamskog svijeta u ovim odnosima, te ukazao na učenje Kur' ana, poimanje Ernesta Renana te na također pogrešno poimanje da se islam širio sabljom, što je uvriježeno u Evropi koja zaboravlja na ono što je ona činila prema Muhamedu, alejhi-s-selamu, islamu i Kur'anu, pa i njihovim pripadnicima širom arapskog i islamskog svijeta. Islam, prema njegovom razmišljanju, znači istinsko predavanje Allahu, a time znači i mir, i ljubav. Zar onda nije vrijeme da se zapadni svijet u odnosu na islam i njegove narode pojavi sa razumljivom logikom i pravdom i da ponese odgovornost za koju, kako kaže on, nema potrebe da je posebno ovdje obrazlažemo?

Mi vjerujemo u veličinu Zapada. Onog Zapada kojeg je izgradila kršćansko-židovska misao, od srednjeg vijeka pa naovamo. Vjerujemo u njegove etičke principe i socijalne zasade, vjerujemo isto tako, i u njegovu kulturu, kao i u njegovo arhitektonsko bogatstvo ...islam ne zna za nadčovjeka, jer se postavlja u odnosu na ljude kao ravnopravna misao, vjera i učenje

U daljem razmatranju pita se generalni sekretar Konferencije islamskih zemalja gospodin Habib Šati, obraćajući se skupu, zapitao se kada je to arapski ili islamski svijet učinio nasilje nad Židovima, u kom momentu povijesti. Kako je Evropa prema njima postupila u svojoj povijesti, u vrijeme inkvizicije, za vrijeme pojedinih ratova u Evropi, a da i ne spominjemo zločine Drugog svjetskog rata, a kako taj isti zapadni svijet zajedno sa cionizmom postupa prema arapskim i islamskim narodima i narodnostima danas? Nismo, kaže gosp. Šati, neprijatelji judaizma, odnosno židovstva, koje obuhvaća značajne duhovne vrijednosti, koje zavređuju svako poštovanje i uvažavanje, a nekmoli što zajedno s našim vrijednostima oni čine zajedničko bogatstvo koje može da doprinese, kao što je to činilo i u prošlosti, obogaćivanju ljudskog duha, kulture i misli.

PLAN I PROGRAM RADA MEĐUNARODNE ORGANIZACIJE"ISLAM I ZAPAD"

Ova organizacija stavila je sebi u zadatak da planski i programski pokuša uraditi slijedeće: Da izvrši pregled historijskih djela i udžbenika i da poboljša pedagoško-obrazovno gledanje i doprinošenje u pogledu međusobnog razumijevanja i uvažavanja između islamskog i zapadnog svijeta.

Ako bi samo ovaj program uzeli u obzir i ako bi se on samo djelomično ostvario, bio bi to veliki doprinos većem razumijevanju i uvažavanju nego što bi se danas moglo pretpostaviti. U tom pravcu zacrtano je da se učini značajan korak na revidiranju udžbenika smatrajući da takvo revidiranje mora da bude međunarodnog karaktera i da zahvati mnogobrojne narode, države i narodnosti, zatim da to treba da bude praktične prirode i uzajamnog djelovanja te da za početak treba da se svede prije svega na srednjoškolsko obrazovanje, kao i da se ovaj zahvat izvrši u periodu od pet godina. Pored toga, ovaj korak treba da bude koordiniran između različitih institucija i obrazovnih sistema. Isto tako, treba u tom pogledu donijeti različite preporuke i zaključke koji bi se proveli u djelo i prezentirali nadležnim organima obrazovanja, izdavanja udžbenika i pedagoškog sistema. Na kraju, u tom pravcu treba se osloniti na eksperte i stručnjake, a isto tako i na međunarodne organizacije koje na ovom području imaju značajno iskustvo i čiji je autoritet u međunarodnom obrazovnom sistemu i komuniciranju neosporan.

Osjeća se potreba za sveobuhvatnim zahvaćanjem nauke i tehnologije u islamskom i zapadnom svijetu, u tom pogledu se mora voditi računa o svemu onome što je čisto, a isto tako i o svemu onome što je natruhlo. Mora se znati da postoji kriza svijesti što se tiče naučnog gledanja na Zapad, a isto tako da postoje konkretni pokušaji za oživotvorenjem islamskog duha u islamskom svijetu, što je svakako za suvremene naučne i tehnološke tokove značajno. Posebno treba naglasiti da se na jednom od dijaloga ove organizacije održanom u Štokholmu raspravljalo o monoteizmu, upravljanju, obožavanju, obrazovanju, zabranjenom i dozvoljenom, pravdi i nasilju, reformatorskim tendencijama, izgubljenosti i nemiru čovjeka u našem suvremenom svijetu. Na ovom planu predviđeno je da se održi simpozij o pitanjima problema spoznaje i etike, zatim problem ljudskog stanovanja i okoline, onda zdravstva i medicine, vjerovanja i obožavanja, razvoju poljoprivrede i nekih drugih pitanja koja se tiču poimanja dozvoljenog i zabranjenog sa islamskog stanovišta. Održavanje godišnjih naučnih savjetovanja, simpozija i susreta koji će biti otvoreni pred sredstvima javnog informiranja i komuniciranja. Ovdje je posebno ukazano kako na vjersku tako i na opću dnevnu štampu. I jedna i druga, po ovom razmišljanju, treba više da vode računa o međusobnom upoznavanju i prezentiranju pogleda, kulture i svijeta drugog svijeta, odnosno ono što je nužno za bolje upoznavanje i uvažavanje između kultura, vjera, učenja i civilizacije.

Uspostavljanje međunarodne organizacije za izdavačku djelatnost koja će proizlaziti iz ove međunarodne organizacije, a koja će imati zadatak da vodi računa da se u jednom i u drugom svijetu, odnosno islamskom i zapadnom, objavljuje ono što će doprinositi boljem upoznavanju vjerovanja i razmišljanja naroda i narodnosti zapadnog i islamskog svijeta. U tom pogledu, posebno je naglašeno, treba voditi računa o istinskom upoznavanju sa islamom, zatim izabirati djela za prevođenje i da, što se tiče islamskog vjerovanja, treba uzimati ona djela čiji su autori, muslimani. Također je zaključeno da se raspravi pitanje poimanja "suvremenosti" i gledanje islama na ova razmišljanja. Svakako da u ovom pravcu nije zaboravljena ni islamska književnost koju treba predstaviti Zapadu, ali, isto tako, i kršćanska književnost, odnosno zapadna koju treba prezentirati islamskom svijetu Posebno je ukazano da treba širiti značajna djela kako u zapadnom tako i u islamskom svijetu, te da treba pripremati prevođenje tih djela ne samo sa arapskog jezika na francuski i engleski i obratno, nego i sa jezika različitih naroda i narodnosti, jer je nezamislivo da današnji čovjek ne može na svom jeziku da dođe do prijevoda Biblije ili Kur' ana, zatim pojedinih velikih djela iz različitih kultura, misli i civilizacija.

...islam nije samo otvaranje prema svetom, nego on predstavlja razuman proces uklapanja svetog u sva područja egzistirajućeg ... na jednom od dijaloga ove organizacije održanom u Štokholmu raspravljalo o monoteizmu, upravljanju, obožavanju, obrazovanju, zabranjenom i dozvoljenom, pravdi i nasilju, reformatorskim tendencijama, izgubljenosti i nemiru čovjeka u našem suvremenom svijetu

Uz to, preporučeno je da se narodi i narodnosti oba svijeta, islamskog i zapadnog, upoznaju što je moguće bolje o utjecajima i njihovim kretanjima jedne i druge civilizacije u odnosu na njih same. Posebno je naglašeno da se povede više računa oko obrazovanja mladih naraštaja putem informacija i razmjenom informativnih tokova, jer je suvremeni intelektualac, a i obično obrazovan čovjek, dužan da prati tokove zbivanja u svijetu pa i kulturnih, obrazovnih i misaonih učenja. Uza sve to, mora se povesti daleko veća briga o čuvanju i zaštiti kulturnih bogatstava i naslijeđa svih naroda i narodnosti islamskog i zapadnog svijeta, kao prezentiranje cjelokupnoj svjetskoj, kulturnoj, obrazovnoj i pismenoj javnosti. Iznad svega ovoga, u srži stoji čovjek i njegovo biće koje je neoborivo i čiju ličnost mora uvažavati i poštovati svako, jer se radi o onoj svetosti koja je nepovredivo sa stajališta svih razmišljanja, kultura i poimanja. Nadati se je, da će ova organizacija doprinijeti još većem razumijevanju, približavanju i uzajamnom uvažavanju ne samo između naroda i narodnostima islamskog i zapadnog svijeta nego među svim ljudima koji žive na ovoj našoj putujućoj planeti.

("Islamska misao", decembar 1982.)

Filozofsko razmišljanje u islamu

Piše: **dr. Ahmed Smajlović**

Djelo pod ovim naslovom (u originalu Et-tefkiru-I-felsefii fi-I-islami), čiji je autor poznati islamski suvremeni mislilac, istraživač i učenjak, prof. dr. Abdulhalim Mahmud, prvi put je izašlo 1964. godine, u izdanju poznate kairske izdavačke kuće "Maktebetu-I-Anglu-Imasrijjeti". Sadržano na oko 445 stranica, podijeljeno u dva podjednaka dijela, pokazuje uistinu izvanredni napor ovog poznatoga islamskog suvremenog istraživača. Ti maksimalni napori su uloženi da bi nam se pružili rasponi filozofskog razmišljanja u islamu, a moglo bi se reći i razmišljanja o samom islamu od strane poznatih imena iz islamske filozofije koja su dala ne samo veliki doprinos islamskoj filozofskoj misli nego i čija su filozofska istraživanja dala nezamjenjiv doprinos i općoj filozofskoj baštini. Ovo djelo teži da istinski prezentira islamsku filozofsku misao od prvih početaka pojavljivanja islama pa do pred kraj devetnaestog i početka dvadesetog vijeka, odnosno do Džemaludina Afganije, njegovoga mjesta, njegovih revolucionarnih novovjekovnih razmišljanja i buntovne misli protiv kolonijalizma, kolonijalističkog misionarstva, ugnjetavanja, nasrtaja i svega drugog što ponižava ljudsku ličnost, njegovo biće i slobodoumnost. Koliko će ovaj uvaženi alim, bivši Šejhul-Azhar, ministar, profesor, pedagog, dekan Teološkog fakulteta univerziteta Al-Azhara, generalni sekretar Akademije islamskih nauka i predavač islamskih znanosti na različitim katedrama svjetskih univerziteta, a posebno islamske filozofije i tesavufa, uspjeti da ostvari svoju zamisao i da nam prezentira islamsko filozofsko razmišljanje, od prvih objavljenih riječi Muhammedu a. s., koje obavezuju na proučavanje, meditiranje, istraživanje i pronicanje u suštinu objektivnog i introspekcijskog svijeta, odnosno alemu-š-šehadeta, a isto tako i alemuI-gajba, najbolje ćemo vidjeti na kraju ove rezimirane analize i predstave naslovljenog djela.

U uvodu Abdulhalim Mahmud daje nekoliko značajnih napomena koje se prije svega odnose na teškoće istraživačkog poduhvata, najviše stoga što se islamska filozofska misao grana u više svojih pravaca i da je skoro nemoguće obuhvatiti je sa svih željenih aspekata. Stoga će posebno naglasiti da je za razumijevanje istinskoga filozofskog razmišljanja u islamu neophodno upoznati se sa društveno-historijskim prilikama u kojima je nastala ova misao, a posebno onaj njen dio koji nam govori o osnovnim filozofskim pitanjima, interesima i problemima. S obzirom na to, postaviće se pitanje i samog odnosa sa Kur'anom, pristupa Kur anu i problema koji su vjerskog karaktera, ali su istovremeno u neposrednoj vezi s filozofijom. Naglašavajući da će nastojati razgraničiti aktualne povijesne determinante i same vremenske tokove da dođe do fun- damentalnih odrednica prvih filozofskih razmišljanja predislamskih Arapa i onih koji su se suočavajući sa Kur'anom, s njegovom vizijom čovjeka i svijeta, također suočili i s različitim vjerskim, filozofskim, i drugim učenjima. Sam autor će naglasiti da želi izučiti filozofsku tendenciju u razmišljanjima pojedinih islamskih mislilaca kao što su: Kindi, Farabi, Sina i Gazali i da će, idući tim tokom, preći na zapadno islamsko područje istražujući istu tendenciju Ibni Badža, Ibni Tufejla i Ibn Rušda, a istovremeno da će ponovo vratiti islamski istok i nakon Gazalija razmotriti filozofske tendencije do Džemaludina Afganije. Koliko se vidi, ovo je jedan zamašno postavljen nacrt, koji je teško ostvariti u jednom životnom dobu, makar to bio istraživač i mislilac, profila prof. dr. Abdulhalima Mahmuda i njegovog, s pravom treba reći, neograničenog sabura, i naučnog entuzijazma. Nastojao je predočiti opservacije novoga duha koji će se pojaviti sa Kur'ani-Kerimom i sa Sunnetom Resulullaha a. s.

Interesantno je da će, bez obzira koliko će istinski prezentirati ova dva nova fenomena u filozofskom razmišljanju uopće, ostaviti ih po strani, smatrajući da svaki od njih imaju svoje posebne filozofske nedokučivosti i filozofska dosegnuća, pa se tim dvjema filozofijama nije opširnije pozabavio u naslovljenom djelu. Istina, nalazimo i drugo opravdanje za koje prof. Dr Abdulhalim Mahmud ističe da su ova dva spomenuta islamska izvora rezultat božanskog i nadljudskog, što nam dokazuje čitav redoslijed fenomena koji su uslijedili kao rezultat neposrednoga kur anskosunnetskog iskustva, potvrđenog u stvarnosti Muhameda a. s. Doba, a isto tako kroz djela velikih ljudi kao što su: Omer ibn El-Hatab, Halid ibn El-Velid, a i da ne govorimo o ostalim velikanima poput: Hanife, Malika, Šafije, Hambela, Ešarije, Tejmije, Afganije, Abduhua i mnogih drugih. Uz takva razmišljanja autor će naglasiti i ona razmišljanja koja su nastala kao plod posebnih opservacija islamskoga učenja, u čije su fundamente svoje misaone uzidali moći čuvenih itizalskih teoretičara šijjijski, haridžijski, ismailiski i zejdijski alimi, kao i svi štovatelji islamske misli i njenoga poimanja svijeta, čovjeka, društva, spoznaje i ostalog. U ovim uvodnim napomenama autor će se posebno zadržati na Šehristanijevom razmišljanju, od klasika, Mustafe Abdurazika, od modernih. Interesantno je da će se u jednom momentu zapitati da li je moguće pisati o imenu bez imana, pa će sam naglasiti da će, uz poštovanje svih naučnih mjerila, nastojati koliko god je to moguće da piše kao musliman koji se ponosi islamom i koji će nastojati da za mjerila valorizacije svega što istražuje uzeti upravo ono čemu je podredio sebe, svoj život i svoju misao, a to je islam. Za to će naći i opravdanje u tome što islam obavezuje da se mišljenja i opredjeljenja drugih učenja, filozofija i vjera, proučavaju i izlažu strogo onako kako su ih dali njihovi osnivači, i nosioci, bez obzira da li su njihova razmišljanja u suglasnosti sa istraživačkim poduhvatima ili ne.

U tom pogledu i sam je Kur' an najbolji primjer, jer je bez zabašurivanja, ili izvrtanja otvoreno i jasno do krajnjih

preciznosti iznosio principe vjerovanja, poimanja Boga dž. š., svijeta, poslanstva i čovjeka, iznosio također i prigovore mušrika, kjafira i svih onih koji su nastojali da na bilo koji način ospore i opovrgnu kur ansko-sunnetsku misao. Pored toga, autor će takvu ideju naći i u samom islamskom filozofskom razmišljanju i to kod posebno štovanog filozofa, imama i mislioca, Gazalije, koji je u svojim istraživanjima insistirao na obavezi da se mišljenja i stavovi i suprotnih tendencija iznesu na najbolji mogući način i da se prezentiraju na najvjerodostojnijim osnovama, upravo onako kako to čine stvaraoci i nosioci tih razmišljanja i pogleda. Na tim osnovama i on će u ovom djelu pokušati da nam, bez i najmanje pristrasnosti, istinski prezentira filozofsko razmišljanje u islamu i o islamu. To će učiniti samo do Gazalijnog doba, jer svoj zamašni naučni projekt nije uspio ostvariti u toku svoga uistinu bogatog ali i kratkog života. Isto tako će nastojati da odredi granice relacija između islamske filozofije, s jedne strane, i drugi islamskih znanosti, a posebno filozofije islamskoga prava i tesavufa. Neće zaboraviti naglasiti da mnogi smatraju da su filozofija kao filozofija i filozofija kao nauka, kao predmeti istraživanja, veoma teški i da je među mnogobrojnim istraživačima ukorijenjeno mišljenje, da su to doprinijeli mnogi filozofi, jer su svoja filozofska razmišljanja nastojali da obuku u što složenije izražajno ruho. Pored njih bilo je i onih filozofskih istraživača koji nisu vodili dovoljno računa o jezičnim mogućnostima, lingvističkim pravilima, književnim izražajima, pa je vrlo često i iz tog stanovišta jezik filozofije, ili bolje reći jezik filozofija, postao složen i zamršen. Ukazujući na ove probleme, Abdulhalim Mahmud je sebi uzeo u zadatak da u ovom djelu, a takav je slučaj i u ostalim njegovim djelima, svoju misao izloži jednostavnim rječnikom i da najsloženija filozofska meditiranja učini pristupačnim i razumljivim. S pravom se može reći da je u tom pogledu ne samo uspješan nego i nenadmašan.

Završavajući uvodna razmatranja u ovom djelu, Abdulhalim Mahmud će ukazati i na kolonijalističke i neokolonijalističke tendencije koje od davnina optužuju mislioce istočnih naroda da su po prirodi stvari manje kulturno moćni i na kulturološkom području siromašni. Nepobitno je i da su historičari islamske filozofije i te kako pod utjecajem ovakvog razmišljanja. Dalje, on argumentirano osporava tvrdnje da je islamska filozofija imitatorska i da je samo puki prijevod grčke filozofije. S tog aspekta, Abdulhalim Mahmud će s posebnom željom pristupiti rasvjetljavanju pitanja originalnosti islamskog filozofiranja i filozofskog razmišljanja kod muslimana. Prvo dio naslovljenog i razmatranog djela ima sedam poglavlja i obuhvaća oko dvije stotine stranica. U prvom poglavlju Abdulhalim Mahmud razmatra klimu u kojoj je nastao i pojavio se islam, ukazujući opširno na tendenciju hanifija, odnosno hunefaa, koji su po svojim općim misaonim opredjeljenjima pripadali Ibrahimovom a. s. vjerovanju i razmišljanju. Autor nam prezentira nekoliko tekstova koji upravo na najbolji način oslikavaju njihovo učenje, koje se, s pravom, može nazvati da je religijski monoteističko, i da je etičko i produhovljeno. Od pripadnika ovog vjerovanja se traži da se preda Onome kome su se predali zemlja, vjetar, planine, kiša i sve drugo što postoji u objektivnom svijetu. Također se ističe, preko razmišljanja čuvenog Zejdb. Amra Ibni Nufejla, da se jedino može tražiti pomoć od onoga kome se uticao i od koga je tražio pomoć sam Ibrahim a. s. okrećući se Kjabi, ovaj predislamski mislilac, pjesnik i retorik, naglašava da u njenom susjedstvu čini seždu, klanjajući se Tvorcu jedinome kome se sve klanja.

Daleko bi nas odvelo cjelovito razmatranje tekstova ovog predislamskog mislioca, ali je očito da je u njemu i te kako bilo naglašeno filozofsko razmišljanje o tajni odakle je ovaj svijet i mi na njemu, kuda sve ovo oko nas i mi sami idemo i, na kraju, zašto je svijet ovakav i kakvo je mjesto nas kao ljudi na njemu. Promatrajući makro-kozmos, i mikro-kozmos, navedeni predislamski mislilac u zanosu se pita kome da se klanja, jednom Bogu, ili hiljadama božanstava kojima se veliki broj njegovih sugrađana pokorava. Da li da se klanja Latu, Uzatu, Habelu, ili drugim različito imenovanim mnogobrojnim božanstvima idolatrijskih vjernika i žrtvenika, ili da prikloni svoje lice jednom jedinom Gospodaru svega postojećeg, koji prašta, u čijoj je vlasti sve i koji predstavlja izvorište svega postojećeg i utočište svega nestajućeg. Tragajući za uputom ovaj predislamski mislilac obraća se i svojim sugrađanima, koji pripadaju židovstvu i kršćanstvu, tražeći od njih određena razrješenja. Ne mogavši ih dobiti, u najmanju ruku onakva kakva je sam želio, uzvikuje: "Bože, ja sam u Ibrahimovoj vjeri". O ovom predislanskom pjesniku i retoriku, suvremeni islamski istraživač dr. Taha Husein, govori izabranim riječima, predstavljajući ga kao nježnog i blagog čovjeka, osjećajnog i oštroumnog mislioca, iskrenog i spremnog za vjerovanje, odlučnog i nepokolebljivog u razračunavanjima s nakaradnostima prošlosti, aktivnog skeptika u odnosu na idolatrijsko razmišljanje, angažiranog mislioca u traženju istinite vjere i učenja. Abdulhalim Mahmud navodi još jedno čuveno predislamsko pjesničko ime, Umeja b. Ebi Salta, o kome čak i autor poznatog enciklopedijskog djela El-Agani, navodi niz podataka između kojih i to da je ovaj pjesnik čitao, pobožnjački se oblačio i da je isticao da pripada Ibrahimovoj i Ismailovoj i hanifističkoj vjeri, da je zabranio alkohol i odrekao se njegove upotrebe i da ga je mučila vlastita skepsa u pogledu idola i klanjanja njegovih sunarodnjaka njima. Kad bi se izvršila jedna kompletna analiza pjesničkog razmišljanja spomenutoga predislamskog književnika, moglo bi se jasno doći do zaključka da je on bio nepokolebljiv hanifistički vjernik i da je istinski pripadao Ibrahimovom a. s. vjerovanju.

Kur'an bez zabašurivanja, ili izvrtanja otvoreno i jasno do krajnjih preciznosti iznosio principe vjerovanja, poimanja Boga dž. š., svijeta, poslanstva i čovjeka, iznosio također i prigovore mušrika, kjafira i svih onih koji su nastojali da na bilo koji način ospore i opovrgnu kur ansko-sunnetsku misao

To nam pokazuje njegova razmišljanja o raju i paklu, o nagradi i kazni, o nebesima i zemlji, pa čak i o nekim drugim čisto vjerskim pitanjima i poimanjima. Istina, književno nasljeđe koje nam je ostavio ni jednim značajnim dijelom nije sačuvano, ali ono što nam je u tom pogledu sabrao i sakupio prof. Šulc, govori o nepokolebljivosti uvjerenja ovog predislamskog mislioca. Uostalom, mnogo toga nam isto tako prenosi i islamska enciklopedija koja nam daje i značajne podatke o njegovom filozofskom i pjesničkom razmišljanju. Pored ovakvih originalnih razmišljanja predislamskih mislilaca i njihove čežnje za dosezanjem istinskog vjerovanja, susrećemo se i s onim razmišljanjima koja se pojavljuju u krilu židovstva i kršćanstva, čija su učenja bila i te kako rasprostranjena na područjima Arapskog poluotoka, a u znatnoj mjeri i u samoj Mekki i Medini, (odnosno, Jesribu). O tim pitanjima Abdulhalim Mahmud govori podrobno, i znalački. Ako tim razmišljanjima dodamo i razmišljanja jednog od autora poznate mualake Zuhejra b. Ebi Sulme, o ratu, miru i moralu, Bogu, obračunu i o mnogim drugim pitanjima, onda ćemo uistinu doći do zaključka da bi se morali složiti s razmišljanjima naslovljenog djela da bi ovakva proučavanja morala ispraviti jedno ukorijenjeno poimanje u svim sredinama i predislamskim Arapima, njihovom ponašanju, međusobnim odnosima i njihovom životu. U tim relacijama prof. Abdulhalim Mahmud donosi ne samo izvorne tekstove islamskih klasika nego i modernih istraživača. Istina, Kur'an na jedan vrhunaravan način prezentira takve odnose i oslikava njihovo manifestiranje. Ono što bi se moglo zaključiti na osnovu razmišljanja prof. Abdulhalima Mahmuda u ovom prvom poglavlju jeste to da, i pored dosadašnjih istraživanja, treba učiniti nove dodatne velike napore za još jednim potpunijim i vjerodostojnim otkrivanjem života predislamskog čovjeka; tako ćemo se i uvjeriti da razmišljanja tog čovjeka nisu bila toliko na niskom nivou, kao što nam to često želi predočiti dosadašnje istraživanje. Istina, bilo je i onih nastranih elementa koji, kao što je to slučaj kod svih naroda, povijest i kultura ne mogu predstavljati suštinsko izražavanje ili odraz misaonih kretanja jedne određene sredine. U tom pogledu, Abdulhalim Mahmud u ovom poglavlju uspijeva dočarati postojeću klimu i razmišljanja njenih nosilaca koji će se suočiti s novim izazovom, ne samo sa svijetom oko sebe i sa svim onim što je u samim njima, nego i sa sasvim novim što će se pojaviti na obzorjima ljudske povijesti, njenog potvrđivanja i ljudskog kretanja uopće.

Kur'an ne samo da revitalizira ranije objavljena vjerovanja, počevši od Adema a. s. pa preko svih ostalih Božijih izaslanika spomenutih u Kur'anu, nego je došao i sa besprijekornom vjerom punom čistote, ljubavi i vjere u jednog jedinog Boga dž.š. stvoritelja alemul-šehadeta i alemul-gajba. Razmatranja koja nam Abdulhalim Mahmud daje u drugom poglavlju o Kur'anu izuzetno su čista i karakteristična, što oličava jednu istinsku naučnu proniciljivost. Teško bi bilo iznositi sve tematske cjeline o kojima Abdulhalim Mahmud govori, osvrćući se i na mišljenja pojedinih orijentalističkih istraživača i islamskih mislilaca. Ono što bismo posebno željeli da naglasimo ovdje jeste vrijednost islamske da ve, o kojoj Abdulhalim Mahmud govori sa naglašenim uvažavanjem. Sredstva kojim se islamska da va služi da uputi tadašnjeg čovjeka upravo su ona koja govore o izuzetnoj samoodgovornosti ljudskog bića, istovremeno, o tolerantnosti koja je s pravom se može reći, besprimjerna u povijesti. Islamska da va, kao jedinstvenost povijesnog zbivanja, govori o da vama Adema, Nuha, Ibrahima, Musaa i Isaa a.s. Na kraju, to je poziv vjerovanja u Boga dž. š., poziv koji je otjelovljen u povijesnim akcijama svih Božijih poslanika, među njima i Muhameda a. s. Potvrda istinitosti islamskoga učenja u odnosu na vjerovanje u Boga dž. š., te vjerovanja u drugi svijet i obaveze dobroga djela suštinske su napomene u ovom dijelu.

Autor djela neće tako lako proći ni pored prigovora i suprotstavljanja tadašnjeg čovjeka islamskih pogleda. Stoga će ukazati na otvorenost dijaloga i proniciljivost arapskog duha u razmatranjima koja su od suštinskog značaja za fundamentalna islamska poimanja, a osobito pitanje postojanja Boga dž. š., pitanje Njegove jednoće, znanja koje je neophodno čovjeku za spoznaju Boga dž.š., a istovremeno i poimanja Božijeg sveznanja uopće, te otkrivanja Božijih atributa koji su u Kur'anu karakteristično navedeni. Pored tih misaonih uklještavanja između stare predislamske prakse i nove nadolazeće, kur'anske ideje i kur'anskog poimanja Boga dž. š., nadaje se i problem *bea sa*, odnosno čovjekovog proživljavanja nakon smrti. O tom pitanju je Kur'an ponudio takva razmišljanja koja čovjeku prezentiraju i vjerovanje u Boga dž. š., i u Božije izaslanike i, istovremeno, u posmrtni život, u kome će svako od ljudskih bića položiti račune za svako od svojih djela. Abdulhalim Mahmud predočava kur'anska svjedočanstva o kijametu i govori o vjerovanjima predislamskih Arapa i nastranostima različitih vjerovanja. Prilazeći, sa posebnim islamskim uvažavanjem, judaizmu i kršćanstvu, Abdulhalim Mahmud će nam dati jedan posve originalni pristup ovom problemu u islamskim istraživanjima. Nakon toga, će nastojati da shodno kur'anskim određivanjima precizira i odredi, ne samo poimanje božanstva uopće, nego i istinitog vjerovanja u Boga dž. š., Predislamski čovjek se u sučeljavanju sa Kur'anom nije mogao baš tako jednostavno pomiriti sa kur'anskim viđenjem svijeta, spoznaje i čovjeka. Imajući to u vidu, Abdulhalim Mahmud je pripadnicima islama, ponudio niz različitih pitanja koja se odnose kako na Kur' an tako i na dušu, sudbinu, vječnost, vjerovanje u Boga dž.š., a onda i pitanja o imanu, islamu, ishanu i Konačnom času. Poznati orijentalistički istraživač, profesor De Bor, u svom djelu Historija filozofije u islamu govori nam kako je Kur'an došao s vjerom za muslimane, da nije došao sa nekakvim teorijama i da su prihvaćeni principi koje je on nametnuo za ponašanje ali njim ne i novo vjerovanje. Ovakva razmatranja jednog uvaženog orijentalističkog istraživača su čudna. Abdulhalim Mahmud na to dodaje: tačno je da je Kur an došao sa vjerom za muslimane, ali je isto tako i to da je donio nove poglede, propise i istinski novo vjerovanje, koje je nepokolebljiva u odnosima na poimanje Boga dž. š. i mjesto u ljudskom životu. Nepotrebno je ova pitanja na ovom mjestu posebno opširno razmatrati, jer su ona više za detaljnija naučna istraživanja. Nepobitno je činjenica, a to nam govori i završni kur'anski ajet u cjelokupnom sistemu objav-

ljivanja, da je sa islamom došla usavršena i konačna objavljena vjera, blagodat ljudima i da je Bog dž. š., dajući ovu vjeru ljudima i "ovim svjetovima" dao im u stvari istinski i najveću nagradu i najveću blagodat, odnosno uputu za rad, život, vjerovanje, bogobojaznost i ponašanje.

U trećem poglavlju prvoga dijela svoga djela Abdulhalim Mahmud razmatra problem frakcija i vjerskih razmimoilaženja. Na ovom mjestu veoma opširno razmatra hadis Muhameda a. s., koji govori o pojavi frakcija među njegovim umetom. Interesantno je da će Abdulhalim Mahmud posvetiti ovom hadisu značajnu pažnju, opovrći mnoga mišljenja oko ovoga hadisa, nastala od njegove pojave do naših dana, iznoseći i mišljenja pojedinih islamskih i orijentalističkih istraživača, i osvrćući se na stavove, pojedinih mislilaca kao što su Šehristani, zatim Muhamed Abduhu, Ibn Haldum, Ešarija itd. Svoje mišljenje u tom pogledu iznio je govoreći o šijijama i haridžijama, kao i nekim poznatim islamskim frakcijama. Istina, neće zaboraviti da, i pored razlika koje postoje među njima, s jedne strane i ehli Sunneta, s druge strne, ukaže i na mogućnosti većeg razumijevanja, obavezu približavanja među frakcijama i njihovog boljeg međusobnog uvažavanja. Pretresajući različite stavove islamskih i orijentalističkih učenjaka, kao i frakcijskih ideologa, Abdulhalim Mahmud je ovo složeno pitanje kako islamske filozofije, tako i islamskog prava i nauke o vjerovanju razlučio do te mjere da će svakom čitaocu njegovog djela biti sasvim jasno da su ova razilaženja u islamskim istraživanjima, i pored insistiranja i u filozofiji i znanosti nanijela velike štete islamskom filozofskom razmišljanju, a i muslimanima kao pripadnicima Kur'ana i Sunneta... Sasvim je stoga jasno da se može nadati spasu samo ona tendencija koja se zasniva na Kur'anu i Sunnetu, odnosno tendencija koja je trasirala prave putove za čisto islamsko vjerovanje, razmišljanje i angažiranje.

U četvrtom će poglavlju opširno razmotriti selefistički pravac i iznijeti nam u kakvom su položaju i duhovnom bogatstvu živjeli muslimani u revelacijskom periodu, *vohja*, uživajući u riječima Resulullaha a.s., i slijedeći njegova kur'anska uputstva. Nisu zaobiđeni ni ashaba stavovi o nekim pitanjima. To će učiniti ne samo zbog njihovog istinskog pristupa Kur'anu i Sunnetu nego i zbog čežnje za vlastitim približavanjem idealima i primjerima prvih muslimana, odnosno ashaba Muhameda a. s. Naveo je i više ajeta koji govore o karakterističnim razmišljanjima Muhameda a.s., drugovima. Potom je raspravljao o suštinskom razmatranju islamske apologetike, te o pojavi ove znanosti i uticajima koji su se odrazili na njena kretanja i njenu povijest. Selefistička viđenja problema determinizma i indeterminizma, kao i kur'anska razrješavanja ovog složenog pitanja, pomogla su nam da daleko bolje razumijemo filozofska razmatranja koja nam ovaj uvaženi autor prezentira. Posebno su navedeni pristupi Ebu Bekra, Omera, Osmana i Alije, četvorice prvih halifa, poznatih hulefairašidin, zatim pitanje Božijih atributa s posebnim naglaskom na poimanja ovoga problema od strane nosioca frakcijskih učenja.

Selefistička tendencija se održava u jednom iskrenom pristupu tadašnjeg čovjeka islamu i prihvaćanja kur'anskog spoznavanja i upućivanja. Različiti stavovi oko tumačenja pojedinih kur'anskih ajeta daju istinsku prednost selefističkom razmišljanju, njegovom poimanju i prihvaćanju islamskih istina i propisa. Polazeći od tog stanovišta, prof. Abdulhalim Mahmud, čini nam se sagledava i jedan veoma aktualan suvremeni islamski problem koji se sastoji u tome da li je, koliko je i kako li je moguće modernizirati islam, ili je on kao objavljena vjera od Boga dž. š., moderniji i suvremeniji od ovakvih i sličnih tendencija. Da li je, moguće da današnji musliman i muslimanka istinski priđu islamu i približe se njegovom učenju, odnosno prihvate njegovo vjerovanje i propise onako kako su to činili prvi muslimani i muslimanke. No, o tom problemu, treba pisati opširno i sa drugih polazišta, a posebno zbog sve većeg aktualiziranja kako islamskog vjerovanja tako i njegovog učenja u suvremenom svijetu. Na ovom području autor će završiti sa pitanjem razmatranja nekih zapadnih mislilaca o problemu metafizike u islamskoj misli uopće. Iznoseći različita mišljenja: Malikovo, Šafijino, Hambelovo i drugih, zatim Volterovo, Bekelovo i Bihnerovo, završiće se jasnim stavom da je selefistička tendencija ipak istinski put ka spasu, razumijevanju i miru.

Prelazeći na peto poglavlje proučavanja filozofskog razmišljanja u islamu, Abdulhalim Mahmud nastoji da nam prezentira ovakva razmišljanja u doba ashaba. Sasvim je razumljivo što će najprije pažnju posvetiti razmišljanju o Bogu dž. š., jer i sam Kur'an s kojim su se ashabi susreli ovom pitanju posvećuje izuzetnu pažnju. Ovo složeno pitanje je od najstarijega doba pa do naših dana, a vjerujemo da će to i ubuduće, zaokupljati ljudsku misao, bez obzira na to na koji su se način pojedini mislioci, filozofi i istraživači opredjeljivali i zauzimali svoje stavove. Vjerujući da je Kur'an kao i Sunnet dao u cijelosti razrješenje ovog pitanja, autor je u svom razmišljanju do kraja određen i jasan. To je i razumljivo, on kao ubjeđeni musliman vjeruje da je Kur'an u tom pogledu konačna riječ, a da sunnet Muhammeda a. s., služi kao komentar i objašnjenje pojedinih kur'anskih stavova. To nam najbolje postaje jasno kad ova razmatranja usporedimo s narednim autorovim proučavanjem na ovom području, kao što je slučaj u pogledu razmišljanja ashaba u fikhskim, odnosno pravnim pitanjima, gdje nam autor daje stavove ashaba o idžithadu (odnosno, diligencije), te njihovim idžithadskim tendencijama i istovremeno, pokušajima racionalističkog prelaženja nastalim pitanjima islamskoga prava, koja su vezanakoliko za obredoslavlje, te određivanje međusobnih ljudskih odnosa i konkretnih ponašanja. Autor nam navodi i nekoliko veoma karakteristična primjera i njihova razrješavanja od strane pojedinih ashaba.

Navedeni su primjeri iz vremena bolesti Muhameda a.s., zatim stavovi ashaba o pitanju mladoga vojskovođe, osamnaestogodišnjaka Usame b. Zejda, kome je Muhammed a. s., povjerio rukovođenje vojskom na kratko vrijeme prije nego što će ga zateći odlazak s ovoga svijeta. Uz to, dolaze i ona pitanja koja se odnose na viđenje ashaba o suštini njegove smrti i pokušaja poređenja njegovoga umiranja sa kur anskim stavom uzdizanja Isa a.s., slijede pitanja koja se odnose na sahranu samoga Muhammeda a.s., putom složeno pitanje i, možda najviše izazivajuće,

razilaženja po imamu i imamologiji. Doći će do žučnih rasprava, i razilaženja u odnosu na borbu protiv onih koji su se ustegli od davanja zekjata, odnosno od izvršavanja jedne od neprikosnovenih zapovjedi Kur'ana. Ako se tome doda razmišljanja ashaba i u pravcu određivanja Ebu Bekra, svoga velikog suputnika Omer b. Hataba za halifa i rasprave koje su nastale povodom toga, te pitanje koje se odnosi na *šuru,* odnosno dogovor, tek tada se može sagledati koliko su razmišljanja ashaba bila slobodoumna, fundamentalna i originalna. Završavajući ovo poglavlje, prof. Abulhalim Mahmud će sva dosadašnja razmatranja na ovom području rezimirati i svesti na dvije osnovne tendencije: prva je razilaženje u pitanjima imaneta i druga je razilaženje u pitanjima pojedinih osnova pristupanja islamskom učenju. Stoga je sasvim razumljivo da će u sljedećem, šestom poglavlju u ovom dijelu svoga djela Abdulhalim Mahmud raspraviti pitanje razilaženja u pitanjima imaneta i naslijeđivanja Resulullaha a. s., poslije njegove smrti, odnosno pokušaće da nam rasvjetli poimanje imaneta u islamskom učenju i poimanje rukovođenja umetom u islamskom razmišljanju. Data su izvorna razmišljanja šiizma, kao i nastanka ove frakcije u islamskom učenju. Najvažnije je da se autor neće zadovoljiti samo sa stavovima i mišljenjima islamskih istraživača, bilo klasičnih ili modernih, nego će iznijeti i stavove pojedinih orijentalističkih istraživača, kao što su: Filhauzen i Dozi.

Svoj stav je temeljio na izvornim tekstovima, a istovremeno i originalno pristupajući analizi izabranih tekstova. Značajno je i to da će na jednom uvažiti stav dr. Taha Husejna, koji u jednom od svojih djela naglašava: da su kojim slučajem muslimani poslije smrti Muhammeda a. s., rekli da je h. Alija bio najbliži Muhammedu a. s., od ostalih, da ga je uvijek zamjenjivao, da mu je bio blizak i po krvi i po razmišljanju, da je otac njegovih unuka, nosilac njegove zastave i da je imao posebno mjesto kod Resulullaha a. s., ono mjesto koje je imao Harum kod Musa a. s., pa da su izabrali h. Aliju za nasljednika Muhammeda a. s., ne bi se udaljili, a niti bi iskrivili činjenično stanje tadašnje situacije islamskog društva. Abdulhalim Mahmud, čini nam se, ima puno razumijevanje za ovakav stav jednog od velikih suvremenika islamske misli. Osvrćući se na ova razmišljanja, dr. Abdulhalim Mahmud kaže da to ne bi bilo nimalo čudno, jer su svi ashabi, počevši od Ebu Bekra, preko Omera, te Osmana i ostalih, uvažavali, cijenili i poštovali h. Aliju, dodaje dr. Abdulhalim Mahmud, kada su se već ashabi odlučili da Resulullaha a. s., naslijedi Ebu Bekr, kao prvi halifa, ne znači li to da su imali i svoje razloge za zauzimanjem takvoga stava. Nesporno je da su njihovi stavovi bili u tom pogledu ispravni. Bilo kako bilo, opredjeljenje ashaba u tim momentima je za dr. Abdulhalim Mahmuda sasvim autoritativno i za svakog drugog iskrenog mumina i muminku treba takvo da bude. Pogibija h. Alije rječito govori o prevlasti ovosvjetskih nagona i gledanja kod tadašnjih ljudi i tada su kako kaže i sam Abdulhalim Mahmud, pobjedili interesi ovog svijeta. Tako je bilo kod priličnog broja muslimana u to vrijeme. Ali, to ni u kom slučaju ne znači da nije bilo i onih pripadnika islama koji su naučili da je ovaj svijet kratkotrajan i prolazan i da se treba posvetiti istinitosti, i poštenom prolasku preko ovoga svijeta, noseći u srcu i u duši vjeru i nepobitni susret sa ahiretom i neizbježni izlazak pred Boga Jedinoga koji sve nadvladava.

Ostavićemo razmatranja Abdulhalima Mahmuda o frakcijama šiizma, bez obzira o kojima od njih bilo riječi, jer je to pitanje koliko filozofskog toliko i akaidskog karaktera, pa bi nas interna razmatranja čak unutar samih šiijskih frakcija mogla nepotrebno odvesti daleko. Razmatranja profesora dr. Abdulhalima Mahmuda mogu se rezimirati u jednoj rečinici. A to je da su njegovi zauzeti stavovi u potpunom skladu sa fundamentalnim islamskim zasadama. Onda nije ni čudo, što će ova razmatranja završiti s ubjeđenjem da je vrijeme dovoljan svjedok, koje će vratiti šiijske tendencije i uputiti ih u okrilja sunnetskih istinitosti. Slična razmatranja se odnose i na Haridžije, njihove različite tendencije, izvore njihovog učenja, rasprave i dijaloge koji su vodili sa h. Alijom, te upute ovog islamskog velikana date njihovim vođama, misliocima i ideolozima. Uz to će autor pokušati da nam približi neka njihova shvaćanja i u odnosu na šiističke tendencije i u odnosu na sunnetske okvire. Dokumentirajući svoja razmišljanja sa najvjerodostojnijim izvorima islamskog proučavanja ovih pitanja, govoreći nam i o Murdžijama, a posebno o viđenjima historičara religija ove frakcije i njenoga ponašanja i mjesta cjelokupnog islamskog miljea. Autor uviđa bliskost Murdžija s frakcijskom tendencijom Junusija, a potom i izvjesnu bliskost sa shvaćanjima Ebu Hanife i njegovih učenika. Junusije, po njemu ne predstavlja istinsku i potpunu islamsku tendenciju iridžaa. Pored toga, dat će nam nekoliko stihova poznatog murdžijskog pjesnika Sabita Kutne, koji nam u svojim stihovima govori o islamu i muslimanima, o grijehu i širku, o jednoći Boga dž. š., bogobojaznosti, kratkotrajnosti ovosvjetskih slasti, o determi- nizmu i indeterminizmu, o Haridžijama, o Aliji i Osmanu, i na kraju, o sveznanju Boga dž. š., i nekim Njegovim apsolutnim atributima i kur'anskim poimanjima Njegovoga Bića. S obzirom da se sva ovakva i slična razmatranja nalaze rasprostrta po izvornim islamskim djelima, to nam autor ostavlja mogućnost da se na njih obratimo i da proučavana pitanja zahvatimo još cjelovitije i obuhvatnije. Uostalom, to i govori o njegovoj dosljednosti i naučnosti u verifikaciji vlastitih razmišljanja i viđenja. Mogućnosti koju ostavlja čitaocu u tom pogledu dane su ne samo ukazivanjem na pojedine tekstove i stranice izvornika iz islamskih i orijentalističkih djela nego i davanjem neophodnih uputa u istraživanju i razumijevanju ovoga tek načetoga misaonog bogatstva i u nasljeđe islamske kulture i učenja.

Posljednje poglavlje u prvom dijelu filozofskog razmišljanja u islamu je sasvim razložno posvećeno razilaženju unutar islamskih tendencija u nekim osnovnim pitanjima islamskog učenja. Tu ponajprije dolazi pitanje slobode čovjeka, i istovremeno, određenja. Iz razmatranja Abdulhalima Mahmuda stjeće se dojam da su Omejevići, na čelu sa Muavijom, iskoristili pitanje *džebra* u vlastite političke ciljeve i što se tiče postupaka prema svojih neprijateljima i što se tiče općeg političkog kretanja svoga vremena. Autor je u tom pogledu, očito, pronikao u suštinu psihologije tadašnjih nosioca islamske uprave. Pored tog, Abdulha-

lim Mahmud će paralelno dati razmišljanje velikog broja islamskih učenjaka koji se odnose na slobodoumnost i čovjekovu slobodu volje. Složenost ovih problema najbolje će se uočiti kroz razmišljanja Gajlan Dimiškija, zatim Džad b. Durhema, Džuhem b. Sahvana, Hasana El-Basrije i drugih mislioca koje Abdulhalim Mahmud, spominje tek uzgred. Završavajući opširna razmatranja, koja se odnose na spomenuta složena filozofska i akaidska pitanja islamske misli, on se Kur' anom obraća Bogu dž. š., da sačuva muminska srca od zabluda, ispraznih rasprava i da mu pomogne da zauzme istinske stavove i uputi ga na put Kur'ana i Sunneta, kao i sve pripadnika islama i Šehadeta.

Drugi dio ovoga djela dr Abdulhalim Mahmud započinje s poglavljem o filozofiji, o izrazu El-felsefetu, kao i o odnosu i relacijama između ove jedinstvene znanosti, tesavufa i fikha. Govoreći o izrazu filozofije, nastoji da usporedi dimenzije značenjske, ovoga izraza sa izrazom el-hikmetu, o kojemu govori Kur'an. U poučavanju ovog pitanja ukazao je na mišljenja pojedinih islamskih i neislamskih istraživača i mislioca i posebno se zadržao na Sininom poimanju izraza el-hikmetu. Ibn Sina u ovoj djelu, Risalettu-t-tabiijat, govori o teorijskoj mudrosti i praktičnoj mudrosti, zatim da se svaka od njih može svesti na tri vrste, pa se prva, praktična mudrost, ogleda u građanskoj, odnosno društvenoj mudrosti, zatim domaćinskoj, odnosno kućnoj ili porodičnoj i na kraju, etičkoj ili moralnoj mudrosti. Ibn Sina, dalje, objašnjava na sebi svojstven način, za redom sve tri tendencije poimanja izraza el-Hikmetu-l-amelijetu. Isto će to učiniti s teorijskom mudrošću, odnosno sa el-Hikmetu-lnazarijetu, gdje će govoriti o prirodnoj mudrosti, matematičkoj, teološkoj ili metafizičkoj mudrosti. Ova pitanja, oslanjajući se na Avicenino mišljenje, Abdulhalim Mahmud donosi u cijelosti, ali naglašava da ovakva i slična razmatranja ne daju baš u potpunosti do kraja precizan smisao značenja el-Hikmet-ul-, za koju Bog dž. š., u Kur'anu kaže da je dao veliko dobro onome koga je ovom blagodati podario. Dr Abdulhalim Mahmud pominje, i Sokrata, Platona, Aristotela, kao što u tumačenju ovog termina navodi i velike islamske lingviste u čijem enciklopedijskim rječnicima pokušava pronaći razrješenja izraza el-Hikmetu-l, da razgraniči njegov smisao sa sementikom termina Enu-buventu, odnosno, u prijevodu, s poslanstvom.

U svojim slijedećim razmatranjima dr. Abdulhalim Mahmud se zadržava na suštinskim razgraničavanjima ovih izraza, predočavajući i stavove pojedinih grčkih, islamskih i savremenih filozofskih razmišljanja, te i različite filozoteke tendencije filozofa. Posebno će se zadržati na Platonovom razmišljanju. S obzirom na bliskost, mogli bismo ga u nekoliko smatrati i neoplotonistom. Istina, spomenuće iza toga i veliki autoritet iz islamske filozofije, Ibn Tufejla, i njegovu filozofsku priču Haju b. Jakzan. O njoj će govoriti s posebnim zanosom, u jednom drugom svom filozofskom razmatranju i proučavanju spomenutog islamskog filozofa. Nešto slično će učiniti i sa navođenjem Gazalijinog mišljenja u djelima El-munkizu mine-d-dalali i Tehafutu- I-felasifeti. Tek onda će dati svoju definiciju filozofije i rezultata njenih bavljenjem, a to je el hikmeta. Takvo razmatranje pokazuje supstitivnost filozofskog razmišljanja i islamsku pronicljivost ovog islamskog suvremenika. U novom, drugom poglavlju razmatra pitanje koje je kamen spoticanja suavremenoga islamskog filozofskog razmatranja. Najprije, to je pitanje islamske filozofije na relaciji originalnost i imitacije. U razmatranju ovoga složenoga filozofskog problema, Abdulhalim Mahmud će nam najprije govoriti o filozofskim pitanjima koja su nastala unutar islamskog filozofskog razmišljanja u islamskim sredinama prije perioda prevođenja i susretanja islamske filozofske misli s razmišljanjima grčkih, aleksandrijskih i drugih istraživača. Potom je iznio ona pitanja koja govore o različitim filozofskim tendencijama poniklim u islamskim sredinama od samog početka rađanja islamskog fenomena i njegovog potvrđivanja u stvarnosti. Interesanto je, da će pronaći tendenciju materijalizma i materijalističkih mislilaca, koji će u okriljima islamske slobodoumnosti svojim radovima obogaćivati ne samo islamsku kulturu i islamska razmišljanja, nego i drugu islamsku filozofsku tendenciju naglašenu u racionalističkim istraživačkim pokušajima u islamu koji pokušavaju razriješiti suštinska filozofska pitanja koja se odnose na kozmos, metafiziku, etiku, ovaj svijet, zagrobni život, um, dokaze, logiku i drugo. Istovremeno će obje ove filozofske tendencije potpomagati i obogaćivati treću islamsku filozofsku tendenciju koja se karakterizira posebnom duhovnom osebujnošću i koja će izuzetno obogatiti islamska filozofska razmišljanja. Malo koja filozofija se može ponositi s tolikim nasljeđem, bogatstvom, osobitošću i originalnostima kao što to, uistinu može islamska filozofija.

Dr. Abdulhalim Mahmud će se zadržati na proučavanjima svih ovih tendencija. Tako je, preteći naznačeno pitanje ukazati na nedosljednosti historičara islamske filozofije i njihova odstupanja od ispravne metodologije pristupa ovom problemu. Metoda koja je, po Abdulhalim Mahmudu, ispravna jeste da se u proučavanju islamske filozofije ide postupno, korak po korak, uporedo s kretanjem islamske misli, i to bez ikakve pristrasnosti naspram neke određene ideje i razmišljanja. Nažalost, veliki broj istraživača islamske filozofije su upravo bili pristrani u tom pogledu. Posebno je takav slučaj na Zapadu, gdje se otišlo toliko daleko u iskrivljivanju predstave o islamskoj filozofiji, te se tvrdi da je ona imitacija grčke filozofije ili da grčka filozofija u potpunosti pisana arapskim slovima i na arapskom jeziku. U tom se pravcu posebno odlikuje Santilana koji je smatrao, iako je predavao ovaj predmet na engleskom univerzitetu, da su islamske znanosti od samoga svoga početka zasnovane na grčkim znanostima, grčkim razmišljanjima, pa čak i grčkim zabludama. Koliko su ovakva razmišljanja bliska istini i naučnoj zasnovanosti, najbolje je potvrdilo vrijeme, ne se samo iz Santilaninih dana nego i našeg doba. U tom pogledu sličan stav je još ranije zauzeo i čuveni Ernest Renan, a onda i Leon Gotje. Ovi istraživači i njihovi istomišljenici otišli su toliko daleko, da prave diskriminatorsku razliku između simitskih i ariskih razmišljanja. Raspravljajući o tim pitanjima, Abdulhalim Mahmud zauzima jasne stavove i povlači liniju između objektivnog i naučnog, s jedne, te subjektivnog i jednostranog, s druge strane. Navodeći niz primjera iz povijesti, kulture i iskustva, kao i razvoja islamskih znanosti među kojima i islamske filozofije, potvrđuje raspadanje takvih teorija, zasno-

vanih na kolonijalističkim i neokolonijalističkim postavkama koja u sebi nemaju nikakve naučne niti logičke zasnovanosti. Razmišljanje islamskih filozofa: Kindija, Ibn Sine, kao i drugih u tome pravcu bit će svakako istinsko, analitičko i logičko. Nakon razmatranja ovakvih stavova, Abdulhalim Mahmud ukazuje na tendenciju koja nas vodi ka objektivnosti i naučnosti, ili je bolje reći, pravednom razmatranju ovog pitanja. Ukazuje na mišljenja Muhameda Igbala i Briffalta. Briffalt u svom djelu Izgradnja čovječanstva (Making of Humanity) gdje tvrdi da je došlo do jednog revolucionarnog misaonog previranja i izgrađivanja ne samo evropske naučne i filozofske misli nego i cjelokupnoga zapadnog i kulturnog misaonog uspona na temeljima istinskog islamskog razmišljanja. Za to se mogu naći dokazi i u velikom broju ostalih razmišljanja kako u Evropi tako i u drugim dijelovima suvremenog svijeta.

Razgraničavajući nametnute probleme originalnosti i imitatorstva u sljedećem, trećem, poglavlju dr. Abdulhalim Mahmud daje jednu izvanrednu analizu jednog posebnog doprinosa islamske misli, a to je pitanje prevodilačke djelatnosti islamskog čovjeka, mislioca i istraživača. Ova djelatnost najbolje govori o tome koliko je nosilac Kur'ana i Sunneta bio otvorenog duha naspram svih kultura, filozofija, učenja, religija, iskustava i dostignuća. Muslimani su slijedili sunnetski princip da je el-hikmetu "izgubljeno bogatstvo svakoga mumina i muminke, pa su obavezni da ga uzmu gdje god ga pronađu", što znači da su dužni da se koriste svim dostignućima i iskustvima, svih ljudi svijeta, bez obzira kojoj historiji, učenju, vjeri, ideologiji i filozofiji pripadali. Prevodilačka djelatnost će upravo potvrditi koliko je islamski čovjek težio ka spoznaji, suradnji i upoznavanju, ali istovremeno i s kolikim je uvažavanjem pristupao iskustvima i doprinosima svih ljudi, makar to bili i grčki mnogobošci. Ova utemeljenja doprinijela su da islamska filozofija razmišlja u okvirima vlastitih dimenzija, nego da te dimenzije proširi obzorjima i vidicima svih kultura, počevši od Kine i Indije, preko Perzije i Fenikije, Babilona i Egipta, preko Aleksandrije i svih drugih i tadašnjih i današnjih škola i tendencija. To je dokaz ne samo elastičnosti i tolerantnosti nego i hrabrost i uvjerenosti da se islamska misao ne boji takvih tokova, i prije i u naše vrijeme. I ne samo to, islamska filozofska razmišljanja s prevodilačkom djelatnošću su dokazala da je istinsko samo ono duhovno bogatstvo koje se u susretanju s drugim obogaćuje, i istovremeno revitalizira, dajući i svojim originalnim pristupima nove impulse sveopćem ljudskom duhovnom obogaćivanju i izgrađivanju.

Koliko bi samo čovječanstvo bilo siromašnije da nije bilo ovakvih nastojanja islamskog čovjeka i koliko bi djela, misli i velikana ljudske povijesti ostalo do dan-danas zapretano u prašini ljudskog nehata i jednostranosti. Mnogi će reći: da, to je prošlost. Da, točno. Ali, pitamo se, kakva bi bila naša sadašnjost da nije bilo jedne takve duhovne karike koja je povezala opće ljudsko razmišljanje tadašnjeg svijeta i dala nove poticaje za ostvarivanje svega onog do čega smo danas došli. Abdulhalim Mahmud se u četvrtom poglavlju ovog dijela suočava s čuvenim El-Kindijem. I ovdje će on imati svoj vlastiti pristup. Da bi nam pokazao s kakvim se misliocem susrećemo, najprije donosi jedan izvorni tekst ovog islamskog filozofa i mislioca, a onda izdvaja nekoliko razmišljanja pojedinih islamskih i orijentalističkih istraživača, koje će nam potvrditi kakvo on svoje mjesto zauzima ne samo u islamskom filozofskom razmišljanju, nego i šire. El-Kind se i kao filozof i kao učenjak, a onda kao prevodilac i istraživač, potvrdio sa svojim izvanrednim misaonim opusom, koji broji preko 250 djela. Posebno će pristupiti proučavanju Kindijeve teorije spoznaje. Osjetilna spoznaja, zatim racionalna, te iluministička, govori o osebujnosti spoznajne teorije u Kindijevim filozofskim razmišljanjima. Svaka nauka ima pored općih metodoloških osnova i svoju vlastitu metodologiju. To će i sam Kindi ukazati na osnovama pojedinih vlastitih analiza nekih kur'anskih ajeta, što će čak dovesti i do teorije suprotnosti, koja će ga, po nekima učiniti, filozofom Arapa, po drugima filozofom islama, a po trećima filozofom i jednog i drugog; po najvećem broju razmišljanja, drže ga drugim učiteljem poslije Aristotela. S obzirom da je Kindi u svojim razmišljanjima govorio o smislu filozofije, zatim obavezi njenoga istraživanja, te o njenom odnosu s vjerom, to će nam Abdulhalim Mahmud prezentirati "ljubav prema mudrosti", kao nastojanje za umrtvljivanjem negativnih ljudskih poriva, nagona i zabluda, a cilj filozofije će se odrediti kao put dolaženja do otkrivanja istina, ili do saznanja procesa i fenomena.

Kur'an ne samo da revitalizira ranije objavljena vjerovanja, počevši od Adema a. s. pa preko svih ostalih Božijih izaslanika spomenutih u Kur'anu, nego je došao i sa besprijekornom vjerom punom čistote, ljubavi i vjere u jednog jedinog Boga dž.š., stvoritelja alemul-šehadeta i alemul-gajba.

Nakon razmatranja objektivnog svijeta, El-Kandi će pokušati da pronikne u suštinu egzistencije uopće, što prof. dr. Abdulhalim Mahmud izvanredno interpretira. Svijet je nastao i nije oduvijek za uvijek. Oduvijek je zauvijek, je samo jedan jedini, Bogatstava dž. š., koji se sa islamskog stajališta poima kao apsolutno jedinstvo s apsolutnim sveznanjem, voljom, moći, odnosno ništa Mu nije ravno, niti Mu je išta slično. Posebno pitanje jeste etičkoga karaktera, kome će ne samo El-Kindi, nego i sam Abdulhalim Mahmud posvetiti izuzetnu pažnju. Pitanje kako da čovjek usavrši sebe, svoju narav, oplemeni svoje ponašanje i da zavoli sve ljude, a uz njih: mudrost, čestitost i moralnost kod El-Kindija, kao i ostalih islamskih filozofa, jeste jedno od suštinskih pitanja i zadaća filozofskog istraživanja. Nasuprot svim vrijednostima duha i osjećaja postoje i oni ljudski porivi koji u sukobu s etičkim vrijednostima umrtvljuju istinski ljudsku maniru i duh. Mudrost je u svemu – da se pronađu putovi kao u stvarnosti i praksi – oživotvoriti ono što je najplemenitije i što je najljudskije, nadmašiti sve negativnosti, amoralnosti i neljudskosti. Na mnogim područjima svoga razmišljanja El-Kindi je islamski mislilac i istraživač na relacijama istinske originalnosti, ali istovremeno i ugledanja na čuvene grčke mislioce, posebno na Platona i Aristo-

tela. No, u svemu tome, El-Kindi će ostati vjeran Kur' anu i njegovim obavezama, kao i islamu, koji je iznad svega uvažavao i za koga se zna da nije nikad želio dati neko mišljenje, registrirati neku misao, ili utemeljiti neku ideju koja bi makar i izdaleka stajala naspram, islamskog poimanja kako svijeta i čovjeka, tako isto spoznaje i iskustva. Ali i pored svega, moramo se ovdje složiti i s akademikom Muhamedom El-behijem koji u jednom svom djelu, i pored odavanja priznanja El-Kindiju i ostalim islamskim misliocima, da ni Kindijevo ni djela drugih islamskih mislilaca o Bogu dž. š. ne može da nam posluži kao krajnji autoritet u istinskom, kur' ansko- sunnetskom razmišljanju o Božijem Biću, Njegovim atributima i svedržitelju kako alemul-šehadeta tako i alemul-gajba.

Sljedeće razmatranje biće razmatranja o El-Farabiju. I ovdje će Abdulhalim Mahmud Prići s istim pristupom, razgraničavajući neke pojedinosti koje se odnose koliko na mjesto ovog islamskog mislioca u općem filozofskom islamskom razmišljanju toliko i kod pojedinih naroda, zatim njegova istraživanja i proučavanja filozofije, te njegovog života, njegove muzičke obdarenosti i jedinstvenog poznavanja jezika. Na tim područjima Farabija će uvijek ostati zaljubljenik pronicanja u suštinu pojave i fenomena drugih filozofskih razmišljanja. Njegova djela ostat će historijsko svjedočanstvo neograničene ljubavi prema čovjeku i društvu, a isto tako i njegovoj čežnji prema slobodi, miru, progresu i ravnopravnosti. U tom pogledu, Abdulhalim Mahmud daje analizu Farabijevog kapitalnog djela koje govori o društvu i njegovom razvoju. Bilo bi neočekivano u svakom slučaju da on zaboravi prezentirati Farabijevo poimanje Boga dž. š. i atribute Njegovih imena, istovremeno tu su pitanja pristupa spoznavanju Boga dž. š., potom kako je došlo do nastanka svijeta, u koje kategorije spada objektivni svijet, te položaj i mjesto Božijeg poslanika, a onda atributi vladara, odnosno rukovodioca društvom, te ostvarenje sreće i njeno spoznavanje. U svim tim oblastima, Farabija predstavlja jedinstveno ime svoga vremena, podneblja cjelokupnoga tadašnjeg ljudskog razmišljanja. Novo razmatranje Abdulhalima Mahmuda biće o Ibni Sini koji, kako i sam naglašava, zauzima posebno mjesto u svjetskoj misli i na Istoku i na Zapadu. Prenoseći opširnije njegovu biografiju, ukazao je na pokušaje velikog broja istraživača i naučnika da proniknu u život i djelo ovog svjetskog enciklopedika, medicinara, sufije, naučnika i filozofa. Veoma je interesantno što će Abdulhalim Mahmud ukazati na to da je obični puk poimao Ibn Sinu, a kako su to učinili učenjaci i njegovi suvremenici, kasnije i istraživači. Istakao je i ona razmišljanja koja su karakteristična kao oponirajuća velika Sininoj filozofskoj ličnosti. Posebno će ukazati na teoriju sreće i zadovoljstva, koju je Ibn Sina razradio do krajnjih misaonih granica. Razrađujući određene tekstove iz originalnih Sininih djela objašnjava kako je Sina poimao racionalnu a kako osjetilnu slast, te što je suština slasti i zadovoljstva a što gorčine i bola. Na tim temeljima potvrđuje koliko je Ibn Sina ujedno bio naklonjen i racionalizmu. Abdulhalim Mahmud neće preskočiti da ukaže, i na to da ovaj veliki islamski mislilac ponekad znao i opustiti uz pokoji gutljaj "lijepoga vina" uz čaarobne poglede ljepotica svih vrsta i doba. I ovo nam pokazuje koliko je Abdulhalim Mahmud u ovakvim razmatranjima bio objektivan, dosljedan i principijelan. Isto tako, izdvojt će razmišljanja Ibn Sine o tesavufu. O ovom pitanju i Sininom razmišljanju, prof Abdulhalim Mahmud će napisati i posebno djelo, jer je, po njemu, Ibn Sina bio i ostao jedan od najvećih sufija ne samo svoga doba, nego i svih vremena. Abdulhalim Mahmud, dakle, otkriva i jednog novog Ibn Sina. O političkim razmišljanjima Ibn Sine i njegovom političkom usponu rekao je veoma malo i u ovom i u drugim djelima.

Posljednje poglavlje drugog dijela ovog Abdulhalimovog djela jest razmatranje o Gazaliji. Inače, Abdulhalim je veliki dio svog života posvetio proučavanju i Prezentiranju Gazalijinog djela. Ono što je interesantno jest to da mu u ovom djelu posvećuje mali broj stranica. Istina, učinio je to daleko šire u drugim svojim djelima, gdje je proučio Gazaliju i njegovu misao kao rijetki istraživači prije njega u povijesti islamskog filozofskog istraživanja. Gazalijin doprinos na polju filozofskog islamskog istraživanja zauzima izuzetno mjesto, ne samo po broju i obimu djela, nego i po tematici, po filozofskoj pronicljivosti, metodologijskoj određenosti i utjecaju koji je učinio i na klasičnu islamsku filozofsku misao i na suvremena islamska filozofska istraživanja. Govoriti o tome bilo bi prilično teško, a čini nam se da je to osjetio i sam profesor Abdulhalim Mahmud, jer je za razliku od proučavanja Kindija, Farabija i Sine, na ovom mjestu Gazaliju proučio daleko kraće. I pored tog, valjda, zbog izvanrednog poznavanja Gazalijine misli i filozofskog opusa, uspijeva razlučiti bitna Gazalijina razmišljanja od njegovih sekundarnih meditiranja i poimanja. U tome svemu, Gazalija je dao jednu novu viziju antropologijske filozofije. Čini nam se da će se Abdulhalim Mahmud naći upravo na tim obzorjima Gazalijine misli i u sagledavanju cjelokupnog Gazalijinog misoanog opusa ovom velikom islamskom misliocu te odrediti posebno mjesto "Hadžet-I-islami".

Završavajući ova razmatranja o jednom značajnom djelu suvremene islamske misli, posebno islamskog filozofskog istraživanja i razmišljanja, nadaje se nekoliko pitanja, ona bi se mogla svesti na sljedeće: koliko je profesor dr. Abdulhalim Mahmud uspio da ostvari svoj postavljeni plan na ovom istraživačkom području, zatim koliko je uistinu njegov doprinos novom prezentiranju islamskog filozofskog razmišljanja i valorizaciji dosadašnjih istraživanja na ovom području i koliko ima onih istraživača koji su njime potaknuti, krenuli u nova istraživanja i nova razmišljanja o islamskoj filozofiji, njenoj povijesti i doprinosu. U svakom slučaju, može se s pravom reći, da Abdulhalim Mahmud nije uspio da ostvari svoj zacrtani projekt, jer su ga život, obaveze i smrt preduhitrili u tom pogledu. Međutim, ostaje nepobitna činjenica da je od prvih njegovih predavanja na pojedinim fakultetima, hiljadugodišnjeg univerziteta Al-Azhar, a zatim od izlaska ovog djela pa do smrti, i do dandanas pod njegovim dojmom ostalo nekoliko timova istraživača, koji su izrasli u istinske kritičare islamske filozofske misli. Uloga ovog poznatoga islamskog giganta suvremene islamske misli bila je izuzetno velika i neprocjenjiva.

("Islamska misao", oktobar 1983.)

Džemaluddin Afganija (1839.-1897.)

Piše: **dr. Ahmed Smajlović**

Osamdeset peta godina od smrti velikog islamskog mislioca, mudžtehida i borca za dostojanstvo čovjeka i slobodu njegova uma.

Pogledamo li za trenutak suvremeni islamski svijet, odmah ćemo zapaziti da se on nalazi u jednom burnom kretanju i previranju. Većina teoretičara danas smatra da se ovaj svijet našeg doba nalazi na raskršću putova koji ga vode u sigurniju i islamskiju budućnost koja je prejudicirana samim njegovim pripadništvom progresivno-univerzalnoj i racionalno-objektivnoj ideologiji na osnovama Kur' ana. Imperijalističke sile sa svojim kolonijalističkim pretenzijama, smatrajući islam i njegove narode svojim glavnim i najopasnijim neprijateljima, upotrebljavaju najsvirepija sredstava u svojim samrtničkim nastojanjima da zaustave zahuktali progresivni pokret islamskog svijeta, pokret koji ga sigurno vodi potpunoj nezavisnosti općem jedinstvu i ponovnoj ekonomskoj samostalnosti. Međutim, činjenica je, taj se proces ne može zaustaviti ili uništiti, jer on sam po sebi predstavlja dijalektičko-historijsku nužnost općeg razvoja. On se u izvjesnoj mjeri može samo usporiti ili ubrzati.

Imperijalizam, kolonijalizam, cionizam, neokolonijalizam i njihove još uvijek veoma jake snage, zaslijepljene gramzivošću, profiterstvom i vojnom moći, ne prezaju ni od čega u ime očuvanja ili preuzimanja pozicija eksploatatora i povlaštenih klasa. Oni žele pod bilo koju cijenu i sa bilo kojim sredstvima razoriti sva pozitivna stremljenja ovih naroda za oslobođenjem od tuđinskog utjecaja, podvojiti ih i otrgnuti od njihove glavne snage, od islama. Priče o nekoj "komunističkoj ili imperijalističkoj infiltraciji", o kojoj neki političari, ideolozi i dogmatičari trube na sva usta, služe samo kao zastor iza kojeg se pripremaju i čine najsvirepija kolonijalistička, gusarska i fašistička zvjerstva kojima se natapa zemlja krvlju ugnjetenih i nevinih ljudskih žrtava. To nam najbolje svjedoče događaji koji su se zbivali unazad nekoliko godina širom svijeta, a koji se i danas zbivaju u još svirepijoj formi.

Ali, i pored svega toga, čini nam se da su islamski narodi, u toj teškoj i grčevitoj borbi: biti ili ne biti, još ranije počeli da pronalaze sami sebe i određuju svoje pravo mjesto u povijesti. Jer, činjenice nam, u prvom redu, govore da su se ovi narodi istinski trgnuli i probudili iz dubokog, dugovjekovnog sna, koji im je donio zaostalost, neznanje, siromaštvo, podčinjenost, i opću razjedinjenost. I, imajući sve ovo u vidu sa sigurnošću možemo reći da se ovi narodi trenutno nalaze u najtežem i najsloženijem periodu svoje historije. Kako i zašto? Poslije viševjekovne zlatne historije i svjetlosnog uspona na svim poljima ljudske djelatnosti i doprinosa svjetskoj misli uopće, islamske narode je zadesila teška tragedija stagnacije, neznanja, učmalosti i rascjepkanosti koje su došle kao odraz krstaških i barbarskih a zatim i kolonijalističkih invazija od kojih je svaka na svoj način bila rezultat paklenih planova, kako bi ovi, nekad blistavi narodi i učitelji svijeta, definitivno izgubili svaki značaj i postali igračka u rukama svirepih gusarskih pretenzija i nezajažljivih kolonijalističkih ambicija. Vrhunac zla i nesreće za sve narode bila je svakako kolonijalistička invazija zapadnih zemalja koje su ih uništavale duhovno, moralno, politički, kulturno i ekonomski, i to na svaki mogući način i svim raspoloživim sredstvima.

Ali, kao za čudo, u toj tami strane dominacije, koja se poput kuge spustila kako nad drugim azijsko-afričkim, tako i nad arapsko-islamskim narodima, od osamnaestog vijeka na ovamo javlja se nekoliko svjetskih likova, ideologa, prosvjetitelja i reformatora u arapsko-islamskom svijetu, koji su težili da provedu vjersku, političku, ekonomsku, socijalnu, ustavnu i druge vrste reformi koje su, svaka u svom domenu imale u osnovi pravi progresivni i revolucionarni karakter. Bila je to čitava plejada islamista, počevši ranije od Ibni Tejmijje, a zatim preko Muhammed Adbul Vehaba, Senusije, Ševkanija, Ahmed Šefika, više poznatog pod imenom Midhat-paše, Džemaluddin Afganija, Abdurahman Kevakibije, Muhamed Abduhua, Rešid Ridasa, Ahmed Arabije, Mustafe Kamila, Sa'ad Zaglula, Mahđije, Hajrudin Tumusija Ibrahim Bađisa, Ali Mubareka, Muhamed Ikbala, Hasan El Benne, te u najnovije vrijeme Muhamed El Behija, Muhamed El Gazalije, Malik En-Nebija, te njihovih učitelja Mustafe Abdurrazika, Meragije i Šeltuta.

Osvrćući se jednom prilikom na ulogu, doprinos i značaj spomenutih ljudi, čuveni Gamal Abdunnaser je kazao da: "podizanju svijesti naroda doprinosi i pojava snažnih ličnosti čije urođene sposobnosti utiču na njihove duše koje sadrže vjerovanje i iskrenost što njihova velika srca osjećaju prema ljudima, ublažavajući njihove nedaće, bolove i teškoće. Ove ličnosti predstavljaju istinske reformatore koji su, noseći zastavu, branili pogažena i oskrnavljena ljudska prava, a i sami su doživljavali teška iskušenja koja su im priređivali izdajnici. Ali, putovi kojima su oni marširali, rušeći pred sobom svoje i narodne neprijatelje, osvjetljavalo im je njihovo vjerovanje što je imalo za posljedicu da se njihovo djelo širilo, a svijest ljudi podizala. Ovo se ostvarilo zahvaljujući upravo njihovom istinskom vjerovanju, beskompromisnoj privrženosti i nepokolebljivoj odlučnosti" .

Neki od gore navedenih velikana postavili su svoj program rada u borbi protiv kolonijalizma i drugih društvenih zala i poroka na izrazito islamskoj osnovi, buđenju vjerskog duha i vraćanju Kur'anu i Sunnetu, osnovnim izvorima islamske doktrine uopće. Takvi pokreti bili su vehabistički u Hidžazu, senusijski u Sjevernoj Africi, mehdijevski u Sudanu i neki drugi. Međutim, bilo je pokreta te vrste kao što su kadijanizam i ahmedizam koji su po svojoj svrsi bili i ostali negativni i štetni. Drugi, reformatori i borci arapsko-islamskog svijeta bacili su glavno težište svoje borbe i svog rada na neko drugo područje djelatnosti, smatrajući ga prioritetom kao što je slučaj sa Midhat-pašom u Turskoj, Ahmed Arabijem u Egiptu i drugdje.

Međutim, u svim tim previranjima u arapsko-islamskom svijetu, ranije i sada, posebno značajno mjesto zauzima pokret čiji je ideolog bio i revolucionar DŽEMALUDDIN AFGANIJA (1839.-1897.) On je svojom ideološkom snagom i revolucionarnom odlučnošću prosvjetiteljsko-islamskog duha uspio da iz dubokog sna, zaostalosti, neznanja i političke učmalosti uzdrma i probudi čitav islamski svijet. U modernoj historiji islamskog svijeta i historiji revolucionarnog pokreta uopće, Afganiji nesumnjivo pripada posebno mjesto. On stoji na čelu čitave jedne plejade reformatora koja se može ponositi da je nastavila rad Ebu Zerra Al Gaffarija, Ibn Hazma, Hamid El Gazalije, Ibn Tejmijje i drugih. Nije onda nikakvo čudo što Afganiju mnogi smatraju i nazivaju Lenjinom arapsko-islamskog svijeta, jer je bio prvi čovjek Istoka koji je u devetnaestom vijeku snagom iskrenog islamiste i revolucionarnog prosvjetitelja digao svoj glas protiv kolonijalističkog jarma i svih drugih društvenih zala i poroka na Istoku, boreći se nepokolebljivo za islam i njegov univerzalno-kozmopolitski humanizam koji je inspiracija i platforma za vlastitu emancipaciju i preporod, a također i za koegzistenciju i suradnju sa svim drugim progresivnim slobodoljubivim narodima svijeta.

AFGANIJEV ŽIVOT I ŠKOLOVANJE

Afganija je rođen 1839. godine u selu Sa'ad Abudu u Afganistanu. Nakon djetinjstva odlazi s ocem u Kabul gdje započinje i završava osnovno i srednje obrazovanje, a potom nastavlja daljnje školovanje u Indiji. Prvi školski dani i godine pokazali su da mladi Afganija posjeduje izvanredne sposobnosti. Učio je arapski jezik i književnost, islamsko-pravne znanosti, logiku, filozofiju, tesavvuf, tefsir, hadis i drugo, a kada je otišao u Indiju na školovanje, bavio se izučavanjem matematike i klasične medicine. Učio je na osnovnim izvorima islamsko filozofske misli, uzimajući najviše od Ibn Rušda, Gazalije i Ibni Tejmije. Pravilno shvaćanje Muhamedove a. s. Misije, kao i osnovnih islamskih izvora: Kur'ana i Sunneta, učinilo je Afganiju pravim revolucionarom i reformatorom devetnaestog vijeka arapsko-islamskog svijeta uopće. On će biti ta ličnost koja će potresti temelje "velike imperije nad kojom sunce nije zalazilo".

Školski i životni put stvorit će od ovog mladog i nadarenog muslimana istinskog prosvjetitelja i prvog borca za puna prava i nezavisnost naroda Istoka koji je u to vrijeme stenjao pod teretom jarma krvožednog zapadnog kolonijalizma. On će prerasti u putujuću živu revolucionarnu baklju arapsko islamskog svijeta od koje će strepiti kolonijalistička Britanija, kao i druge izrabljivačke zemlje, među kojima i caristička Rusija. Osnovna težnja Afganija bila je da se muslimani čitavog svijeta ugledaju na ličnost Muhammeda a.s., da zbace okove i stegu koji su im kroz historiju nametnuli neprijatelji čovječanstva, a kolonijalizam posebno. Njegovo pravo islamsko gledanje na Isa a. s. i shvaćanje njegove misije učinilo je to da su Afganija poštovali i cijenili na Zapadu koliko i na Istoku. Čak i njegovi neprijatelji, ideolozi kolonijalističke politike i neprijatelji islama i njegovih naroda, kao što su Reman, Salzberi, Gladstom i drugi, ostali su nijemi pred Afganijevim riječima: "Ako u vašim očima Istoku ne pripada nikakva čast i zasluga u doprinosu kulturi čovječanstva, zar mu nije dovoljna čast i zasluga to što se vi i čitav Zapad klanjate čovjeku koga je dao i rodio Istok, a to je Isa a.s.?"

AFGANIJEV RAD

Svojim izvanrednim obrazovanjem, a zatim putovanjima u Indiju, Iran, Irak, Hidžaz, Egipat, Tursku, Francusku, Englesku, Njemačku, Rusiju i drugdje, Afganija je iza sebe ostavljao trag i opomenu. Putovanja su mu omogućila da upozna političke, ekonomske, socijalne, prosvjetne, vjerske i druge prilike islamskih i drugih naroda. To mu je pomoglo da sagleda srž problema i slabost naroda Istoka, a arapsko-islamskih posebno. Pored svega toga, on je na ovim putovanjima uspio da iskristalizira vlastita ideološka shvaćanja o mnogim društvenim i drugim pitanjima i problemima. Ovom svom radu Afganija je posvetio čitavog sebe i sve svoje mogućnosti. On će sve probleme Istoka i njegovih naroda gledati kroz prizmu utvrđene vlastite politike, afirmacije, jedinstva, nacionalnosti i principa vjere. Zato ga često vidimo da govori i raspravlja o problemu nacionalnog jedinstva Istoka i svih njegovih naroda. Sam kaže da je njegova domovina čitav Istok i arapsko-islamski svijet.

Afganijeva škola bit će njegova putovanja na kojima će sijati svoje progresivne ideje u borbi za slobodu i samostalnost svih naroda. Tako će njegov dolazak u Egipat 1869. godine ostaviti najdublje tragove u modernoj historiji političkog, kulturnog, književnog, vjerskog i drugog života u Egiptu. Njegov susret s velikim brojem studenata najvećeg islamskog sveučilišta Al-Azhar pronijet će i zasijati ideje sve islamsko revolucionarnog pokreta širom islamskog svijeta. Najdublji trag u historiji moderne islamske misli ostavit će Afganijevo poznanstvo s mladim Egipćaninom, tadašnjim studentom Al-Azhara, Muhamedom Abduhuom (1849.-1905.) koji će neposredno poslije toga postati najveći pobornik progresivnih ideja i koji će ostaviti najsnažniji trag u historiji islamske misli uopće. Njih dvojica će poslije progonstva, zbog učešća u Ahmed Arabijevoj, u krvi ugušenoj revoluciji, nastaviti zajednički rad u Parizu gdje će osnovati poznati časopis "Al-Urvetul-Vuska" koji postaje glavno revolucionarno glasilo njihove zajedničke borbe. Osim toga, historija ni u kom slučaju ne može zaboraviti njihov veliki doprinos u rasplamsavanja Arabijeve revolucije od 1882. godine koja je u osnovi bila uperena protiv engleskog okupatora i domaćih korupcionaša i izdajnika.

Afganijev rad i borba bili su univerzalnog karaktera, jer su, za razliku od dotad poznatih pokreta, bili usmjereni na političku, ekonomsku, socijalnu i kulturnu reformu, kao i

na oživljavanje pravog islamskog duha i vraćanja osnovnim izvorima: Kur'anu i Sunnetu. U svakom slučaju to je najsvestraniji i istovremeno najprogresivniji pokret u modernoj historiji druge polovine devetnaestog stoljeća Istoka i islamskog svijeta. Za širenje političkog i kulturno-vjerskog preporoda Afganija se pridržavao strogo postavljenog programa i plana rada koji se sastojao u slijedećem:

1. Da usmenim javnim predavanjima i otvorenim raspravama po školama, klubovima, udruženjima i kafanama približe i objasne što većem broju ljudi svrhu i tendencije svoga rada, svoje borbe i pravog shvaćanja islamsko-ideološke osnove i filozofske doktrine

2. Da pismenim javnim raspravama putem štampe i brošura raskrinka u javnosti zavjere i intrige kolonizatora i drugih neprijatelja i izrabljivača naroda, kao i da tim putem ublaži pravna, filozofska i druga razmimoilaženja između islamskih teoretičara raznih ideoloških frakcija;

Da oživi ogromno kulturno, naučno, filozofsko, književno i drugo nasljeđe islamskog svijeta, kako bi se mlade generacije uvjerile da su njihova starija pokoljenja ostavila veliko kulturno bogatstvo u emanet čovječanstvu i da su bili veliki književnici, filozofi, teoretičari, naučnici, historičari, državnici, političari, učenjaci, vojnici itd.

U svom radu Afganija nikad nije prezao da otvoreno istupi i jasno i u lice kaže što misli: kako ruskom caru, iranskom šahu, turskom sultanu, tako i svakom drugom, ma tko on bio i ma koji položaj zauzimao. Kada su mu britanski političari ponudili da ga postave za sultana u Sudanu ironično i s podsmijehom upitao je lorda Salzberija, Gladstona i druge: "Od kada vi stekoste svojinsko pravo nad Sudanom, pa da možete postavljati njegovom narodu koga vi hoćete i želite za sultana?". O njegovoj oštrini i revolucionarnoj nepokolebljivosti i odlučnosti dovoljno jasno govore i stavovi koje je iznio u Indiji, Egiptu, Turskoj, Francuskoj i drugim zemljama. Kada mu se prilikom boravka u Indiji obratila grupa javnih radnika, političara i drugih uglednih ljudi, među kojima je bilo i muslimana, tražeći njegovo mišljenje o mogućnostima Indije za oslobođenje od britanskog kolonijalističkog jarma, on im je odgovorio: "Da ste muhe koliko vas je, sve Engleze što god ih je, mogli biste natjerati u ocean!". Upoznavajući prilike i položaj *felaha* u Egiptu obratio im se jednom prilikom ovako:"Fellahu! Kao što svojom motikom i krampom razaraš zemlju i natapaš je svojim znojem i krvlju radeći za eksploatatora i izrabljivača, tako svojom motikom i krampom razori prsa svoga nasilnika i ugnjetača." Kratko rečeno, Afganiju po oštrini njegove revolucionarnosti i nepokolebljivosti možemo usporediti sa Robespjerom, po dubini i privrženosti revolucionarnoj islamskoj ideologiji sa Maroom u francuskoj buržoaskoj revoluciji, po snazi i moći utjecaja pokretanja masa sa Trockijem, po snazi, odlučnosti, organiziranosti i nesalomljivosti sa Lenjinom u Velikoj oktobarskoj proleterskoj revoluciji, po ideološkoj i historijskoj ulozi u buđenju arapsko-islamskog svijeta sa francuskim prosvjetiteljima Volterom, Žan Žak Rusoom i drugima.

Pokušavajući da pridobije tadašnju carističku Rusiju za borbu islamskih naroda protiv zapadnog kolonijalizma, otišao je u Rusiju i oko četiri godine boravio u Petrogradu. Tada je otkrio kako bezobzirna caristička politika ove zemlje ugnjetava, eksploatira i uništava milione muslimana na jugu zemlje. I ovdje je digao svoj glas protiv nasilja, ugnjetavanja i porobljavanja, što je u znatnoj mjeri olakšalo položaj tadašnjih muslimana u ovoj zemlji. Poznato je da je od tadašnje vlade tražio, između ostalog, da dozvoli muslimanima da štampaju Kur'an kao i neke druge vjerske knjige. Čuvši za takve Afganijeve zahtjeve, ruski car želio ga je vidjeti i razgovarati s njim. Imajući pretenzije na Iran, car se najprije interesirao za razloge Afganijevog razilaženja s tadašnjim iranskim šahom. Izlažući razloge svoga razilaženja, Afganija je objasnio ruskom caru što se sve radi u Iranu, kakva se nasilja čine i kakva bezakonitost vlada u toj zemlji! Osjećajući da je to i samom njemu lekcija, car mu je rekao:"Mislim da je šah u pravu, jer kako se neki vladar može pomiriti i zadovoljiti s tim da njegovom državom upravljaju zemljoradnici, bezemljaši i radnici?" Tvrdi se da mu je tada Afganija objašnjavao što sve čeka vladare kada se poigraju sa sudbinom masa, a onda je dodao: " Veličanstvo, vjerujem da je bolje za vladarsko prijestolje da mu budu milioni podanika prijatelji, nego da mu budu neprijatelji, tražeći priliku da ga sruše i gajeći u sebi mržnju prema njemu, nastojeći da ga unište".

Sudbina Afganija i ovdje kao i u drugim zemljama bila je ista: protjerivanje iz zemlje! Srećom, nitko od tih silnika nije se usudio da mu tada skine glavu. Bio je revolucionar i mislilac koga su se bojali i od koga su strepili mnogi njegovi neprijatelji. Sve ovo jasno nam govori da je u novovjekovnoj povijesti razmišljanja protiv porobljavanja, eksploatacije i ugnjetavanja naroda teško naći nekoga tko bi mogao stati usporedno s ovim revolucionarom, mudžtehidom i učenjakom?! Međutim, iznad svega toga, Afganija je bio i ostao nepokolebljivi musliman, koji je čitav svoj život i rad podario borbi za osnovna prirodna i politička prava i potpunu nezavisnost svih naroda Istoka i islamskog svijeta, bez obzira na njihovu klasnu, socijalnu, rasnu, religijsku i drugu pripadnost, uzimajući u svemu ovome islam kao neoborivu ideološku platformu.

Govoreći jednom prilikom o svojoj misiji, radu i zadaći, Afganija je rekao:"Sabrao sam razbacanu misao i sakupio raštrkano poimanje, a onda pogledao na Istok i njegove narode, pa me zaustavio Afganistan čiju sam zemlju najprije dodirnuo svojim tijelom, zatim Indija gdje sam se obrazovao, onda Iran po prirodi susjedstva i srodstva, potom Arabijski poluotok: od Hidžaza kolijevke Objave, preko Jemena i njegovih brda, pa Nedžda, Iraka i Bagdada, njegovog Haruna i Memuna, te Šama, odnosno Damaska i njegovih Omejida, Andaluzije i njene kulture, promatrajući na što su spali i došli njihovi narodi. Istok! Odlučio sam da svoj um posvetim dijagnozi njegovih bolesti i pronalaženju lijeka za njih. Pronašao sam da su njegove najopasnije i najsmrtonosnije bolesti razjedinjenost i pocijepanost njegovih naroda, podijeljenost njihovog mišljenja, njihovo razilaženje o jedinstvu i njihovo jedinstvo u razilaženju, pa sam radio na jedinstvu njihove riječi, boreći se svim svojim bićem za to i upozoravajući ih na opasnost koja ih okružuje i koja im prijeti od strane Zapada".

AFGANIJEVA FILOZOFIJA

Nećemo se opširnije zadržavati na analizi Afganijeve filozofije. Ona svoje korijene vuče iz osnovnih islamskih izvora: Kur'ana i Sunneta. Po Afganijevom filozofskom gledanju

Kur'an predstavlja osnovni i glavni izbor svakog vjerskog, ideološkog, političkog, pravnog i drugog rada. Objektivno-racionalističko gledanje na svijet, nauku, kao i na opće filozofske probleme, ne može nas dovesti do suprotnosti između spoznaje i razuma, s jedne strane i Kur'ana, s druge strane. Idžtihad je slobodan i potpuno otvoren svakome onom koji ispunjava šerijatsko-pravne uslove za to. Vrata idžtihada po Afganijevom shvaćanju nikad nisu bila zatvorena u islamu, niti to uopće mogu biti jer sam Kur' an na više mjesta obavezuje čovjeka na upotrebu razuma i traži od njega naučno-istraživački rad. Islam, kako kaže Afganija, predstavlja univerzalnu ideologiju koja po svojoj naravi i prirodi predstavlja objektivno i naučno racionalno gledanje čovjeka na prirodu, ljudsko društvo i mišljenje. Ova svoja shvaćanja Afganija je izložio sa zapadnim i drugim ideolozima kao E. Renanom i drugima, kao i u svojim radovima koje objavljivao, a posebno u poznatoj filozofskoj raspravi: "El-Reddu ala el-Eehrijjin" u kojoj on raspravlja o tri osnovna pitanja i problema:

– o društvenoj ulozi i mjestu religije, njenoj uslovljenosti i njenoj općoj društvenoj nužnosti
– o ateizmu i njegovim filozofskim smjerovima u historiji filozofije, kao i o ateizmu i njegovoj ideološko-filozofskoj pojavi uopće;
– o islamu kao filozofiji i religiji, njegovim osnovama i njegovoj univerzalnosti

To je rezime ove Afganijeve veoma značajne filozofske studije, koja, nažalost nije dobila zasluženu pažnju teoretičara islamske filozofije. Slične sreće bila je i njegova ličnost kojoj, istini za volju, nije dano zasluženo mjesto u historiji radničkog pokreta kako Istoka, tako i arapsko-islamskim zemljama. Najnoviji pokušaj učinjeni su u Egiptu) i Libanu) Prof. dr. Zeki Nedžib Mahmud, teoretičar filozofije logičkog pozitivizma, u svom najnovijem djelu "Vidžhetu Nazar" (izišlom 1967. godine) smatra Afganija, pored Sokrata, Platona i Gazalije, za najvećeg revolucionarnog prosvjetitelja u historiji ljudske misli i njegovih progresivnih težnji uopće, a E. Renan još ranije kaže: ... dok razgovaram sa Afganijem i gledam u njega, čini mi se kao da razgovaram sa filozofima Ibn Rušdom i Ibn Sinaom". Nama se čini, da mu je dovoljno časti i slave to što je u modernoj historiji Istoka i arapsko-islamskog svijeta prvi digao svoj revolucionarni glas protiv kolonijalističkog ugnjetavanja, tražeći slobodu, ravnopravnost i nezavisnost za sve narode. Rezultat Afganijeva rada i prosvjetiteljske uloge bit će taj da će nastati poznata progresivna islamističko-humanistička škola kojoj će u prvom redu pripadati poznati islamisti: Muhamed Abduhu, Abdurahman Kevakibija, Rešid Rida, Muhamed Ikbal, Mustafa Abdurrazik, Mahmud Šeltut i drugi, a od naših, po mom mišljenju, ovoj školi s pravom pripada Džemaludin Čaušević.

Prilikom proslave Muhamedovog a.s. rođenja, mevluda, 1971. godine na Al-Azharu, Husejn Eš-Šafii, tadašnji potpredsjednik Egipta, podsjećajući prisutne na poimanje Afganija, kazao je slijedeće: "Prisjećajući se i podsjećajući vas, želim ovom prilikom da ukažem na primjer jednog velikog islamskog učenjaka i revolucionara Džemaluddin Afganiju. Kada je bio protjeran iz Egipta u Tursku zbog svog iskrenog i snažnog pozivanja islama, pa kada ga je primio sultan Abdul Hamid, halifa muslimana toga vremena, osjećajući strahopoštovanje prema njemu i bojeći se da Afganija ne otkrije istinu i o njegovoj vladavini, obratio mu se riječima:"O Šejhu! Zašto npr. ne ideš u Japan da pozivaš njegov narod u islam, jer njegov narod traga za pravom vjerom"? Onda mu je ovaj učenjak i revolucionar odgovorio, upitavši ga: "Da li da idem u Japan i pozivam njegov narod u islam onakav kakav je islam, ili da njegov narod pozivam u islam onakav kakav je u islamskim zemljama"? Sultan se začudio ovakvom smjelom pitanju i odgovoru, pa mu se opet obratio: "O Šejhu! Kaži mi razliku o kojoj si malo čas govorio i reci mi nešto u vezi toga i pozivanja japanskog naroda u islam!" Afganija mu odgovori: "Ako bi japanski narod pozivao u islam onakav kakav je islam, rekao bi mi: idi ti, čovječe pa pozivaj svoj narod na te principe, pa ako on to bude prihvatio, onda dođi i pozivaj nas na ovu vjeru, a ako bi ga pozivao na islam onakav kakav se primjenjuje u našim zemljama, onda bi mi sigurno rekao da japanski narod nema nikakve potrebe za takvom vjerom i da je za njega bolje da ostane bez takve vjere!"

AFGANIJEVA SMRT

Poslije bogatog revolucionarno-ideološkog rada, islamista Afganija je umro 9. marta 1897. godine u Istambulu. Tada je materijalna strana njegova života bila završena. Ostao je da živi samo duh velikog reformatora i borca za slobodu i nezavisnost porobljenih naroda. Neki tvrde da je otrovan od strane Abdul Hamidovih tajnih agenata. Nama se čini da je ovo tvrđenje tendenciozno, jer su se slične vijesti pojavile i prilikom smrti Abdurrahman Kevakibije, Muhamed Abduhua i drugih. Oni Afganijevi rukopisi koji su nađeni poslije njegove smrti nažalost uništeni su, iako je sigurno da su sa teorijsko-filozofskog stanovišta predstavljali veliku i značajnu vrijednost. Sahranjen je u Istambulu. Njegov grob bio je potonuo u zaborav, ali ga je godine 1926. otkrio poznati orijentalista i veliki prijatelj muslimana Čarls Koren, koji mu je podigao i spomenik. Godine 1944. u vrtologu Drugog svjetskog rata Afganijevi ostaci prebačeni su iz Turske u Afganistan. Međutim, ma gdje bili njegovi posmrtni ostaci, njegov duh ostat će kao svijetli uzor svim kasnijim pokoljenjima arapsko-islamskog svijeta, pokazujući im putove i raskršća koji vode u bolju, perspektivniju i islamskiju budućnost).

Reći sve o Afganiji kao islamisti, ideologu, prosvjetitelju, filozofu i revolucionaru jedne veoma značajne historijske epohe vrlo je teško u ovako ograničenom prostoru. Naša dužnost je bila da ovaj svijetli lik iz druge polovine devetnaestog stoljeća arapsko-islamskog svijeta predstavimo i da se podsjetimo na značaj i ulogu koju je ovaj veliki borac odigrao u razvoju i progresivnosti moderne islamske filozofske etičke i oslobodilačke misli, nadajući se da će njegov lik ostati i dalje poticaj i ponos svim islamskim naraštajima koji će u Afganijevoj privrženosti Kur'anu i Sunnetu naći uzor i snagu za dalje i još veće očovječenje, za još veće ljudske slobode. Džemaluddin Afganija kao visoki islamski alim sigurno pripada onoj grupi ljudi o kojoj Allah dž. š. govori u Kur'anu, u poglavlju Al-Ahzab, ajet 23: "Među pravovjernim ima tako iskrenih ljudi koji su vjerni obavezi što su je Bogu dž. š. dali. Neki između njih ispunili su svoju obavezu, a drugi očekuju da je ispune. Oni su oni koji ništa ne mijenjaju".

(Islamska misao, januar 1982.)

Mahmud Ebu-I-Fajd El-Menufi: "Filozofija islama"

Prikaz knjige, s arapskog preveo Seid Smajkić, Starješinstvo Islamske zajednice Bosne i Hercegovine, Hrvatske i Slovenije, Sarajevo 1983. str. 148

Piše: **dr. Ahmed Smajlović**

Djelo "Filozofija islama" objavljeno je prvi put u proljeće 1966. godine u Kairu od strane Vrhovnog savjeta za islamska pitanja koji je svoju raznovrsnu izdavačku djelatnost obogatio i ovim vrijednim ostvarenjem. Autor djela je poznati islamski učenjak i mislilac profesor Mahmud Ebu-I-Fejd el-Menufi koji je svojim radovima iz oblasti islamistike, filozofije, sufizma i etike pobudio veliku zainteresiranost među širokom čitalačkom publikom, pa i univerzitetskom omladinom. Profesor El-Menufi poznat je kao zagovarač približavanja vjere, filozofije i nauke koja po njegovom shvaćanju imaju isti zadatak, cilj i svrhu. U tom smislu pokrenuo je i enciklopediju za spomenuta tri naučna područja tražeći najljepše niti njihovog zbližavanja, razumijevanja i međusobnog dopunjavanja. Autor to uspijeva ostvariti na jednostavan, koncizan i pristupačan način.

Među poznatija djela profesora El-Menufija spadaju "Fehafutu-I-felsefeti" zatim "Kitabu-I-vudžud, onda "Kitabu mealimi tariki elallahi" te "Bidaetu tariki ila mehidži-t-tahkiki fi zilali-š-šeriati ve rihabi-I-hakikati" i na kraju "Esma-ul-husna". Djelo "Tehafutu-I-feisefeti" (Destrukcija filozofije) prvi put je objavljeno 1967. godine u Bejrutu i predstavlja jedan od suvremenih pristupa istraživanju filozofskog područja u njegovoj jedinstvenoj cjelini. U ovom djelu El-Menufi započinje svoja razmišljanja i istraživanja s Grčkom filozofijom, ali prije toga podastire poimanje filozofije, zatim pojedinih njenih teorija i različitosti njenih metoda. Pokušat će da odgovori na pitanje uzroka ljudskoga filozofiranja kao i nekih definicija filozofije, filozofa i filozofiranja. Rezimirat će nam govor o idealističkoj i materijalističkoj tendenciji u filozofiji, a zatim će pružiti jednu kraću analizu osnivača renesansne filozofije i njenog doprinosa. Svim ovim pitanjima prići će analitički i kritički s osvrtom na predmet filozofije i prirodnost ljudskog osjećanja ka filozofiranju. Neće zaboraviti da ukaže i na teološka pristupanja filozofskom području sa kritičkim osvrtom na pojedina poimanja teoloških učenja naspram različitih filozofskih tendencija. Govorit će također o razvoju filozofije i njenih pravaca. Zatim će uslijediti opširnije proučavanje grčke filozofije, njenih filozofa, pojedinih grčkih škola koje su nam manje više poznate. Isto tako će učiniti i sa rimskom filozofijom, zatim Plotinom i neoplatonističkom školom. Nakon toga će preći na istraživanje skolastičke filozofije. Dat će jedno lijepo poglavlje o nominalizmu i realizmu.

Ono što je karakteristično za ovo njegovo djelo jest to što će idući ovakvim redoslijedom dati historijsko mjesto islamskoj filozofiji, slamskom filozofskom razvoju, zatim naglasiti neke islamske mislioce i kritički se osvrnuti na njihova filozofska razmišljanja ...Za razliku od mnogih filozofskih istraživača, El-Menufi će posvetiti posebno poglavlje samom čovjeku, a zatim spoznaji duše, logici, vrijednostima, etici politologije i završit će svoja razmatranja s rezimiranjem svoga viđenja filozofije, njenih tendencijama i osnovnih rezultata filozofskog istraživanja.

Ono što je karakteristično za ovo njegovo djelo jest to što će idući ovakvim redoslijedom dati historijsko mjesto islamskoj filozofiji, slamskom filozofskom razvoju, zatim naglasiti neke islamske mislioce i kritički se osvrnuti na njihova filozofska razmišljanja. Dodat će i područje na kojem su svi islamski mislioci isprobali svoje filozofske mogućnosti i svoje umne snage i sposobnosti. Pored opširnijeg istraživanja islamske filozofije i islamskih filozofa na istoku, proučit će i islamske filozofe na Zapadu, a posebno u Andaluziji. Nakon toga, preći će na renesansnu filozofiju, a onda će opširnije proučiti novovjekovnu filozofiju sa svim njenim tendencijama i glavnim nosiocima do naših dana. Poslije ovakvog istraživanja, koje pomaže posebno onima koji se tek uvode u filozofsko istraživanje, slijedi kritika nekih filozofskih tendencija filozofije iz pojedinih vremena kao i filozofskih razmišljanja pojedinih filozofa. Nakon toga, El-Menufi daje šire poglavlje o svom vlastitom poimanju filozofije, a posebno svoga promatranja područja spoznavanja Allah dž. š., kozmosa i čovjeka, gdje će utvrditi da je spoznaja hrana srcu, svjetlo umu, i užitak osjetilima.

U ovom cjelokupnom filozofsko promatranju El-Menufi će pored ostalog izdvojiti i posebno proučiti problem

uzročnosti, odnosno problem uzroka i posljedice, da bi dao tri značajna dokaza između kojih izdvaja matematički dokaz, prirodni dokaz i ljudski. Za razliku od mnogih filozofskih istraživača, El-Menufi će posvetiti posebno poglavlje samom čovjeku, a zatim spoznaji duše, logici, vrijednostima, etici politologije i završit će svoja razmatranja s rezimiranjem svoga viđenja filozofije, njenih tendencijama i osnovnih rezultata filozofskog istraživanja. Promatrajući spomenuto djelo profesora El-Menufija objektivno, naučno i logički može se s pravom zaključiti da njegovom djelu nedostaje nekoliko osnovnih karakteristika i filozofskih promatranja. Prva i osnovna zamjerka koja se može uputiti ovakvom razmatranja je ta što profesor El-Menufi zaobilazi povijest filozofije dugu nekoliko hiljada godina, a koja se mora tražiti na područjima kineskog razmišljanja, indijskog pronicanja, iranskog meditiranja, egipatskog poimanja, feničkog, babilonskog i nekih drugih ozbiljnih razmišljanja koja se s punim pravom mogu uvrstiti u prava filozofska razmatranja osnovnih poimanja čovjekova bića i pokušaja da se shvati svijet oko sebe, vlastito postojanje, svijet svoga umovanja i spoznavanja.

...nedostatak koji bi mogli da pripišemo profesoru El-Menufiju jest to što nam na oko 400 stranica filozofije od grčkih početaka do danas ne daje čak ni osnovnu selektivnu literaturu, ni izvore po kojima bi ga naučnici, istraživači, pa i ljubitelji filozofije mogli pratiti da se još više okoriste njegovim, uistinu, plodnim filozofskim razmišljanjem i bogatim prezentiranjem filozofskog razmišljanja čovječanstva ...on ne daje odgovor na pitanje što je praktično osnovni autoritet u čovjekovom razmišljanju i filozofiranju ...Djelo je po osnovnim razmišljanjima sufističkog karaktera i ima za tendenciju da pomogne najmlađima...

U tom pogledu, s pravom možemo reći da je put filozofskog razmišljanja išao od velikih istočnih kultura, naroda, civilizacija i promišljanja na kojima su čak i veliki učitelji filozofije, Grci, učili i stvarali svoja filozofska poimanja, svoje škole i svoja spoznavanja. Isto tako moramo shvatiti da su se u jednom historijskom momentu pomračenja ljudskog umovanja, kako u Grčkoj tako i u pojedinim drugim dijelovima Evrope, filozofska razmišljanja vratila u svoje matične zemlje, na vlastito ognjište i svoje materinsko podneblje. Tamo ih je susrela islamska filozofija i islamsko umovanje koje je shodno Kur'ansko-sunnetskim razmišljanjima shvatilo da sve što je lijepo, vrijedno i razumno predstavlja neprocjenljivo bogatstvo svakog Mumina i Muminke koji su dužni da ih preuzmu, valoriziraju i obogate novim saznanjima; prezentiraju ih na dar čovječanstvu kao što su to učinili spašavajući veliko filozofsko, misaono i civilizacijsko nasljeđe od kojeg se čak i sama Evropa digla na noge i postala ono što jest i ono što predstavlja danas u svijetu misli, kulture, filozofije, književnosti, umjetnosti i svega onog što proizlazi kao plod čovjekovog razmišljanja, spoznavanja i otkrivanja.

Drugi nedostatak koji bi mogli da pripišemo profesoru El-Menufiju jest to što nam na oko 400 stranica filozofije od grčkih početaka do danas ne daje čak ni osnovnu selektivnu literaturu, ni izvore po kojima bi ga naučnici, istraživači, pa i ljubitelji filozofije mogli pratiti da se još više okoriste njegovim, uistinu, plodnim filozofskim razmišljanjem i bogatim prezentiranjem filozofskog razmišljanja čovječanstva. Treći prigovor koji možemo uputiti profesoru El-Menufiju za ovo djelo jest to što nam i pored svoje briljantne obrade filozofskih razmišljanja ne daje odgovor na pitanje što je praktično osnovni autoritet u čovjekovom razmišljanju i filozofiranju, a osim toga, čak i zapostavlja ovo pitanje, jer pojedini misle da su to vrijednosti, drugi, da su to pojedini filozofi, treći da je to materija, četvrti da je to priroda, a neki da je to ljudski um. Mnogi misle da je to svijet oko nas, a velik broj spekulira s nekim drugim prolaznim autoritetima koji mogu biti različitog karaktera, ali se uglavnom mogu svesti na dva: apsolutni i relativni. Apsolutni koji možemo stalno proučavati, otkrivati i spoznavati, ali nikada ne možemo doći do kraja, jer se s obzirom na sveobuhvatnost istog ljudski vidici stalno proširuju i idu do u nedogled i beskonačnost. Relativni autoritet je po našem mišljenju kratkotrajan, promjenjiv i ograničen, a koji možemo ne samo spoznavati, otkrivati i proučavati nego također i spoznati, otkriti i proučiti. I pored ovih nedostataka možemo ipak naglasiti da djelo predstavlja jedan vrlo pozitivan doprinos razmatranjima filozofije u arapsko-islamskom svijetu, pa i šire.

Drugo djelo profesora El-Menufija "Kitabu-I-vudžud" po našem mišljenju predstavlja nastavak filozofskog razmišljanja ovog suvremenog islamskog istraživača mislioca i učenjaka. Djelo je, kako kaže sam autor u podnaslovu, istraživanje poimanja Allaha dž. š., prirode i čovjeka. Protječe u pokušaju pronalaženja odgovora na osnovna filozofska pitanja: odakle smo došli, zašto smo stvoreni i kuda idemo? Djelo ima 350 stranica, a izdano je u Kairu. Sadrži 13 velikih poglavlja koja su dalje razdijeljena na pod poglavlja u kojima razmatra osnovna pitanja egzistencije, razine egzistencije, faktore nastanka, samo postojanje, zatim svijet nužnosti i svijet mogućnosti, svijet sile, života i volje, uzrok postojanja i posljedice postojanja stvari i misli i razloge njihovog postojanja, stanja i forme postojanja, materijalizam i idealizam, naučni pristup i činjenice egzistiranja, uvjete uzročnosti, materiju, silu zakone, um, a onda svijet činjenica, potom filozofskih pravaca i tendencije filozofa u razmišljanjima o osnovama postojanja, neoplatonizam i oni koji su se naslonili na ovaj filozofski pravac, pad materijalizma, idealizma i dualizma, odnos između duha i tijela, stvari i uma.

Potom razmatra Kantovu školu i njegov kritički idealizam, pitanje jedinstva u filozofiji, postojanje i nepostojanje,

nužnost nauke i filozofije, novo naučno vjerovanje, pristranost učenjaka, Biće i kako Ga spoznati, istinitost egzistencije i razliku između pojavnog i nepojavnog, odnos između Allahovog Bića i Njegovih atributa, apsolutno Božje Biće, Allahove atribute i njihov odnos s prirodom i Kozmosom, Allahovu volju i njeno mjesto u odnosu na postojanje i nestajanje, determinizam i indeterminizam, uzrok i cilj egzistencije, područja spoznavanja i odnos između poimanja čovjeka i stvarnosti, uzrok uzroka i cilj ciljeva, postojanje Allaha dž.š., osnovu svakog drugog postojanja, svijetlost kao osnovu postojanja, materijalni kozmos i svijet, darvinizam i tendenciju razvoja, kako je napisana priča postanka, kako osjetila registriraju svijet oko nas, Allah – svjetlo svakog postojanja i svega postojećeg, Kozmos u očima moderne nauke, nadrastanje materijalističkog razmišljanja, savršenstvo uzroka, zablude materijalista, idealista i realista, inkarnacija, apsolutnost Allaha, dijalog sa učenjacima, materijalistima, ateistima i idealistima u pogledu postojanja Allaha dž. š., čovjek, čovjek i meleki, čovjek i duša, jedinstvo ljudskog bića, izvor spoznaje, nauka o spoznaji, etika, sociologija, vrijednosti, vjera, filozofija i nauka. Završavajući razmatranja, profesor El-Menufi daje nam nekoliko svojih objašnjenja cjelokupnog promatranja u ovom djelu.

Iz rečenog sadržaja se vidi da ovo djelo uistinu predstavlja jedan značajan doprinos ne samo filozofskom istraživanju nego i akaidološkom izučavanju, a posebno razmatranju odnosa između vjerovanja, filozofije i spoznavanja.

Što se tiče primjedbe i kritičkog osvrta na ovo djelo, mogli bismo s pravom reći da mu mu je osnovni nedostatak to, što nam ne daje izvore i literaturu za ovako kapitalno djelo, kako filozofskog, tako i akaidološkog izučavanja.

Slijedeći djelo na koje želimo ovdje ukazati "Putokazi na putu ka Allahu dž.š.," praktično je pripremljeno za odrasle i to upravo one koji još nisu načistu kojoj filozofiji, vjeri i učenju pripadaju. El-Menufi pokušava da im sa ovim djelom pomogne da pronađu svoj istinski put i da se, shodno Kur'anskim maksimama i zabrane prisiljavanja u vjerovanju, slobode opredjeljenja u tom pogledu i uvažavanje svačijeg ubjeđenja, opredjele i da odrede sami sebe. Posljednje djelo koje imamo na raspolaganju jeste "Početak puta ka metodama ostvarenja u okriljima šeriata i istina". Djelo nam obrađuje jedinstvo Allaha, zatim određenje, polaganje računa, istinski put, pokornost i nepokornost, pokajanja kao prvi korak na putu ka Allahu dž.š. Ispravnost vlastitog izbora, provjera ove ispravnosti, put ka Allahu dž.š., usavršavanje ponašanja, moral učenika, koristi zikra. Djelo je kako se vidi po ovim osnovnim razmišljanjima sufističkog karaktera i ima za tendenciju da pomogne najmlađima, a i svim ostalim uzrastima kako da stignu do bogobojaznosti, odnosno do imana, islama i ihsana, što je po razmišljanjima profesora El-Menufija najvažnije ostvarenja i potvrda svrhe čovjekovog postojanja, njegovoga razmišljanja, vjerovanja i egzistiranja uopšte.

I na kraju, objavljivanjem djela "Filozofija islama" vjerujemo da će se, koliko-toliko, osvijetliti do sada, na našem području, rijetko proučavano polje islamske nauke.

("Islamska misao", april 1983.)

Islam, kultura i socijalizam

Prikaz knjige Rožea Garodija: "Islam, kultura i socijalizam", Sarajevo, Starješinstvo islamske zajednice u SR Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Sloveniji, 1981.

Piše: **dr. Ahmed Smajlović**

Rože Garodi spada danas u red najpoznatijih marksističkih mislilaca. Stoga vjerujemo da je, s jedne strane kao originalan i izvanredan dijalektičar, i s druge strane, kao jedan od najpozitivnijih promatrača jugoslavenske samoupravne prakse, dobro poznat našoj javnosti. Međutim, sigurno je i to da je malo onih koji znaju da se ovaj mislilac, primjenjujući dijalektičko-materijalističku metodu u svom naučnom radu, već preko trideset godina bavi proučavanjem islamologije, njene filozofije i civilizacije, tragajući za njihovim doprinosom svjetskom progresu, kulturi i razvoju, a naročito njihovom utjecaju na rađanje značajnih idejnih kretanja u Evropi, kao što su humanizam, renesansa, racionalizam, prosvjetiteljstvo, materijalizam i drugo. Oni su, po njegovom shvaćanju, na izvjestan način njihov revolucionarni proizvod.

Imajući u vidu njegovo naučno-objektivno, historijsko-dijalektičko i kritičko-filozofsko sagledavanje uloge i doprinosa svjetskoj civilizaciji i kulturi, uredništvo najpoznatijeg kairskog lista "Al-Ahram", čiji je glavni i odgovorni urednik bio svjetskoj javnosti poznati novinar i komentator Muhamed Husejn-Hejkel, pozvalo je Garodija da posjeti Egipat i održi nekoliko predavanja za javne radnike, književnike, učenjake, islamologe i diplomatske predstavnike. Odazivajući se pozivu, on je boravio u Kairu krajem 1969. godine i tom je prilikom, pored ostalog, održao i dva vrlo zapažena predavanja: "Utjecaj islamske civilizacije na svjetsku kulturu" i "Socijalizam i islam". Ova predavanja došla su upravo u vrijeme kada se na Zapadu vodila žestoka kampanja protiv muslimana, njihove naučne misli, duhovne snage i njihovog stvarnog historijskog-kulturnog mjesta i doprinosa čovječanstvu.

Poslije ovih predavanja vođen je otvoren dijalog s Garodijem. U tom dijalogu Sudjelovali su: dr. Lebib Šukajr, tadašnji predsjednik Narodne skupštine Egipta, dr. Bedevi Abd Al Lafif, rektor Univerziteta Al Azhar, dr. Abd Al Aziz Al Kamil, tada ministar vakufa i pitanja Al Azhara, dr. Bint Al Šatii, profesor Univeziteta Ajn Šems, inače vrlo poznata islamistkinja, i dr. Kamil Husejn, liječnik i književnik. Garodijevo mjesto u filozofskim krugovima, zatim važnost izloženih pitanja, originalnost stavova i naučno sagledavanje tretiranih problema obavezuju nas na objavljivanje ovog, a potom i drugog njegovog značajnog doprinosa na polju orijentalističke misli, kako bismo još jednom potvrdili važnost i značaj uloge koju je islam imao, a koju će sigurno imati i u perspektivi, u duhovno-naučnom i kulturno-umjetničkom razvoju čovječanstva. Važno

je napomenuti da Garodi u svom filozofsko-islamološkom istraživanju dolazi do revolucionarnog naučnog otkrića: "da musliman može doći do naučnog socijalizma putem vlastite tradicije i to dijalektičkog racionalizma Ibn Rušda, historijskog materijalizma Ibn Halduna i revolucionarnog utopizma Karamita. Ova tri originalna izvora islamske filozofije mogu, po njegovom mišljenju, da doprinesu razvoju socijalizma i dadnu mu još univerzalniji i humanističkiji smisao.

Želeći da čitaoci dobiju što potpuniju sliku i dođu do što objektivnijeg shvatanja naučnih problema koje Garodi tretira u svom predavanju "Uticaj arapske civilizacije na svjetsku kulturu, osjećamo se dužnim da prenesemo riječi spomenutih islamskih teoretičara: dr. Lebib Šukajra, dr. Bedevi Abd Al Latifa, dr. Abd Al Aziza Kamila, dr. Bint Al Šatii, i dr. Kamila Husejna, a zatim i samog Garodija, koji otvoreno priznaje da su svi ovi učinili toliko da on sam dobije potpuniju i jasniju predstavu o islamu. Nadamo se zato da objavljivanje ovog naučnog razgovora još više potvrditi vrijednost bogatog kulturnog islamskog naslijeđa koje još uvijek čeka, kako u našim tako i u mnogim drugim krajevima svijeta, da ugleda svjetlo i zauzme svoje pravo naučno mjesto.

Iz kratkog uvoda Garodijeva predavanja "Uticaj islamske civilizacije na svjetsku kulturu", čitalac se upoznao s jednim od najpoznatijih savremenih markstitičkih mislilaca, njegovim tridesetogodišnjim proučavanjem islamologije, njene filozofije i civilizacije, njihovim doprinosom svjetskom progresu, kulturi i razvoju, i napokon Garodijevom metodom naučnog, filozofskog i islamološkog istraživanja, koja ga je dovela do novih naučnih otkrića i rezultata.

Iz kratkog uvoda Garodijeva predavanja "Uticaj islamske civilizacije na svjetsku kulturu", čitalac se upoznao s jednim od najpoznatijih savremenih markstitičkih mislilaca, njegovim tridesetogodišnjim proučavanjem islamologije, njene filozofije i civilizacije, njihovim doprinosom svjetskom progresu, kulturi i razvoju, i napokon Garodijevom metodom naučnog, filozofskog i islamološkog istraživanja, koja ga je dovela do novih naučnih otkrića i rezultata.

Čitalac je istovremeno mogao uočiti i osnovne razloge koji su nas naveli na objavljivanje Garodijevih predavanja kojima je kategorički potvrdio historijsku važnost i ulogu koju je islam imao, a koju će sigurno imati i u budućnosti u općem razvoju ljudske misli, što je doprinijelo da prvi rad, kako kaže dr Bedevi Abd El-Latif, tadašnji rektor Univerziteta Al Azhar, bude:"Preobilat podacima i novim mislima; zbog čega treba da ga cijenimo i kao muslimani i kao ljudi, jer predstavlja originalan dokumenat i značajno svjedočanstvo jedne tako renomirane naučne ličnosti kao što je ličnost teoretičara i filozofa Garodija. Međutim, ovdje treba ukazati i na neke činjenice koje se neposredno odnose na Garodijevo predavanje "Islam i socijalizam", koje, po našem mišljenju, treba da doprinesu još dubljem sagledavanju uloge islama u stvaranju šireg humanističkog pogleda na svijet, društvo i mišljenje, i koje će čak i naučnom socijalizmu moći dati altruističkiji smisao, proširiti njegove vidike, dopuniti njegove izvore, produbiti njegovu naučnu, filozofsku i revolucionarnu misao.

U ovom razmatranju Garodi iznosi nekoliko novih činjenica koje objašnjavaju brzu islamsku ekspanziju, potvrđuje ih primjerima uzetim iz evropske i arapske povijesti, zatim prelazi na moderno doba, objašnjava osnove islamske progresivnosti, ukazuje na doprinos novovjekovnih islamskih teoretičara, obrazlaže ulogu islama u nacionalno-revolucionarnim i oslobodilačkim progresivnim pokretima arapsko-islamskih naroda, smatrajući da ova konstruktivna islamska tendencija, zahtjeva od marksističkih teoretičara da ponovo sagledaju historijsku ulogu religije i uticaj njenog fenomena na razvoj čovjeka i društva.

Ali, najvažnije od svega toga, kako kaže poznati savremeni islamski mislilac Muhamed El-Gazali, jeste to što "Garodi priznaje da je upravo islam bio taj koji je upalio i nosio baklju novovjekovnog duhovnog-kulturnog buđenja i revolucionarne borbe arapsko-islamskih naroda protiv kolonijalizma i ugnjetavanja, zbog čega se historijski i ne može reći da je islam "opijum naroda", već, naprotiv, da je bio i ostao njegova najjača pokretačka snaga u borbi za svoja vlastita i prirodna prava". Dakle, on je bio mobilizator svakog progresivnog kretanja društva, a posebno to može biti onda kad se, koliko-toliko, otkrije potencijalni smisao Kur'anskog duha koji se krije iza njegovih misli, riječi i simbola.

Poslije ovog, kao i prvog razmatranja, vođen je otvoren dijalog s Garodijem. U dijalogu su učestvovali dr. Abdul-Aziz Kamil, tada ministar vakufa i pitanja Al Azhara, Halid Muhjiddin, poznati javni i politički radnik, Kemal Rifat, dobro poznat našoj političkoj i kulturnoj javnosti, dr. Kamil Husejn, ljekar i književnik i dr. Lebib Šukajr, tadašnji predsjednik Narodne skupštine Egipta.

Prateći Garodijevo predavanje "ISLAM I SOCIJALIZAM", čitalac je lako uočio s koliko teškim naučnim, filozofskim i teorijskim pitanjima se suočio ovaj savremeni teoretičar, filozof i humanista.

Međutim, bojeći se da tretirani problemi ne budu jednostrano shvaćeni, predočavamo im konstruktivne dijaloge maločas spomenutih islamskih naučnika Egipta koji su naučno, otvoreno, tolerantno i objektivno osvijetlili mnoga pitanja koja su bila konfuzna i kod samog Garodija, kome je nedostajalo još nekoliko smjelih koraka pa da se nađe na relacijama islamskog shvatanja humanizma kome, po našem mišljenju, pripada budućnost, u kojoj će moći naći mjesta samo one ideologije koje, prije svega, gledaju na čovjeka, a ne na čovjeka kao nosioca ovog ili onog društvenog obilježja, pripadnika ove ili one društvene klase , ili člana jedne ili druge društvene grupacije i sl.

Gledajući objektivno na stvari sve se više stiče dojam da islam može imati, što priznaje i poznati savremeni historičar Arnold Tojinbi, historijski veoma značajan i konstruktivan uticaj na savremena progresivna i humanistička kretanja u svijetu, a što je očita pojava u današnjim svjetskim pomjeranjima.

BILJEŠKE:

[1] Oba predavanja, sa dijalozima, objavljena su u "Al Ahramovom " mjesečniku "Et-Tali a" 1970. godine.

Završna riječ Muftije Ševke ef. Omerbašića

1. Iskoristili smo 21. obljetnicu radnog otvorenja Zagrebačke džamije da još jednom potvrdimo da je njeno otvorenje za muslimane Zagreba i Hrvatske bilo od izuzetnog značaja i važnosti. Od malobrojne, anonimne Islamske zajednice zatvorene u skučene prostore u Tomašićevoj ulici br. 12, ona postaje poznata i priznata i koja u relativno kratkom vremenu postiže krupne rezultate.
2. Iskoristili smo tužnu 20. obljetnicu smrti dr. Ahmeda Smajlovića da mu odamo dužno priznanje i zahvalu za sve što je činio za tadašnju dijasporu. On je u muslimane u Hrvatskoj vjerovao i zato ih podržavao u njihovim nastojanjima da budu sami sebi krojači svoje sudbine. Imao je pravo jer je Zajednica za nepunih 30 godina postigla što je drugima trebalo mnogo više. Iako u Islamskoj zajednici na ovim prostorima nije uobičajeno da se priređuju komemoracije kao što je ova, mi smo smatrali da je nužno ne zaboraviti njegove napore i sjećati ga se *hatmom* i *dovama* kod Svevišnjega.
3. Na Simpoziju je bilo govora i o našoj Zajednici u Hrvatskoj. Nema dileme da je put koji je ona odabrala bio ispravan. Moramo i dalje nastojati biti otvoreni prema vjernicima, ali i prema svima drugima. Otvorenost i transparentnost naše Zajednice garancija je uspjeha.
4. Govoreno je i o odnosu islama prema drugim religijama. Predstavnici islama u svojim susretima s predstavnicima drugih religija stalno govore o potrebi međusobne suradnje u rješavanju zajedničkih pitanja i problema i sučeljavanja u zajedničkim izazovima. Ni jedna religija nije u stanju riješiti probleme samostalno, nego zajedno s drugima i u tomu vidimo potrebu zajedničkog djelovanja. Sukobljavanje religija može donijeti velike probleme, ako ne i propast.
5. Obveza Islamske zajednice prema mladima, i obratno, spomenuta je tijekom ovoga Simpozija. Na tom polju Islamska zajednica će koristiti iskustva drugih vjerskih zajednica, ali i sama će stvarati svoje osobno iskustvo, kako bi pomogla mladima da preuzmu odgovornost vođenja i rada u Zajednici.
6. Nacionalno pitanje muslimana u Hrvatskoj u posljednje vrijeme sve više zaokuplja i Islamsku zajednicu. Mi želimo dio dosadašnjih obveza prenijeti na nacionalne i kulturne asocijacije muslimana različitih etničkih opredjelenja. U tom smislu Islamska zajednica ostaje u obvezi surađivati s tim asocijacijama na rješavanju toga vrlo važnog pitanja naših vjernika.
7. Ovaj Simpozij je pokazao da je Islamska zajednica u Hrvatskoj narasla u tolikoj mjeri da posjeduje kadrove koji su u stanju organizirati i ovako složene skupove kao što je ovaj Simpozij. U ime Islamske zajednice u Hrvatskoj odajemo dužno priznanje i zahvalu organizacionom odboru na čelu s dr. Remzijom Hadžiefendić-Parić na uloženom umijeću i naporima.
8. Posebnu zahvalnost iskazujemo našim prijateljima sa strane koji su se odazvali našem pozivu i svojim izvješćima i radovima pripomogli uspjehu Simpozija.
9. Brojna nazočnost slušatelja dokaz je da je bilo zanimljivo pratiti referente, pa Vam se najsrdačnije zahvaljujemo.
10. Zbog svega gore izloženog vrijedilo je organizirati ovaj skup. Molim Svevišnjega da svima nama ovaj trud upiše u nagradu.

UČESNICI SIMPOZIJA:
Riječi dobrodošlice:
Predsjednica Organizacionog odbora prof. dr. Remzija Hadžiefendić-Parić
Predsjednik Mešihata IZ u Hrvatskoj muftija Ševko ef. Omerbašić
Glavni imam hafiz Aziz ef. Alili

REFERATI:

1. Murat Hadžismajlović, ravnatelj Medrese: *Zagrebačka medresa s ponosom nosi ime dr. Ahmeda Smajlovića*
2. Ela Porić, muallima – *Novi detalji za biografiju dr. Ahmeda Smajlovića*
3. Adnan Omanović, pravnik – *Uloga dr. Ahmeda Smajlovića u realizaciji ideje izgradnje Islamskog centra u Zagrebu*
4. mr. Aziz ef. Hasanović – *Islamska zajednica u viziji dr. Ahmeda Smajlovića (briga za vjerske potrebe muslimana na Balkanu)*
5. Vahid ef. Hadžić, imam – *Zaslugom dr. Ahmeda Smajlovića otvoren je mesdžid u Splitu (prezentacija)*
6. Vahid ef. Hadžić – Izlaganje
7. Esad ef. Jukan, imam – *Zaslugom dr. Ahmeda Smajlovića otvoren je mesdžid u Puli*
8. Mevludi ef. Arslani, prof. – *Još neprevedena doktorska disertacija dr. Ahmeda Smajlovića: "Filozofija orijentalistike i njen utjecaj na suvremenu arapsku književnost" (obranjena 1974. na Al-Azharu u Kairu)*
9. Saudin ef. Subašić, imam – *Doprinos doktora Ahmeda Smajlovića znanosti akaida*
10. Avdo Imširović, prof. – *Muslimanski identitet danas*
11. Lamija Alili, prof. – *Uloga vjere u svakodnevnom životu*
12. Mirza ef. Mešić, prof. – *Izazovi sa kojima se suočavaju mladi u očuvanju vjerskih vrijednosti*
13. Adnan Demirović – *Muslimanska mladež u Hrvatskoj*
14. Dr. Tarik Kulenović – "*Stare*" *i* "*nove*" *islamske zajednice u Europi*
15. Ahmed Salihbegović, novinar – *Suvremena Europa između kršćanske obnove, muslimanskog vala i religije sekularizma*
16. Dr. Fahrudin Novalić – *Od tradicije prema modernosti – izazovi razvoja islamskog svijeta*
17. Dr. Ružica Čičak-Chand – *Indijski islam*
18. Dr. Esad Ćimić – *Uloga islama u oblikovanju etničkog identiteta*
19. Mr. Senad Nanić – *Razlozi visokog stupnja kulturne integriranosti Bošnjaka-muslimana*
20. Dr. Šemso Tanković – *Suvremeni bošnjački identitet*
21. Dr. Jasminka Domaš – *Religija u svakodnevnom životu*
22. Mr. Mahira Tanković – *Uloga žene u oblikovanju islamskog identiteta obitelji*

ZATVARANJE SIMPOZIJA:
Završna riječ – muftija Ševko ef. Omerbašić

PREPOROD

البعث الإسلامي

ISLAMSKE INFORMATIVNE NOVINE

بسم الله الرحمن الرحيم

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ
مِنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ

Mi ćemo vas dovoditi u iskušenje malo sa strahom i gladovanjem, i time što ćete gubiti imanja, i živote, i ljetine. A ti obraduj izdržljive.
KUR'AN: EL-BEKARE, 155

GODINA XVII ● BROJ 6/374 15. MARTA 1986. GODINE ● 20. DŽUMADE—L—UHRA 1406. ● LIST IZLAZI 1. i 15. U MJESECU ● CIJENA 50 DINARA

U posjetu Zagrebačkoj džamiji

Odem ti ja brajko u Zagreb da vidim tu ljepotu, tu modernu džamiju. Kako ja tako i mnogi mumini ovih dana koji idu u Zagreb da vide tu lijepu džamiju. Mnogi su mi pričali da se ima šta i vidjeti i halal mu vjera k'o je onakvu zamisli i napravi. Tako putujemo mi vozom i dođosmo na zagrebački kolodvor i ja velim taksisti: Ako znate gdje je, vozite me pred novu, zagrebačku džamiju. A taksist poslovan i promućuran čovjek, zna sve i gdje je i kakva je džamija, pa me dovede uz priču o džamiji pred sam objekat. Odavno zainteresiran, posmatram. Ah, Bože, kako je velika, pa kako je bijela i lijepa, k'o iz bajke, sva u mramoru. Mislim i posmatram okolinu, pa vidim velika katedrala diže se na jednom kraju Zagreba, a na drugom ponosno pokraj Save stoji džamija. Kažu, neki su htjeli, da se džamija zove centar, a zašto centar kad *mumini* vole da bude džamija i njima to bolje zvuči. Džamija je uvijek bila islamska i za mumine! A u Zagrebu ima, kažu, dosta mumina, pa napraviše džamiju i hoće u njoj da klanjaju i da uče djecu na vjerskoj pouci. Džamija je dosta luksuzno napravljena, a ja mislim, pa neka, i *imam* je bogatstvo u duhovnom smislu, a i *mumini* su duhovno bogati, pa onda to upravo paše uz luksuznu džamiju.

Dođoh pred džamijski portal i posmatram – sav je uokviren sa La ilahe illellah, ah kako uzvišene riječi, tu na ulazu, baš tako i treba, samo daj Bože, da te riječi budu i u srcima našim i u srcima svih onih koji posjećuju i obilaze ovaj Božiji hram, pa onda sav trud i uložen novac neće biti uzaludan. Kako su lijepi ti ukrasi na vratima džamije i kako su umjetnički oblikovani kao da je Mersad Berber sudjelovao u njihovoj izradi. Posmatram i divim se tim finim lukovima koji se savijaju svuda od kupola prema munari, čineći tako jednu divnu harmoniju, punine života i *imana*. Mislim i dođe mi da kliknem: O, Bože, kako si velik i uzvišen, kad stvori čovjeka tako nadarena, da sve ovo osmisli i realizira. Moje impresije zaustaviše se pred šadrvanom na džamijskoj terasi i gledam kako je zaista divno umjetnički oblikovan, tako da nam dočarava neko malo jezerce u prirodi sa puno rukavaca – potočića, koji se skladno slijevaju u moderne slavine iz kojih će *mumini* uzimati abdest, čisteći se pred namaz i osvježavati se za ljetnih vrućina. Posmatram onu lijepu kupolu, koja podsjeća na dvije polutke tek razrezane lubenice, a istovremeno simboliziraju i dvije strane globusa, od kojih jedna izrasta daleko sa istoka, a druga uranja tamo negdje na zapadu, pa tada rekoh spontano: Allahu ekber! A munara sa dva *šerefeta,* ovako vitka i visoka, pa to je posebna impresija, baš ovdje u Posavlju, i meni se čini kao da stremi nekud visoko i ponosno, u jedno uzvišeno treperenje, tamo negdje u transcendentalne duhovne dimenzije i relacije.

Gledam ove mramorne džamijske ploče kako blješte djevičanskom nježnošću i bjelinom, pa zanose pogled čistoćom i ljepotom. Oko džamije terasa, pa se može lijepo okružiti i zagledati te divne linije eksterijera koje se uklapaju u prelijepi ambijent ove ravnice oko Save, obližnjeg mosta kod Zaprođa i lijepog naselja, prvog džamijskog komšiluka. Zatim, džamijska dvorana za namaz, pa to je zaista poseban doživljaj za promatrača, njene dimenzije pune bjeline, koje se prepliću s bojama tepiha, čineći uzvišen umjetnički dojam. Gledam moderni *mihrab*, pa *ćurs* i *mimber*, sve to ukrašeno sa lijepim *levhama,* lusterima i drugim ukrasima u drvetu i bakru, što pruža veoma lijep dojam na posjetioca. Neko reče: ovo je objekt budućnosti u kome će se duhovno nadahnjivati *mumini* u 21. vijeku. Na kraju, površno smo pogledali i druge džamijske prostore i divili se njihovoj ljepoti i namjeni. Posebno me se dojmila prostrana *abdesthana,* smještena u velikom holu i opremljena najsuvremenijim potrebama i namjenama. Neposredno uz nju su i suvremene kupaonice, koje su sastavni dio ovakvog objekta i namjene. Posebno su me impresionirale velike i svijetle *mektebske* prostorije, koje su zamišljene da obuhvate svu djecu za vjersku pouku. Uz džamiju su sagrađeni i *imamski* stanovi, *musafirhane* i moderne *imare.*

U sklopu džamijskih prostorija skladno se sjedinjuju elementi evropske i orijentalne arhitekture, kako kod interijera, tako isto i kod eksterijera. Mislim da se tu veoma uspješno dopunjuju nijanse arapske, perzijske, turske i španjolske građevinske umjetnosti, utkane u ovu našu današnju i evropsku arhitekturu. Džematlije ove lijepe džamije su Zagrepčani, koji su se tu naselili prije stotinjak godina iz svih krajeva Jugoslavije i formiraše svoj *džemat* i *mesdžid* prije više od 50 godina. Ovu džamiju su počeli praviti prije pet godina sa mnogo truda i zalaganja svih *džematlija* i materijalne pomoći svih ljudi plemenita srca i *imana.* Eto, džamija je već završena, a uređuje se i njena okolina, pa se nadamo da će uskoro biti otvorena. Završavajući posjetu ovom lijepom Božjem hramu i udaljavajući se od njega gledam iz daljine kako se džamijske siluete utapaju u večernje rumenilo nebeskog svoda i rijeke Save.

Adem-Idris

Ahmed Smajlović – Kairo

AL-AZHAR, VELIKA ISLAMSKA TVRĐAVA

"Doprinijeti dobro, a otkloniti zlo to je upravo sa islamskog stanovništva misija i velika zadaća kojoj čovjek treba da se posveti, a to je cilj i namjera velike tvrđave islamske misli u divnom gradu sa preko hiljadu minareta."

"GLASNIK" VRHOVNOG ISLAMSKOG STARJEŠINSTVA U SFRJ,1966.g.

Broj 3-4, Sarajevo mart-april, XXIX, strana 114.

ISSN 1330-5182

KDBH "PREPOROD"